אין מוז

ירושלים דערציילן

מאשע ראלניק

אויף אונז לעבן

מאשע ראלניק

איך מוז דערציילן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

וואַרשע — מאָסקווע

1965

Маша Рольник
«Я ДОЛЖНА РАССКАЗАТЬ»

Masza Rolnik
„MUSZĘ OPOWIEDZIEĆ"

חילע: ר. כוואלעס

Okładka: R. Chwoles
Обложка: Р. Хволес

טעכנישער רעדאקטאר: ש. ליכטענשטיין

Redaktor techniczny: Sz. Lichtensztejn
Технический редактор: Ш. Лихтенштейн

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Издательство
А П «НОВОСТИ»
Москва

Wydawnictwo
„IDISZ BUCH"
Warszawa
Nowogrodzka 5

Druk. RSW „Prasa", Warszawa, Tarczyńska 8. Zam. 4977. E-87

מאשע ראלניק

איך מוז דערציילן

מאַשע ראַלניק אַ חאַלב יאָר שפּעטער נאָכן אומקערן זיך פון לאַגער קיין ווילנע

אריינפיר

אין דער זעלבער צייט, ווען עס האָט געפירט איר בריוו באַרימטגעווא־ רענעם טאָגבוך אָנא פראַנק, האָט אין ווילנע, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער פאַשיסטישער אָקופאַציע, אַן אַנדער מיידעלע, מאַשע ראַלניק (מאַריע ראַלניקאַיטע), כמעט אין איין עלטער מיט אָנען, אויך געשריבן אירע באַאַבאַ־ טונגען, מחשבותן, איבערלעבונגען.

בייַ אונדז, אין ליטע, זענען ביז דער מלחמה טאָגביכער געווען אַ „מאָדע"־ זאַך בייַ די שול־קינדער. איך געדענק, אַז די מערהייט מיידעלעך פון מיין קלאַס האָבן געהאַט טאָגביכער. אָט די העפטן, וועלכע פלעגן שטאַרק אויסגע־ היט ווערן פון פרעמדע אויגן, סיי פון היימישע, סיי פון חברשעס, האָבן די מיידעלעך אָנגעטרויט זייערע „סודות פון דער ערשטער ליבע", די ערשטע שפּראַלינגען פון זייער פאַרשטיין די אַרומיקע וועלט, זייערע ערשטע „חמאים".

די טעקסטן פון די מיידלשע טאָגביכער זענען אָפט געווען אָנגעשפּיקעווט מיט נאַיווע צייכענונגען: קווייטן, שפּראָצנדיקע צווייגעלעך פון בייַמער אין פרילינג־צייט, פייגעלעך... דאָס זענען געווען אומשולדיקע ראָמאַנטישע טרוי־ מען, נאָך האַלב קינדערשע אינערלעכע אימפולסן. די טאָווועלעך פון די העפטן זענען מערסטנס געווען באַפאַרבט מיט פרייַלעכע בונטע פאַרבן.

מאַשע איז נישט געווען קיין אויסנאַם. איר טאָגבוך האָט זיך אָנגעהויבן פירן אויף דער שול־באַנק, ווי אַלע אירע שול־חברשעס. די פריידּ פון לעבן, האָפענונגען, טרוימען וועגן דער צוקונפט, ליבע צו טאַטע־מאַמע, צום ברו־ דערל און צו די שוועסטערלעך... זי האָט געהאַט אַ גוטן לערער — העכריקאם יאָנאַיטיס, וועלכער האָט געפלאַנצט אין איר ליבע צו וויסן, צו ליטעראַטור. אינעם מיידלע האָבן אָנגעהויבן אויפוואַכן ליטעראַרישע פעיקייטן. אָבער אירע ערשטע שפּערישע פרוון האָט זי אָנגעטרויט בלויז דעם טאָגבוך. אויף זיינע בלעטלעך האָט מאַשע מיט ליכטיקע, מילדע פאַסטעל־פאַרבן באַשריבן די אומקאָמפליצירטע געשעענישן אין איר לעבן. זי האָט דעמלט נישט גע־ קאָנט פאָרויסזען, אַז זי וועט אָט די נאָטיצן פאָרזעצן מיט איר אייגענעם בלוט...

ווילנע האָט זיך געטרייסלט פון די אויפרייסן פון די באָמבעס, וועלכע זענען געפאַלן פון די דייטשישע אַעראָפלאַנען. עס איז אויסגעבראָכן דער קריג. די שטאָט איז געוואָרן אָקופירט דורך דער דייטשיש־פאַשיסטישער אַרמיי. עס האָבן זיך אָנגעהויבן הריגות. די תפיסות זענען געווען פול מיט אַרע־ טירטע. דאָס גאַנצע לעבן איז איבערגעקרייצט געוואָרן מיט שטעכלדראָט.

פאַר די יידן האָבן די דייטשן איינגעפירט אַ ספּעציעלן רעזשים. די פאַר־ צייטיקע, פראַכטפולע ווינקעלעך פון ווילנע, ווו עס האָבן זיך פאַרהיט אין זייער פולער אומבאַרירלעכקייט די דענקמעלער פון דער מיטלאַלטערלעכער גא־

טיק, האָבן די אָקופאַנטן אַרומגעצאַמט מיט שטעכלדראָט, די שמאָלע קרומע גע=
סעלער פאַרמויערט מיט ציגל, פאַרקלאַפט מיט ברעטער. אָט אַזוי איז געשאַפן
געוואָרן דאָס געטאָ. דאָ האָט מען, אַרויסרייסנדיק און איזאָלירנדיק פונעם
לעבן, באַזעצט די מענטשן פון דער „נישט=אַרישער ראַסע", די מענטשן פון
„נידעריקן סאָרט".

צווישן די פאָגראָמען, אינעם קעניגרייך פונעם צעווילדעוועטן קוילער=
געסל, אין אָט דעם אמתן גיהנום האָט מאַשע, ווי פריער, אָנגעטרויט דעם טאָג
בוך אירע קינדערשע געדאַנקען.

אַנא פראַנק האָט געלעבט איזאָלירט, נישט אַרויסגייענדיק פון איר באַ=
העלטענישּ. דערפאַר זענען אין איר טאָגבוך וויניק געשעענישן, מער פערזענלע=
כע איבערלעבונגען. אָ סך פאַרהרראָם, האַרצווייטיק, פילאָזאָפישע מחשבותן פון
אַ פרי רייפגעוואָרן קינד.

דאָס טאָגבוך פון מאַשע ראָלניק איז ברייטער לויטן פאַרנעם פון די גע=
שעענישן. צווישן די העלדן פונעם טאָגבוך זענען פאַראַן נישט בלויז קרבנות,
נאָר אויך קעמפער. דאָ זעען מיר פאַרטרעטן פון מענטשן. מיט עטלעכע שטריכן,
מיט אַלגעמיינע קאָנטורן האָט זי אָנגעמאָלט דעם „מתים=אינדזל", וועלכער האָט,
צו דער גרויסער שאַנד פון XX יאָרהונדערט, געטראָגן דעם מיטלאַלטערלעכן
נאָמען „געטאָ"...

פון יענעם טאָג אָן, וען מאַשע איז אַריינגעפאַלן אין אָט דעם „מתים=
אינדזל", איז פון די זייטלעך פון איר טאָגבוך אויף שטענדיק פארשוווּנדן די
העלע, פריידפולע שטימונג. אָנשטאָט איר האָט זיך פאַרשפּרייט אַ וואָלקן פון
טרויער, צער און יסורים. און פון יעדן וואָרט האָט גענומען רינען בלוט...
אַ קינד, וואָס האָט געקאָנט עס באַשרייבן, האָט אינערלעך, אין הארצן, באַדאַרפט
שוין פילן זיך ווי אַ רייפער, גרוי געוואָרענער מענטש...

דער גרויסער דייטשישער דיכטער געטע האָט מיט די לעפצן פון זיין העלד
פאָוסט אויסגערופן: „רגע, בליב ששיין! דו ביסט אַזוי שיין..." דער גרוי=
סער דיכטער=הומאָניסט האָט געוואָלט אין יעדער רגע שעפן גליק פאַרן
מענטשן.

אָבער יענע לאָנדסלייט פון געטען, וועלכע האָבן אָנגעטאָן די ברוינע
פאַשיסטישע אוניפאָרם, האָבן געוואָלט יעדע רגע פון מענטשלעכער עקזיסטענץ
אָנזעטיקן מיט פיין און דערנידעריקונג. ארומגעהאָנגען מיט גראַנאַטן און
פיסטאָלעטן, האָט איבערן ווילנער גטא געשפּאַנט, ווי אַ פוליער בעל=חביות,
דער באַפולמעכטיקטער פון היטלערס בלוטיקער עסטאַפּאַ — דער סאַדיסט פראַנץ
מורער. אים האָבן געהאָלפן די פאַרעטער פונעם ליטווישן פאָלק, די מערדער,
אויסוורפן און רויבער פון דער באַנדע פונעם תלין אימפּוליאַווישיוס.

אין געטאָ האָבן זיך אָנגעהויבן די אַזוי=גערופענע „אַקציעס"... די מענטשן
האָט מען געפּייניקט מיט הונגער, פאַרפאָלגט פאַרן מינדסטן ברעכן די אומ=
מענטשלעכע דראַקאָנישע „כללים", געשיקט אויף שווערסטער שקלאַפן=אַרבעט.
דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן דאָס סאָמע שוידערהאַפטע. קינדער האָט מען אָפּ=
גערוסן פון די עלטערן, פרויען — פון זייערע מענער... נישט וויט פון ווילנע,

אין פֿאַנאַר, האָבן געקנאַלט די שיסעריין... עס זענען געוואָקסן די גיגאַנטישע מאַסן־קברים... מען האָט באַגראָבן די מענטשן נאָך לעבעדיקערהייט...

אין מאַשעס טאָגבוך לייענען מיר געדאַנקען פון אַ „גרוי־געוואָרן קינד", וועלכע רופן זיך טראָגיש איבער מיט די ווערטער פון געטע. „די נאַכט ציט זיך זייער לאַנגזאַם, — שרייבט מאַשע. — און זאָל זי זיך ציען. וען די ציט זאָל זיך איצט אינגאַנצן אָפּשטעלן, וועט דאָך נישט קומען דער פּרימאָרגן און מיר וועלן נישט דאַרפן שטאַרבן".

נאָר די ציט האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט.

יעדע מינוט איז די שטילקייט צערייסן געוואָרן פון אויטאָמאַטן־זאַלפֿן. עס זענען געוואָקסן נייע און נייע קברים פון לחלוטין אומשולדיקע מענטשן.

אין פֿאַנאַר זענען דערמאָרדעט געוואָרן הונדערט טויזנט מענטשן.

פון די בלעטלער פון מאַשעס טאָגבוך רייסט זיך אַ דערשטיקנדיק געשריי פון אַ ריין קינדעריש האַרץ:

„צי מעג מען דען הרגענען בלויז פֿאַר נאַציאָנאַלער אָפּשטאַמונג? פון־וואַנען נעמט זיך אַזאַ ווילדע שנאה צו אונדז? פֿאַר וואָס?"

פֿאַר וואָס מאָרדעט מען אומשולדיקע קינדער, פֿרויען, מאַנסלייט, זקנים? פֿאַר וואָס?

מאַשע האָט נישט געפונען קיין ענטפֿער אויף אָט דער פֿראַגע. קיין ענט־פֿער האָט נישט געפונען קיין איין אָרנטלעכער מענטש, וואָס איז ביים פולן זינען. באַזירנדיק זיך אויף דער ראַסן־„טעאָריע", האָט דער פֿאַשיזם גערייצט אינעם מענטשן חיהשע אינסטינקטן. די צוויפֿיסיקע חיות, באַהערשט פון דער ליידנשאַפֿט צו אויסראָטן, שיכור פון פֿליסנדיקן מענטשלעכן בלוט, האָבן געטאַנצט דעם ווילדן „טויטן־טאַנץ".

אין דער פֿאַנאַראַמע פון XX יאָרהונדערט האָבן מיט אַ בלוטיקן שטורעם זיך דורכגעטראָגן פֿאַרבלענדעטע, ווילדע האָרדעס, לאָזנדיק נאָך זיך חורבות און הרוגים.

די קלייניקע מאַרטירערין פון געטאָ, דאָס מיידעלע מאַשע, האָט באַשריבן די בלוטיקע וואַקאַנאַליע פון אָט דעם „טויטן־טאַנץ". לכתחילה האָט זי גע־שריבן אין העפֿט. דערנאָך האָט קיין העפֿטן נישט געסטייעט. דאָס געטאָ איז געוואָרן פֿאַרניכטעט. דאָס מיידעלע האָט מען אַוועקגעפֿירט אויף קאַטאָרגע־אַרבעט אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער. זי האָט פֿאַרגעזעצט אירע פֿאַרנאָטירונגען אויף אָפּגעריסענע שטיקלעך פון פֿאָפּירענע צעמענט־זעקלעך. וען אויך דאָס איז שוין נישט געווען, האָט זי פֿאַרגעזעצט אירע „נאָטיצן" אין געדאַנק. אַ טויט־נעפּל האָט פֿאַרהילט די אויגן, נאָר מאַשע האָט, ליגנדיק אויף די הילצערנע נאַרעס, נאָך אַלץ קאָנסטרואירט אין די געדאַנקען פראַזעס, געשליפֿט יעדעס וואָרט.

זי האָט געוואָלט אַרויסטראָגן פונעם דאָזיקן גיהנום דעם אמת, ווי מען מאַכט דעם מענטשן ווילד און פֿאַר אַן אוממענטש, דערציילן אָט דעם אמת אַלעמען, אַלעמען אַלעמען... כדי דאָס זאָל זיך מער קיינמאָל נישט איבערחזרן.

כדי דאָס זאָל זיין אַ ביטערע לעקציע פֿאַר די קינפֿטיקע דורות. דערפֿאַר האָט זי געשריבן דאָס טאָגבוך. און אויך דערפֿאַר, וואָס זי האָט נישט גע=וואָלט פֿאַרלירן אַלע מענטשלעכע ווערטן, זי האָט ליידנשאַפֿטלעך געשטרעבט צו בלייבן אַ מענטש, קעגנשטעלן זיך דער חיהשער קראַפֿט.

אירע הענט האָבן זיך געמוזט אונטערגעבן, געמוזט אויספֿילן די שווערע שקלאַפֿן=אַרבעט. נאָר איר גייסט האָט זיך נישט אונטערגעגעבן. ווי ביי דער מערהייט אייראָפּעער פֿון געטאָ. ווי ביים קאָמוניסט וויטענבערג. ווי ביי די פֿיל העלדן, וועלכע האָבן אַרגאַניזירט אין געטאָ אַן אונטערערד און האָבן זיך געשטעלט אין אומגלייכן פֿאַרטיזאַנישן גערַאַנגל מיטן שונא.

דער גייסט פֿונעם מיידלע איז נישט אייגנגעבראָכן געוואָרן. איר טאָג=בוך — דאָס איז איר גייסט, וואָס האָט זיך נישט אונטערגעגעבן. איר טאָג=בוך — דאָס איז איינע פֿון די שוידער=בלעטלעך פֿון דער מיט בלוט געשרי=בענער געשיכטע פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. דאָס איז נישט קיין בעלע=מריסטיק. דאָס איז אַן אמתער דאָקומענט, ווו עס זענען קאָנספֿעקטאַרטיק באַ=שריבן די ליידן פֿונעם מענטשן און זיין גרויסער וויידערשטאַנד, טראַגיזם און הערלעזיגן. דאָס איז, ענדלעך, אַ דאָקומענטאַלע באַשולדיקונג קעגן יענע, וואָס טראָגן די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַרן דערמאָרדן אומשולדיקע מענטשן, פֿאַר די חיהשע רציחות.

וועמ מען לייענט דאָס דאָזיקע בוך, קאָן מען נישט פֿאַרבליבן רואיק. עס ווילט זיך, אַז דאָס דאָזיקע טאָגבוך זאָלן לייענען יענע מענטשן אין עסט=רייך, וועלכע האָבן באַפֿרייט פֿון תפיסה דעם געוועזענעם בעל=הבית פֿון ווילנער געטאָ דעם תלין פֿראַנק מורעזר. יאָ, ער איז שוין אויף דער פֿרייַ און איז אַן אַנגעשטעלטער אין איינעם אַ באַנק. ער דאַרף אפֿנים קענען גוט ציילן. זאָל ער אַנצייכלען זיינע אומשולדיקע קרבנות און צושטעלן אַזאַ חשבון. אַלע אַרנט=לעכע מענטשן פֿון עסטרייך וואָלטן אויפֿגעשוידערט פֿון אימה.

עס וואָלט זיך וועלן, אַז דאָס דאָזיקע טאָגבוך זאָלן לייענען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן יענע מענטשן, וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן אַ פֿאַסאַרט, און דאָס באַטייט דאָס רעכט פֿון אַמעריקאַנער בירגערשאַפֿט, דעם פֿאַרעטער פֿונעם ליטווישן פֿאָלק, דעם מערדער אימפּוליאַווישיום.

און אפֿשר נויטיקן זיך אָט די מענטשן גראָד אין אַזעלכע באַשיידענע באַנק=אַנגעשטעלטע, אין אַזעלכע „בירגער פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן"?.... אפֿשר איז דאָס טאָקע אַזוי?

אין אונדזערע הערצער וועט זיך פֿאַר אַזעלכע „אַנגעשטעלטע" און „בור=גער" נישט געפֿינען קיין טראָפּן מיטלייד. זיי מוזן באַשטראָפֿט ווערן פֿאַר זייערע פֿאַרברעכנס. דאָס פֿאָדערט דער הומאַניזם.

...מאַשע ראַלניק האָט זיך אומגעקערט אין דער באַפֿרייטער ווילנע. באַפֿרייט זי פֿון טויט האָבן די סאָוויעטישע קריגסלייט. אַ סאָוויעטישער סאָלדאַט האָט צו איר געזאָגט: „ווייַן נישט, שוועסטערל, מיר וועלן מער נישט לאָזן דיך באַוולהן!" און ער וועט קיינמאָל נישט לאָזן.

עדוארדאס מעזשעלאַיטים

* *
*

אַ זונטיקדיקער באַגינען. די זון שיינט פריילעך. מסתמא פון שמאָלץ, וואָס זי האָט אויפגעוועקט די גאַנצע שמאָט. אומעטום רודערט זיך און עם איז לעבעדיק. איך שמיי אויף דער וואַך ביי אונדזער טויער (נישט אַליין, נאָר מיטן שכן פון דער אַכטער דיהה). די לעצטע צייט דעזשו=רען אַלע. אַפילו מיר, שילער וועז עם דערהערט זיך אַ פרוו=אַליאַרם, מוזן די, וואָס שמייען אין דער צייט אויף דער וואַך, פאַרהאַלטן די באַ=וועגונג, אוז היסן די פאַרבייגייער אַריינגיין אין טויער.

איך האָב געמיינט, אַז דעזשורען וועט זיין משעקאַווע, נאָר כ'האָב געהאַט אַ טעות. דעם שכן איז, מסתמא, נישט אינטערעסאַנט צו שמועסן מיט מיר, ער לייענט אַ זשורנאַל. איך האָב קיין בוך נישט געזומען: גע=נוג זיך אָננעלייענט אין דער צייט פון די עקזאַמענס.

איך קוק אויף די פאַרבייגייער, פרוו מרעפן, וווהין זיי אַיילן זיך, וועז וואָס מראַכטן זיי. פון צייט צו צייט וואַרף איך אַ בליק אויפן האַנט=זייגער — באַלד ענדיקן זיך שוין מיינע צוויי שעה אוז איך וועל גיין צו נעיאָלען. מיר האָבן אָפגערעדט צו גיין זיך באָדן.

פלוצלינג האָט געזומען פייפן אַ סירענע. אַ צווייטע, אַ דריטע. יעדע אויף איר אופן. דער שכן איז ארוים אויף דער גאַס. איך לויף נאָך אים. איך רוף אַלעמען אין הויף אַריין, נאָר קיינער פאָלגט נישט. כאָטש גוט, וואָס זיי פאַרהאַלטן זיך נישט, אייל וווייטער. אין אַ וויילע אַרום איז די גאַס געוואָרן פוסט.

אַ מידע שמיי איך אין הויף, אָננעשפּאַרט צו דער וואַנט, אוז וואַרט, עס זאָל זיך ענדיקן דער פרוו=אַליאַרם. איך באַמראַכט מיינע „געסט", הער זיך צו, וועזן וואָס זיי רעדן. אוי, זיי רעדן דאָך וועזן אַ מלחמה! וווייזט זיך אַרוים, אַז דאָס איז געווען נישט קיין פרוו=אַליאַרם, נאָר אַז אמתער! קאָוונע האָט מען שוין באָמבאַרדירט.

איך בעט בייט שכן, ער זאָל מיר אָפלאָזן. איך לויף אַרויף אין שמוב. אַלע וויסן שוין...

מלחמה... ווי לעבט מען אין דער צייט פון אַ מלחמה?
וועט מען קאָנען גיין אין שול?
דער אַליאַרם האָט געדויערט לאַנג. מיר האָבן זיך קוים דערוואַרט אויף אַ שלום-סירענע.

דערנאָך האָבן די סירענעס ווידער זיך צעפייפט. ס׳האָבן זיך דער-הערט עטלעכע פאַרדומפטע קלעפ. דער פּאַפּאַ זאָגט, אַז דאָס באַמבאַר-דירט מען שוין די שטאָט, נאָר די באָמבעס פאַלן, מסתמא, ערגעץ הינ-טער דער שטאָט. בלייבן אין שטוב, וואָס געפינט זיך אויפן דריטן שטאָק, איז אַ סכנה, מען דאַרף אַראָפגיין אין הויף.

אויפן הויף שטייען שוין אַלע שכנים מיט זייערע קינדער. אַנדערע אַפילו מיט גרייטע פּעק און קלומעקעס. וווהין קלייבן זיי זיך פאָרן אין אַזאַ טאָג? די מאַמע זאָגט, אַז זיי וועלן אינערגעץ נישט פאָרן. זיי האָבן פּשוט געגומען מיט זיך די גויטיקסטע זאַכן: אויב אַ באָמבע טרעפט אין שטוב, זאָלן זיי נישט בלייבן נאַקעט-הויל. אויב אַזוי, איז פאַרוואָס האָבן מיר גאָרנישט נישט געגומען?

כ׳האָב זייער מורא פאַר באָמבעס. ווי נאָר איך דערהער אַ פייף פון אַ באָמבע, שטעלט זיך ביי מיר אָפּ דער אָטעם: מיר דוכט, אַז זי פליט פונקט אין אונדזער דאַך.

קוים דערלעבט דעם סוף פונעם אַליאַרם. מיר זענען אַרויף אין שטוב עסן פרישטיק. איך עס און האַלט קוים איין די טרערן: עס קאָן זיין, אַז דאָס איז שוין אונדזער לעצטער פרישטיק. אויב מען וועט אַפילו נישט דערהרגענען, וועט מסתמא נישט זיין, וואָס צו עסן, — די קראָמען זענען דאָך שוין פאַרמאַכט...

און — ווידער פייפן די סירענעס. מיר גייען ווידער אַראָפּ אין הויף. דאָס מאָל האָט מען נישט באָמבאַרדירט.

ס׳ארט לאַנגער מאָנ!...

פאַרנאַכט זענען די פאַשיסטישע אַעראָפּלאַנען געווארן העזהדיקער. נישט לייגנדיק קיין אַכט אויף אונדזערע זעניטקעס, זענען זיי פריי אַרומגעפלויגן איבער דער שטאָט און געשליידערט באָמבעס. וועו איך האָב אַרויסגעשטעקט די נאָז און אַ קוק געטאָן אין הימל, האָב איך דער-זען, ווי די אַראָפּלאַנען שימן, ווי הויפנס ניסלער, קלייבע באָמבעלעך.

מיטאַמאָל האָט זיך דערהערט אַזאַ טראַסק, אַז עס האָבן געגומען פלאַצן די שויבן. אונדזער שכן, אַן אינזשיניער, האָט געזאָגט, אַז דאָס איז אַראָפּגעפאַלן אַ באָמבע נאָענט, מסתמא אויף ברייטער גאַס.

עס איז געווָארן פינצטער־לעך. אויף דער ערד איז אַרָאָפּ די נאַכט, נאָר קיינער קלייבט זיך נישט גיין שלאָפן.

פון צייט צו צייט לעבערן דורך די שוואַרצע טוך פון נאַכט פּרָא־זשעקטאָרן. זיי גליטשן זיך איבערן הימל, ווי זיי וואָלטן אים אונטערזוכן. אַנדערע באַטאַפּן אים לאַנגזאַם, אַנדערע שימערן שנעל אַרום — פון לינקס אויף רעכטס, פון רעכטס אויף לינקס. דער פּאַפּא זאָגט, אַז דאָס זוכן זיי דעם שונאם אַרָאָפּלאַנען. איך פּאַרמאַך שטאַרק די אויגן אוּן קוק נישט אויפן הימל. דאַן שפּירט זיך נָאָרנישט, אַז עס איז אַ מלחמה. ס'איז וואַרעם, ווי אין אַ געוויינלעכער זומער־נאַכט. אמת, געוויינלעך וואָלט איך אין אַזאַ שפּעטער שעה שוין לאַנג געשלאָפן.

אַ שמיילע הודעריי פון אַרָאָפּלאַנען. אַ לאַנגער, דורכדרינגענדיקער פּייף. אַלץ נעענטער, נעענטער. מיטאַמאָל ווערט זייער לויטיק אוּן... אַ זעץ! אַ פּייף! ווידער אַ טראַסק! ווידער אַ פּייף! אַ קלאַפּ! נאָך איינער! עס דונערן די זענימקעס, עס פּייפן באָמבעס, עס שיט אַ געדיכטער שטויב. א מומל אוּן רעש, ווי אין גיהנום.

סוף כל סוף ווערט שטיל.

עס נעמט טאָגן. מלחמה איז מלחמה, אוּן די זון גייט זיך אויף. מען האָט געגומען רעדן, אַז דאָ איז נישט געגוג זיכער. מען דאַרף אַרָאָפּגיין אין מיפּן בעמקן־קעלער, וואָס געפינט זיך אין דער אַנט־קעגנדיקער שטוב.

די גאַס דאַרף מען אַריבערלויפן אייניקווייז. איך בעט די מאַמע, זי זאָל לויפן צוזאַמען מיט מיר. נאָר ניין, זי וועט לויפן מיט ראַיעלען אוּן דער פּאַפּא — מיט ראובעלען. איך אוּן מירע זענען שוין גרויסע אוּן דאַרפן לויפן אַליין. איך צי אַריין דעם קאָפּ אין די אַקסל אוּן לאָז זיך איבערן וועג.

אין קעלער איז מאַקע נישט אַזוי שרעקלעך: עס הערן זיך נישט אַזוי שטאַרק דאָס פייפעריי אוּן די אויפריסן. אָבער ס'איז שמוציק, שמויביק אוּן די לופט איז זייער אַ שווערע. די, וואָס זיצן לעבן טיר, גייען יעדע וויילע אַרויף אויבן, כדי זיך דערווייסן, ווי עס האַלט די לאַגע.

נאָך עטלעכע שעה זיצן האָבן זיי געזאָגט, אַז עס איז שוין גע־וואָרן רואיק. די דערוואַקסענע האָבן געגומען אייניקווייז ארויסקריכן פון קעלער, לויפן אין שטוב־אוּן נעמען פון דאָרט עסנווַאָרג.

די מאַמע מיטן פּאַפּא זענען אויך אַרויף אין שטוב.

אין אַ ווייַלע אַרום איז די מאַמע געקומען צוריק אַ פּאַרווייַנטע און געזאָגט, אַז מיר קאָנען שוין אַרויסגיין, מער וועט מען שוין, ווייזט אויס, נישט באַמבאַרדירן. דאָס סאָוויעטישע מיליטער מרעט אָפּ, און די שמאָט וועלן אָט־אָט פּאַרכאַפּן די היטלעריסטן. דאָס איז אַ גרויסער אומגליק, ווייַל זיי זענען שרעקלעכע חיות און באַזונדערס באַגייַען זיי זיך שלעכט מיט יידן. אויסער דעם, האָט דער פּאָפּ אָקטיוו מיטגעאַרבעט ביי דער סאָוויעט־מאַכט. ער איז אַן אַדוואָקאַט. מען פלענט אים נאָך אין סמעטאָנעס צייטן אָפט דראָען דערפּאַר, וואָס ער מרעט אַרוים אין די געריכטן אַלס פּאַרטיידיקער פון די קאָמוניסטן — טויער פון דער אונטערערד, דערפּאַר, וואָס ער איז אַ מיטגליד פון מאָפּר (אינטערנאַציאָנאַלע אַרגאַניזאַציע פּאַר העלפן רעוואָלוציאָנערן). איז וואָס וועט שוין זיין מיט אים איצט, בעת דער הערשאָפט פון די פּאַשיסטן?

די מאַמע פירט אונדז צוריק אין שטוב. זי הערט אויף צו וויינען און זאָגט, אַז די פּאַשיסטן וועלן דעם פּאָפּ קיין זאַך נישט קאָנען טאָן, ווייַל מיר וועלן אַוועקפּאָרן מיט אין לאַנד, ווהין זיי וועלן נישט דערגיין. דער פּאָפּ וועט אַוועק אין דער רויטער אַרמיי. ווען עס וועט זיך ענדיקן די מלחמה, וועלן מיר אַלע אומקערן זיך אַהיים.

די מאַמע פּאַקט אויף גיך איין פּאַר יעדערן צו פּעקל וועש; זי נעמט אַרוים פון די פּאָרטפּעלן אונדזערע ביכער און לייגט אַהין אַריין שיך. פּאַר זיך מיטן פּאָפּ פּאַקט זי גרויסע קלומעקעס און בינדט צו זיי צו אונדזערע ווינטערדיקע מאַנטלען.

מיר וואַרטן אויפן פּאָפּ. ער איז אַוועק נאָך בילעטן.

דורך דער פּוסטער גאַס, אין דער ריכטונג צו „אָסטראָבראַמע", פּאָרן סאָוויעטישע טאַנקען, מאַשינען, האַרמאַטן.

שוין פּאַרבי עטלעכע שעה, ווי דער פּאָפּ איז אַוועק, און איז נאָך נישטאָ. מסתמא איז שווער צו קריגן בילעטן, — אַלע ווילן אַוועקפּאָרן. און אפשר האָט מיט אים עפּעס געטראָפן? מאָדנע, פּאַר דער מלחמה האָב איך קיינמאָל נישט געקלערט, אַז ווען אַ מענטש גייט אַרוים פון שטוב, קאָן מיט אים עפּעס געשען... און איצט, קריגס־צייט איז אַלץ אַנדערש...

אַלץ ווייניקער מאַשינען פּאָרן פּאַרבי. עס הערט זיך אַ שיסערייַ. מען טאָר שוין מער נישט וואַרטן. מען דאַרף זיך דורכרייסן צום וואָקזאַל, צום פּאָפּ.

יעדערער פון אונדז נעמט זיין פּעקל און מיר גייען אַרויס. לויפנדיק פון איין טויער צום צווייטן, דערקלייבן מיר זיך קוים מיט צרות צום וואָקזאל. נאָר דאָ וואַרט אונדז נישט קיין גוטס: אַ שרעקלעך געפּילדער פון אָן אַ שיעור מענטשן, מרויעריקע ידיעות, אַז דער לעצטער צוג איז אַוועק מיט עטלעכע שעה צוריק. מען זאָגט, אַז גלייך הינטער דער שטאָט האָט אין אים געטראָפן אַ באָמבע. מער קיין צוגן וועלן נישט גיין.

מיר האָבן אויסגעזוכט אַלע ווינקעלער, אָבער דעם פּאַפּאַ אינערגעץ גישט געפונען. אייניקע האָפּן, אַז מען וועט זיך אפשר דערוואַרטן אויף אַ באַן. אַנדערע קלייבן זיך גיין צופוס און אין וועג אויפזוצוכן זיך אויף אַ צופעליקער מאַשין. די מאַמע דערמאָנט זיך, אַז דער פּאַפּאַ האָט אויך עפּעס געריבט וועגן אַ מאַשין. מען דאַרף פּרוון גיין.

מיר לאָזן זיך צופוס צוזאַמען מיט אַנדערע מענטשן. די זון ברענט. עס מאַטערט דער דורשט. מיר זענען אָפּגעאַנגען נאָך זייער וויניק, עס זעט זיך נאָר די שטאָט.

ראובעלע בעט זיך אָפּשטעלן, אָפּרוען. די מאַמע נעמט ביי אים צו זיין פּעקעלע, אָבער דאָס העלפט נישט — ער כליפּעט. און נעמען אויף דער האַנט אַ פּינפּיאָריק יינגעלע איז נישט אַזוי לייכט. אויך רא־יעלע, כאָטש זי איז אויף צוויי יאָר עלטער, איז נישט קליגער פון אים, — זי וויינט אויך. מיר ווילט זיך אויך זייער אָפּרוען, נאָר איך שווייג.

מיר האָבן זיך צוגעזעצט. אַנדערע, שטאַרקערע, יאָגן אונדז אַריבער.

די מאַמע הָאט אייניגערעט די קינדער צו גיין ווייטער. נאָר נאָר גיך האָבן זיי ווידער געגומען בעטן זיך, מען זאָל זיך אָפּשטעלן.

מיר זיצן. דאָס מאָל שוין נישט אַליין: נאָענט פון אונדז רוען נאָך עטלעכע משפּחות.

ווייטער גייען מיר שוין צוזאַמען. עס יאָגן אונדז אַריבער איבערג־פולמע אוימאָס. געמען אונדז קאָגנען זיי נישט, זיי ראַטן, מיר זאָלן זיך צואייַלן, ווייל די היטלעריסטן זענען שוין נאָענט. נאָר ווי אייַלט מען זיך?

ווָאָס טוט מען? איינע זאָגן, אַז מען דאַרף גיין ווייטער — בעסער פאַלן אין וועג פון מידקייט און הונגער, אַיידער פון דער האַנט פון אַ פּא־שיסט. אַנדערע מענהן, אַז די דייטשן זענען גאָר נישט אַזעלכע רוחות, ווי מען מאָלט זיי.

די קינדער בעסטן זיך אַהיים. מירע זאָגט, אַז מען דאַרף גיין ווייטער. איך שוויג. די קינדער ווייגען. די מאַמע קערט זיך אום... מיר זענען גישט די אייגציקע, ווָאָס קערן זיך אום אין שטאָט.

דער הויזוועכטער דערציילט, אַז נאָך אוגדזער אַוועקגיין איז געקומען דער פּאָפּאַ. ער האָט געבעטן איבערגעבן, אַז ער זוכט אַ מאַשין.

מיר זענען ווידער אין שטוב. די צימערן זענען אוים ווי פרעמדע. דאָס הארץ קלעמט. מיר געפינען זיך גישט קיין אָרט, דרייען זיך אַרום פון ווינקל צו ווינקל, שטייען בייַ די פענצטער. אַלץ איז טויט, ווי אין שטאָט ווָאָלט גישט געבליבן קיין לעבעדיקער נפש. אַפילו קיין קעצעלע לויפט גישט אַריבער די גאַס. אפשר זענען מיר דאָ מאַקע די אייגציקע?

אויף די טראָטוּאָרן שטייען פּוסטע אויטאָבוסן. מען האָט זיי דאָ אַוועקגעשטעלט ביים אָנהייב פון ערשטן אַליאַרם. ווי מאָדנע — דער ערשטער אַליאַרם איז געווען סך־הכל מיט אָנדערהאַלבן מעג צוריק.

אַ טויטע שפּילקייט. זעלטן הערן זיך אייגזאַמע שאָטן... דורך דער גאַס, זיך יאָגנדיק נאָך אַ רויטאַרמייער, לויפן פּאַרבּיי עטלעכע יונגען מיט ווייסע בענדער אויף די אַרבל. אייגער יאָגט זיך ווייטער, די איבעריקע שטעלן זיך אָפּ ביים מאַגאַזין לעבן קינאָ „קאַזינאָ", האַקן אוים די שויבן און שלעפּן פון דאָרט גרויסע קאַסטנס. שוידערלעך הילכן אָפּ אין דער שטילקייט די טריט פון די רויבער.

צוגעפאַלן די נאַכט. די מאַמע פאַרשליסט די טיר, אָבער לייגן זיך שלאָפן האָבן מיר מורא. און עס ווילט זיך נאָר גישט שלאָפן. נאָר ראובעלען און ראַיעלען האָט די מאַמע גישט קיין אויסגעמאַנענע אַוועקגעלייגט אין קאַבינעט אויף דער סאָפע. איך מיט מירען שטייען ביים פענצטער און קוקן מיט אַ פּוסטן בליק אויף די אָפּגעשוואַרצטע פון דער נאַכט הייזער.

ווָאָס וועט זיין ווייטער? מיר דוכט זיך, אַז איך האָב מורא מער פון אַלעמען. די מאַמע איז עפּעס נאָר אַן אַנדערע, אַ פאַרלוירענע. נאָר מירע איז די זעלבע, ווי געווען.

אינמיטן נאַכט האָבן אין גאַס זיך דורכגעטראָגן מאַטאָציקליסטן. היסלעריסטן!

עס טאָגט. עס פאָרן טאַנקען! פרעמדע! אויף פיל פון זיי — לייוונטז מיט דער שרעקלעכער שוואַרצער שפּיץ, מיטן פאשיסטישן האַקנקרייץ.

די גאַם ווערט אַלץ מער פאַרפֿלייצט פון אויטאָם, מאָטאָציקלעז, פון האָלראַטן אין גרינע אוניפאָרמען, וואָם רעדן אויף אַ גאָרגלדיקער שפּראַך, שוידערלעך איז צו זען, ווי די אָקופאַנטן שפּאַנען איבער אונדזער ווילנע...

מיר האָבן נישט געמאָרט זיך צוריקקערן...

און דער מאַטע איז נאָך אַלץ נישטאָ.

* *
*

די היטלעריסטן האָבן אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, אַז מען זאָל עפענען אַלע רעסטאָראַנען און קאַפֿעען, אָבער מיט אן אויפשריפט:

„Für juden Eintritt verboten".

juden — דאָס זענען מיר. און די אָקופאַנטן האַלטן, אַז מיר זענען ערגער פֿאר אַנדערע: „פֿאַר יידן דער אַריינגאַנג פֿאַרבאָטן". מען וואָלט באַדאַרפט צוגיין, אויסהאַקן די שויב און מיט אַ פֿאַרבלוטיקטער האַנט צעריסן דאָס דאָזיקע נידערטרעכטיקע פּאַפּיר!

אָבער אַרויסגיין פון שטוב איז שרעקלעך. אַפּנים, נישט בלויז אונדז. די גאַסן זענען פול מיט היטלעריסטן און יונגען אין ווייסע האַנט־בענדער.

* *
*

מירע זאָגט, אַז מען דאַרף גיין אין שול אָפּנעמען איר אַטעסטאַט און די איבעריקע אונדזערע דאָקומענטן, וויל דאָרטן קאָן מען זיי פֿאַר־ניכטן. גיין דאַרף איך: מיך, אַ קליינינקע, וועט מען נישט פֿאַרהאַלטן. אָבער איך האָב מורא. און פֿאַרשטייט בכלל נישט, צוליב וואָם דאַרף מען עס. די מאַמע האַלט אָבער אונטער מירען. די דאָקומענטן זענען נויטיק. מירען גייט שוין דאָס זיבעצנטע יאָר; זי קאָן מען פֿאַרהאַלטן, בעטן אַ פּאַם. מוז איך גיין. כדי עס זאָל זיין זיכערער, הייסט די מאַמע, איר זאָל אָנטאָן די שול־אוניפאָרם און אָפּילו דאָס אוניפאָרם־היטעלע.

כ'גיי אַרויס. בייַם טויער קוק איך זיך אום. וויפל פּאַשיסטן! און אויב עמעצן פון זיי וועט אייַנפאַלן מיר אָפּצושטעלן?... צום גליק, באַ־מערקן זיי מיר אָפּילו נישט.

מיט אַ ציטערנדיק האַרץ גיי איך איבער דער גאַס. כ׳שלעפּ זיך מיט אַן אַראָפּגעלאָזענעם קאָפּ און קוק זיך אויף קיינעם נישט אום. איך צייל די טריט. אין דער וואָלענער אוניפאָרם איז שטאַרק היים.

בײַם אַריבערגיין די געדימינאַס־גאַס וואַרפט זיך מיר אין די אויגן די גרויסע צאָל אויטאָס און מיליטער־לײַט אין גרינע, ברוינע און שוואַרצע בגדים. איינער פון זיי איז דורכגעגאַנגען האַרט לעבן מיר. איך האָב דערזען אויף זיין אַרבל אַ באַנד מיט אַ האַקנקרייץ.

נו, אָט איז די שול. אַ כאַאָס, אומאָרדענונג. שמוציק. אויף די מרעפּ האָט מיך באַגעגנט קאוקאָריוס פון ניינטן קלאַס.

— נאָך וואָס ביסטו געקומען? מאַרש פונדאַגען!

איך בעט אים, ער זאָל מיך דורכלאָזן. נאָר ער רייסט מיר אַראָפּ פון קאָפּ דאָס אוניפאָרם־היטעלע.

— אַוועק פונדאַגען! און שטינק דאָ נישט אין אונדזער שול!

איך גיי צוריק און שטויס זיך אַן מיטן לערער ה. יאָנאַיטיס. כ׳האָב מורא, ער זאָל מיך אויך נישט אָפּזידלען און אייל זיך פאַרבייגיין. אָבער דער לערער שטעלט מיך אָפּ, גיט אַ האַנט און פרעגט, נאָך וואָס בין איך געקומען. ער גייט מיט מיר אין קאַנצעלאַריע, העלפט אויפזוכן דעם אַטעסטאַט און די מעטריקעס. בײַם אַרויסגיין באַגלייט ער מיך, כדי קאוקאָריוס זאָל מיך וויידער נישט פאַרהאַלטן. ער זאָגט צו אין אָוונט קומען צו אונדז.

זיין וואָרט האָט ער געהאַלטן. די מאַמע וווּנדערט זיך: אַ וווּנדער באַקאַנטער, בלויז אַ לערער, נאָר באַצויט זיך, וווּ אַן אייגענער מענטש, לייגט אַפילו פאָר זיין הילף.

* *
*

אין דער פאָרשטאָט שניפּעשיק איז געווען אַ פּאָגראָם. באַנדיטן האָבן אָנגעצונדן אַ שיטער, געבראַכט אַהין צושלעפּן דעם היגן רב און נאָך עטלעכע זקנים מיט לאַנגע בערד, אַרויסגעטראָגן פון די שולן די ספרי־תורות און באַפוילן די יידן צו וואַרפן זיי אין פייער. וווּיטער האָט מען געצוווּנגען די זקנים, זיי זאָלן זיך אויסטאָן נאַקעט, נעמען זיך פאַר די הענט, טאַנצן אַרום דעם שיטער און זינגען דאָס סאָוויעטישע ליד „קאַטיושאַ". נאָכדעם האָט מען די זקנים אונטערגעסמאַלעט אויפן

פּייער, געצופּט זיי ביי די בערד, געשלאָגן און געצוווּנגען ווידער צו מאַנצן.

איז דאָס אמת? צי קאָן מען דען אַזוי זיך איזדעקעווען איבער מענטשן?

* *
*

אויף נאָווגאָראָדער גאַס איז אויך געווען אַ גרויסער פּאָגראָם.

חוץ דעם, האָבן די אָקופּאַנטן אויפגעהאָנגען עמלעכע מענטשן פאַר די פּיס. עמעצער האָט געמסרט, אַז זיי האָבן געוואָלט עוואַקואירן זיך אין דער טיף פון סאָוויעט־פּאַרבאַנד, נאָר זיי האָבן נישט באַוויזן און זיך אומגעקערט צוריק.

וואָס וועט זיין, אויב דער הויזוועכטער וועט אויף אונדז אויך מסרן? ער האָט דאָך געזען, ווי מיר זענען אַוועק פונדערהיים.

* *
*

אויף די גאַסן האָט מען אַרויסגעהאָנגען אַ באַפעל: קאָמוניסטן אין קאָמיוניסטן מוזן זיך רעגיסטרירן. מענטשן, וועלכע ווייסן, ווו עס געפינען זיך מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, פון קאָמיוג, פון מאָפּר, וואָס מיידן אויס די רעגיסטראַציע, מוזן תיכף מעלדן אין געסטאַפּאָ.

איך בין אַ פּיאָנערקע. נאָר וועגן פּיאָנערן איז אין באַפעל נישט געשריבן. די מאַמע זאָגט, אַז זי וואָלט מיך סייווי נישט רעגיסטרירט, נאָר דעם פּיאָנערישן אַלדזשוך דאַרף מען באַהאַלטן. אָפּשר אויסשמירן אים אין סאַזשע? אין קיין פאַל נישט! מען האָט מיר אים אַזוי פייער־לעך אויסגעבונדן, כ׳האָב געגעבן אַ שבועה און מיטאַמאָל — סאַזשע! גיין! מיר האָבן באַשלאָסן אַרייננייען אים ביים פּאַפּאַ אין ראָק, אינעם אונטערשלאָק. וועט די מאַמע האָט געגייט, האָב איך זיך געשפּילט מיט די קינדער: זיי זאָלן נישט זען. זיי זענען נאָך קליינינקע, קאָנען זיי אויספּלאַפּלען.

דאָס מאָפּר־צייכנדל פונעם פּאַפּאַ האָט די מאַמע באַהאַלטן אויפן בוידעם. אונדז האָט זי געהייסן דורכקוקן די פּאַפּירן פונעם פּאַפּאַ.

דאָרט זענען דאָ אויך ענינים פון קאָמוניסטן, וועלכע עד האָט פאַרטיידיקט. אויב מען וועט דאָס געפינען, וועט מען אונדז דערשיסן.

אגב, זענען די ענינים זייער פאַרשידענע. אנדערע לייענען זיך, ווי אינטערעסאַנטע ביכער. שווער אָפּצורייסן זיך פון זיי. איך לייג זיי אָפּ אין אַ זייט — וועל זיי איבערלייענען נאָכאַמאָל.

אין די גאַסן הענגט נאָך אַ באַפּעל: אין שמאָט מוז זיין שטיל און רואיק. אַלס ערבות־לייט זענען געזומען געוואָרן 100 מענטשן. אין פאַל פון קלענסטע אומאָרדענונגען אָדער אומגעהאָרכזאַמקייט — וועלן אַלע ערבות־לייט דערשאָסן ווערן.

* *
*

די אָקופּאַנטן האַלטן זיך אַזוי, ווי זיי וואָלטן זיך געקליבן לאַנג דאָ צו בלייבן. זיי פירן אין אייגענע געלט — מאַרקעס. זיי טוען אַ טובה און לאָזן צייטווייליק זיין גילטיק אויך די סאָוועטישע רובלס, אָבער דעם פּרייז פון אַ רובל באַשטימען זיי סך־הכל צען פעניג. דאָס הייסט, אַז 10 רובל איז גלייך סך־הכל צו אַיין מאַרקע.

זיי האָבן אויסגעהאָנגען אַ נייעם באַפּעל: אַלע (דאָ שוין אָן אונ־ מערשייד פון נאַציאָנאַליטעט, אָן אויסנאַם זענען נאָר דייטשן און „פאָלקס־ דויטשע") מוזן אָפּגעבן זייערע ראַדיאָס. פאַרן באַהאַלטן אַ ראַדיאָ־אַפּא־ראַט, פאַר הערן סאָוועטישע אָדער אויסלענדישע מראַנסמיסיעס — טויט־שטראָף!

די מאַמע מיט מירען האָבן אייגנעווויקלט דעם ראַדיאָ אין אַ טישטעך און אַוועקגעטראָגן.

אויפן ראַדיאָ־טישל האָב איך אויסגעלייגט מיין אַלבאָם מיט לידער, האָס מאָגבוד, אַ מינטער, אַ בלייער. איצט וועל איך אויך, ווי דער־ וואַקסענע, האָבן אין אייגענעם שרייבטיש.

* *
*

שוין עטלעכע טעג, ווי די היטלעריסטן גייען איבער די הייזער און קאָנטראָלירן, ווי מען פילט אוים זייער באַפּעל. נעכטן זענען זיי געווען

טאָובע ראָלניק — מאַשעס מוטער

אויך ביי אונדז. נישט געפונען קיין ראַדיאָ־אַפּאַראַט, האָבן זיי צוגענומען דעם מאַמענט שרייב־מאַשינקע און דעם טעלעפאָן, ביי די שכנים האָבן זיי אויך צוגענומען די טעלעפאָנען, וועלאָסיפעדן און שרייב־מאַשינקעס.

היינט איז געקומען צו אונדז גאובענע. זי האָט דערציילט, אַז סאלאָמעיא נעריס איז „אַנטלאָפן צו די רוסן". זי וואָלט געקאָנט רואיק לעבן, אויב זי וואָלט נאָר געשריבן לידער און זיך נישט געמישט אין פּאָליטיק. אָך, ווי זי, גאובענע, האָט דעמלט אייגנערעדט די פּאָעטעסע נישט אַרויסצוזאָגן זיך פּאַר דעם, אַז לימע זאָל אַרייגטרעטן אין באַשטאַנד פון סאָוויעטן־פּאַרבאַנד, נישט פּאָרן מיט דער דעלעגאַציע קיין מאָסקווע.

איך האָב שטענדיק געטראַכט, אַז גאובענע איז אַן אויסערגעווייניקעכער מענטש, אויב זי איז באַקאַנט מיט אַזאַ פּאָעטעסע, ווי סאלאָמעיא נעריס. איצט זע איך, אַז איך האָב געהאַט אַ גרויסן טעות. גאובענע, ווי עס שיינט, האָט ליב צו חברן זיך מיט אַלעמען, ווער עס איז באַרימט. מיט וויפל שמאָליץ דערציילט זי, אַז ביי איר לעבט אַ דייטשישער אָפּיציר! אגב, ער בעט נאַטורעלע קאַווע. אין דייטשלאַנד איז שוין לאַנג נישטאָ אַזאַ קאַווע. ער וואָלט וועלן קויפן אויך אַ ביכל מיט היינעס לידער. אין דייטשלאַנד איז היינע פאַרבאָטן (ווייזט זיך אַרוים, אַז היינע איז אויך אַ ייד). און גאובענעס שכן האַלט, אַז ער איז דער בעסטער דיכטער און ער וואָלט וועלן קריגן אַ זאַמלבוד און זיינע לידער.

די מאַמע האָט אָפּגענעבן סיי די קאַווע, סיי היינען. גאובענע האָט צוגעזאָגט ברענגען פּאַר דעם געלט.

* * *

די פּאַשיסטן גייען ווידער איבער די יידישע הייזער. אַמאָל אַלייז, אַמאָל, עס זאָל האָבן אַ „געזעצלעך" פּנים, מרייבן זיי מיט זיך אויך די הויז־וועכטער. זיי פּאַרשרייבן דאָס מעבל און פּאַרזאָגן שטרענג, אַז אַלץ מוז בלייבן אויפן אָרט. מע טאָר נישט נישט אַרויספירן, נישט פּאַרקויפן. אויב עס וועט פּאַרפאַלן וועלן כאָטש איין שטול, וועט מען דערשיסן די גאַנצע משפּחה.

נאָר שיין מעבל פירן זיי גלייך אַוועק, נישט פּאַרשרייבנדיק בכלל. אמתע רויבער!

* *
*

עס זענען נאָך קיין צוויי וואָכן נישט אַוועק, זינט די אָקופאַנטן זענען אַריין אין שטאָט, און ווי עס האָט זיך אַלץ געענדערט!

אין שטאָט זענען אויסגעהאָנגען גייע באַפעלן: אַלע יידן — דער־וואַקסענע און קינדער — מוזן טראָגן לאַטעס: אַ וויים שטיקל שטאָף פון 10 צענטימעטער די לענג, אויף דעם אַ געלער קייַלעך, אין קייַלעך אַ געלער בוכשטאַב „J". די לאַטעס דארף מען צונייען צו די אויבערשטע בגדים, פון פאָרנט און אויפן רוקן.

די אָקופאַנטן האַלטן אונדז אַפילו פאַר קיין מענטשן נישט און צייבענען וויי שאָף. דערמיט קאָן מען אין קיין שום פאַל נישט איינשטימען! צי דען וועט קיינער נישט וואגן צו געבן אַווידערשטאַנד?

די מאַמע הייסט העלפן גייען די לאַטעס. זי צעשניידט אַ גרויסן אונטערשלאַק פון אַן אַלטער דעקע און מיר נעמען גייען אונדזערע שאַנד־צייכנס. עס קומען עטלעכע שכנות, וועלכע האָבן נישט קיין גרויסן שטאָף.

די אַרבעט גייט גאַנץ שווער: דאָ איז צו בריים, דאָ צו קרום. קיינער רעדט נישט. מען זיפצט.

אַוועקגייענדיק, זאָגט איין שכנה, אַז מען דארף די לאַטעס טראָגן מיט שטאָלץ. געפונען, מיט וואָס צו שמאָלצירן... וואָס שייך מיך, וועל איך מיט זיי אין גאַס נישט אַרויסגיין — איך שעם זיך צו טרעפן אַ לערער אָדער אַפילו אַ חברטע.

ס'איז דאָ נאָך אַ באַפעל פון די היטלעריסטן: אַלע יידן מוזן אָפגעבן זייער גרויס, צירונג און אַלע גילדענע הפצים. פאַר זיך מעג מען לאָזן נאָר 30 מאַרק, ד. ה. 300 רובל.

פיאַווקעס! אַפּנים, אַז אין זייער פאַרשאָלטענער געסטאַפּאָ זיצט עפעס אַ שד, וואָס טראַכט ספּעציעל צו פאַר אונדז אַלץ נייע צרות.

* *
*

די לאַטעס און קאָנפיסקאַציע פון געלט — איז נאָך די קלענסטע צרה. זיי דערהרגענען אומשולדיקע! באַוואָפנטע פּאַטרולן פאַרהאַלטן אויף דער גאַס מאַנצבילן און טרייבן זיי אין לוקישקער תפיסה.

די מאַנצביל‌ן האָבן מורא ארויסצוגיין אין גאַס. אָבער דאָס ראַט־
וועט זיי נישט: די באַנדיטן רייסן זיך אַריין ביינאַכט אין די הייזער און
נעמען צו אַפיל‌ו יינגל‌עך.

פון אָנהייב האָבן אַל‌ע געגל‌ויבט, אַז פון תפיסה פירט מען אַוועק
אין אַן אַרבעטס־לאַגער אין פּאָלאַנד. איצט אָבער ווייסן מיר שוין: אין
פּאָלאַנד איז נישטאָ קיין שום לאַגער. דאָרטן דערשיסט מען! די דערשאָ־
סענע וואַרפט מען אַריין אין צעמענטירטע גריבער.

איז עס מעג‌ל‌עך? דאָס איז אַזוי שרעק‌ל‌ער!!! פאַר וואָס, פאַר וואָס
הרגעט מען?!

די „בּאַפֿערס" — אַזוי רופט מען זיי — הערן נישט אויף זייער
מיאוסע מלאכה. אין יעדער דירה זענען געמאַכט מעל‌ינעס, וווּ די
מאַנצביל‌ן ליגן באַהאַל‌טן מאָג און נאַכט.

אפשר איז נאָר נישט של‌עכט, וואָס דער פּאָפּאַ איז נישטאָ. אפשר
איז ער ד א ר ט ן?... ער קעמפט אויפן פראָנט און וועט אונדז באַ־
פרייען. ווען דער ל‌ערער יאָנאַיטים דערצייל‌ט די נייעס פון מאָסקווער ראַ־
דיאָ (ער האָט זיין ראַדיאָ־אַפּאַראַט נישט אָפּגענעבן, נאָר באַהאַל‌טן אין
האָל‌יִ־שטעל‌ל), דוכט זיך מיר אַל‌יין, אַז ער וועט דערצייל‌ן עפּעס
אויך וועגן דעם פּאַפּאַ. די מאַמע האָט דווקא דערפאַר זייער מורא. זי
וויל, פּאַרשטייט זיך, אויך דערווייסן זיך וועגן דעם פּאַפּאַ, אָבער נישט
דורך ראַדיאָ, וויל דאָן וועט מען אונדז דערשיסן וויִ א פּאַמיל‌יע פון
א רויטאַרמייער.

און אפשר וועט מען נישט דערשיסן? אָט ל‌עבן דאָך די פּאַמיל‌יעס
פון סאָוויעטישע אָפּיצירן. מען האָט זיי פאַרשפּאַרט אין צווייִ הייזער
אויף סובאָטשער גאַס און מען האַל‌ט זיי דאָרטן. נאָר וער קאָן וויסן,
וואָס וועט מיט זיי וווייטער זיין? די פאַשיסטן קאָן מען בכל‌ל נישט
פאַרשטיין: אין דער גאַנצער וועל‌ט הרגעט מען נישט קיין קריגסגעפאַנ־
גענע, און זיי האָבן אין פּאָלאַנד דערשאָסן פיר טויזנט.

דערשאָסן... מען האָט די מענטשן געבראַכט צו מרייבן צו די
גריבער, צו יעדערן אויסגעשטרעקט אַ ביקס, פונוואַנען עס פל‌יען אַרויס
קל‌ייניקע קויל‌ן, שניידן זיך אַריין אין די הערצער, און מענטשן פאַל‌ן
טויט. ניין, נישט יעדערן טרעפט גל‌ייך אין האַרצן אָדער אין קאָפּ, פיל
פאַרוווּנדעט מען נאָר, און זיי קומען אום אין שוידערל‌עכע יסורים. עס
זענען איבערגעריסן געוואָרן פיר טויזנט ל‌עבנס, פאַרשניטן געוואָרן אַזוי
פיל יונגע פרייל‌עכע מענטשן, און דאָס אַל‌יין רופט מען מיט איין וואָרט

„דערשאָסן". כ'האָב גאָר קיינמאָל נישט פאָרגעשטעלט זיך דעם זין פון דעם דאָזיקן וואָרט. „פאַשיזם", „מלחמה", „אָקופאַציע" זענען דאָך געווען בלויז ווערטער, וועלכע זענען דערמאָנט געוואָרן אינעם לערנבוך פון געשיכטע.

אַפּגים, אַז אויך איצט, אין אַנדערע שטעט און לענדער, ווו עס איז נישטאָ קיין מלחמה און פאַשיזם, שטעלן זיך מסתמא מענטשן נישט פאָר דעם אמתן זין פון אַזעלכע ווערטער. דעריבער מוז מען פאַרשרייבן אין מאָגבוד אַלץ, וואָס דאָ טוט זיך אָפּ. אויב איך וועל בלייבן לעבן, וועל איך אַליין דערציילן, אויב נישט — וועלן אַנדערע איבערלייענען, אָבער זאָל מען ווייס! אומבאַדינגט!

* * *

ווייטער אַ גייעם: יידן דאַרפן מראָגן שוין אַנדערע צייכנס: נישט קיין קוואַדראַט, נאָר אַ ווייסן באַנד און אינמיטן אַ גלאַן מגן־דוד. דעם באַנד דאַרף מען מראָגן אויף דער לינקער האַנט.

די גאַנצע צייט ווילט זיך מיר עסן. מיר רעדן וועגן דעם מיט מירען נאָר צווישן זיך, כדי די מאַמע זאָל נישט האָבן קיין איבעריקן האַרץ־ווייטיק, אָבער די קלענערע קינדער קלאָגן זיך שטענדיק. די מאַמע לעבט דאָס שטאַרק איבער. טיילנדיק אונדז דאָס ברויט, זיפצט זי אָפט. זיך, פאַרשטענדלעך, נעמט זי דאָס קלענסטע שטיקל. דאָס איז דערפאַר, וואָס אויף די ברויט־קאַרטן גיט מען זייער ווייניק, און נאָר אין עטלעכע ספּעציעל פאַר אונדז אויסגעטיילטע קרעמלעך. די ריייען זענען שרעקלעכע. מען שמייס צומאָל אַ נאַנצן טאָג און מען קערט זיך אום אַהיים מיט לייִדיקע הענט. מיר עסן דאָס, וואָס דער מאַמען געלינגט אויסצובייטן בייִ פּיערים פון דאָרף. איך האָב זיך זייער פאַרבענקט נאָך מילך.

די מעג האָט דער לערער יאָנאַיטים געבראַכט אַ שטיקל חזיר־פעטס. אַ פאַרשעמטער האָט ער לאַנג דערקלערט, אַז ער האָט דאָס באַקומען אויפן קאַרטל, נאָר ער דאַרף דאָס נישט: אַ דערוואַקסענער מענטש קאָן זיך באַגיין אָן פעטס. פאַר קינדער אָבער, וואָס האַלטן אין וואַקסן, איז פעטס אומבאַדינגט נויטיק. די מאַמע איז געווען דערפון זייער נערירט, און מיר איז געווען אַ בושה, וואָס מען ברענגט אונדז אַ נדבה. אָבער דער

לערער איז באַשטאַנען אויף זיינעם. די קינדער האָבן צום ערשטן מאָל באַקומען אַ געשמאַקן אָוונטברויט.

אָבער די גומע שטימונג איז צעשטערט געוואָרן דורך דער מרויעריקער ידיעה: אין שול איז אויסגעהאָנגען געוואָרן אַ באַפֿעל, אַז אַלע קאָמיוגיסטן (י. טיטליוס, א. טיטליוטע און אַנדערע) און אַלע יידן וועלן אויסגעשלאָסן.

הייסט עס, איך בין מער נישט קיין שילערין... איז וואָס וועל איך מאָן ווינטער? צי דען וועל איך בלייבן אָן בילדונג?

* * *

איך האָב מיט מירעלע שוין לאַנג זיך דערדעדט, אַז יעדע פון אונדז, זאָל איבער אַ נאַכט שלאָפן אויפן באַלקאָן, וואָס איז פון הויף, וויל אונדזער דירה, איבערהויפט דאָס שלאָפצימער, איז ווייט פון מויער, און מיר הערן קיינמאָל נישט, וועט עס קלאַפן די „נאַכט-געסט". מיר כאַפֿן זיך אויף, וועט זיי זענען שוין אין הויף. אויפן באַלקאָן קאָן מען אַלץ דערהערן באַצייטנס.

דער ערשטער נאַכטלעגער אונטערן פרייען הימל פאַלט אוים אויף מיין חלק. די נאַכט איז אַ פֿרעכטיקע. אין הימל שימערירן אָן אַ שיעור שטערנדלעך. איצט וועל איך אַלעמאָל שלאָפן דאָ: אַ חיות! איך פֿרווו זיך דאָס אַלץ באַשרייבן אין לידער. נעיאָלען און בירומען געפֿעלן מיינע לידער, אָבער זיי פּאַרשטייען אין דעם נישט מער, ווי איך. לודא לויבט אויך. נאָר ווי שרייבט זי אַליין?

אַ-חאַ-חאַ,
דאַרט, ביי לימפאַפּאַ,
לעבט אַן אַלטער דאַנזשואַן,
אַ גילער קראַקאַדיל.

אָבער אויב פּאַרט פֿרובירן באַשרייבן אָט די נאַכט?...

עס ווינקען מיר שטערנדלעך קליינע,
זיי זענען, ווי איך, איצטער וואַך.
נאָר זענען זיי דען, ווי מיר ווייגען,
ווי שרעקלעך ס'איז אונדז יעדע נאַכט?

ס'טויג נישט. מאָרגן וועל איך זיך אַוועקזעצן און גוט אַ מראַכט געבן, אַז דאָס ליד זאָל זיך באַקומען ווי עס באַדאַרף צו זיין. עס מוז שמעקן מיט היינטיקער נאַכט, אָבער גוט וואָלט געווען אָן אַ מלחמה. טויגן דען אין לידער שוידערלעכע זאַכן? שוין בעסער שרייבן וועגן פריילינג, וועגן אַ פרייליך מייבעלע...

מען קלאַפּט! ביי אונדז אין טויער!!

איך לויף אַריין אין שלאָפצימער, וועק אויף די מאַמע. צוזאַמען מיט מירען העלפן מיר אָנטאָן די קינדער. ראובעלע פּרווט ווייגען, אָבער ער הערט גלייך אויף: ער פּאַרשטייט אויך, אַז מען טאָר נישט.

מען קלאַפּט שוין אין אונדזער טיר. די מאַמע גייט זיי אַריינלאָזן. מיר שלעפּן זיך נאָך איר.

עס פּאַלט אַריין אַ באַגדע שיכורע סאָלדאַטן. זיי צעגייען זיך איבער אַלע צימערן. אייגער בלייבט אונדזיגע היטן. ער באַפּעלט, מיר זאָלן זיך נישט באַוועגן, אַנישט וועט ער שיסן.

זיי זוכן אין די שאַפּעס, ווארפן אַלץ אַרוים פון די מישקעסטלעך, פרעגן, ווו איז דער פּאַפּאַ. די מאַמע ענטפערט, אַז מען האָט אים צוגענומען אין די ערשטע מעג, גלייך נאָך די ערבות־לייט. „דו לייגסט!" — האָט אַ געשריי געטאָן דער סאַמע שלעכטער, מסתמא זייער עלטסטער. — „ער איז געווים אַנטלאָפן מיט די באָלשעוויקעס! איר זייט אַלע באָלשעוויקעס, און אינגיכן וועט אייך זיין קאַפוט!"

און וויטער זוכן זיי, נישטערן, צעווארפן אַלץ. די מאַמע ציטערט און הייסט אונדז שמיל זיי נאָכקוקן, אַז זיי זאָלן נישט אונטערקומען קיין געווער אָדער פּראָקלאַמאַציעס. נאָכדעם וועלן זיי זיך מאַכן, אַז זיי האָבן געפונען, און דערשיסן אונדז. אָבער ווי קוקט מען נאָך, אַז עס איז פּאַרוערט אַפילו זיך אַ ריר צו טאָן?

גאָרנישט נישט געפונען, נאָכאַמאָל אָנגעשראָקן, אַז אינגיכן וועט אונדז שוין זיין „קאַפוט", האָבן די סאָלדאַטן זיך אָפּגעטראָגן.

מיר לייגן זיך שוין נישט. דער מאַמען גייען נישט אַרוים פון קאָפּ דעם דייטשן ווערטער, אַז דער פּאַפּאַ איז געווים אַנטלאָפן מיט די באָלשעוויקעס. אפשר וויסט ער עפעס? אפשר איז דער פּאַפּאַ מאַקע דאָרטן — און לעבט, שלאָגט זיך מיטן שונא!

אויפן באַלקאָן וועל איך מער נישט שלאָפן. און וועגן מיין „פּאָעזיע" מיט די שטערן וועל איך אַפילו קיינעם נישט דערציילן...

* * *

אין „געביטסקאָמיסאַריאַט" האָט מען אַרויסגערופן די מיטגלידער פון יודענראַט (דער יודענראַט איז געשאַפן געוואָרן ערשט נישט לאַנג פון די שמאָטישע פּני. צו זיי האָבן די היטלעריסטן, מסתמא, מער צו־מרוי. קיינער האָט דעם יודענראַט נישט געקליבן, כאָטש ער הייסט כלומרשט „ראַט"). מען האָט זיי אַרויסגערופן און געזאָגט, אַז אויף די יידן פון ווילנע ווערט אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע — פינף מיליאָן רובל. די דאָזיקע סומע מוז ווערן צוגעוויפגעקליבן און אַרײַנגעטראָגן ביז מאָרגן 9 אַזײגער אינדערפרי. אויב נישט — וועט מען שוין האָלב צען אָנהייבן אומברענגען אַלע יידן פון שמאָט. די פינף מיליאָן מעג מען אַרײַנטראָגן נישט נאָר מיט געלט — אויך מיט גאָלד, זילבער און אַנדערע ווערטפולע חפצים.

די מאַמע האָט צוגעוויפגעקליבן ביזן לעצטן גראָשן, די רינגען, אַ קייטלע און איז אַוועק.

איך שטיי בײַם פענצטער, קוק און וויין: עס איז שרעקלעך צו טראַכטן, אַז מאָרגן וועל איך דאַרפן שטאַרבן. נאָר ערשט נישט לאַנג זיך גע־לערנט, אַרומגעלאָפן איבער די שול־קאָרידאָרן, געשטאַנען בײַם טאָוול, און פּלוצים — לייג זיך און שטאַרב! און אויב איך וויל נישט? כ'האָב נאָך אַזוי וווינק געלעבט! און מיט קיינעם זיך נישט געזעגנט. אַפילו מיטן פּאַפּאַ. דאָס לעצטע מאָל האָב איך אים געזען אַרויסקריכנדיק פון קעלער. מער וועל איך אים נישט זען. כ'וועל בכלל שוין קיינמאָל מער נישט זען, נישט הערן, נישט פילן און נישט וועלן. איך וועל זיין נישט איך. דאָס אַרומיקע וועט אַלץ זיין ווי געווען — די פעלדער וועלן בליען, אין די וועלדער וועלן פייגעלעך זינגען, אין די שטעט וועט קאָכן דאָס לעבן, אין שול וועלן ניין די לימודים. אָבער איך וועל אינערגעץ נישט זיין — נישט אין שטוב, נישט אויפן גאַס, נישט אין שול... זוכט מיך נישט — איר וועט אינערגעץ מיך נישט געפינען... און אפשר וועט גאָר קיינער נישט זוכן? מען וועט פאַרגעסן. פאַר זיך, פאַר די היימישע בין איך אַ „פּערזאָן". אָבער צווישן טויזנטער בין איך אַ זעמדלע, אייגע פון אַ סך. ווען מיר, אַלע מיינע שטרעבונגען און טרוימען, וועט אפשר עמעצער ווען אַמאָל דערמאָנען מיט אײַן וואָרט — „געווען". געווען און אומגעקומען אין אײַן זוניקן זומער־טאָג, ווען די מענטשן האָבן

נישט געקאָנט אויפקלייבן פאַר די אָקופאַנטן אַ קאָנטריבוציע. און אפשר וועט מען די דאָזיקע ציים אויך פאַרגעסן? לעבעדיקע מיידן דאָך אוים צו רעדן וועגן טויטע. צי דען וועל איך זיין צווישן די טויטע?...

עמעצער גייט אין קאָרידאָר... דער לערער יאָנאַיטים. כ'האָב אַפילו נישט געהערט, ווען ער איז אַריין. ער האָט זיך אַוועקגעשמעלט לעבן מיר, אַוועקגעלייגט די האַנט אויף דער פּלייצע און שוויגט. אָבער איך קאָן זיך נישט באַרואיקן.

ס'איז געקומען די מאַמע. זי האָט אָנגעזאָגט, אַז זי וועט אויפן הויף פון יודענראַט ווארטן, ביז מען וועט איבערציילן דאָס גאַנצע אויפגעקליבענע גלעט. דאָרט ווארטן אַ סך מענטשן.

יאָנאַיטים האָט אויסגעלוידיקט דעם מייסטער און געבעטן, די מאַמע זאָל אַוועקטראָגן אויך זיין גלעט. די מאַמע נעמט נישט: 400 רובל — דאָס איז, מסתמא, זיין גאַנץ געהאַלט. אָבער דער לערער מאַכט מיט דער האַנט: ער וועט ווי־נישט־איז אויסקומען, און דאָ קאָן דאָס גלעט ראַטעווען כאָטש איין מענטשנס לעבן.

די מאַמע איז אַוועק און באַלד געקומען צוריק. אַלע זענען זיך פאַנאַנדערגענגען און גאָרנישט דערוווסט זיך: מען האָט נישט געענדיקט ציילן ווי עס איז שוין געוואָרן אַכט אָוונט. און נאָך אַכט מאָר מען אין גאָס נישט גיין (אגב, אויך אין דעם זענען מיר אַן אויסנאַם — נישט־יידן מעגן אַרומגיין ביז צען). די מיטגלידער פון יודענראַט וועלן ציילן אַ גאַנצע נאַכט. אָבער ס'וויזט אוים, אַז קיין פינף מיליאָן וועט זיך נישט אָנקלייבן...

עס איז אָנגעקומען, הייסט עס, די לעצטע נאַכט... יאָנאַיטים איז געבליבן ביי אונדז געכטיקן. די מאַמע האָט אים אויסגעבעט אין קאַבינעט, און מיר, ווי געווינלעך, האָבן אַלע צוזאַמען זיך איינגעאָרדנט אין שלאָפצימער.

די קינדער זענען איינגעשלאָפן. ווי גוט זיי איז, אַז זיי פאַרשטייען גאָרנישט. די נאַכט ציט זיך זייער לאַנגזאַם. און זאָל זי זיך ציען. ווען די ציים זאָל זיך איצט אינגאַנצן אָפּשטעלן, וועט דאָך נישט קומען דער פּרימאָרגן און מיר וועלן נישט דאַרפן שטאַרבן.

אָבער די זון איז יאָ אויפגעגאַנגען...

די מאַמע איז אַוועקגעלאָפן אין יודענראַט. דערוווסט זיך, אַז מען האָט צונויפגעקליבן נישט מער ווי דריי מיט א האַלבן מיליאָן, וועלכע

מען האָט נאָרוואָם אייגנגעפֿאַקט אין קלומעקעס און אַוועקגעפֿירט אין „געביטסקאָמיסאַריאַט".

זיי וועלן פֿאַרלאַנגערן דעם טערמין, צי נישט? אפֿשר האָבן נעכטן נאָך נישט אַלע געוווסט און וועלן ברענגען היינט?

די מאַמע האָט יעדערן דערלאַנגט זיין פּעקעלע וועש. מיר וואַרטן...

אויף די טרעפּ האָבן זיך דערהערט טריט. דאָס קערט זיך אום דער אינזשיניער פּריד (ער ווויינט אין דער שכנותדיקער דירה און איז אַ מיטגליד פון יודענראַט). די מאַמע איז אַריין צום שכן. זיך אומגעקערט אַ שטראַלנדיקע: די אָקופּאַנטן האָבן צוגענומען די קאָנטריבוציע, אַפילו נישט צייַלנדיק.

הייסט עס, מיר וועלן לעבן!

* *
*

אַלע באַהאַלטן ביי באַקאַנטע לימווינער זייערע זאַכן: די פּאַשיסטן קאָנען זיי אויך אָפּשרייבן, ווי דאָס מעבל. דאַן וועט נישט זיין פון וואָס צו לעבן.

די מאַמע האָט אַוועקגעפֿירט צום לערער יאָנאַיטים דעם מאַמנס בייכער, אַ מאַנטל, אָנצוגן, שיך און צוויי נייע זיידענע דעקעס. טראָגן צו אים מער האָט זי מורא געהאַט: דער לערער איז אַ בחור און אויב מען וועט ביי אים געפינען פרויען־קלייַדער אָדער קינדער־בגדים, קאָן דאָס זיין פֿאַרדעכטיק. צווישן די ביכער האָב איך אַריינגערוקט אויך דאָס ערשטע העפט פון מיין מאָגבוך. די איבעריקע זאַכן האָט די מאַמע אַראָפּגעטראָגן אין קעלער.

* *
*

מענטשן זוכן אַרבעט, וויַיל מען רעדט, אַז די, וואָס אַרבעטן, גיט מען אַרוים אַרבעטס־שיינען מיטן דייטשישן אָדלער, און די „כאַפּערס" וועלן זיי נישט טשעפּען.

אַ סך אַרבעטן שוין ביים רעמאָנטירן די וועגן, אויפן אעראָדראָם און נאָך ערגעץ ווו. נאָר די צוזאָגענישן פון די דייטשן זענען גאָרנישט

גישט וועלט. די מערדער צעריסן ארויסגעגעבענע שיינען און פירן סייוויי אוועק.

ס'ארא הפקרות דא הערשט! און קלאגן זיך איז גישטא פאר וועמען. זאגן אז וואלט קענן מאר מען גישט. איין פרוי האט גישט געלאזן צוגעמען איר מאן, האט מען זי דערשאסן אויפן אלט, אין דעם מאנס אנווועזנהייט...

* * *

היינט איז דער 21 יולי, כמעט א חודש נאכן אנהויב פון דער מלחמה און מיין געבורטסטאג. מיר איז געווארן פערצן יאר. באגריסנדיק און ווינטשנדיק לאנגע יאר, האט מאמע זיך פאנאנדערגעווויינט. ווייל מאל האב איך געהערט דעם פשוטן ווונטש און קיין איין מאל האב איך גישט א מראכט געמאן וועגן זיין גרויסן באדייט...

לכבוד דעם געבורטסטאג הייסט מיר די מאמע אנטאן דאם העלבלויע זיידענע קלייד. דאם קלייד איז אן די געלע לאטעס. ווי מאדנע פיין איך זע אוים אין דעם! א שאד נאר, וואם די הארן זענען צו לאנג. פלוצלינג האט מיר א בליץ געמאן אין קאפ א גלענצנדיקער געדאנק.

כ'האב געזאגט דער מאמען, אז איך וויל אריינגיין צו דער שכנה, צו דער מומע בערטע, און ווייזן איר דאם קלייד. שטיל אריינגערוקט די האנט אין שאפע (דארט אונטערן וועש ליגט געלט) און — נעלם געווארן. ווי דערשפירנדיק עפעס גוטס, שרייט מיר די מאמע נאר, איך זאל גישט וואגן ארויסגיין אין גאס אן די געלע לאטעס.

און דווקא דאם האב איך זיך געקליבן צו מאן. אראפגעשפרונגען פון די טרעפ, לויף איך ארויס דורכן טויער, און דרייסט, זיך גישט ארומקוקנדיק, שפרייז איך מיר אויף דער בריימער גאס. כ'גיי אריין צו א פריזירער. ערשט דא כאפט מיך אן א שוידער: וואם האב איך אפגעמאן?!

מען בעט מיך זיך זעצן: איך וויל אויסזען רואיק און גישט קוקן אויפן פריזירער. אבער ער, אונטערבינדיק א ווייס סערווועט, שמייכלט צו מיר אין שפיגל. ער האט מיך דערקענט! איך קוק אויף אים מיט אויסגעגלאצטע אויגן. איך לאז אראפ דעם קאפ, עס זאל זיך גישט זען דאם פנים. דאם הארץ קלאפט, און דער פריזירער, ווי אויף צו

לחכעים, פֿאַרקעט זיך לאַנג. אפשר אַרויסלויפֿן? מען מאַר נישט... זאָל כאַטש נישט אַרײַנגיין קיין היטלעריסט!

נאָט צו דאַנקען! איך באַצאָל און לויף אַרויס.

איצט בין איך אינגאַנצן רואיק און ווונדער זיך אַליין, פֿאַרוואָס האָב איך בײַם פּריזירער זיך אַזוי געטרייסלט. קיינער קוקט אַפֿילו נישט אויף מיר.

פֿון דער מאַמען האָב איך געקראָגן דעם אמתן פּסק. געמוזט צו־זאָגן, אַז מער וועל איך אַזעלכע קונצן נישט פֿראַווען.

די מאַמע האָט צוגעגייט צו אַלע קליידלעך לאַטעם...

* *
*

מיר מאַרן נישט גיין אויפֿן טראָטואַר. מיר מוזן גיין נאָר אויפֿן ברוק, לעבן רעכטן טראָמוואַר. אגב, יידן מאַרן זיך נישט באַנוצן מיט קיין שום פֿאַרבינדונגס־מיטלען, ווי אויטאָם, אויטאָבוסן און א. וו. אַפֿילו באַלעגאַלעם מוזן אויף זייערע דראָשקעס אויפֿהענגען אַ ברעטל, אַז יידן באַדינען זיי נישט.

ווידער אַנדערע לאַטעס. דער זעלבער מגן־דוד, אָבער נישט אויפֿן אַרבל, נאָר אויף אַ קוואַדראַט פֿון וויסן שטאָף, צוגענייט פֿון פֿאָרנט און אויפֿן רוקן.

מען קאָן מיינען, אַז עפּעס אַ פּאַשיסט ווי נישט גיין אויפֿן פּראָגט, באַמיט ער זיך מיט זיינע אומעגלעכע צוטראַכטענישן דערווייזן, אַז ער איז אויך דאָ זייער מעמיק און נייטיק.

* *
*

געסטאַפּאָ האָט ווידער געשיקט רופֿן די מיטגלידער פֿונעם יודענראַט. וואָס וועלן זיי איצט צוטראַכטן? ווידער אַ קאָנפֿריבוציע?

אין גרוים שרעק וואַרטן מיר אויפֿן שכן.

ער האָט זיך צוריקגעקערט ערשט פֿאַרנאַכט.

ווייזט זיך אַרויס, אַז אים און נאָך איין מיטגליד פֿון יודענראַט האָט מען אַרויסגעלאָזן און די איבעריקע אַוועקגעפֿירט אין תפיסה. פֿאַר־

וואָס? אין וואָס באַשולדיקט מען יענע און פאַר וועלכע מעשים־טובים האָט מען אַרויסגעלאָזט די?

* *
*

אַ הייסער אויגוסט־זונטיק.

אינמיטן טאָג האָבן מיר דערהערט אַ טומל.

מיר זענען צוגעלאָפן צום פענצטער. אַ באַנדע שיכורע היטלעריסטן שלאָגן אַ יידישן בחור, טרייבן אים צום ראָטהויז, שטעלן אַוועק מיטן פּנים צו דער וואַנט און ממתן. און ער, נעבעך, וואַרט מסתמא אויף אַ שאָס, וויל ער צאַפּלט זיך מאָדנע.

עס האָט זיך אויפגעקליבן אַן עולם. איין פאַשיסט דערקלערט, אַז דער־אַ יודע האָט ערשט אויף געדימינאַ־נאַם געשאָסן אין אַ סאָלדאַט פון דער וואַרמאַכט. דערפאַר וועלן ענטפערן אַלע יודען. איין סאָלדאַט פון גרויסן רייך איז טייערער פון טויזנטער אַזעלכע, ווי דער. זאָל יעדער, ווער עס וויל, שלאָגן דעם פאַרברעכער, דערמיט וועט ער אַרײַנטראָגן אַ חלק אינעם אויסראָטן די שונאים פון דייטשישן פאָלק.

איינע שמייכלען אונטער צופרידענע, אַנדערע גייען פאַרבי, נישט באַהאַלטנדיק זייער צאָרן.

די היטלעריסטן פאַרהאַלטן אַ פאַרבייפאָרגדיקן אויטאָ, וואַרפן אין אים אַריין זייער פאַרבלוטיקטן קרבן און פאָרן אַוועק.

ווי פון אַ דונער געשלאָגן, זענען מיר פאַרגליווערטע געשטאַנען בײַם פענצטער. דער פאַשיסט האָט געזאָגט: „דערפאַר וועלן ענטפערן אַלע יודען..."

* *
*

גאַנט...

עס האָט אָפּגעהילכט אַ שאָס. עמעצער האָט אַ געשריי געטאָן. מען לויפט. געשרייען „האַלט!"

מיר וועקן אויף דאָס קליינווארג. דאָס האַרץ טוט מאָדנע ווי ביי יעדן קלאַפּ. פון אויפרעגונג טרייסלט אין קעלט. ווידער אַ שאָס. עמע־

צער שרייט. עס גייען אַ סך, זייער אַ סך מענטשן. די מריט דערווייַ=
מערן זיך...

מיר עפענען די פֿאָרטקע. עס זעט זיך גאָרנישט. פּשוט אַ קילע שטערנדיקע נאַכט. שטיל. ערגעץ פייפט אַ לאָקאָמאָטיוו. און ווידער קיין שום קלאַנג... אַזוי ווי ס'וואָלט גאָרנישט נישט געווען.

די מאַמע לייגט אויף די קינדער שלאָפן. מיר זיצן...

פּלוצלינג רייסן זיך אַריין אין דער שטילקייט שרעקלעכע קולות. צי דען הויבט זיך ווידער אָן? די שטימען הערן זיך גאָר נאָענט, אָבער צוגיין צום פענצטער לאָזט די מאַמע נישט — מען קאָן באַמערקן. נאָר מיך ציט — די אומבאַוווסטקייט איז נאָך שרעקלעכער. איך באַהאַלט זיך הינטער דער גאַרדין און גיב אַ קוק. אונטן, אויף דער גאַס, שטעלן די היטלעריסטן אויס מענטשן, וועלכע מען מרייבט פון יאַטקעווער גאַס.

וויינענדיקע וויבער מיט נאַקעטע, פֿאַרוויקלטע אין קאָלדרעס, קינ=
דער... מענער, געהויקערטע אונטער דער שווערקייט פון פּעק און קלו=
מעקעס... קינדער קלאַמערן זיך אין די קליידער פון דערוואַקסענע... מען שטופּט זיי, מען שלאָגט, מען יאָגט. עס צינדט זיך אָן אַ מאַשן=לעמפּעלע און באַלייכט צעשראָקענע פּנימער. דאָס לעמפּעלע ווערט פאַרלאָשן און ס'באַווענען זיך ווידער נאָר סילועטן...

אין אונדזער טויער, וויזט אויס, קלאַפּן זיי נאָך נישט, כאָטש מא=
מענטנוויי דאַכט זיך, אַז זיי קריכן שוין אויף די מרעפּ.

מען האָט די מענטשן=מאַסע אַוועקגעיאָגט... ווידער שטיל.

עס הייבט אָן צו מאָגן.

* *
*

אינדערפרי דערוויסן מיר זיך: הייַנטיקע נאַכט האָט מען צוגענומען אַלע אייַנוווינער פון יאַטקעווער גאַס, פון אָשמענער, דיסנער, שאַולער גאַסן, פון סטראַשון=גאַס און פון אייניקע אַנדערע.

מענטשן זאָגן, אַז פון די דאָזיקע גאַסן זענען מען אַרויס ליטווינער און פּאָליאַקן, דאָרט וועט זיין אונדזער געטאָ.

וואָס הייסט געטאָ? וווּ לעבט מען דאָרטן?

* *
*

פרייטיק אין אָונט איז די שטאָט פֿאַרפֿליצט געוואָרן פון פֿאַטרולן. זיי האָבן ווידער עפּעס צוגעטראַכט... און צום שלימזל איז אויך דער לערער יאָנאַיטים הייַנט נישט געווען. די מאַמע וואָלט אים געבעטן בלייבן בייַ אונדז נעכטיקן.

איך זאָג, אַז איך וועל צוגיין צו אים. אָבער די מאַמע דערמאָנט, אַז עס איז שוין אַכט. איז וואָס, וועל איך גיין אָן די לאַמפּעס. די מאַמע וויל וועגן דעם אַפֿילו נישט הערן. און דאָך איז קיין אַנדער אויסוועג נישטאָ. איך גיי.

וועמען וועט נאָר איינפאַלן, אַז אין אַזאַ צייט גייט אויפן מראָמוֹאָר אָן לאַמפּעס אַ ייִדיש קינד?

אָט איז די באַן־גאַס. איך קוק זיך אום, צי שפּירט מיך קיינער נישט נאָך. כ'גיי אַריין. קלאַפּ אָן. ס'איז שטיל... איך קלאַפּ שטאַרקער. קיינער ענטפֿערט נישט. ער איז נישטאָ! וואָס זאָל איך טאָן? מען דאַרף וואַרטן.

איך קריך אַריין אין אַ ווינקל הינטער הער מיר און שמיי. איך כאַפּ אויף יעדן קלאַנג, וואָס דערטראָגט זיך פון גאַס. פון שוועלן טופּען פון שמיוול פאַרכאַפּט דער אָטעם, פון רואיקע טריט נעמט פריילעכער קלאַפּן דאָס האַרץ. די טריט דערנענטערן זיך, אָבער באַלד דערווייטערן זיי זיך ווידער. יאָנאַיטים איז נאָר אַליין נישטאָ. עס מוז שוין זיין צען. וו וועל איך אויסשטיין אַ גאַנצע נאַכט? מען קאָן מיך דערזען. און די מאַמע וועט דאָך נישט וויסן וואָס איבערצוטראַכטן...

אומגעריכט באַווייזט זיך יאָנאַיטים!

דערוווסט זיך, נאָר וואָס איך בין געקומען, וועט זיין פּנים פאַרמרויערט: צום באַדויערן, איז שוין פּינף מינוט פאַר צען. גיין טאָר מען שוין נישט...

ער בעט מיר אויס אויף דער סאָפּע, פאַרמאַכט די לאָדן און הייסט שלאָפן. אָבער ווי שלאָפט מען, אַז די מאַמע וויסט נישט, ווו איך בין.

ווען ער האָט מיך אויפגעוועקט, האָב איך נישט גלייך פאַרשטאַנען, וו איך געפין זיך. יאָנאַיטים האָט זיך אייגנעבויגן צו מיר: „איך וועל גיין אַ קוק טאָן, וואָס הערט זיך בייַ אייך, דו פאַרשלים זיך און שלאָף נאָך".

ער האָט זיך אומגעקערט זייער גיך. בייַ אונדז איז ער נישט געווען. מען לאָזט נישט דורך. אויף רודניצקי־גאַס בויט מען אַ צוים. דאָרטן וועט זיין אַ געמאָ. מען יאָגט שוין מענטשן.

„וואָס וועסטו מאַן?" — פרעגט ער מיך. „כ'וויים נישט. וויי מיינט איר?" ער וויסט אויך נישט. „אַלע גייען, אפשר זאָלסטו אויך גיין? אָבער אויב דו ווילסט נישט, בלייב ביי מיר". נאָר ווי וועל איך דאָ לעבן אַליין, אָן דער מאַמען? ניין. כ'וועל גיין...

יאָנאַיטים לייִדיקט אויס זיין פּאָרטפּעל און לייגט אין אים אַריין אַלץ, וואָס עס איז דאָ ביי אים אין בופעט, — אַ האַלב לעבל ברויט, אַ שמיקל חזיר־פלייש, אַ געמריקנט קעזל און אַ סלאָיקל קאָנפיטור. ער נעמט אַרויס פון מיסטער דאָס גאַנצע געלט, וואָס לינט דאָרט, דער־לאַנגט מיר און זאָגט: „באַהאַלט גוט!" פון געלן פּאַפּיר שניידן מיר אויס לאַמעס, איך נייי זיי צו: איצט אָן די לאַמעס מאָר מען זיך שוין אין גאַס נישט באַווייזן.

מיר גייען אַרויס. יאָנאַיטים וויל, מסתמא, נישט, אַז איך זאָל זיך שפּירן דערנידעריקט און ער גייט אויך אויפן ברוק... אויב איך זאָל איצט פאַרמאַכן די אויגן און זיך פאָרשטעלן, אַז איך גיי אין שול? ס'איז דאָך ענלעך — די שילער־אוניפאָרם, אַ פּאָרטפּעל, דער לערער.... ניין, מען דאַרף נישט פאַרמאַכן די אויגן. איך בין אין די לאַמעס, איך גיי אויפן ברוק — אין געמאָ...

אויף רודניצקי־גאַס, לעבן קלויסטער, קלאַפּט מען פון ברעטער אויף אַ צוים. דורך אַ ספּעציעלן אַריינגאַנג יאָגט מען מענטשן. מיר גייען צו. דער לערער דערמונטערט מיך מיט אַ דריק פון דער האַנט און איך שלייף זיך אַריין דורכן אַריינגאַנג אויף יענער זייט צוים.

וווהין זאָל איך גיין? אפשר פּרוון דערקלייבן זיך אַהיים? וויימער גיין לאָזט מען אָבער נישט. אומעטום בויט מען צוימען.

מען יאָגט אַהער נייע און נייע מענטשן. פאַרלוירענע, פאַרמאַטערטע, וואַרפן זיי אַראָפּ פון זיך די פּעק און זעצן זיך אויף זיי, מאַקע דאָ גופא, אויף דער גאַס, אין די הויפן. אומעטום איז פול מיט מענטשן. איך דריי זיך אויך אַרום צווישן זיי, גיי איבער די הויפן, אָבער די מאַמע איז אינערגעץ נישטאָ. און קיין איין באַקאַנטן טרעף איך נישט.

איך שטיי ביים אַריינגאַנג, כדי צו זען די נייי אַריינגעטריבענע. כ'פרעג, פון וועלכע גאַס זענען זיי? פון אַלע גאַסן זענען דאָ פאַראַן, נאָר נישט פון אונדזערער. איינע אַ פרוי זאָגט, אַז פון דער דייטשישער גאַס האָט מען אַלעמען אַוועקגעיאָגט אויף לידסקער געסל. לויף איך אַהין. אָבער דאָרטן בויט מען אַ צווייטן צוים: דאָס געסעלע בלייבט

הינטערן געטאָ. דאָרטן איז פול מיט מענטשן, נאָר מיניקע זענען צוויישן זיי גישטאָ.

בלאָנדזשע איך ווידער, פרעג און זוך. עמעצער זאָגט מיר, אַז זיי מוזן זיין אין צווייטן געטאָ, ערגעץ אויף גלעזער=גאַס און גאון=גאַס.

גיי איך צום אַרייננאַנג און בעט ביי אַ סאָלדאַט, ער זאָל מיך אַרויס=לאָזן. איך פאַרזיכער אים, אַז כ'וועל נישט אַנטלויפן, בלויז אַריבערגיין אין צווייטן געטאָ, ווו עס געפינט זיך מיין מאַמע. נאָר דער סאָלדאַט מאַכט זיך נישט הערנדיק. איך חזר איבער מיין ביטע און קריג פון אים אַזאַ זעץ, אַז איך האַלט זיך קוים איין אויף די פיס. פלוצלינג באַמערק איך איינעם אַ שילער פון מיין שול, נאָר פון גיינטן קלאַס. ער מראָגט אַ ביקס; מסתמא „האַרעוועט" ער אויך. ווי מעגלעך העפלעכער בעט איך ביי אים, ער זאָל מיר העלפן אַריבערגיין אין צווייטן געטאָ. „מאַרש" — שרייט ער.

איך גיי אַרוים. ער פירט מיך, ווי אַן אַרעסטירטער, די פּיקע פון זיין ביקס כמעט אייגנגעשפּאַרט אין מיין רוקן. זאָל זיין אַזוי, אַבי ער פירט. מיר גייען צו צו דער גלעזער=גאַס. דער צוים איז שוין אַ גאַנץ הויכער. „וועסט אַריבערקריכן?". „יאָ, יאָ!" — כאַפּ איך זיך ענטפערן. ער העלפט מיר אַרויפקלעטערן און איך פלי צום ברוק.

דאָ איז די שמופּעריי נאָך גרעסער. די געסלעך שמעלערע, די הויפן קלענערע און פינצטערע. מענטשן אַ ים, אָבער פון אונדזער גאַס — ווידער קיין אייגער. ווי אַלע אייניוויינער פון אונדזער גאַס וואָלטן פאַרזונ=קען געוואָרן.

אויף איין הויף האָב איך פלוצלינג דערזען די מומע פּראָנע. וואָס מוט זי דאָ? וווינט זיך אַרוים, זי האָט דאָ געווינקט, און איצט קלייבט זי זיך אַריבער אין אַן אַנדער דירה, ווייל דאָ ווען זיין אַ גענאָ. אויפן וואָגן איז שוין אָנגעלאָדן איר האָב און גומט. איך האָב זי געבעטן אַרייננעמען צו אונדז און, אויב די מאַמע איז נאָך אין שטוב, זאָגן איר, ווו איך בין.

די מומע פּראָנע האָט מיר פאַרגעלייגט בלייבן אין איר דירה. צו וואָס דאַרף איך אַ דירה? אָ, יאָ, כ'וועל דאָך איצט דערפון ווינען דאָ. אָבער ווי ווינט מען אָן אַ בעט און אָן מעבל? די מומע פּראָנע לאָזט מיר אַ בענקל. כ'זעץ זיך אַוועק און זיץ אַליין אין פּוסטע, פּרעמדע צימערן...

אין אַ ווייַלע אַרום איז אַריין עפּעס אַ מאַנצביל. זיך אַרומגעקוקט אוּן אַרייַנגערופן זיין משפּחה. ס'זענען אָנגעקומען אַ סך מענטשן — מ'טּ קינדער, פּעקלעך, אַפילו אַ קינדער־ווּיגעלע, אָנגעלאָדן מיט קישעלעך, טעפּ אוּן פּענדלעך. גאָרנישט געפּרעגט, האָבן זיי פּאַרנומען איין צימער.

געקומען אויך אַנדערע. זיי האָבן פּאַרנומען דאָס ערשטע צימער, „מיינס". וואָס נעענטער דער אָוונט, אַלץ אָפּטער צעעפנט זיך די טיר. אין יענעם צימער האָבן זיך שוין אריינגעשפּאַרט דריי משפּחות, אין דעם — צוויי. מיר האָט מען געהייסן אַרויסגיין אין קיך: איך בין אייַנע, אוּן אויף דעם אָרט קאָן זיך אויסליגן אַ גאַנצע משפּחה. בין איך אַרויס. אָבער די קיך איז שוין אויך פּאַרנומען. כ'האָב זיך אַוועקגעזעצט בייַ דער טיר...

ס'איז געוואָרן פינצטער. ס'איז מיר זייער היים, גישטאָ מיט וואָס צו עסן. אָבער אַרויסגיין אויפן הויף האָב איך מורא, — כ'וועל אינגאַנצן בלייבן אָן אַן אָרט.

מענטשן קלייבן זיך לייגן שלאָפן. מאַנטלען אוּן קישנס בעט מען אונטער די קינדער, אַליין לייגט מען זיך אויפן הויליק דיל. עפּעס אַן אַלטימשקער בורטשעט, אַז אַפילו אין קבר מוז זיין געריימער.

מיר ווילט זיך נישט אַיינשמוצן די שולע־אוניפאָרם, דעריבער לייג איך זיך נישט. ס'איז קאַלט. די פּים זענען פּאַרגאַנגען פון זיצן. די, וואָס ליגן אין די צימערן, גייען אָפט אַרויס אויפן הויף אוּן, זוכנדיק אין דער פינצטער די טיר, שמויסן זיי זיך אומגערן אָן אויף מיר. די נאַכט איז אַזאַ לאַנגע...

קוים מיט צרות דערוואַרט זיך ביז טאָג.

איך שלעפּ זיך ווידער איבער די עטלעכע געסלעך, זוכנדיק די מאַמע. מענטשן זאָגן, אַז מייניקע דאַרפן פּאָרט זיין אין ערשטן געמאָ, נאָר אַנדערע טענהן, אַז פון אונדזער גאַס האָט מען אַלעמען פּאַריאָגט גאָר אין תפיסה. מיר גלויבט זיך נישט, אַז איך בין געבליבן אַליין. זיי וועלן זיך אָפּזוכן!

זוך איך ווידער.

שוין באַלד נאַכט. איך גיי אַריין אין עפּעס אַ שמוב, קריך אַרויף אויפן צווייטן שמאָק אוּן זעץ זיך אין אַ פינצטער פּאָדערצימער אויפן דיל. קיינער לייגט אויף מיר קיין אַכט נישט, קיינער יאָגט מיך נישט.

איך לייג אונטער אונטערן קאָפּ דעם פּאָרטפּעל אוּן צי זיך אויס. אין נאָז קיצלט אַן אָנגענעמער אוּן זייער באַקאַנטער ריח. ווייזט זיך

אַרויס, אַז דאָס שמעקט דער פּאָרטפּעל. ווי האָב איך גלייך נישט פּאַרשטאַנען, אַז עס שמעקט די קאָנפּיטור. איך האָב דאָך שוין דעם צוויטן מעת־לעת נאָך גאָרנישט נישט געהאַט אין מויל.

איך רוק אַריין די האַנט. שפּליטערס! דאָס האָט דאָס סלאָיקל געפּלאַצט. דער גאַנצער פּאָרטפּעל איז פון אינעווייניק אויסגעשמירט מיט קאָנפּיטור פון טרוסקאַווקעס. אויך דאָס חזיר־פּלייש איז קלעפּיק. אַלץ איינס, אַבי דאָס איז זייער געשמאַק. איך זיץ אין דער פינצטער און שמאָפּ אין מויל אַלץ צוזאַמען — ברויט, פּלייש, קאָנפּיטור, קעז. וועז עס איז מער גאָרנישט געבליבן האָב איך זיך וויידער אַוועקגעלייגט.

* * *

איבערהויפּט בין איך אַרויס אין גאַס. דאָ זענען אויסגעהאָנגען גערויכערטע מעלדונגען: עס ווערט אָרגאַניזירט אַ געמאָפּאָליציי. פּריוווילעגיסירן זיך און א. וו.

פּריוווילעגיקט האָבן זיך געפונען. מען האָט זיי אָנגעמאָלט בענדער אויף די העמד און זיי שרייען, מאַכנדיק דעם אָנשפּיל פון גרויסע קנאַקערס.

די מאַמע מיט מירען און די קינדער האָבן איך נאָך אַלץ נישט גפונען, כאָטש איך בין שוין אויסגעוועזן אין אַלע הויפן און אַפילו צו עטלעכע מאָל... מענטשן ראַטן אַריבערגיין צוריק אין ערשטן געמאָ — אפשר זענען זיי פּאַרט דאָרטן. די פּאָליציי קלייבט זיך פּונקט צו מאַכן מיטן ערשטן געמאָ אַ בייט מיט אַזעלבע „פּאַרבלאָנדזשעטע", ווי איך.

מיר זענען נישט ווייניק. די פּריש אויסגעאַקענע פּאָליציאַנטן שטעלן אונדז אוים, צייגן איבער און היסן, מיר זאָלן זיך נישט באַנאַדערגיין. אַליין ווערן זיי ערגעץ פּאַרפּאַלן און באַווייזן זיך לאַנג נישט. נאָכדעם קומען זיי צוריק און צייגן אונדז ווידער. קוים דערלעבט, מען זאָל אונדז אַרויספּירן. עס באַגלייט אונדז אַ באַוואָפנטע וואַך.

ביים ערשטן געמאָ עפנט מען לאַנג נישט דעם טויער. מיר שטייען און מריימלען זיך, אַז מען זאָל אונדז נישט אַוועקיאָגן אין תפיסה. לויזן צוריק לאָזן די סאָלדאַטן נישט.

דעם טויער האָט מען געעפנט. איך דערזע די מאַמע — אַ לעבעדיקע, אַ שמייכלענדיקע! און מירען! און דאָס שוועסטערל מיטן ברודערל. ווייזט זיך אַרויס אַז די מומע פּראָנע האָט געהאַלטן וואָרט און

איבערגעגעבן, וווּ איך בין. און וועגן דעם, אַז מען קלייבט זיך בייטן מיט די „פֿאַרבלאָנדזשעטע" האָט די מאַמע אויך געווּוסט.

רייד און פרייד איז ביי אונדז אָן אַ סוף. אַפילו די מעג פון אייגזאַמקייט און זוכעניש זענען איצט נישט אויס אַזעלכע שרעקלעכע.

די מאַמע האָט, פֿאַרשטייט זיך, איבערגעלעבט נישט וווּניק.

נישט דערוואַרט זיך אין יענעם אָוונט אויף מיר, אויך נישט אויפן לערער יאָנאַיטיס, האָט זי באַשלאָסן, אַז מען האָט מיך דערקענט אין אַרעסטירט. די גאַנצע נאַכט האָט זי געוויינט. און אינדערפרי דערזען, אַז מען בויט אַ צוים, האָט דאָס הארץ נאָך מער געגומען קלעמען.

אומגעריכט איז געקומען פּראָנע, און די מאַמע האָט זיך געגומען קלייבן פּריווויליק צו גיין אין געמאָ. פונקט אין דער צייט זענען אין שטוב אַרייַנגעפאַלן סאָלדאַטן. געהייסן אין 5 מינוט זיין פֿאַרטיק און נעמען מיט זיך נאָר דאָס, וואָס מען קאָן אַליין טראָגן. די מאַמע האָט אָנגעווָרפן אין —אַ קינדער־וועגעלע אונדזערע קליידער און מאַנטלען, פּין די ציכלעך זענען שוין געווען געמאַכט פֿאַר מיר מיט מירען רוקזעקלעך, געפּאַקטע מיט וועש, אַפילו די קינדער האָט זי געגעבן יעדן אַ רוקזעקעלע, אַ פּעקעלע און אַ פּאָרטפּעל מיט צוגעבונדענע שיכלעך.

שווערער פון אַלץ איז געווען אַרויסצוגיין... די סאָלדאַטן האָבן אַרויסגעשמויסן אויף די מרעפּ ראַיעלען מיט ראובעלען. די מאַמע האָט זיך אַ לאָז געמאָן נאָר זיי. ביי דער טיר זיך נאָכאַמאָל אַרומגעקוקט...

אויפן הויף זענען שוין געשטאַנען די איבעריקע שכנים, אויך אָנגעלאָדענע מיט פּעק און ווינטער־מאַנטלען. עמעצער האָט אַ זאָג געמאָן, אַז מאַנטלען האָט מען נישט געדאַרפט נעמען: ביז ווינטער וועט די מלחמה זיך ענדיקן.

מען האָט זיי אַרויפגעמריבן אויף רוהניצקי־גאַס. די מאַמע האָט זיך נעריסן אין יענעם געמאָ, נאָר גוט, וואָס זי איז געבליבן דאָ. יענע, וועלכע מען האָט פון אונדזער גאַס געזאָלט טרייבן אין צווייטן געמאָ, האָט מען פאַריאָגט אין לוקישקער תפיסה, וויל ביידע געמאָס זענען שוין געווען איבערפולט. אין תפיסה זענען שוין געווען פאַרשפּאַרט אַ פּינף — זעקס טויזנט מענטשן. אַרויסגעלאָזט האָט מען נאָר עטלעבע משפּחות פון גומע ספּעציאַליסטן, נאָר וועלכע עס זענען געקומען אין תפיסה זייערע אַרבעטס־געבער — די אָקופּאַנטן. די אַרויסגעלאָזענע דערציילן שרעקלעכע זאַכן — אין תפיסה איז אַזוי ענג, אַז מען האָט אַפילו נישט

געקאָנט זיך זעצן; מעמטשן זענען די גאַנצע צייט געשטאַנען צונג־
שפּאַרטע אײנער צום צווייטן. וועגן אַרויסגיין אויף גאַטירלעכע באַדער־
פענישן איז אַפילו נישט געווען וואָס צו טראַכטן.

* *
*

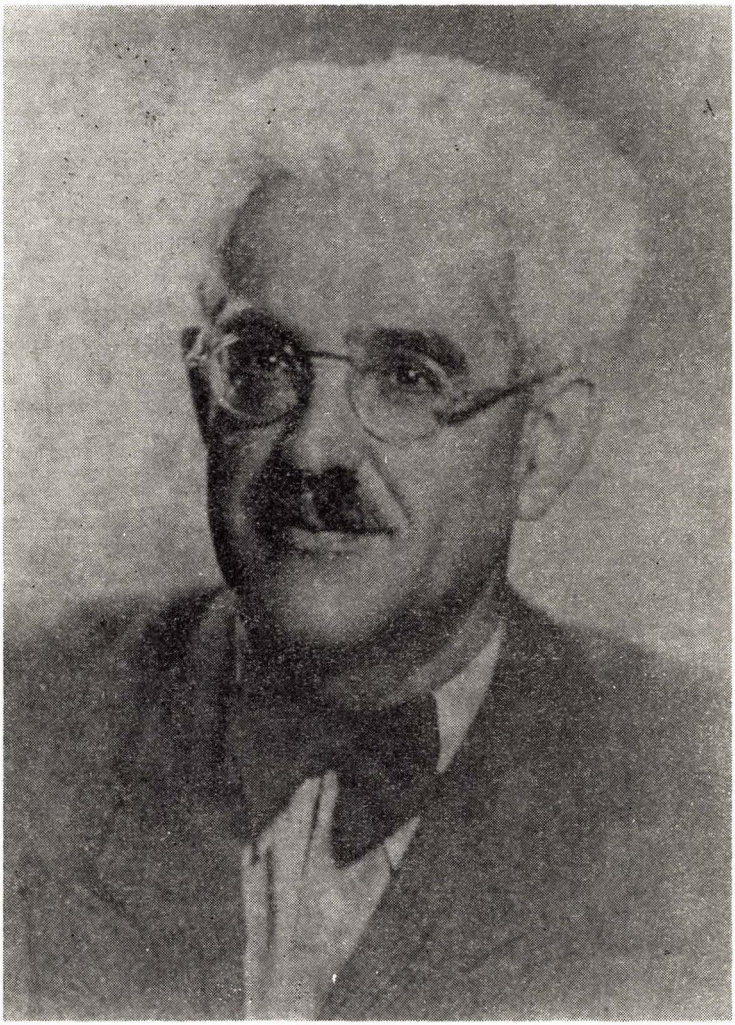
מיר ווינען אין דער ערשטער שטוב לעבן טויער, אויף רודניצקי 16. אין אונדזער דירה שטייען עטלעכע בעטן, וועלכע זענען דאָ פאַר־
בליבן פון די פריערדיקע בעלי־בתים. אין די בעטן שלאָפן אַלטע לייט
און קליינע קינדער. מיר זאַלבעפינפט באַגנוגענען זיך מיט אַ שטיקל
דיל צווישן די צווי פענצטער. בייטאָג נעמט מען די געלעגערס צונויף,
כהי עס זאָל זיין אַ דורכגאַנג. בייגאַכט קלעקט נישט פאַר אַלעמען קיין
אָרט אַפילו אויפן דיל. איין מיידל שלאָפט אויפן פיש, אַ צווייטע — אין
וואַנע. איין משפּחה האָט זיך צוגעטוליעט אין קיך. אינגאַנצן לעבן אין
אונדזער דירה אַכט משפּחות.

צו ביסלעך פאַרגייט דאָס געפיל פון צייטווייליקייט. צו צרות גע־
ווינט מען זיך צו. דאָס געטאָ, ווו מיר געפינען זיך, איז גרעסער איידער
דאָס צווייטע געטאָ. דאָ זענען פאַראַן מער געסלעך: רודניצקער, יאטקאָווער,
סטראַשון, שאַוולער, דיסגער און שפּיטאַלנע, און דאָרטן זענען נאָר
געציילטע (דעם נאונס, דאָס יידישע, גלעזער־גאַס).

דעם טויער פון אונדזער געטאָ „באַפוצט" פון יענער זייט אַ גרוי־
סע אויפשריפט: „אכטונג! דאָ איז אַ יידישער קוואַרטאַל. מען קאָן זיך
אָנשטעקן מיט אַ קרענק. פאַר זייטיקע איז דער אַרײַנגאַנג פאַרבאָטן!"

אין אונדזער געטאָ האָט זיך אויך פון די ערשטע טעג געגרינדעט
אַ „מאַכט": פּאָליציי און אַ נייער יודענראַט (בראש פון אים האָט זיך
געשטעלט דער לעבן געבליבענער מיטגליד פון דעם ערשטן יודענראַט
א. פריד). אויף רודניצקי, שפּיטאַלנע און סטראַשון־גאַס האָט מען אין
געווען קרעמלעך געעפנט פּאָליציי־צירקלען. אויף רודניצקי־גאַס 6,
אין דער געווען רעאַל־גימנאַזיע, געפינט זיך, צוזאַמען מיטן יודען־
ראַט, אויך די קאָמענדאַטור בראש מיטן שעף פון דער געטאָ־פּאָליציי
יעקב גענס. מען זאָגט, אַז ער איז געווען אַן אָפיציר פון דער סמעטאַנאָ־
אַרמיי און האָט געארבעט אין קאָווגער תפיסה.

די געטאָ־פּאָליציי דאַרף מען, מסתמא, דערפאַר, זי זאָל אונדז אי־

אַדוואָקאַט חירש ראַלניק — דער פאָטער פון מאַשען

בערגעבן די באַפּעלן פון די הערשער און וואַכזאַם נאָכקוקן, ווי פילע מען זיי אויס. און די באַפּעלן שיטן זיך, קיין עין־הרע, ווי פון אַ לע־כערדיקן זאַק. ערשטנס, מוז מען אָפּגעבן דאָס גאַנצע געלט און גאָלד (צום וויפּלטן מאָל!), ביי זיך מעג מען לאָזן נאָר 300 רובל. צווייטנס, מעג מען אין געמאָ ארומגיין נאָר ביז 19 אַזייגער; נאָכדעם הייבן זיך אָן די אַזוי גערופענע „פּאָליציי־שטונדן". דריטנס, מוזן אַלע וויבער גיין צו דער אַרבעט, ווו יעדער האָט געאַרבעט ביזן געמאָ. אָבער אייניצי־וויין אַרויסגיין אין שטאָט איז פאַרבאָטן. עס מוז זיך צונויפקלייבן אַ גאַנ־צע בריגאַדע און גיין אָרגאַניזירט. פערטנס, איז קאַטעגאָריש פאַרבאָטן צו גיין אָן די לאַטעס — סיי אין געמאָ, סיי אין שטאָט (איצט איז די לאַטע — אַ פּוילער געלער מגן־דוד. אַלע זעקס ווינקלען מוזן זיין פעסט צוגענייט צו די בגדים: איין לאַטע — פון פאָרנט, אייגע — אויפן רוקן). פינפטנס, איז פאַרוואָרט פּערזענלעך צו וואַנדן זיך אין וועלכע־נישט־איז שטאָט־אַנשטאַלטן: מיט אַלע ענינים דאַרף מען זיך וואַנדן בלויז אין דער קאָמענדאַטור פון דער געמאָ־פּאָליציי. און אַזוי וויבער און דאָס גלייכן.

לויטן באַפּעל פון די אָקופּאַנטן איז אין געמאָ געגרינדעט געוואָרן אַ יידישער „אַרבייטסאַמט", וועלכער מוז רעגיסטרירן אַלע אַרבעטס־פעיקע אייגוויינער. אויב עמעצער אין שטאָט דאַרף האָבן יידן אויף אַר־בעט, דאַרף ער אָנשרייבן אַ פאָדערונג אין דיטשישן „אַרבייטסאַמט", יענער באַשטעטיקט און שיקט איבער אין „אַרבייטסאַמט" פון געמאָ, וועלכער טיילט אויס די גיימיקע צאָל אַרבעטער.

אַלס לייטער (שעף) פון „אַרבייטסאַמט" פון געמאָ האָט גענם באַשטימט זיין ברודער סאָלאָמאָן גענם, און אַלס פאַרבינדונגס־מאַן צווישן די „אַרבייטסאַמטן" פון שטאָט און געמאָ אייגעם אַ ברוידע.

די, וואָס אַרבעטן, קריגן שיינען — „אויסווייז". אין זיי איז אָנגע־שריבן, אַז „ Der jude" אַזאַ און אַזאַ (אַ לייריק אָרט פאַר פאַמיליע און נאָמען) אַרבעט (דעם נאָמען פון דער אונטערנעמונג אָדער אַנ־שטאַלט). אין שיין ווערט אויך געזאָגט, אַז אָן אַ דערלויבעניש פון „אַרבייטסאַמט" קאָן מען נישט נעמען קיין יידן אויף אַן אַנדער אַרבעט.

די מאַמע האָט געקראָגן אַרבעט — אין אַ שניידעריי. ווי גוט, אַז זי האָט גאָלדענע הענט און קען נייען!

מען האָט אונדז נעגעבן ברויט־קאַרטלעך. אָבער מיר קריגן אויף זיי קדחת. ווי מען זאָגט, נישט צום שטאַרבן און נישט צום לעבן.

ברויט — 125 גראַם אַ טאָג; אויף די איבעריקע פּראָדוקטן איז די נאָרמע אַ וועכנטלעכע: 80 גראַם גרויפּן, 50 גראַם צוקער, 50 גראַם בוימל און 30 גראַם זאַלץ. אַזוי שטייט געשריבן אין קאַרטל. אָבער נישט קיין בוימל און נישט קיין צוקער זענען מיר אין די אויגן נישט אָן. מען גיט נאָר ברויט און שוואַרצע אַרבעס אָנשטאָט גרויפּן.

די אָקופּאַנטן זשאַלעווען אונדז נישט נאָר עסן, אַפילו פּאַפּיר: אונדזערע קאַרטלעך זענען פּאַרביקע און יעדע פּאַרב באַדייט אַן אַנדער צאָל. אַ גוטע קאַרטל איז אַן איינפּערזאָניקע, אַ רויטע — אויף צווויי מענטשן, אַ ראָז — אויף דריי און אַ גרינע — אויף פּיר.

פּאַרשטייט זיך, אַז פּון דעם, וואָס זיי גיבן, קאָן מען נישט לעבן, דעריבער זעט יעדערער, קומענדיק פּון שטאָט, עפּעס=וואָס אַרײַנטראָגן מיט זיך (מען בייט אויס אויף אַ בגד אָדער מען קריגט פּשוט פּון פּריינד אין שטאָט). נאָר דאָס האָט דערשמעקט פּ. מורער פּון „געבימסקאָמי=סאַריאָט", האָט ער אויסגעהאָנגען אויפן טויער אַ נייע „שילד", וואָס מעלדעט, אַז אַרײַנטראָגן אין געטאָ שפּייז און האָלץ איז שטרענג פּאַר=באָטן. די טויער=וואַך, וועלכע באַשטייט פּון אײַן שמאָטישן און עטלעכע געמאָ=פּאָליציאַנטן, מוז שטרענג אונטערזוכן יעדערן, וואָס גייט אַרײַן אין געטאָ. אויב מען געפינט עפּעס ביי עמעצן, מוז מען עס תיכף זאָנפּיסקירן, און דעם זינדיקן אַליין איבערגעבן אין די הענט פּון דער היטלעריסטישער מאַכט.

הייסט דאָס, דערפּאַר, וואָס דו ווילסט אַרײַנטראָגן אין געטאָ אַ שטי=קעלע ברויט, קאָנסטו באַצאָלן מיטן לעבן.

* *
*

היינט איז אין שול דער ערשטער לערן=טאָג... כאָטש מיט אַ פּאַר=שפּעטיקונג, אָבער די לימודים הייבן זיך פּאָרט אָן. און איך בין נישט אין שול, נאָר דאָ...

מסתמא, איז שוין געווען דער קלונג. אַלע זענען אין קלאַס. אויף מיין באַנק איז אַ פּוסט אָרט. און דאָס אָרט פּון א. ר. איז פּוסט. אָבער פּאַרוואָס? פּאַרוואָס איז אונדז פּאַרוועדט צו קומען אין שול און זיצן אויף די לימודים? פּאַרוואָס האָט מען אונדז דאָ פּאַרשפּאַרט און מען לאָזט נישט אַרויס אין שטאָט?

איך האָב מיט אייניקע מענ צוריק לאַנג גערעדט וועגן דעם מיט א. ר. דערמאָנט די שול, אונדזער קלאַס. א. ר. איז, דוכט מיר, געווארן אינגאַנצן אַן אַנדערער. די קלײדער אין פלעקן, די נעגל שמוציק (אמת, ער אַרבעט. נאָר ווו — האָט ער נישט געזאָגט. מסתמא שעמט ער זיך). די האָר מאָדנע קורץ, אַפילו די אויגן זענען אַנדערע, ווי פאַרוואַלקנטע.

* *
*

געגם האָט אונדז איבערגעגעבן מוערס נייע פאַראָרדענונג: פאַכלײט דאַרפן ווויגען אין ערשטן געמאָ, דאָם היסט, אין אונדזער געמאָ, אַלע איבעריקע — אין צוויטן. אויף די אַרבעטס-שיינען פון פאַכלײט שטעלן די אַרבעטס-געבער אַ ספּעציעלן שטעמפּל. ביי וועמען עס איז נישטאָ אַזא שטעמפּל, מוז אַריבערציען זיך אין צוויטן געמאָ, און פאַרקערט — פאַכלײט, וואָס ווויגען איצט אין צוויטן געמאָ, וועלן אַריבערגעפירט ווערן אין ערשטן.

צום גליק, האָט מען אויף דער מאַמעס שיין אַזא שטעמפּל אַוועק-געשטעלט: זי רעכנט זיך אַלס שנייידערקע.

אין אונדזער דירה האָט מען אייגעם נישט געשטעלט דאָם שטעמפּל. דער הויז-קאָמענדאַנט היסט אים אראָפגיין מיט דער פאַמיליע און מיט די שטוב-חפצים אין הויף. דאָרטן האָבן זיך אַנגעקליבן נישט ווייניק מענטשן. אַלע זענען זייער אומעטיק, נידערשלאָגן. איך האָב אויף זיי שטאַרק רחמנות: טאַקע, נאָר נישט באַווײַז, געבעט, אָנווארעמען די פים אין איין אָרט, יאָגט מען שוין אין אַ צוויטן.

עס עפנט זיך דער טויער פון געמאָ. דאָרט וואַרטן שוין שטאָטישע פּאָליציאַנטן אוו פירן אַוועק.

* *
*

דאָם אַרויספירן פון אונדזער געמאָ די, וועלכע זענען נישט קיין פאַכלײט, געדויערט שוין עטלעכע טעג. יעדן אָוונט גייען די געמאָ-פּאָליציאַנטן איבער די דירות און קאָנטראָלירן די שיינען. די, וועלכע האָבן נישט דאָם נייטיקע שטעמפּל, טרייבן זיי אין צוויטן געמאָ.

קיין ריכטיקע ידיעות וועגן די אַריבערגעפירטע איז נישטאָ. עס־לעבע מענטשן האָבן יאָ געקראָגן בריוועלעך, אָבער זייער נישט קיין קלאָרע. און די אַריבערגעפירטע אַהער פון צווייטן גענאָ (אגב, זייער וויניק) פאַרזיכערן, אַז די לעצטע מעג האָט מען אַהין נישט געבראַכט קיין איין מענטשן.

* *
*

אויפן פראָגט איז דערווייל נישט גוט. אמת, פון היטלערס „בליץ־קריג" איז גאָרנישט ארויס. די דייטשן האָבן זיך באַרימט, אַז זיי וועלן אין צווי וואָכן אַרום זיין אין מאָסקווע. נאָכדעם האָבן זיי מיט דער זעלבער באַרימעריי אָפּגעלייגט דעם מערמין, אָפּילו געזאָגט, אַז זיי גע־פינען זיך שוין אין די פאָרשטעט פון מאָסקווע. אָבער דאָס איז געווען א גרויסער ליגן, מען האָט זיי אָפּגעשטעלט. מאָסקווע וועט מען זיי, פאַרשטייט זיך, נישט אָפּגעבן. אָבער אן אָנגריף האָבן זיי ווידער אָנ־געהויבן. אויך לענינגראַד איז אַרומגערינגלט. אַלץ אייגם וועלן זיי ברעכן האַלדז־און־גאָקן!

* *
*

יום־כיפור. הייגט איז עס אַ באַזונדערס אומעטיקער יום־טוב. אַלטע לייט פאַסטן. דאָוועגען, בעטן ביים רבונו של עולם רחמים. אַן אומזיסטע מרחה: אויב עס וואָלט געווען א גאָט, וואָלט ער נישט דערלאָזט צו אַזעל־כע מערדערייען און שחיטות.

אינמיטן מאָג האָבן זיך דערהערט אין די געסלעך ווילדע געשרייען — דאָס האָבן זיך אַהין אַרייגגעריסן שיכורע סאָלדאַטן. די געסלעך זענען תיכף געוואָרן טויט, ווי אין געטאָ וואָלטן גאָר נישט געווען קיין לעבע־דיקע מענטשן. די סאָלדאַטן מראָגן זיך אַרום איבערן געטאָ, אַריין אין די הויפן, שרייען, שיסן אין דער לופט. די מאַמע, מירע און אַלע איבע־ריקע דערוואַקסענע פון אונדזער דירה זענען אויף דער אַרבעט... וואָס טוט מען? צי דען וועלן זיי אונדז אַוועקפירן? אויף זיי קאָן מען אַלץ גלויבן. מיר אַרבעטן דאָך נישט, דאַרפן זיי אונדז נישט האָבן. די קינדער

קוקן אויף מיר אַזוי, ווי איך וואָלט עפּעס ווײַסן, אָדער קאָנען זיי ראַטע־ווען... נאָר וואָס קאָן איך מאָן? איך האָב אַליין מורא. אָבער איך ווייז דאָס נישט אַרויס, איך באַרואיק זיי, זיי זאָלן נישט ווײַנען. די מאַמע זאָל כאָטש גיכער קומען!

די סאָלדאַטן האָבן זיך אָפּגעטראָגן. אינגיכן איז די מאַמע געקומען פון דער אַרבעט. עס איז פינצטער געוואָרן און מיר האָבן זיך גע־לייגט שלאָפן.

אין שלאָף האָב איך דערהערט עפּעס אַ רויש, ווי עס וואָלט צופאָרן אַ מאַשין. איך בין אויפגעשפּרונגען און, שפּרייזנדיק איבער די שלאָפנ־דיקע, צוגעגאַנגען צום פענצטער. כאָטש דאָס פענצטער, ווי אַלע, וואָס גייען אַרויס אויף די פרייע גאַסן, איז פאַרקלאַפּט, נאָר דורך אַ קליין שפּעלטעלע זעט זיך אַ שמיקעלע גאַס לעבן געטא־טויער.

פון צוגעפאָרענע לאַסט־אויטאָס שפּרינגען אַרויס סאָלדאַטן. זיי שטעלן זיך אויס. וועקן צי נישט? אפשר נישט שרעקן, זיי גייען דאָך נאָר דערווייל אינערגעץ נישט, שפּייען ווי סמאַטעס.

שפּיל. עס שלאָפּט די שטאָט. די סאָלדאַטן רירן זיך נישט פון אָרט. אפשר פאַרגרעסערט מען אַלעמאָל אויף נאַכט די וואַך? די נעכט זענען דאָך איצט פינצטערע — ס'איז האַרבסט.

עס רוישן ווידער מאַשינעס. וויפל סאָלדאַטן!

אַ דערשראָקענע וועק איך אַלעמען. עס ווערט אַ פּאַניק. קינדער ווײַנען, מאַמעס קרעכצן, קיינער גענפּנט נישט זייגע זאַכן. איך דריי זיך אויך אַרום אַ האַלב נאַקעטע, טרייסל זיך פון שרעק און קעלט. און די סאָלדאַטן קלאַפּן שוין אין אונדזער טויער... זיי זענען שוין אויפן הויף! קריכן אויף די טרעפּ... קלאַפּן!.. קיינער עפּנט נישט... זיי האַקן מיט די פויסטן, טראַסקען. אָט וועלן זיי אייַנברעכן די טיר!

אַ שכן גייט צו אויף די שפּיצפינגער צו דער טיר און זאָגט, אַז פון דער דירה האָט מען אַלעמען אַוועקגעפירט אין צוויטן געטא. געבליבן איז נאָר ער אייַנער, א פאַכמאַן פון דער פּעלץ־פאַבריק „קאַילים". זיי גלויבן אים, פאַרשטייט זיך, נישט און היינט וויזן דעם אַרבעמס־שיין. דער שכן רוקט אים אַרויס דורך אַ שפּעלטעלע אין טיר. די סאָלדאַטן באַקוקן, האַלטן אין די הענט און מיט אַ געלעכטער צעריסן זיי אים אויף שמיקלעך. אַליין גייען זיי אַוועק קלאַפּן אין אַ צוויטער דירה.

איך גיי ווידער צו צום פענצטער. דער מויער איז אָפּן. פון געמאָ יאָגט מען מענטשן. מען שטעלט זיי אויס. אַלע מיט קינדער און פּעק. איינער אַ מאַנצביל לויפט צוריק. ס'טוט אַ קנאַל אַ שאָס...

די גאַנצע מענטשן־מאַסע יאָגט מען אַוועק אויף זאַוואַלנע־גאַס, פון געמאָ טרייבט מען פרישע מענגעס, און מען שטעלט זיי ווידער אויס...

די מאַמע בעט מיך, איך זאָל גישט קוקן אין פענצטער. יאָ, ס'איז זייער שרעקלעך, אָבער אפשר וועל איך דאָרט באַלד אַליין שטיין. די מאַמע באַרואיקט: זי האָפּט, אַז מען וועט אונדז גישט געפינען — דער זון פון דער שכנה איז אַרויס אויף די טרעפּ, פון אויסווייניק פאַרקלאַפּט די טיר מיט ברעטער, און דערנאָך דורכן פענצטער אַרײַנגעקראָכן צוריק. אפשר וועלן די מערדער מיינען, אַז דאָ איז גישט קיין דירה און קיינער איז דאָ גישטאָ.

גיין, זיי קלאַפּן ווידער! אַפּנים, זיי גלויבן גישט... באַלד צעברעכן זיי שוין די טיר. גיין, זיי לאַכן: אָנגשטאָט צו זוכן פאַר פּאָנאַר יידן, קריכן זיי אין דער פינצטער זוכן מיין... אָנגעטראָפן אין אַ מויז־לאָך... אַוועק...

פון מויער פירט מען אָפּ נאָר אַ גרויסע פּאַרטיע. די סאָלדאַטן קריכן אַריין אין די מאַשינעס און פּאָרן אַוועק.

* * *

שפּיל. דאָס געסעלע דרעמלט ווידער. אויבן, נאָר הויך, ווהין מיין בליק קאָן גישט דערגרייכן, שיינט די לבנה. זי באַלויכט די וועלט. מסתמא, אויך די, וועלכע שלעפּן זיך איצט איינגעבויגענע, אומגליקלעכע און פאַרשמאַכטע. צי טראַכטן זיי וועגן אָנטלויפן? געווים יאָ. אָבער דאָס איז אוממעגלעך: אַרום זיי איז פול מיט באַוואָפנטע סאָלדאַטן, די גאַסן זענען פוסט, טיר און טויער פאַרשלאָסן.

אָט איז די תפיסה. עס עפענען זיך גרויסע, שוועכע טויערן. זיי סקריפּען מיט כעס: אפּנים, גישט צופּרידן, וואָס אפילו ביינאַכט איז גישטאָ קיין רו. די מענטשן האָבן מען אַרײַנגעיאָגט, ווי אַ משערעדע פּי, און די טויערן פאַרמאַכט.

* *
*

עס נעמט מאָנן. די מאַמע קלייבט זיך צו דער אַרבעט. אונדז הייסט זי לייגן זיך שלאָפן. אָבער ווי קאָן איך איינשלאָפן, אויב איך שמעל זיך דייטלעך פּאָר, ווי שרעקלעך איז איצט דאָרטן, אין תפיסה... מענטשן לעבן זייער לעצטן טאָג. אַזויפיל מענטשן אין די קאַמערן, קאָרידאָרן, אַפילו אויפן הויף. עס רעגנט. און זיי זיצן אויף זייערע פּעקלעך, טולינג= דיק צו זיך וויינענדיקע קינדער.

די מאַמע האָט זיך צוריקגעקערט פון דער אַרבעט.

...און יענע אין תפיסה זיצן נאָך אַלץ.

שוין נאַכט. באַלד וועט מען זיי אַרויספירן.

מען הייסט זיי שוין, מסתמא, זיך אויסשטעלן. מען שטופּט, מען שלאָגט.

עס עפענען זיך בריט די טויערן. גרויסע מענגעס לאָזן זיך אין זייער לעצטן וועג. אונטער קלעפ פון נאַהייקעס גייען מענטשן און גייען, אָן אַ סוף. אַ סך מענטשן. די סאָלדאַטן איז שוין גמאַס געוואָרן צו שלאָגן.

די טויערן פאַרמאַכן זיך. די אויפזעער קוקן אַרום. יעדעס ווינקע= לע — צי איז עמעצער גישט פאַרבליבן. מאָדנע; אַפילו בלייבן אין תפיסה איז אויך פאַרבאָטן.

עס מאַרשירט אַ רענן. און מענטשן גייען. לאַנגזאַם, קוים שלעפּנ= דיק די פים. אַ גרויסע לוויה. מענטשן זענען זיך אַליין מקבר. וויזט אוים, אָבער, אַז גישט אַלע פאַרשטייען דאָס.

אין אַ פענצטער באַווייזט זיך אַ פאַרשלאָפענער מענטש. ס'האָבן אים אויפגעוועקט די הילכיקע טריט אויפן פּוסטן ברוק. דערזען די מענגע, ווערט ער תיכף פאַרשוווגדן. אפשר לייגט ער זיך צוריק, טולינט זיך צו צום וויכן קישן, וויקלט זיך אין דער וואַרעמער קאָלדרע און שלאָפט אין... צי וועט פאַרטרייבן זיין שלאָף דער געדאַנק, אַז איצט, וען ער איז אַרומגעכאַפּט פון דעם זיסן דרעמל, פאַלן דאָרט, אין פּאָנאַר, טויזנטער מענטשן אין נאַסע פון רענן און בלוט לייטיקע גרי= בער... אייגער אויפן צוויטן, מיט העגט, פאַרוואָרפענע אויף היגמן, מיט פּנימער, אויסגעקרימטע פון וויטיק און שרעק; מענער פאַלן

אויף קלייניקע קינדערלעך; יונגע פרויען, יינגלער, זקנים — אלע צוזאמען, אלע אין איין גרוב...

צי וועט א טראכט טאן דער פארשלאפענער (פארוואס זע איך אים אזוי בולט אין מיין געדאנק?), צי וועט ער א טראכט טאן, אז ערשט מיט א האלב יאר צוריק, אפילו מיט פיר חדשים צוריק זענען אט די אלע אוועקגעיאגטע צום טויט מענטשן געווען לערער, ארבעטער, מאטעס און מאמעס, קינדער! זיי זענען געווען — מענטשן!

און אפשר איז דער פארשלאפענער, וואס האט זיך באוויזן אין פענצטער, פארשוונדן געוואָרן גישט אויס גלייכגילטס, נאָר אויס וויטיק? אפשר ליידט ער אזוי ווי איך, ער ווילּ העלפן, נאָר... ווי קאָן איין מענטש פאנאנדערעיאָגן אזא באוואָפנטע וואַך און ראטעווען אזא גרויסע מענגע? ער קאָן גישט, און דעריבער איז זיין וויטיק צוויי מאל אזוי שטארק.

* *
*

וויזט זיך ארויס, אז היינטיקע נאכט איז דער לערער יאָנאיטים געווען ביים געמאָ=צוים. ער האט געהערט, וואס דאָ האט זיך געטאָן פאריקע נאכט. און מורא געהאט, אז די היטלעריסטן וועלן פארזעצן זייער בלוטיקע אקציע. צוזאמען מיט א באקאנטן, וועמען עס האט זיך אינגעגעבן צו באקומען אויף איין נאכט א דערלויבעניש צו גיין אין דער פארווערטער צייט, איז ער אָפּגעשטאָנען גישט וויט פון אוג=דזער טויער — אויב מען וועט אונדז יאָגן, אפשר וועט זיך אינגעבן וי=גישט=אין צו ראטעווען.

* *
*

איך האָב זיך פארשריבן אין ביבליאָטעק. דאָס איז די געווען סטראשון=ביבליאָטעק, אָבער שוין א גוט אויסגעלייקטע. די געסטאפּאָ=לייט האָבן ארויסגעפירט אלע מער=ווייניקער ווערטפולע ביכער; די ווערק פון סאָוויעטישע מחברים האָבן זיי פשוט פארברענט. זיי האָבן אָנגע=זאָגט, אז זיי וועלן אפט קומען קאָנטראָלירן. אויב זיי וועלן געפינען א בוך „מיט א קאָמוניסטישן אינהאלט", וועלן זיי דערשיסן גישט נאָר

דעם פּערסאָנאַל, נאָר אויך אַזויפיל מענטשן, וויפל זייטן עס זענען פאַראַן אין דעם בוך.

כדי די פּאָליצעם פון ביבליאָטעק זאָלן נישט זיין פּוסט, האָט די געמאָ־מאַכט פאַרבאָטן צו האַלטן היימישע ביבליאָטעקן. אַלע מוזן זייערע ביכער אָפּגעבן אין ביבליאָטעק. און די אָננעשטעלטע פון ביבליאָטעק קוקן שטרענג נאָך, אַז די לייענער זאָלן אומקערן די ביכער צו דער צייט, אויב עמעצער פאַרהאַלט אַ בוך, מאָנט מען אויף דורך דער געמאָ־פּאָליציי.

ס'איז פאַראַן אויך אַ לייענזאַל. אַן ענגער, אַ קלייגער, אָבער זייער אַ נויטיקער: וועו אין איין צימער וווינען צו עמלעבע משפּחות, איז אין אַזאַ שטיקעניש נישט זייער אָנגענעם צו לייענען. און לייענען וויל זיך! כאָטש אויף אַ וויילע פאַרגעסן, ווו דו ביסט...

אין ביבליאָטעק האָט זיך צוגעטוליעט אויך די אַדרעסן־ביוראָ. אין אייגמעלדונגס־אַמט (מיר זענען אָפּילו אייגנעמאָלדן, ווי אין אַן אמתער שמאָט) האָט מען פאַרשריבן אַלע אַדרעסן, אַוועקגעזעצט אַ מיידל אַון זי זיצט, גענעבר, אַון גענעצט. די ערשטע מעג פּלענט נאָך עמעצער אַרײַ־גיין דערוויסן זיך וועגן אַ פאַרפאַלענעם קרוב. איצט אָבער וועגדעט זיך צו איר שוין קיינער נישט: ווער עס לעבט, האָט זיך געטראָפן מיט זיינע קרובים אין דער ענגשאַפט, ווער עס איז נישטאָ — דעם וועט אויך די אַדרעסן־ביוראָ נישט געפינען.

* *
*

א. ר. האָט זיך דערוווסט די לעצטע נייעס: מאָסקווע האַלט זיך! מען באַשיצט זי זייער העלדיש, דערצו נישט בלויז דאָס מילימעטער, נאָר אויך די באַפעלקערונג. אָפּילו שילער העלפן גראָבן שוץ־גראָבנס. מיר וואָלטן אויך מיט גרויס פאַרגעניגן געהאָלפן, געגראָבן, ס'זאָל נאָר גיכער היטלער אייגנעמען אַ מיתה־משונה.

* *
*

מען האָט אונדז געמאַכט אייגשפּריצונגען קעגן אָנשטעקנדיקע קראַנק־הייטן. אויף וויפל דאָס איז מעגלעך, זאָרגן די געמאָ־דאָקטוירים וועגן דעם געזונט פון די מענטשן.

אויף רודניצקי־גאַס 11, איז דאָ אַן אַמבולאַטאָריע, אויף שפּיטאָלנע־גאַס — אַפּילו אַ שפּיטאָל. עטלעכע זאָלן זענען באַשטימט ספּעציעל פֿאַר אָנשטעקנדיקע קראַנקע; אויפן הויף, אין אַ קליין שטעלכל, האָלט מען משוגעים (נאָר גישט לאַנג צוריק זענען דאָס געווען פּולשטענדיק נאָרמאַלע מענטשן!)

לעבן טויער פון שפּיטאָל איז אַ מתים־שטיבל, אַנטקעגן — אַן אַפּטייק. פֿאַרשטייט זיך, אינגאַנצן גישט ענלעך אויף אַן אמתער, דאָרטן שמעקט אַפּילו גישט מיט רפואות; מען קאָן דאָרטן קריגן נאָר די סאַמע פּשוטע פּראָשקעס.

אין אַפּטייק נעמט מען אָן שפּיז־פּעקלעך און בריוו פֿאַר די קראַנקע, אין אַ צוויטע צימערל שרייבט מען אויס הערלויבענישן צו מבקר־חולה זיין די קראַנקע. מיט איין וואָרט, אַלץ ווי אין אַן אמתן שפּיטאָל, אָבער זייער אָרעם.

* *
*

בייגאַנט האָבן אונדז ווידער אויפגעוועקט מרים פון סאָלדאַטישע שמיוול. מיר גיבן אַ קוק — בייַם טויער אַ גרויסע באַנדע היטלעריסטן. געכאַפּט אויף גיד זיך אָנטאָן. נאָר באַלד האָט זיך דערהערט אַ קאָמאַנדע, אַז די סאָלדאַטן זאָלן מארשירן אין צווייטן געטאָ.

הייסט עס, דאָרטן. איך שטעל זיך פֿאָר.

...עפּעס אין אַ דירה פֿרוווין די אויפגעוועקטע פון טומל מענטשן זיך באַהאַלטן. זיי עפענען דאָס מירעלע אין דיל און קריכן אַראָפּ אין דער מעלינע. נאָר אין דעם מאָמענט רייסן זיך אין צימער אַריין די מערדער. זיי האָבן באַמערקט.

...אויפן טיש אין אַ לייכטער צאַנקט אַ ליכטעלע. גישט פֿאַרבעטע געלעגערס, איבערגעקערטע שטולן. די מערדער ראַבעווען — אונטער די מונדירן שלעפּן זיי אויף זיך אַרויף אָנצוגן, אין די בוזעמס רוקן זיי אַריין העמדער. וועז עס איז שוין גישטאָ, וווהין צו שטופּן, עפענען זיי דעם קעלער, שפּרינגען אַראָפּ. מיט קעשענע־לעמפּלעך באַלויכטן זיי די נאַסע, פֿאַרשימלטע וועגט און פֿאַרגליווערטע אין שרעק פּנימער. זיי באַפּוילן, מען זאָל פֿאַר זיי, די הערשער פון אייראָפּע, זיך בוקן. זיי גייען אַרום צווישן די זיך בוקנדיקע, מאַכן חוזק, שמייסן מיט זייערע נאַהיי־

קעם איבער די רוקנס, הירשען. זיך אָנגעזעמיקט מיטן בילד, יאָגן זיי די מענטשן פון קעלער.

...אויף דער גאַס פרווט אייגער גישט לאָזן זיך פירן. די באַנדיטן פאַרבראכן אים די הענט אַהינטער און שלעפן צום עולם, זאָגנדיק, אַז מען דאַרף זיך גישט קענגשטעלן, — מען פירט דאָך נאָר אַריבער אין אַן אַרבעטס־לאַגער. אָבער דער מענטש בריקעט זיך, בייסט זיך און צום סוף הויבט ער אָן לויפן. עס דעריאָגט אים אַ קויל...

עמעצער גיט אַ זיפץ — ער האָט גישט געדאַרפט לויפן. אפשר פירט מען טאַקע אין אַ לאַגער?

אַ שוואַרצע אָקטאָבער־נאַכט באַגלייט זיי אַרויס פון שטאָט...

* * *

דאָס צווייטע געמאָ האָט מען היינטיקע נאַכט אינגאַנצן ליקווידירט. דאָרטן זענען געווען אַן ערך נייַן טויזנט מענטשן...

באַגינען האָט מען גישט וויסט פון אונדזער געמאָ געפונען אַ קימפּע־מאָרין, וועלכע האָט, מסתמא, געפּויזעט אַהער פון יענעם געמאָ. זי האָט גישט דערפּויזעט. זי איז געשטאָרבן, געבוירנדיק אויפן ברוק. און דאָס גיי־גענבוירענע מיידעלע, אַ געזונטס און שרייענדיקס, האָט מען אַריינגע־טראָגן אין געמאָ. מען האָט זי אַ נאָמען געגעבן געטעלע.

* * *

די, וועלכע אַרבעטן אין דער „קאילים"־פאַבריק, זענען מען אַרוים פון געמאָ. אין שטאָט, גישט וויסט פון פאַבריק, וועט פאַר זיי זיין אַ באַ־זונדער בלאָק. ער וועט אויך זיין אָפּגעצוימט, אָבער מענטשן האַלטן, אַז קיין אַקציעס וועלן מסתמא דאָרט גישט זיין. דער דירעקטאָר פון דער „קאילים"־פאַבריק האָט כלומרשט אַרויסגעקראָגן אַ באַפעל, מען זאָל גישט טשעפּען די אַרבעטער פון זיין פאַבריק. דערווייל פירט מען אַהין אַריבער גישט אַלעמען. ס'קלעקט גישט קיין אָרט. אָבער אינגיכן וועט זייער דירעקטאָר קריגן דאָרטן גופא נאָך אַ שטוב.

* *
*

כאָטש געגם האָט געמאָלדן, אַז די אייגווויגער פון דעם געמאָ, דאָם היימט, די פאַכלייט, דראָט מער נאָרנישט (אין דעם האָט אים כלומרשט פאַרזיכערט די דייטשישע מאַכט), אָבער קיינער גלויבט אים גישט. מענטשן רעדן שוין עטלעכע טעג וועגן עפעם געלע שיינען. אונ= דזער שכן, דער אַרבעטער פון דער „קאילים"=פאַבריק, האָט שוין אַזא שיין געקראָגן. דער שיין שיידט זיך אונטער פונעם פריערדיקן נאָר דער= מיט, וואָס ער איז געדרוקט אויף געלן פּאַפּיר און היימט נישט „אוים= ווייז", נאָר „פאַכארבייטער אויסווייז". אַזא שיין באַקומען נאָר גוטע פאַכלייט, דערצו אויך נישט אַלע, וויל שיינען זענען פאַראַן סך=הכל 3.000 און אַרבעטער — 10.000. פאַר די אָנגעשטעלטע פון יודענראַט און פאַר די געטאָ=פּאָליציאַנטן האָט מען געבראַכט 400 שיינען. כאָטש זיי זענען גישט קיין פאַכלייט, וועלן זיי פּאָרט כמעט אַלע באַקומען אַזעלכע שיינען, און פון די אמתע פאַכלייט — סך=הכל אַ פערטחלק.

* *
*

די מאַמע האָט אַזא שיין באַקומען! פון די 230 מענטשן, וואָס אַר= בעטן מיט איר צוזאַמען, האָבן די שיינען געקראָגן נאָר 80.

אין געטאָ איז עפעס גישט רואיק. קיינער וויסט נאָרנישט, נאָר אַלע רעדן, אַז היינטיקע נאַכט דאַרף מען זיך גישט לייגן שלאָפן.

שפּעט אין אָוונט האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אַלע, וואָס האָבן באַקומען געלע שיינען, מוזן זיך רעגיסטרירן אין יודענראַט. רעגיסטרירן וועט מען די גאַנצע נאַכט, ביז 4 דעם זיינער אינדערפרי. מען דאַרף קו= מען צו דער רעגיסטראַציע מיט די פאַמיליען=מיטגלידער — מיט אַ מאַן אָדער מיט אַ וויב און מיט קינדער ביז זעכצן יאָר. קינדער, וואָס זענען עלטער פון זעכצן יאָר, אויך פאָטערס און מוטערס, ברידער און שוועסטער וועט מען צו די שיינען גישט צושרייבן. אַן אויסנאַם ווערט דערלאָזט נאָר פאַר דער געטאָ=פּאָליציי און פאַר אַרבעטער פון וואַר= שטאַטן, וועלכע געהערן צו הער געסטאַפּאָ.

צום גליק האָט מירע אויך געקראָגן אַ געלן שיין. איר איז דאָך שוין זיבעצן יאָר.

מאָרגן אינדערפרי וועלן אַלע, וואָס האָבן די גאַנצע שיינעז, מוזן אַרויסגיין צו דער אַרבעט מיט די צוגעשריבענע צום שיין פאַמיליע־מיטגלידער. איז געמאַנט וועלן זיי מען צוריקקערן זיך נאָר אויפן צוויטן טאָג אין אָוונט. די, וועלכע האָבן גישט געקראָגן קיין גאַנצן שיין, אויך זייערע משפּחות, בלייבן אין געמאַנט...

די שטימונג איז אָנגעשפּרענגט. די נערוועזקייט פון די מענטשן דערגרייכט די העכסטע מדרגה; מען איילט זיך רעגיסטרירן. די, וואָס האָבן גישט קיין גאַנצע שיינעז, זוכן אַוועקצוקומען, צו וועמען מען קאָן זיך צושרייבן, אָדער כאָטש די קינדער צושרייבן. די, וועלכע האָבן שיינעז, געמען אָן נייע „קרובים", איבערהויפּט קינדער. ברידער וועלן צושרייבן זייערע שוועסטער אַלס זייערע ווייבער, מעכטער וועלן פּאַרשרייבן אַלס מענער זייערע מאַמעס...

מיר גייען זיך רעגיסטרירן. דורך די פּינצטערע גאַסלעך שלעפּן זיך מענטשן. אַלע אין ריכטונג. אַנדערע האַלטן אין די הענט, באַשיצנדיק פון ווינט, ברענענדיקע שטיקלעך ליכט, אַנדערע צינדן יעדע ווייל אָן אַן אַוועבעלע, קוקן זיך איין אַ פּאָר מריט פּאָרוים און שפּרייזן ווידער אין דער פּינצטער דורך די בלאָמעס. עמעצער האָט פּאַרלוירן אַ קינד, לויפט ער צוריק אַ דערשראָקענער און רופט עס.

יהדענראַט. די ברייטע טרעפּ פון דער גאַוועזענער גימנאַזיע זענען פּנימפּלייצט מיט מענטשן. אַלע שפּאַרן זיך אהין, אויבן, צו די רעגיסטראַציע־טישן. איינעם טרעט מען אָן אויפן פוס, אַ צוויימן קוועטשט מען צו א האַנט, ביי אַ דריטן איז דאָס קינד צוגעשפּאַרט געוואָרן צו דער וואַנט און שיעור גישט דערשטיקט. עס שטופּן זיך מענטשן פּאַרשוויצטע, פּאר־חושכטע, כמעט אַלע וויינען. אייגעם האָט מען גישט צוגעשריבן די מאַמע, דעם צוויימן — זיין זיבעצניאָריקן זון. די געמאָ־פּאָליציאַנטן פּרווון מאַכן אַן אָרדענונג, נאָר קיינער לייגט אויף זיי קיין אַכט גישט — אַז מען שפּירט אַזוי נאָענט דעם טויט, האָט מען גישט קיין מורא פּאר נאהייקעם.

אַ כאָאָס, אַ מומל און געפּילדער. עס גלויבט זיך גישט, אַז סך־הכל מיט אַ האַלב יאָר צוריק האָבן זיך איבער אָט די מרעפּ געמאָנען שילער. אין אייגעם פון די געוועזענע קלאַסן, וווּ מענטשן האַנגלען זיך איצט מיטן טויט, שטייט, ווי האַלטנדיק איבער אונדז די וואַך, אַן אַנאַטאָמישער סקעלעט. אויף די וועגן העגגען נאָך לאַנדקאָרטעס, עס שטייט זיך רואיק אין אַ וויגקל אַ פּאַרשריבענער מאַוול. אָט ליגן אַנגעוואָרפן דעקאָראַציעס, קינדערשע באַלעפּ־קאָסטיומען. מיר דוכט, אז קיינער באַמערקט זיי גישט.

איך אַליין האָב שוין אויך פֿאַרגעסן, אַז אַזעלכע זאַכן זענען נאָך ערגעץ־
וווּ פֿאַראַן. מאָדנע, דעם מענטשן דוכט זיך, אַז צוזאַמען מיט אים האָט
זיך געביטן דאָס גאַנצע לעבן...

עס זענען זיך שוין די רעגיסטראַציע־מישן. צו דער מאַמען שמייט
צו עפּעס א מאַנצביל, זי זאָל אים צושרייבן אַלס איר מאַן. די מאַמע האָט
מורא. אָבער ער שווערט מיט כל השבועות, אַז אונדז וועט דאָס גישט
שאַטן, און אים וועט זי דאָס טעוון דאָס לעבן. ער בעט זיך, ער וויינט, די
מאַמע זאָל אים גישט אָפּזאָגן. ער פֿרעגט, ווי היסן מיר, וואָר וען איז
געבוירן, ווי האָרף ער אַליין היסן, מיילט מיט, וווּ ער ארבעט.

די מאַמע דערלאַנגט דער רעגיסטראַטאָרין איר ישיין. יענע באַקוקט
אונדזן, פֿארשרייבט און דערלאַנגט דער מאַמען קלייניע בלויע נומערלעך.

וווּ עס גלאַנצן בייַ דעם מאַנצביל די אויגן, וווען ער האָט ארייַנגע־
נומען אין האַנט זיין נומערל — דאָס לעבן! מיט וויפל לידשאַפֿט מאַכט
ער פּאַר אונדז אַ וועג אויף די שרעפּ און הערט גישט אויף צו דאַנקען.
וואָס מער ער האַנקט, אַלץ שוואַרער איז צו הערן, וואָס דאָ איז געוואָרן
מיט מענטשן! — פּאַר א פֿשוטער מענטשלעכער מובה האַנקט מען אַזוי,
וויי פּאַר דער גרעסטער העלדנטאַט.

קוים זיך דערשלעפּט אין דער פּינצטער צוריק אַהיים. אין אונדזער
הירה האָבן זיבעצן מענטשן גישט קיין שייגען און נומערלעך. זיי וועלן
כלייבן דאָ. נאָר אייניקע האָבן צוגעשריבן זייערע קינדער צו פּרעמדע
מענטשן. איצט געזונגען זיך די עלטערן... די קינדער וויינען, וויל גישט
גיין, די מאַמעס קלאָגן, קושן נאָך און נאָך א מאָל דאָס ליבע פּנימל, די
העגטעלעך און שפּאַשען מיט האַרצווייטיק: „גיי, מיין פּריינט, מיט דער
מומען און מיטן פּעטער, פּאָלג זיי... זיי האָבן דיך געראַטעוועט". נאָר...
צי זענען די קינדער מאַקע גערעטעוועט?...

עס טאָגט. מיר וואַרטן אויפן הויף אויף דער מאַמעס צוגעשריבענעם
מאַן (אָן דעם געלט שיין זענען גישט גילטיק די בלויע נומערלעך).

מיר גייען אַרויס אין גאַס. בייַם באַריער איז א שטופּעריי. פּ. מורער
און אַנדערע אָפּיצירן קאָנטראָלירן שטרעגג די שיינען, באַקוקן יעדן
משפּחה־מיטגליד. די „אויסברעקירטע" (דאָס היינט די, וועמענס עלטער
עס רופט אַרויס א חשד) יאָגן זיי אין הויף פון דער אנטקעגנדיקער שטוב.

צום באַריער דערגענטערט זיך א יונג מיידל. זי פּירט פּאַר דער
האַנט א פּאָר אַלטע לייט — מאַמע־מאַמען. מורער געמט איר שיין,
היינט איר דורכגיין, און די עלטערן שטופּט ער צו די „אויסברעקירטע".

אָבער דאָס מייהל שלעפט זיי צוריק און רייסט זיך מיט זיי אַרויסגיין. מורער לאָזט נישט. זי כאַפט אַרויס פון זיין האַנט איר שיין און פירט דאָך דורך די עלטערן. מורער גיט זי אַ שמופ צו דער וואַנט און כאַפט אַרויס דעם פיסטאָלעט...

וועו איך עפן די אויגן, ליגט זי שוין אין אַ לוזשע בלוט... און מורער זעצט קאַלטבלומיק פאָר די קאָנטראָל.

קוים מיט צרות זענען מיר אויך דורכגעקומען און צוזאַמען מיט אַ גרויסער גרופּע מענטשן זיך אַוועקגעשלעפט צום „קאילים"־בלאָק. נאָר אין בלאָק לאָזט מען אונדז נישט אַריין, — שוין איבערפולט. די מענער בעטן זיך קוים איין, מען זאָל אונדז אַרייגלאָזן כאָטש אין שטעלכל. מיר זעצן זיך אויף אונטזערע פּעקלעך בייַ דער טיר. די ארבעטער לאָזן זיך אין די אונטערגעמוטגען.

עס מאַראַקעט א רעגן.

דאָרטן אין געמאָ גייט אויך דער זעלבער רעגן, מען הרגעט, מען מרייבט מענטשן.

שוין אָוונט. די פּיס זענען געליימט פון זיצן. עס ווילט זיך אַזוי אויסציען זיי און כאָטש אויף א רגע אָנשפּאַרן דעם קאָפּ.

עס איז שוין שפּעט. און דער רעגן גייט נאָך אַלץ. ווי שווער עס איז! וועו וועט זיך עס עגדיקן?

פּרומע מענטשן זאָגן, אז די ערד ווייל גישט צוגענוג קיין אומשולדיקע קרבנות, זי וואַרפט זיי אַרויס צוריק. אָבער די מאַמע זאָגט, אז די זאַך איז א סך פּשוטער: פיל דערשאָסענע פאַלן אין גרוב נאָך לעבעדיקער הייט. זיי ווערן דערשטיקט און דעריבער געשוואָלן. זיי זענען אין א גרויסער צאָל, שפּאלט זיך דער שיכט ערד, מיט וועלכן מען פּאַרשיט די גרובער, און אין די שפּאלטן באַווייזט זיך אַ האַנט, אַ זייט, אַ שטיקל פּנים...

דערפאָר האָט מען איצט אויפגעהערט צו פאַרפולן די גרובער פון אונטן ביז אויבן. אויבן מען פּאַרשיט די גרובער, באַגיסט מען די קערפּערס מיט גישט געלאָשענעם קאַלך.

שרעקלעכע געדאַנקען פיילן אָן דעם קאָפּ, זיי לאָזן גישט אַפּילו אייגן דרעמלען, כאָטש שוין די צווייטע נאַכט, אז איך שלאָף גישט.

וויידער מאָג. די מאַמע און אַנדערע זענען אַוועק צו דער אַרבעט.

איצט וואַרטן מיר, עס זאָל ווערן אָוונט, כדי קאָנען אומקערן זיך אהיים.

די האַרבסט־טעג זענען קוהצע. אָבער קיינער אויפֿן זיך נישט: מען האָט מורא, אפשר האָט זיך נאָך דאָרטן נישט געענדיקט די אַקציע?

נאָר אָט זענען מיר ווידער אין געטאָ. א שרעקלעכע פּוסטקייט. אויף די געסלעך וואַלגערן זיך אַוועקגעוואָרפענע פּעק. פּענצטער אָן מירן זענען צעשפּאַנט. אונטער די פּים מרישטשען שפּליטערס פון אויסגעהאַקטע שויבן.

אונדזער דירה איז פּוסט. קיינער פון די זיבעצן שכנים איז נישטאָ. אַלע זאַכן זענען באַדעקט מיט פּוך, ווי מיט אַ שניי: די באַגדיטן האָבן צעשניטן די לעצטע קישנס.

און ווייטער וואָס? ווידער דאָס זעלבע? אויף ווי לאַנג?

* *
*

די אָקופּאַנטן קריכן ישוין אינגאַנצן פון די וכלים. מסתמא דערפֿאַר, ווָאָס אויפן פּראַגט איז בייַ זיי בין גאָר נישט כשורה.

לויפן פון געטאָ ווערט אַלץ שוועכער. די באַפעלקערונג איז אָנגעשראָקן, האָט מורא צו אויסבאַהאַלטן די אנטלאָפענע. אין די צייטונגען איז אָפּגעדרוקט מורעתם אַ באַפעל: אויב מען וועט בייַ עמעצן געפֿינען אַ באַהאַלטענעם ייִדן, ווועלן דערשאָסן אָדער אויפֿגעהאָנגען ווערן אַלע אייגענע ווינער פון דער דירה. מען דערציילט, אַז עמעלעבע שטאָמישע אייגוויינער, ווָאָס זענען באַשולדיקט געווָארן אין אויסבאַהאַלטן ייִדן, האָט מען שוין אויפֿגעהאָנגען אויפן קאַטעדראַלן פּלאַץ, בייַם האַמהויז און אויף לוקישקער פּלאַץ.

ווער עס קאָן, אנטלויפט אין די אַרומיקע שטעטלעך. מען זאָגט, אַז האָרטן איז עמוואָס רואיקער.

מענטשן פאַרקויפן די לעצטע בעבעכעס און דינגען אַ לאַסט־אויטאָ. קינדער טראָגט מען אַרויס אין אַ רוקזאַק אָדער איבערגעמאַכן אין בגדים פון דערוואַקסענע. נאָך דער אַרבעט קערן זיי זיך שוין נישט אום אין געטאָ. זיי באַהאַלטן זיך אין אַפּגעלעדטע אָרט און וואָרטן, ביז עס ווערט פינצטער.

דערווייל זענען נאָך פּאַראַן זייער ווייניק מענטשן, ווָאָס האָט זיך אייגנגעגעבן: מען פאַרהאַלט אויף די ווענ.

רבונו של עולם, איז מאַקע נישטאָ קיין רעמונג?

* *
*

נאָך קיין פּוּלע וואָך בּישט אַוועק זיבּט דער אַקציע מיט די בּעלע שיי־
נען, און שוין — ווידער...

דאָס מאָל האַרפן די אייבּגטיומער פון די בּעלע שיינען אַרויסגיין מיט
זייערע משפּחות בּישט אויף אײַן מעת־לעת, נאָר אויף בּאַנצע דריי.

פּרוי האָזע, אונדזערע א בּאַקאַנטע, זאָבט, אַז זי וועט זיך בּישט בּא־
האַלטן. פּאַר דריי טעג וועט מען זי סיוווי בּעפּינען. און אויב זי וועט על
פּי נס אויך דאָס מאָל בלייבן לעבן, וועט מען זי צוזעמען דאָס קומענדיקע
מאָל. וואָך פּריער, א וואָך שפּעטער — אַלעמען וועט מען אומברענגען.
אַזא איז זייער פּראָגראַם...

ווי שוידערלעך עס איז צו הערן, ווי פּרוי האָזע רעדט. די מאַמע
איז אַפּילו אין כעס אויף איר פּאַר אַזעלכע רייד. ווי קאָן מען זאָבן, אַז
מען איז מסכים צו שמאַהבן? זיצן און וואַרטן, ביז מען וועט קומען
אַוועקפּירן דיך צו דער שחיטה!...

אָבער דערפּאַר בייט אין דער שכנותדיקער דירה א פּיבערהאַפּטע אַר־
בעט — מען גרייט אַ מעלינע. אין אַ קליין צימערל טראָבט מען קליינע
פּעקעלעך מיט וועש, שמיקלעך ברויט, טעפּלעך מיט אָפּבעקאָכטע שוואַרצע
ארבעס. עס גייען אַריין די מענטשן. מען קוקט מיט מורא אויף אַ שכנה
מיט א פּיצל קינד, צי וועט זיך עס, חלילה, בישט צעוויבן? וויפל מאָל
האָט אַ קינדעריש געווין אַרויסגעבן מעלינעס!

א יונג מיידל מיט אַ ברודער, צו וועלכן זי איז צוגעשריבן אַלס אַ
וויב, פירן אַריין אין דער מעלינע זייער מאַטע־מאַמע. די טיר פון צימערל
פּאַרמאַסקירן זיי מיט אַ גרויסן פּאַרצייטיקן בופעט, קלאַפּן אים צו צו דער
וואַנט. אויף די פּאָליצעס לייגן זיי אויס דאָס געשיר פון דער בּאַנצער
דירה און אַ פּלעשעלע בראַנפן, וועלכן זיי האָבן געהאַלטן ספּעציעל פּאַר
אַזא פּאַל. אויב די מערדער וועלן זיך דערנעענטערן, זאָל דער בראַנפן
אָפּציען זייער אויסמערקזאמקייט.

* *
*

מיר זענען ווידער אין בעמאָ. צום אַלעמערשטן בין איך בעלאָפּן
זען די דירה מיט דער מעלינע. זי איז חרוב... דער בופעט איז אָפּגערוקט
פון וואַנט. דאָס קינד האָט, ווייזט אויס, זיך מאַקע צעווייגט.

כ'שטעל זיך פאָר, ווי דאָס איז פאַרגעקומען.

...דער ערשטער טאָג. אין צימערל איז שטיל, פינצטער. דאָס קינד שלאָפט. סאָלדאַטן גייען ארויס אין דיהה, גישטערן אויף גייען אַוועק. פון גאַס הערן זיך געשרייען, שאָסן, אָבער די מענטשן אין צימערל רוכט זיך, אַז זיי זענען היגטער זיכערע וועגט.

שוין נאַכט. די מאַמע וועקט איר עופהלע, שפּילט זיך מיט אים, קאָרמעט, אבי עס זאָל גישט שלאָפן, כדי עס זאָל שלאָפן נאָר בייטאָג. אָבער ווי אויף צו להכעיס קלעפן זיך אים די אייגעלעך, עס שלאָפט איין. וואָס וועט זיין בייטאָג?

פּריימאַרגן. עס הערט זיך, ווי אין געמאָ מאַרשירן ארויס סאָלדאַטן. הייגט, וויזט אויס, זוכן זיי ענערגישער. און דאָס קינד שלאָפט גישט. זיך צוגעווויגט צו דער פינצטערגיש, וויל עס מער גישט ליגן רואיק — באָלבעט עפעס אויף זיין לשון, שפּילט מיט די פינגערלעך פון זיגע פיס= לער, לאַכט, און דאַרפן הייגטער דער וואגט, אין גרויסן צימער ווילדעוועז סאָלדאַטן: זיי וואַרפן, שליידערן, קלאַפן אין וואגט! עפענען דעם בופעט! זיי לאַכן. געפונען שנאַפּס. זיי מרינקען און הירזשען. ווי לאַנג דאָס ציט זיך! זאָל כאַטש דאָס קינד גישט אַנהויבן ווייגען! די מאַמע האַלט עס פעסט צוגעדריקט צום האַרצן, איר מויל איז איבער זיין מיילכעלע.

עמדלעך, האָבן די באַנדיטן זיך אַפּגעמאַגן. ס'איז אַוועק שוין דער צווייטער טאָג. גאָלליבן נאָך איין טאָג!...

און אָט איז דער דריטער, דער לעצטער טאָג. יעדע מינוט פאַלן אין דיהה אַריין גייע סאָלדאַטן. הייגט זענען זיי באַזונדערס אכזריותדיק. ווי בייזע הייגט גישטערן זיי אין יערן ווינקעלע. מען הערט שוין זייערע טריט. און דאָס קינד איז הייגט זייער קאַפּריז. איז עס קראַנק געווארן? עס זאָל כאַפּט גישט ווייגען. עס ווייגט! און זיי זענען שוין אויף די טרעפּ. גייען ווידער אַריין אין דער דיהה... עמעצער פון די שכנים וואַרפט אַרויף אויפן קינד אַ קישן. די מוטער וויל אָפּווארפן דאָס קישן. נאָר אַלץ איז אומזיסט, די באַנדיטן האָבן שוין דערהערט... זיי רוקן אָפּ דעם בופעט און פאַלן אַריין אין צימערל.

און אָט אַלע, וואָס האָבן זיך דא באַהאַלטן, מרייבט מען קיין פאָנאַר...

* *
*

געגם זאָגט ווידער, אַז אויף ווייטער וועט זיין רואיק. ער האָט געזופן אַ פּאַרזאַמלונג און געמאָלדן, אַז די דייטשישע מאַכט האָט אים פּאַרזיכערט: איצט, וועט אין געמאָ זענען געבליבן נאָר גומע, זייער נייַ־מיקע פּאַר די דייטשן פּאכלייט, וועט מען מער קיינעם נישט אָנרירן. מען דאַרף נאָר גוט און מיכטיק ארבעטן, זיין געהאָרכזאַם. אויב מיר וועלן מיט אונדזער ארבעט ברעגגען גוצן און וועלן פּליסיק אויספילן אַלע בא־פעלן, וועלן מיר בלייבן לעבן.

כ׳האָב אַליין געזען, ווי אייניגער אַ מענטש האָט אויף אָט די דייד א מאַך געמאָן מיט דער האַנט, אויסגעשפּיגן און אַ געשריי געגעבן צו געגנט: „פּאַשיסטישער פּאָפּוגיי".

אויף דער וועלבער פּאַרזאַמלונג האָט גענם געמאָלדן אויך וועגן דער נייער אַרדענונג: אין יעדער בריגאַדע דאַרף זיין אַ פּאַראַנטוואָרטלעכער בריגאַדיר — „קאָמאַנדירער". ער איז פּאַראַנטוואָרטלעך פּאַר דער גאַנ־צער בריגאַדע און מוז היטן, אַז, ארויסגייענדיק צו דער ארבעט, זאָל זיך צו זיין בריגאַדע נישט צושאַרן אַ זייטיקער מענטש. וועלבער וויל אויף אַזאַ אופן ארויסגיין אין שמאָט. דער בריגאַדיר איז פּאַראַנטוואָרטלעך אויף פּאַר דער אָרדענונג, ווען מען גייט ארבעטן די גאַנצן פּון שמאָט. ער מוז שטענדיק האָבן בייַ זיך אַ רשימה פּון אַלע ארבעטער פּון זיין בריגאדע און קאָנטראָלירן, צי זענען אַלע ארבעטער צו דער ארבעט. פּון די, וועלבע האָבן נישט געארבעט, — פּאַדערן אַ צעטל פּון דאָקטער. וועגן אַזעלבע, וועלבע האָבן נישט געארבעט אָן אַ ווייטיקער סיבה, — מעלדן אין „ארבייטסאמט" פּון נעמאָ. דער „ארבייטסאַמט" טיילט מיט וועגן דעם דער ארבעטס־פּאָליציי, וועלבע זעצט ארויין דעם זינדיקן אויף נאַכט אין געמאָ־תּפיסה. אינדערפרי לאָזט מען אים אַרויס, נאָר מיט דעם תנאי, אז ער וועט גלייך גיין צו דער ארבעט.

אגב, פּאַר דער ארבעט „צאָלט מען". מאַנצבילן קריגן צו 1,20 מאַרק אַ מאָג, פּרויען — צו 1 מאַרק, קינדער ביז זעכצן יאָר — צו 80 פענ־ג. די אָנגערופענע סומע געהערט דעם ארבעטגדיקן. פונקט אזא סומע דאַרף דער ארבעטסלעבער, חוץ דעם, אַרייגמאַכן אין „געביטסקאָמיסאריאַט".

זאָל אָבער קיינער נישט מיינען, אז דעם גאַנצן פּאַרדינסט באַקומט אויף זייגע העגט דער ארבעטער. גיין, איצט לייגט אַרויף אויף דעם אָרע־מען פּאַרדינסט איר לאָפּע די געמאָ־מאַכט. 10 פּראָצענט נעמט צו דער שטייערן־אַמט. אויב אין די ספּעציעלע שטייערן־קאָרטלעך איז נישט אַריינגעשריבן, אַז דער שטייער איז באַצאָלט, גיט מען נישט אַרוים קיין

ברוים־קאַרמלעך. נאָך 10 פּראָצענט האַרף מען אַרייַנטראָגן אויף „וויַנטער־היל־פּ".

* *
*

פון געמאָ זענען אַוועק אויך די איבעריקע אַרבעטער פון דער „קאי־לים"־פאַבריק: זייער דירעקטאָר האָט געקראָגן נאָך איין שמוב פאַר א בלאָק. צום באַדויערן, האָבן מיר נאָך געמוזט בלייבן אין געמאָ, פאַר אונדזן האָט קיין אָרט נישט געקלעקט. איך זאָג „צום באַדויערן", ווייל אין די „קאי־לים"־בלאָקן איז דערווייל רואיק. אויך אין דער צייט פון די פרי־עהריקע אַקציעס, ווען דאָ האָט זיך געגאַסן בלוט ווי קיין פאָנאַר האָט מען אַוועקגעטריבן בויי זיבן טויזנט מענטשן, איז אין די „קאי־לים"־בלאָקן געווען בלויז א לייכטע קאָנטראָל.

אין געמאָ ווערן איצט אויך געעפנט בלאָקן. די, ווועלכע אהבעטן אין אייַן אָרט, ווועלן וווינען אין אייַן שמוב. מענטשן זאָגן, אז דאָס איז א שלעכטער סימן, ווייל אויב מען ווועט עמעצן אָפּזאָגן פון דער אַרבעט, ווועט מען אים גלייך אָפּפירן קיין פּאָנאַר. מען ווועט זיך שוין נישט קאָנטן באַהאַלטן. אַנדערע זאָגן, אז דאָס איז אפשר נישט מער ווי דייטשישער פּעדאַנטיזם, אין ערגסטן פאַל — א נייער מעטאָד צו זוכן די, ווועלכע האָבן נישט קיין געלט שיינען.

אויב אָבער זיי האָבן טאַקע באמת נאָר דאָס אין זין, איז אומזיסט זייער מרחה. די, ווָאס האָבן נישט קיין שיינען, זענען געבליבן אויף זייער ערע ערטער. די מענטשן האָבן זיך געמאַכט עגגער און לעבן צוזאַמען. ווועגן די „אומלעגאַלע" איז נאָרנישט נישט באַוווסט נישט בלויז די היסטאָריסטן, נאָר אויך די געמאָ־פּאָליציאַנטן.

* *
*

ווידער מרויעריקע נייעס: קיין פּאָנאַר האָט מען אַוועקגעפירט די פאַמיליעס פון סאַוויעטישע אָפּיצירן, ווועלכע מען האָט ביז איצט געהאַלטן אין צווייי הייזער אויף סובאמש־גאַס.

מאַשע ראַלניק אַלס קינד

היינט האָט מען זיי געפירט. אייניע אַ פרוי האָט פון לאַסט־אויטאָ אַ געשרייַ געמאַכט צו אַ פאַרבייגייענדיקער געמאַכ־בריגאַדע: „וווּ איז דער אר־בעמס־ישוב פאַגאַר? מען פירט אומדזו אַהין אויף אַרבעט".

אַ געווייגלעכער שוויגדל, אַז מען פירט צו דער ארבעט...

* *
*

ס'איז דאָ אַ באַפעל פון „געביטסקאָמיסאַריאַט": יידן איז פאַרבאָטן צו געבוירן קינדער. אַ פאַלק, וואָס איז פאראמשפּט צו וועלן פאַרניכטעט, מאַך גישפּט געבוירן קיין נייעם דור.

היינט פאַרבאָט מען צו האָבן גייע קינדער, און מאָרגן וועט מען הרגענען די, וועלכע זענען שוין פאַראַן.

כאָטש איין מאָג זאָל מען קאָנען אָפּלעבן אָן שרעק פאַרן מויל!

* *
*

פאַריקע נאַכט איז אין געמאָ וויידער געווען אַן אַקציע. אַ געהייַמע, א מאַהנע שמילע, דעריבער האָבן מיר זיך דערוווסט וועגן איר ערשט היינט.

דאָס מאָל האָט דער מויל זיך אַרייַנגעריסן צו די פאַמיליעס פון די אַרבעטער פון די וואַרשטאַטן, וועלכע געהערן צו דער געסטאַפּאָ. כאָטש אַרבעטן כיי דער חיה אין נאָרע איז דאָפּלט שרעקלעך, אָבער דאָס האָט געהאָט אויך אַ מעלה: דעם בריגאַדיר האָט זיך אייַנגעגעבן אויסצובעטן אַ דערלויבעניש צוצושרייבן צו די געלע שיינען נישט נאָר וויבער און קינדער, — אויך עלטערן, שוועסטער און ברידער. פארשטייט זיך, אַז כדי צו באַשעוון וואָס מער מענטשן, האָבן די אייגנטימער פון די געלע שיי־נען צוגעשריבן צו זיך אסך „קרובים". די היטלעריסטן האָבן זיך איצט, וווּיזט אוים, געכאַפּט, אַז בייַ זיי האָבן זיך אָנגעקליבן צופיל ארבעטער און צו גרויסע משפּחות.

אינמיטן נאַכט איז אין געמאָ שטיל אַריין א קלענערע גרופּע סאָל־דאַטן און אַוועק צו די בלאָקן, אין וועלכע עס האָבן געווינט די ארבעטער פון די געסטאַפּאָ־וואַרשטאַטן (סטראשון־גאַס 3, און אַ האַלבע שטוב אויף

סטראשון־גאם 15). זיי האבן שטיל אויפגעוועקט די מענטשן און איבער־געגעבן זיי דעם באפעל פונעם געסטאפּא־שעף נאָענעבאָיער, מען זאל פאר־לאָזן דאָס געמאָ. דער העפּלעכער טאָן האָט נעמאכט דעם איינדרוק, אז מען איז געקומען ארויספירן די נויטיקע ארבעטער פון געמאָ, וויל עס דראָט דאָ מסתמא ווידער א געפאר.

אין די דאָזיקע בלאָקן האָבן צופעליק געלעבט עטלעכע זייטיקע משפּחות, וועלכע האָבן גישט באַוויזן איבערצוקלייבן זיך אין זייער בלאָק. איצט האָבן זיי זיך געשעצט גליקלעך און אריינגעדרייט זיך צווישן די אַן־בעמער, וועלכע מען פירט ארויס פון געמאָ.

די ארויסגעפירטע מענטשן האָט מען געברַאכט אין לוקישקער תפיסה. דאָס האָט אָבער אויך גישט געשראָקן: בעת דער ערשטער „אק־ציע פון די געלע שיינען", וועו מען האָט געדארפט א מעת־לעת זיין מיט די פאַמיליעס אויף די ארבעטס־שטעלעס, האָט מען זיי אויך געהאַט פאר־מאַכט אויף נאַכט אין אַן אָפּטיילונג פון תפיסה.

אינדערפרי איז דאָ געקומען וויים מיט נאָך עטלעכע געסטאַפּא־לייט און געמאָלדן, אז דער גרעסטער טייל ארבעטער איז רעדוצירט, דאָס הייסט אָפּגעזאָגט פון דער ארבעט. די, וועלכע בלייבן ארבעטן, וועט ער אויסרופן לויט א רשימה. זיי וועלן זיך אומקערן אין געמאָ. אָבער אויך פאר זיי זענען די פריערדיקע פריוויליגיעס גישט גילטיק, — מיט זיי קאָנען ארויסגיין נאָר ווייבער און קינדער ביז זעכצן יאָר. עלטערן, ברידער און אלע אָפּגעזאָגטע פון דער ארבעט בלייבן דאָ.

אין געמאָ האָט זיך צוריקגעקערט א קליין הייפל מענטשן.

די איבעריקע האָט מען אפּנים אַוועקגעטריבן קיין פּאָנאר...

* * *

ס'איז ווידער גישט רואיק. די אייגנטימער פון די געלע שיינען דארפן אויספילן אנקעטעס. די מאַמע האָט שוין אויסגעפילט. פראָגן זענען דאָרט זייער פשוטע: פאַמיליע, נאָמען, וועו געבוירן, פאַר, ארבעטס־שטעלע, די נעמען פון די פאַמיליע־מיטגלידער, זייער שייכות צום אייגנטימער פון געלן שיין, זייער עלטער. מען רעדט, אז די אָנגעוויזענע אין אנקעטע פאַ־מיליע־מיטגלידער (מען מעג אריינשרייבן אין אַנקעטע נאָר די, וועלכע האָבן בלויע נומערלעך) וועט מען געבן ראָזע שיינען.

וועט מען געבן אַלעמען אַזעלכע שיינען, צי מען וועט עפּעס אנ־דערש צומראכטן?

* *
*

ראָז שיינען גיט מען אַלעמען, אָבער נישט מיטאַמאָל — יעדן טאָג בלויז א געוויסער צאָל מענטשן.

די מאַמע האָט שוין געקראָגן פּאַר אונדז ראָז שיינען. איצט האָב איך אויך אַ דאָקומענט. אמת, ער איז, ווייזט אוים, נישט זייער קיין וואַש־נער, ווייל ער איז גילטיק נאָר אין געמאָ און אונטערגעשריבן האָט אים סך־הכל געגנס. אַפילו דער שטעמפּל אַן אָרטיקער — אַלץ דער זעלבער מגן־דוד און אַן אויפשריפט אין דייטש: „פּאָליציי־קאָמענדאַטור. גענאָ. ווילנע".

מענטשן האָבן זיך געהאַט באַרואיקט: אויב מען גיט ראָז שיינען אַלעמען, איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן.

אָבער נעכטן אין אָוונט איז פּלוצלינג געווָארן א פּאַניק: מורער האָט באַפוילן ביז אינדערפרי ענדיקן אַרויסגעבן שיינען.

באַגינען האָבן אין געמאָ אַריינמאַרשירט סאָלדאַטן, זיך אויסגע־שטעלט אויף די געסלער. זיי וואַרטן, ווייזט אוים, ביז אַלע אַרבעטער וועלן אַוועק אויף דער אַרבעט אין שטאָט. נאָר קיינער וויל נישט גיין. גענם מיט די פּאָליציאַנטן מרייבן איבערגוואַלד, זיי דערקלערן, אַז דאָ וועט זיין נאָר אַ קאָנטראָל. אויב אָבער מען וועט געפינען עמעצן מיט א געלן שיין, וואָס איז נישט אַרוים צו דער אַרבעט, וועט מען זיין שיין אַנולירן און זיין נאַנצע פאַמיליע צוגעמען.

די מאַמע וויל בשום אופן נישט גיין. די שכנים פירן זי אַרוים כמעט מיט כוח.

און וואָס וועט זיין מיט אונדז? אפשר וועלן זיי כאָטש דאָס מאָל נישט אָפּנאַרן און באַגרענעצן זיך בלויז מיט אַ קאָנטראָל? סייוויי איז ביטער: ביי אונדז אין דירה וווינט אַ פרוי מיט אַ מאַן, וועלכע האָבן נישט קיין ראָז שיינען. דאָס קינד האָבן זיי צוגעשריבן צו איינעם, וואָס האָט אַ געלן שיין, און אַליין זיך אויסבאַהאַלטן בעת ביידע פּאָריקע אַקציעס אין מעלינע פון באַקאַנטע. איצט קלייבט מען זיך די מעלינע פּאַרבעסערן און מען האָט זי צייטווייליק פּאַנאַנדערגענומען. דעריבער האָבן זיי נישט

וו אהינצומאָן זיך. זיי באַהאַלטן זיך כאָטש אין בעט. מיר האָבן זיי ביזן סאַמע האַלדז פארדעקט מיט קאָלדרעס און קישנס פון דער גאַנצער דירה, און פון אויבן נאָך אָננעוואָרפן קלייד־ער. די קעפּ וועלן מיר פאַרדעקן אין לעצטן מאָמענט, וועו ס'וועלן זיך שוין הערן די טריט פון די היטלעריסטן.

א שטילער ווינטערדיקער פרימאָרגן. אין דער לופט שוועבן זעלטענע שנייעלעך. זיי לייגן זיך אויף דער ערד ווי אַ דורכזיכטיקער צודעק. נאָר שווערע סאָלדאַטישע טריט קוועטשן זיי באַלד אַריין אין בלאָטע. פון אויבן קומען צו פליען נייע שנייעלעך און ווילן צודעקן סיי די בלאָטע, סיי דעם סימן פון שטיוול. אָבער אומזיסט זייער טרחה, — איצט טרעטן שוין אסך פים: מען האָט אַוועקגעפירט אַ גרויסע מענגע מענטשן. געבליבן לעבן נאָך אַזעלכע שרעקלעכע צוויי אַקציעס, און איצט וועלן זיי אומקומען. וויר קאָן דאָס אויסמיידן פאָנאַר...

פלוצלינג הָאָבן מיר דערהערט טריט. די סאָלדאַטן זענען שוין אויפן הויף! שוין אויף די טרעפּ! זיי קלאַפּן אין טיר. ניין, נישט אין אונדזער טיר, אין דער שכנותדיקער. קיינער עפנט נישט. אָבער זיי רייסן זיך אַריין... א פרוי ווינט... די סאָלדאַטן הירזשען. זיי פירן עמעצן אַוועק...

זיי טראַסקען שוין אין אונדזער טיר! מיר כאַפּן די קישנס, פאַרדעקן, פאַרמאַסקירן די אויסבאַהאַלטענע. פון שרעק גיב איך זיך אַ זעץ אויפן בעט. אונטער מיר הָאָט זיך עפּעס אַ ריר געגעבן, מסתמא הָאָט איך זיי גוט צוגעקוועטשט.

די היטלעריסטן באַקוקן לאַנג יעדן שיין. זיי קלאַפּן אין די וועגט, רוקן אָפּ די שאַפע, נישטערן אין פאָדערצימער. וואלגערן זיך אַריין אין שכנישן צימער. איך הויב אַ ביסעלע אויף אַ שמיקל קישן, כדי די באַהאַלטענע זאָלן קריגן כאָטש א טראָפּן לופט.

די באַנדיטן גייען ארום. מיר שלייערן אראָפּ די קישנס. אונדזערע שכנים לינן, נעבעך, צעפּאַרעטע, פאַרשוויצטע, אָן אָטעם. מיר מינטערן זיי אָפּ מיט קאַלטן וואַסער, פרישן אָפּ, זיי קומען קוים צו־זיך. אָבער אינגאַנצן אַרויסקריכן פון בעט וואַנן זיי נישט — טאָמער קומען די מער־דער נאָכאַמאָל.

ביים געמאָ־טויער שמייען געדעקטע לאַסט־אויטאָס. דאָס מאָל פירן די הענקער זייערע קרבנות נישט צופוס, כדי מען זאָל נישט אנטלויפן, ווי דאָס געשעט אָפט. מערסטנס דעריאָגט דעם דרייסטן א קויל, אָבער ווען מען פירט אויף אן אויטאָ, וועט מען שוין קיין קויל נישט דאַרפן פטרן.

מען וועט זיי ברענגען אין וואַלד. דאָרטן וועלן לאַנג הילכן שאָסן.

נאָכדעם וועט ווידער ווערן שטיל. און נאָר די ביימער וועלן, ווי פאר־שטומט אין מרויער, באַערן דעם אָנדענק פון די קדושים...

* *
*

אונדזער שכן האָט אויך געקראָגן א ראָזן שיין. ווייזט זיך אַרויס, אַז נאָך דעם, ווי מען האָט ארויסגענעבן שיינען אַלע פאַמיליען־מיטגלידער, זענען נאָך געבליבן בלאַנקען. און אַזוי ווי מען דאַרף אַרבעטס־קראַפט, גיט מען אַרויס ראָזע שיינען אַלעמען, וועמען עס איז געלונגען זיך אויס־צובאַהאַלטן בעת די לעצטע שרעקלעכע אַקציעס.

היסט דאָס, מער וועט מען זיי נישט משעפּען. אָט ווי נישט גערעכט ס'איז געווען פרוי ראָזע, וועלכע האָט צו גיך פאַרלוירן יערע האָפענונג. אויב זי וואָלט זיך דעמלט באַהאַלטן, וואָלט מען זי אפשר נישט געפונען און איצט וואָלט זי געלעבט ווי מיר אַלע. הגם, ווי לאַנג? אָבער די לע־בעדיקע קאָנען נאָר האָפן, און זי...

די נייע ראָזע שיינען זענען די זעלבע, ווי אונדזערע, אָבער לעבן נומער שטייט א בוכשטאַב „S". דאָס היסט, אז דער שיין איז נישט פאַר פאַמיליען־מיטגלידער, נאָר אַ „שוץ"־שיין. דאָרטן איז אריינגעשריבן אויך דעם אייגנטימערס פאַך. דעם שכנס ווייב האָט געקראָגן אן איינפאכט. אַזוי ווי אונדזערן, שיין פון אַ פאַמיליע־מיטגליד.

מען האָט געמאָלדן, אַז אַרבעטן מוזן נישט בלויז יענע, וואָס האָבן באַקומען די שוץ־שיינען, נאָר אַלע אייגווויינער פון געטאָ — פרויען, זקנים, קינדער. די, וועלכע ארבעטן, קריגן אויך אַ בלויען שיין, דאָס היסט אַן אַרבעטס־צייגעניש אַלס צוגאָב צום שוץ־שיין.

איך ווייל אויך גיין אַרבעטן אין שטאָט. נאָר די מאַמע לאָזט נישט. זי זאָגט — כ'וועל דערפרווירן ווערן. און דערצו, ווי לאָזט מען די קינדער אַליין? איך שפּיר אָבער, אז באַלד וועט זי זיך אונטערגעבן: אירע און מירעס פאַרדינסטן זענען אַזוי קנאַפּ, אז נאָר אַ פּאָר רובל זענען זייער נייטיק, און דער עיקר אפשר וועל איך אויך קאָנען עפּעס אריינטראָגן פון שטאָט.

* *
*

הורא! מען ברעכט די פאשיסטן די ביינער! מען טרייבט זיי פון הינטער מאסקווע! די רויטע ארמיי האט שוין באפרייט די שטאט קאלינין.

זיי האלטן שמאלן! זיי פרירן, ווי הינט!

א שאד נאר, וואם זיי ווילט זיך וואלעם אנטאן אויף אונדזער חשבון. זיי האבן געהייסן אפגעבן אלע פעלצן, פומערנע קראגנס, פומערנע היטלען און מאנושעטן. דאם גאנצע פומערוואלד מוז ווערן ארייגעטראגן אין יודענראט ביז 5 אזייגער אוונט. פאר גישט אויספילן דעם דאזיקן באפעל — טויט-שטראף!

מען מוז אפגעבן. אבער די מענטשן ארבעטן דאך מערסטנס אויף דער גאס. אויב ביז איצט האבן געפרוירן נאר יענע, וועלכע האבן געהאפט. אז ביז ווינטער וועט זיך ענדיקן די מלחמה און האבן גישט מיטגענומען אין געטא די ווינטער-מאנטלען, — וועלן איצט שוין פרירן אלע. און ווי אויף צו להכעים שטייען שוועדע פרעסט, קיינער געדענקט נאר גישט אזא הארבן ווינטער. און די אקופאנטן רעכענען זיך דערמיט גישט — זיי קומען יעדן טאג ארויס אין געטא, כאפן פרויען, אפילו קינדער, און יאגן ראמען דעם שניי. די ארבעט רעכנט זיך אלס א צייטווייליקע, דעריבער גיט מען דערפאר גישט קיין שיינען, אפילו גישט דאם מיזערנע געצאלט. פשוט, מען יאגט ארוים — און ארבעט.

די מאמע האט אפגעטרענט פון אונדזערע מאנטלען די קראגנס — און אוועקגעטראגן. זי זאגט, אז ביים יודענראט שטייען לאסט-אויטאם, אין וועלכע מען לאדט גאנצע פעק ווארעמע היטלען, קראגנס, מאנטלען.

איך בין אוועקגעלאפן א קוק טאן. יא, אנגעלאדענע אויטאם פארן ארוים פון געטא, און אויף זייער ארט שטעלן זיך פוסטע.

* *
*

היינט האב איך געהערט אזא אנעקדאט: רויטארמייער האבן געמיינט, אז זיי האבן פארכאפט אין געפאנגענשאפט א באטאליאן ווייסבער, — אויף די דייטשישע שינעלן האבן זיך געבאמבלט עקן פון פוקסן.

* *
*

וואָס וואָלטן מיר געטאָן אָן דעם לערער יאָנאיטיס? מסתמא, נאָר מער געהונגערט. יענע וואָך האָט ער אונדז צוגעשיקט אַ ליימען טעפּל מיט שמאַלץ. דאָס האָט זיין מאַמע אים געשיקט פון דאָרף. אויבן, אונטערן פּאַפּיר, איז געלעגן אירם אַ בריוועלע. ער האָט דאָס אַפּילו נישט באַמערקט. וויזט אויס, אַז, נישט פונאַנדערוויקלענדיק דער מאַמעס מתנה, האָט ער זי גלייך איבערגעשיקט אונדז. די גאַנצע צרה, וואָס ער איז זייער נישט פּאָרזיכטיק — נעכטן האָט ער געבראַכט צום סאַמע געטאָ־טויער דעם מאַטנס האַרבסט־מאַנטל און איבערגענעבן מירען. אַליין גייט ער אָרום אין צעריסענע שיך. די מאַמע האָט אים שוין וויפּל מאָל געגעבן אָנטאָן דעם מאַטנס שיך, וועלכע זענען געבליבן בייַ אים, נאָר לאַנגע אייגנערענישן האָט ער צוגעזאָגט, אַז ער וועט זיי אָנטאָן, נאָר מיט אַ תנאי, אַז די מאַמע זאָל בייַ אים נעמען גלעט פאַר די שיך.

וויי געפּעלט עס אייך!

* * *

ס'איז די לעצטע צייט עמוואָס שטיל־ער. איך וועל פּרוון געבן באַשרייבן אונדזער לעבן.

אין געטאָ זענען אויך נישט אַלע מענטשן גלייך. ווער עם האָט מיטגענומען פון דער היים מער זאַכן, ווער עם באַקומט הילף פון קריסטלעכע פריינד, און ווער עם האָט נישט דאָס און נישט יענץ. די לעצטע באַקומען א מיזערנע הילף פון דער „סאָציאַלער פאָרזאָרגונג" בייַם יודענראַט: מען באַצאָלט פאַר זיי דירה־געלט (אַז מען טראָגט נישט אַריין קיין דירה־געלט, קריגט מען נישט קיין ברויט־קאַרטל), מען איז זיך משתדל וועגן פארקלענערן זיי די שטייערן, מען גיט זיי אַרוים אומזיסט ביליגטן אין באָד אָדער מאַלאָגען אויף זופּ. פאַרשטייט זיך, אַז קריגן אַזאַ שטיצע אין נישט לייכט. די צאָל גוטבאַדערפטיקע איז זייער גרויס.

איינמאָל האָט די „סאָציאַלע פאָרזאָרגונג" צוזאַמען מיט דער חברה „וויינטער־הילף" דורכגעפירט אַ זאַמלונג פון בגדים. געבעטן דעם עולם זיך טיילן מיט יי, וועלכע האָבן שוין אינגאַנצן גאָרנישט. און מענטשן טיילן זיך מיטן לעצטן...

די אויפגעקליבענע בגדים קריגן יתומים און די, וועלכע גייען שוין ברוע־בלוא, פרירן בייַם ראַמען דעם שניי אויף די גאַסן, בעת דער ארבעט בייַ דער באַן אָדער אויפן אַראָדראָם.

אגב, אַרבעטן אויפן אַערָאדראָם איז אַן אמתער אומגליק. דאָרטן הערשט א שרעקלעכער היטלערישער סאַדיסט. זיין גרעסטער פאַרגעניגן איז — ציטן זיך מיט דער ביקס אין אַ הוט, וואָס איז אָנגעטאָן אויפן קאָפּ, אָדער צווינגען פאַרמאַטערטע און דערפרוירענע מענטשן, זיי זאָלן נאָך דער אַרבעט ביז סאַמע נאַכט קריכן אויף די ביכער איבערן גאַנצן אַערָאדראָם.

* *
*

עס איז ווידער געווען אַן אַקציע. נישט קיין גרויסע, אָבער פאָרט אַן אַקציע.

ביינאַכט איז אין געטאָ אַריין אַ קליינע גרופּע סאָלדאַטן. גיכטערע, רואיקע. זיי האָבן געהייסן די געטאָ־פּאָליציאַנטן בלייבן אויף זייערע פּאָסטנס און אַליין זענען זיי זיך צעגאַנגען לויט ספּעציעלע אַדרעסן, וועלכע יעדערער פון זיי האָט געהאַט ביי זיך.

זיי האָבן שטיל און גאַנץ העפלעך געווען מענטשן, געהייסן מיטנעמען מיט זיך וואַרעמע זאַכן און געדולדיק געווארט, ביז יענע וועלן זיך אָנמאָן און איינפּאַקן.

נאָר הינטערן טויער פון געטאָ, וועו מען האָט זיי געזומען יאָגן אויף די אויטאָס, האָבן די מענטשן פאַרשטאַנען זייער לאַנג...

וווייזט זיך אַרויס, אַז מורער האָט געהאַט געפאָדערט ביי זענען נייע קרבנות. געגן האָט אויפגעשטעלט א רשימה פון מענטשן, וועלכע זענען אים נישט צום הארצן אָדער נמאס געוואָרענע די פּאָליציאַנטן פון געטאָ, געגעבן די תלינים זייערע אַדרעסן און בייגאַכט האָבן זיך אין פּאָנאַר וויטדער געלאָזט הערן שאָסן.

* *
*

כ'האָב גאָרנישט געוווסט, אז אין געטאָ איז פאַראַן אַן אומלעגאַלע אָרגאַניזאַציע פון קאָמוניסטן און קאָמיוגיסטן. זייערע פאַמיליעס רופט קיינער נישט אָן. אָבער זיי זענען פאַראַן. א רושם האָבן געמאַכט זייערע גייסטיקע אויפרופן. אמתע, געדרוקטע (אפשר אפילו גופא אין געטאָ

געדרוקט). זיי רופן צו שטעלן א ווידערשטאַנד, נישט לאָזן זיך פירן, ווי שאָף צו דער שחיטה. זיי שרייבן, אַז אין פּאָנאַר לינן שוין אונדזערע מאַמעס, ברידער, שוועסטער. געגוג קרבנות! מען דאַרף זיך שלאָגן!

די שטימונג אין געהויבן. מענטשן חזרן איבער די ווערטער פון דעם אויפרוף.

* *
*

אָט איז שוין דאָס נייע, 1942 יאָר. מען הערט אַפילו נישט קיין גיי־יאָר־באַגריסונגען. אפשר איז דאָס שוין אונדזער לעצט יאָר. מען דערציילט, אַז היטלער האָט אין זיין נייַ־יאָר־רעדע געזאָגט, אַז אין 1943 וועט מען אַ יידן שוין קאָנען זען נאָר אין מוזיי.

אויב מען וועט היטלערן נישט צעשמעטערן אויפן פראָנט, קאָן ער די דראָונגען אויספירן...

* *
*

פאָריקע נאַכט האָט אונדזער שכן געענדיקט אין דער געמאָ־תפיסה: ער האָט געפרוווט דורכמאָגן דורכן טויער אין די קעשענעס עטלעכע קאַרטאָפל.

די געמאָ־תפיסה געפינט זיך אין הויף פון דער ביבליאָטעק, אויף סטראשון־נאַס 6. פאַקטיש איז דאָס שוין לידסקער גאַס, אָבער פון יענער זייט איז אַלץ פאַרקלאַפּט, און דער אריינגאַנג איז דורכן הויף פון סטראַשון־גאַס.

אין תפיסה זענען פאַראַן עטלעכע קאַמערן. א טייל פון זיי זענען באַשטימט פאַר „קלייַנע פאַרבראכערס", וועלכע זיצן דאָ פאַר גישט אַרויסגיין צו דער ארבעט אָן אַ וויכטיקער סיבה, פאַר פרוווז עפעס אַריינטראָגן אין געמאָ אָדער פאַר באַלייַדיקן אַ געמאָ־פּאָליציאַנט. די דאָזיקע קאַמערן זענען שטענדיק פול.

ס'איז דאָ אַ קאַמער אויך פאַר אַזעלכע, וועלכע זענען פאַרמשפט צו זיצן אַ לענגערע צייט. אַהער פאַלט מען אַריין פאַר גנבה און א. וו. לכתחילה האָבן מענטשן געלאַכט פון דער תפיסה, אָבער איצט לאַכט

מען שוין נישט. פונדאַנען טרייבט מען אָפט קיין פּאָנאַר. וועז מורער פּאָדערט מענטשן צו פאַרגיכטן, „ראַמט" גענם קודם־כל אויס די געמאָ־ תפיסה.

* *
*

כ'וועל באַשרייבן אונדזער „מלוכה־אַרדענונג".

אַנשטאַלטן זענען ביי אונדז פאַראַן, ווי אין אַן אמתער מלוכה. אָבער דאָרטן זענען מיניסטעריומס, דעפּאַרטאַמענטן, קאָמיטעטן, דאָ — דער יודענראַט, זיינע אָפּטיילונגען און די געמאָ־פּאָליציי.

אויסער „ארבייטסאמט", „סאָציאַלער פּאַרזאָרגונג", ביבליאָטעק, קראַנקן־הויז, וועגן וועלכע כ'האָב שוין געשריבן, זענען פאַראַן דאָ אַסך אַנדערע אַנשטאַלטן.

דער דערנערונגס־אָפּטייל גיט אַרוים דורך די הויז־קאָמענדאַנטן ברויט־קאַרטלעך, צעשיקט איבער די קרעמלעך די פּראָדוקטן, וועלכע זענען באַשטימט פאַר גענט, און קאָנטראָלירט, ווי די פּראָדוקטן וועלן פאַרטיילט.

דער „ווינונגס־אַמט" פאַרנעמט זיך מיט דיהה־פּראַגעס, ריכטיקער מיט פּיצלעך צימערן און ווינקלען. אויב נאָך אַן אַקציע איז ערגעץ־וווּ געווען „גערוימער", פירט מען אַהין אריבער (פאַרשטייט זיך, לויט אַן אָרדער) מענטשן, וועלכע לעבן אין אַ נאָך גרעסערער ענגשאַפט. דער „ווינונגס־אַמט" הָאָט רעמאָנט־ברידאַדעס, וועלכע קאַלכן אַן אַנדערשמאָל אויס די צימערן. אָבער זוכה זיין דערצו קאָנען, צום באַדויערן, בלויז די הויכגעשטעלטע פּאָליציאַנטן און אַנדערע פּריווילעגירטע.

פאַראַן אין געטאָ נאָך אַנדערע אַנשטאַלטן: פאַר מעכנישע ענינים און פינאַנסן, פאַר אָנפירן מיט די ווערשטאַטן, איינמעלדונגס־ביוראָ, אַפּילו אַ קבורה־אָפּטייל. דאָס מוז מען הָאבן. מענטשן שטאַרבן דאָך נישט נאָר פון אַ קויל. די שטאָט־מאַכט הָאָט אויסגעטיילט דעם געטאָ אַ קליאַטשע אַ פּגירה און אַ קאַמאַפּאַלק. כמעט יעדן באַגינען שלעפּט זיך איבערן געטאָ אַ מרויעריקע פּראָצעסיע — דער שוואַרצער קאַמאַפּאַלק און אַ הייפּלע באַגלייטער. אויב מען פירט מיטאַמאָל ארוים עטלעכע אָרונגס, איז די צאָל באַגלייטער עמוואָס אַ גרעסערע. די באַגלייטער דערגייען ביזן געמאָ־ מויער, מען זענגט זיך מיטן מת — ווער עס ווייגט שטיל, ווער עס שרייט אויף

א קול. דערנאָך צעעפנט זיך דער טויער, שלינגט אייַן דעם קאַמאַפּאַלק און פֿאַרמאַכט זיך ווידער. אַ ווייַלע הערט זיך נאָר, ווי עס קלאַפּן די פֿאָר־קעוועס פון דער קליאַמשע. דאָס איז אַלץ... איצט גיט דער פורמאַן אַ שמייס מיט דער בייטש, און די קליאַמשע לויפט, וויפל כוח זי האָט, דורך דער שטאָט. מען מוז באַווייזן, ביז די שטאָט איז נאָך נישט אויפגעשטאַנען: אַפילו אַ טויטן "JUDE" איז נישט אַלץ דערלויבט...

וועגן די קינדער אין געטאָ זאָרגט אַ ספּעציעלע קינדער־אָפּטייל־ונג. פֿאַר יתומים זענען פֿאַראַן אינטערנאַטן. די קינדער זענען צעטיילט אויף גרופּעס, לויטן עלטער. די קלענערע לערנען זיך, די עלטערע אַרבעטן אין די געטאָ־ווערשטאַטן אָדער אין ספּעציעלע מראנספּאָרט־בריגאַדעס. אויב אַ יינגעלע, כאָטש א יתום, אַרבעט אין שטאָט, נעמט מען אים אין אינ־טערנאַט שוין נישט אַן. עס רעכנט זיך, אַז ער איז שוין אַ זעלבשטענדי־קער מענטש. כאָטש דער מענטש איז נאָך אַ קינד...

ס'זענען פֿאַראַן אויך צוויי שולן — אויף סטראַשון־גאַס און אויף שאָולער. מען האָט זיי ספּעציעל אייַנגעאָרדנט וואָס וויַיטער פון טויער: וועז א געסטאַפּאָ־מאַן וועט אומגעריכט אַריין אין געטאָ, זאָל ער נישט ווייסן, וויפל קינדער דאָ זענען נאָך פֿאַראַן, זאָל ער נישט זען, אַז זיי גע־פינען זיך אונטער עמעצנס אַן אויפזיכט. די לערער אַליין האָבן צונויפ־געשלעפּט טישן, בענק, אַפילו אַ טאָוול געפונען. זיי לערנען כעמיע אָן לאַבאָראַטאָריישער אַרבעט, ביאָלאָגיע אָן איין גרינסלע, אָן ביכער, אָבער זיי לערנען.

יעדן טאָג, 12 אזייגער, פירט מען די קינדער אין קיך נאָך זופּ. זיי קומען קלאַפּנדיק מיט זייערע היילצערנע, באַצויגענע מיט שמאָף שיכעלעך און וואַרטן, ביז מען וועט זיי אַרייַנלאָזן. וועגן דעם מאָמענט האָבן זיי געפֿרוימט נעכטן דעם גאַנצן אָוונט און היינט דעם גאַנצן פֿרימאָרגן. זשערנע אויסגעזופּט זייער פּאָרציע, אויסגעלעקט דאָס שיסעלע, גייען זיי אַרויס אומעטיקע און הויבן ווידער אָן צו וואַרטן אויפן מאָרגנדיקן טאָג, וועז מען וועט זיי ווידער ברענגען אַהער...

קינדער. בלייבט פּנימלעך, אַנגעריבענע פון די היילצערנע קלומפּעם פיסעלעך. זיי זענען אויך דעם „פּירערס" פּייגע. פון זיי דאַרף מען אויך „אָפּרייניקן אייראָפּע".

פֿאַר עלטערע קינדער איז פֿאַראַן אויך אַ גימנאַזיע. אָבער זי איז האַלב פּוסט. נישט דערפֿאַר, וואָס קינדער אין דעם עלטער זענען אין געטאָ ווייניקער איידער קלייַנע. ניין, פּשוט ווייל זיי אַרבעטן. מען האַלט זיי שוין

נישט פאַר קינדער. איך פאַרגעס אויך אַן אַנדערשמאָל, אַז מיר גייט ערשט דאָס פופצנטע יאָר. בעסער וועגן דעם נישט טראַכטן, ווייל דאָן פאַר־ווילט זיך שטאַרק לערנען, רעדן וועגן שרייבער און פּאָעמעס, וועגן לענ־דער און פעלקער. איצט וואָלט איך שוין האָלט געהאַט אויך טעאָרעמעס, אַפֿילו פיזיק. אָבער... די מאַמע און מירע אַרבעטן, מען דאַרף אכטונג געבן אויף די קינדער און שטיין אין די רייען...

כאָטש מקנא זיין איז זייער נישט שיין, אָבער איך בין אַן אַנדערש־מאָל מקנא דאָס קליינוואַרג, וואָס פאַרשטייט נאָרנישט..

* *
*

די טעג זענען אינדערפרי צעקלעפט געוואָרן מעלדונגען, אז דער צווייטער פּאָליציי־צירקל צוזאַמען מיט אַ גרופּע אַרטיסטן גרייט א קאָנ־צערט. לעבן די מעלדונגען האָבן אויך מאָרגן זיך באַוויזן צעטעלער מיט רויטע אותיות: „אויף אַ בית־עולם זינגט מען נישט!", „די פּאָליציאַנטן זענען זיכער מיט זייער לעבן, זיי זענען זאָס און אָנגעטאָן, מער ווי קאָנ־צערטן פעלט זיי נישט!", „יידן, גייט נישט אויף זייערע קאָנצערטן!", „איידער זיצן אויף די קאָנצערטן, טראַכט בעסער ווי שעדיקן דעם דייטש!"

אָבער דער קאָנצערט איז יאָ פאָרגעקומען, כאָטש אַן עולם איז געווען אַ גאַנץ קליינער.

איצט קלייבט זיך דער קולטור־אמט עפענען א טעאַטער.

* *
*

פאָריקע נאַכט האָט מען באָמבאַרדירט.

מיר זענען שוין געשלאָפן, ווי פלוצלינג האָבן פון א שרעקלעכן אויפ־רייס געגומען ציטערן די שויבן. מיר זענען אויפגעשפרונגען פון שרעק, געמיינט, אז מען רייסט אויף דאָס געטאָ. ס'האָט ווידער א טראַסק געטאָן. עמעצער האָט אַ געשריי געגעבן: „באָמבעם!"

הורא! מען באַפרייט אונדז! אָבער די מאַמע איז שטענדיק אַ ניכ־טערער מענטש. זי זאָגט, אַז מיט באָמבאַרדירן איין מאָל ווען מען די

פּאַשיסטן נישט איינברעכן. מילא, וועט מען באַמבאַרדירן נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל. דעם אוצר וועט זיי קיינער נישט זשאַלעווען.

גענם מיט זיינע פּאָליציאַנטן קריכן פון די כלים, — ווו זיי דערזעען אין אַ פענצטער אַ ברענענדיקן פּאַפּיראָס, ווארפן זיי אַ שטיין. עס רייסן זיך באַמבעם, עס שיסן זיך שויבן, עס פייפן פּאָליציאַנטן — אן אמתע אי־ בערקערעניש.

מיטאַמאָל איז געווארן שטיל. די אַרבעטלאַנען זענען אַוועקגעפלויגן און מיר זענען געבליבן אַליין, צווישן די געטאָ־וועגס, אין דעם פיינטס לאַפּעס.

די אַרבעטלאַנען האָבן זיך ווידער אומגעקערט, ערגעץ ווייט האָט ווידער געגומען דונערן, דערנאָך איז ווייטער אָנגעקומען די גרויליקע שטילקייט...

איין באַמבע איז אַראָפּגעפאַלן נישט ווייט פון געטאָ.

בייטאָג איז אין געטאָ אַרײַנגעלאָפן אַ צעקאַכטער נאָיגעבאָיער. עמע־ צער האָט אים געזאָגט, אז בײַנאַכט זענען פון געטאָ אַרויסגעלאָזן געווארן צוויי ווייס ראַקעטעס. הייסט דאָס, דאָ האָט מען געוווסט וועגן דעם, אז עס וועלן קומען צו פליען אַרבעטלאַנען און מען האָט געוואַרט אויף זיי; יידן האָבן געגעבן די באַלשעוויקעס אַ סימן, געהאָלפן זיך אָריענטירן, באַ־ לויכטן די שטאָט. ער וועט נישט זוכן די שולדיקע. פאַר אַזאַ פאַראַט וועלן ענטפערן אַלע. ער אַליין, מיט זיינע אייגענע הענט, וועט אונטער־ צינדן דאָס געטאָ: „זאָלן די יידן, פלאַקערנדיק, לייכטן זייערע פרייגד די קאָמוניסטן!“

* *
*

כ׳האָב שוין לאַנג נאָרנישט געשריבן. דאָס לעבן איז אויפגעקוקט: אויב מען רעדט נישט וועגן פּאָנאַר, רעדט מען וועגן עסן. עמלעכע מאָל האָב איך געזען א. ר. אָבער וועגן וואָס זאָל איך מיט אים רעדן? וועגן שול? וויפל קאָן מען לעבן מיט זכרונות? און איצט איז נישטאָ וועגן וואָס — ער אַרבעט, איך האָב זיך מיינע דאגות. וועגן זיי קאָן מען זיך מיילן מיט דער מאַמען, אָבער נישט מיט אים.

* *
*

שוין מערץ. באלד פרילינג...

ס'איז ווידער זייער נישט רואיק: עס גייט אויס דער מערמין פון די געלע שיינען.

האַרבסט, ווען מען האָט זיי אַרויסגענעבן, האָבן די פינף מאָנאַטן פון זייער גילטיקייט אויסגעזען זייער לאַנג. דער 30 מערץ, האָט זיך געדוכט, איז נאָך זייער ווייט. מיר האָבן געהאַפט, אז ביז דעם דאָזיקן מאָג וועט מען די היטלעריסטן שוין אפשר פאַרטרייבן. איצט דערנענט מערט זיך דער מאָג און מען האָט די היטלעריסטן נאָך נישט פאַרטריבן.

יעדער איינער פרווט, ווי ער קאָן, דערווייסן זיך, וואָס וועט מיט אונדז זיין ווייטער? אָבער — קיינער ווייסט גאָרנישט. צי דען האָט עפעס אַ געסטאַפּאָ-מאַן אָדער אַ מיטאַרבעטער פון „געהיימסקאָמיסאַר-יאַט" זיך נישט אויסגערעדט פאַר עמעצן? אזא געהיימקייט איז נישט קיין גומער סימן...

כ'האָב זיך דערוווסט אן אויסערגעווינלעכע נייעס: אין געטאָ איז פאַראן אן אומלעגאַלע ארגאַניזאציע, וועלכע גרייט זיך קעמפן קעגן די אָקופאַנטן. דאָס איז די פ.פ.א. — פאַראייניקטע פאַרטיזאנער-ארגאַניזאציע. אירע מיטגלידער האָבן מיט די אייגענע הענט געמאַכט אַ מינע און אונטערגעלייגט זי אונטער די באַן-רעלסן לעבן נייַ-ווילנע.

הורא!

אָבער רעדן וועגן דעם טאָר מען נישט. די מאַמע האָט אפילו פאַר-באָטן צו פאַרשרייבן דאָס. נאָר ווי קאָן איך דורכלאָזן אזא מאָמענט!

* *
*

די לעצטע דריי נעכט, איידער עס האָט זיך געענדיקט דער מערמין פון די געלע שיינען, זענען די מענער פון אונדזער דירה געשטאַנען לויט דער רייַ אויף דער וואַך, כדי אין פאַל פון אן אקציע זאָלן מיר נישט גע-טראָפן וועהרן שלאָפנדיקע.

היינט, אין דער לעצטער נאַכט, שלאָפט שוין קיינער נישט.

די נאַכט איז כמעט אַ פרילינגדיקע, נאָר עפעס אַ פאַרגליווערטע, אַ לעבנסלאָזע — עס איז פינצטער און פינצטער.

מיט מאַטערניש דערוואַרט זיך ביז מאָג. צו דער ארבעט דאַרף מען גיין אָדער נישט? די געטאָ-פּאָליציאַנטן שרייען, פאַרשטייט זיך, אז מיר

זאָלן, ווי שטענדיק, אַרויסגיין צו דער אַרבעט. נאָר פּלוצים הָאָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די געסטאַפּאָ וועט גלייך פון דער אַרבעט יאָגן אין פּאָנאַר, און דאָס געמאָ וועט מען „רייניקן" בייטאָג.

די בריגאַדעס זענען זיך צעפאַלן: מען לויפט אהיים זיך באַהאַלטן, ראַטעווען, שטעלן אַ ווידערשטאַנד. די געמאָ־פּאָליציאַנטן כאַפּן מענטשן און יאָגן צו דער אַרבעט.

די מאַמע הָאָט מען אַרויסגעפירט פון שטוב כמעט איבערגעוואַלד. איך הָאָב זיך באַהאַלטן אויפן הויף, מען זאָל נישט דאַרפן געזעגענען זיך.

דער טאָג איז אַוועק אין אָנגעשטרענגטן וואַרטן. נאָר דערווייל הָאָט נאָרנישט נישט פּאַסירט. אפשר ביינאַכט?

מיר הָאָבן געדרעמלט אין די בגדים. די נאַכט איז אויך דורכגעאַנגען רואיק. אפשר הָאָבן די פּאַשיסטן פּאַרגעסן, אז עס איז אויסגעאַנגען דער טערמין?

* *
*

די שיינען פּאַרלענגערט מען. ווידער נישט אַלעמען מיטאַמאָל, כדי עס זאָל נישט זיין קיין פּאַניק.

די מאַמע הָאָט איר שיין שוין פּאַרלענגערט; מען הָאָט פּשוט פּאַרשטראָכן די דאַטע 30.III.1942 און אוועקגעשטעלט א שטעמפּל 30.IV. סך־הכל אויף איין חודש... אָפּטימיסטן פּאַרזיכערן, אַז פּאַר דער צייט וועט מען אָפּדרוקן ארבעטס־ביכלער, וועלכע מען וועט ארויסגעבן אָנ־שטאָט די געלע שיינען.

* *
*

דאָס מאָל הָאָבן די אָפּטימיסטן קיין טעות נישט געהאַט: די געלע שיינען בייט מען מאַקע אויף אַרבעטס־ביכלער. איך הָאָב שוין געזען אַזאַ ביכל.דאָס איז אַ לענגלעך בלעטל פון הָארטן ראָזן פּאַפּיר, צונויפּגעלייגט אין דרייען. אויף דער ערשטער זייט (ריכטיקער, אויפן מאָוול) — די פאַמיליע, נאָמען, ווו און ווען געבוירן, ווויז־אָרט (אויף דער פראָגע איז שוין אָפּגעדרוקט אויך דער ענטפער: „ווילנע. געמאָ"), סאָציאַליטעט,

פֿאַמיליען־צושטאַנד און א. ו. די צוויי אינעוויניקסטע זייטן זענען באַ־שטימט אויף פּאַרנאָטירונגען וועגן דער אַרבעט: וו‌ו און אויף וואָס פּאַר אַן אַרבעט, וועלן אָננעקומען, ביז וועלן געאַרבעט. וויטער — באַמערקונגען פון דער געמאָ־מאַכט.

אַז אַלע אייגנטימער פון די געלע שיינען וועלן באַקומען די ארבעטס־ביכלעך, וועט מען אָנהויבן אַרויסגעבן זיי אויך יענע, וואָס האָבן בלויע שיינען.

דער נאָמען „בלויע שיינען" איז שוין, אגב, פאַרעלטערט. לעצטנס דרוקט מען די שיינען אויף גרינעם און וויסן פּאַפּיר: אפּנים עס קלעקט נישט קיין בלוי פּאַפּיר.

*

* *

איך האָב מיט דער מאַמען שוין לאַנג זיך אויפגערעדט, אז פרילינג איך אַרבעטן. און איך אַרבעט שוין טאַקע: איך טראָג וואַסער.

ווען איך בין צום ערשטן מאָל אַרויס באַגינען פון געמאָ, האָב איך זיך דערשראָקן — אויף די גאַסן אָן א שיעור היטלעריסטן! כ׳האָב זיך געשלעפּט צוזאַמען מיט דער נאַנצער בריגאַדע און מורא געהאַט אויפצו־הויבן די אויגן. און די גאַסן זענען אַזעלכע ברייטע, ריינע. דאָ איז אויך ליכטיקער אוידער אין געמאָ.

כ׳האָב געזען דעם לערער פון פראַנצויזיש באַקאַוויטיסן. אפּשר האָב איך נישט געדאַרפט קוקן אויף אים, וואָלט ער זיך נישט באַגריסט. אויב עמעצער האָט דאָס באַמערקט, וועט דאָס אים קיין גוטס נישט ברענגען...

איך אַרבעט אויף די גערטנער פון אַן אַלטן רייכן מאַן. פּאַלעוויטש הייסט ער. די גערטנער זענען נאַנץ וויט, ערגעץ לעבן קאַלוואַריסקן מאַרק. דער בעל־הבית איז זייער א בייזער. גלייך אינעם ערשטן מאָל האָט ער אָננעזאָגט, מיר זאָלן זיך נישט דערוועגן אַרויסצוטראָגן פונדאַנען כאָטש איין מערעלע. אויב מיר וועלן ביים יעמן אויפעסן אַ מערעלע אָדער אַן אוגערקע, וועט ער דאָס שענקען, נאָר אויב ער וועט כאַפּן, וו‌ו מען טראָגט אַרויס כאָטש איין מערעלע, וועט ער באַלד מעלדן אין געסטאַפּאָ.

דערווייל איז נאָך נישטאָ וואָס צו יעמן און נישט וואָס צו עסן. מיר שלעפּן וואַסער צו באַגיסן. די ערשטע עמערס זענען גענוען זייער

שוועדע, און שלעפֿן דאַרף מען ווייט, ביז די לעצטע ביימען. אין געטאָ איז דאָס אַ מהלך פון צוויי גאַסן.

כ׳האָב געשלעפּט פולע עמערס און זיך געאיילט מיט פֿוסטע צוריק. די צייט איז קוים געקראָכן. מיטאָג־צייט האָבן די פּוילישע פרויען, וואָס אַרבעטן גישט וויט פון אונדז, זיך געזעצט עסן. איך האָב מיט אַלע כוחות באַמיט זיך, זיי זאָלן גישט באַמערקן, וויאיך קוק אויף זיי, און זאָלן גישט מיינען, אז איך בעט׳. פֿאַרשטייט זיך, וועז זיי גיבן, וואָלט איך זיך גישט אָפּגעזאָגט.

אַבים׳ל געזעסן, האָב איך זיך קוים אויפגעהויבן פון אָרט — עס האָט ווי געטאָן דער גאַנצער קערפּער. די הענט האָבן זיך געטריים׳לט, די עמערס זענען ווי געוואָרן שוועדע. די אַרבעט איז געוואָרן אן אמתע פֿיניקונג. די זון איז אונטערגעגאַנגען זייער לאַנגזאַם.

אין אָוונט האָט די מאַמע גישט געקאָנט אויסבעטן זיך ביי מיר, איך זאָל עפּעס עסן: ס׳האָט מיר געאיבל׳ט, ווי געטאָן דער קאָפּ. די מאַמע האָט געזאָגט, אז דאָס בין איך פֿאַרשיכורט פון דער פרישער לופט. נאָר וואָס גייט מיר אָן די סיבה — מיר איז שלעכט, און פֿאַרטיק!

אינדערפרי האָב איך גישט געקאָנט אויפשטיין. די מאַמע האָט זיך געבעטן, דערקלערט מיר, אז קוים אַרבעט איך, מאָר איך גישט דורכלאָזן קיין איין מאָג, ווייל מען וועט עס האַלטן פֿאַר סאַבאָטאַזש. זי האָט מיר, ווי אַ קלייניגקע, געהאָלפֿן זיך אָנטאָן, און איך האָב געכליפּעט פון פֿאַרדראָס, וואָס אַפילו די אייגענע מאַמע פֿאַרשטייט מיך גישט, שטעלט זיך גישט פֿאָר, ווי שווער מיר איז. די מאַמע האָט אַרויפגעצויגן אויף מיר דאָס העמד, דאָס קליידל׳ און אַלץ געטריים׳ט, אז נאָכן ערשטן מאָג פיזישע אַרבעט פילט מען זיך שטענדיק אַזוי מיד. דערנאָך גייט אַלץ אַריבער.

נעכטן האָב איך באמת געפילט זיך לייכטער, און היינט איז שוין כמעט צו פֿאַרליידן.

כדי מיר זאָל גישט זיין אַזוי אומעטיק בעת דער אַרבעט און די צייט זאָל לויפן גיכער, צייל׳ איך די עמערס. היינט האָב איך אָנגעטראָגן 96 עמערס. 48 מאָל בין איך געגאַנגען מיט צוויי פוליקע עמערס וואַסער.

* *
*

דער סאָוויעטן־פאַרבאַנד האָט אונטערגעשריבן מיט ענגלאַנד און אַמעריקע אַן אָפּמאַך. מען האָט זיך צונויפגערעדט וועגן א געמיינזאַמען קאַמף קעגן היטלערן און זיינע שותפים.

די נייעס וועגן דעם אָפּמאַך איז א זיכערע. בכלל זענען די אינפאָר־מאַציעס, וועלכע מיר האָבן וועגן פראָנט, ריכטיקע. די אומלעגאַלע קאָ־מוניסטישע אָרגאַניזאַציע פון געטאָ פאַרשפּרייט צווישן די אייגוווינער די אינפאָרמאַציעס פון סאָוויעטישן אינפאָרמביורא.

* *
*

לאַנג נישט געווען קיין נייע באַפעלן, איז נאָט אייך! דער הער בור־גאָמיסטער האָט באַפוילן, אַז יעדער אייגווינער פון געטאָ זאָל אינצאָל־ א „קאָפּ־שטייער" פאַרן צווייטן האַלב־יאָר פון 1941. אינגיכן וועט מען דאַרפן צאָלן אויך פאַר דער ערשטער העלפט פון איצטיקן יאָר.

מיין קאָפּ וועלט „געשאַצט" אין 8 מאַרק. אפשר איז דאָס נישט מייער, נאָר ווו נעמט מען 8 מאַרק? פאַרקויפן איז שוין כמעט נישטאָ וואָס. אַפּילו די קינדער פאַרשטייען דאָס. די שכנה האָט א פרעג געטאָן בי ראובעלען, וואָס ער עסט, האָט ער געענטפערט: „דעם ארבל פון דער מאַמעס נאַכט־העמד".

ס'אַרט גליק, אַז אויף דער וועלט איז דאָ דער לערער יאָנאיטים...

* *
*

אַוועק א יאָר נאָך דער אָקופּאַציע פון ליטע. ווי אַלץ האָט זיך געענ־דערט! וויפל אומשולדיקע מענטשן זענען אומגעקומען! ווי נישט ענלעך איז דאָס יאָר אויף די פאַריקע. אָבער די איצטיקע טעג איז געטאָ, וועו עס זענען נישטאָ קיין אַקציעס, זענען ענלעך איינער אויפן אַנדערן.

...פריער באַגינען. פארשלאָפענע מענטשן קומען זיך צונויף אויף רודניצקי־גאַס, קלייבן זיך בריגאַדעסוויין. יינגעלעך מיט הילצערנע פּודע־לער אויפן האַלדז, ווי הויזירער, שלייפן זיך אַרום צווישן עולם און לייגן פאָר זייער סחורה: „סאַכאַרין! פּאַפּיראָסן! פּאַפּיראָסן! וועו דאַרף פּאַפּיראָסן? שמיינדעלעך פאַר צינד־מאַשינקעס!" פרויען לייגן פאָר קאָרענע פּלעצלעך.

פון שטאָט קערן זיך אום עטלעכע קוימענקערערס. דאָס זענען די רייכסטע מענטשן פון גענט. וועו איך בין געווען א קליינינקע, האָב איך פֿאַר קוימענקערערס מורא געהאַט, נאָכדעם האָב איך אויף זיי רחמנות געהאַט, וואָס זיי זענען אייביק שמוציק, אויסגעשמירט אין סאַושע, און איצט בין איך זיי פֿשוט מקנא — זיי זענען אַלעמאָל זאַט. אין שטאָט פעלן אויס קוימענקערערס, האָט די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג זיך געמוזט וועגדן אין געסטאַפּאָ, מען זאָל הערלויבן נעמען קוימענקערערס פון גענט, און די קוימענקערערס זאָלן באַקומען די געהעריקע שיינעו, וואָס הערלויבן זיי אָן א וואַך אַרומגיין איבער די גאַסן און אַפּילו אַרײַנגיין אין די הייזער. ביי די קוימענקערערס אין די שיינען איז אָנגעשריבן, אַז דער דאָזיקער „JUDE" מעג אַליין, אָן באַגלייטונג, גיין איבער די גאַסן. פֿאַר אויסרײַ־ניקן א קוימען גיבן גוטע מענטשן אָפּצוסן, אַנדערע גיבן נאָר עפּעס פֿאַר דער משפּחה אויך. די טויער־וואַך קאָנטראָלירט נישט די שמוציקע קאַסטנס פון די קוימענקערערס, מחמת עס וויל זיך נישט פּאַטשקען די הענט. מוערן אין די הענט קאָנען זיי אויך נישט אַרײַנפאַלן, — די קוימענס רייניקן זיי נאָר פרי און קערן זיך אום אין גענט, וועו אַלע אנ־דערע גייען ערשט אַרוים צו דער אַרבעט.

...צוביסלעך ווערט דאָס גענט פּוסטער, — די בריגאַדעס גייען אַרוים צו דער אַרבעט. איצט באַווייזן זיך אין די געסלעך זעלטענע פּאַר־ביגייער — די אָנגעשטעלטע פון יודענראט. זיי זענען אָנגענאָן רייניער, אָבער זייערע געזיכטער זענען אַזוי בלאַס, ממש דורכזיכטיק.

עס נעמט הודען און פּייפן די עלעקטרישע זעג. דאָס גענט לעבט ווידער אויף: עס הויבן אָן אַרבעטן די גענטע־וואַרשטאַטן.

אין אָוונט קערן זיך אום די מידע ארבעטער. עס פּאַלט צו די נאַכט. עס ווערט טויט־שטיל ביזן קומענדיקן פרימאָרגן.

* * *

וועו מיר זענען היינט געקומען פון דער אַרבעט, איז ביים טויער נאָך געווען רואיק. מיטאַמאָל איז געוואָרן א בהלה — די גענטע־פּאָליציאַנטן האָבן געגומען מרייבן פון באַריער יענע, וועלכע זענען געקומען באַגעגענען די אָנקומענדיקע פון שטאָט, זיי האָבן אָפּגעשטעלט די באַוועגונג אין גענטע. וואָס איז געשען? — ביים טויער האָט זיך באַווייזן מורער! ער

שמייס ביים אַרײַנגאַנג און קוקט, ווי די פּאָליציאַנטן פון דער מויער־וואַך תּירן די קאָנטראָל. ווען אים געפעלט נישט, שמעלט ער זיך אַליין צו דער קאָנטראָל. ביי אײַנער א פרוי געפינט ער 20 פענינג (עס איז דערלויבט צו האָבן ביי זיך נאָר 10). ער באַפעלט, מען זאָל זי אַרײַנפירן אין צימער פון דער מויער־וואַך, אויסטאָן גאַקעט און געבן 25 שמיץ. עס שמייסן זי פינף פּאָליציאַנטן, יעדערער דערלאַנגט צו פינף שמיץ. דעם סאַדיסט מורער באַפּרידיקט עס נישט — ער נעמט זיך אַליין צו דער פּייניקונג.

פּאַרענדיקט מיט דער פרוי, וואָס איז שוין קוים אַ לעבעדיקע, קערט ער זיך אום צום מויער. די סאַדיסטישע תאוות האָט זיך אין אים צעברענט, ער זוכט נייע קרבנות.

עס באַמערקט, ווי ביי איינעם אַן עלטערן יידן שטעקט עפעס פון אונטערן רעקל. דאָס איז אַ קעסעלע זופּ. מורער הייסט אים תיכף, דאָ אויפן אָרט, אויפעסן די גאַנצע זופּ. אויב דיר איז וויניק דאָס, וואָס מען גיט דיר, זאָגט מורער, איז פֿלאַץ עסנדיק. דער מענטש הויבט אָן צו עסן. אָבער דאָס איז אים נישט לייכט: דער גומער מענטש, וואָס האָט אים געגעבן די זופּ, האָט אים פריער אַנגעקאַרמעט ביז זאָט, כדי די זופּ זאָל עסן די משפּחה. אָבער מורערן וועסטו דאָס נישט זאָגן. ער דראָעט, אַז אויב דער ייד וועט נישט אויסלעקן דאָס קעסעלע, וועט ער אים שיקן קיין פּאָלנאַר. דער מענטש ווערפט זיך, גאָר ער שלינגט...

לסוף ווערט מורערן דאָס אַלץ גמאַס. אויב ער געפינט עפעס, זאָגט ער פּשוט: „אויף לינקס". זיינע העלפער יאָגן אַזאַ אייגעם אַוועק אין תּיכּף. מענטשן שמאַרבן דערפאַר, וואָס זיי האָבן געוואָלט ברענגען די קינדער אַ פּיצל ברויט.

* * *

קיין צווייפֿער פראָגט איז נאָך נישטאָ. די היסטעריסטן גוטן דאָס אוים און גרייפן אָן. אין קרים גייען בלומיקע שלאַכטן. העלדיש פאַרטיידיקט זיך סעוואַסטאָפּאָל.

אין געמאָ איז נישט פרייַער. עס איז שרעקלעך היים. ס'איז אומגעלעך צו אַרבעטן. אַפילו עסן וויל זיך שוין נישט אַזוי שטאַרק. און קיין גיכע באַפרייונג זעט זיך נאָך אַלץ נישט אָן. אמת, די ערד אונטער די אָקופּאַנטן ברענט. עס שאַפן זיך פּאַרטיזאַנישע מחנות. כ'האָב געהערט,

מאַשע ראַלניקס שוועסטערל ראַיע (שבויה) און דאָס בריטערל רוזיק (זיצט) — בײדע אומגעקומען

אז אויך ביי אונדז אין געמאָ באַוואָפנט מען זיך. מיט איין וואָרט, מענטשן זיצן נישט מיט פאַרלייגטע הענט. אָבער אַלץ ווערט געמאַכט בסוד סודות.

* *
*

אַ נייע פּאַניק. בייטאָג זענען צום געמאָ צוגעפאָרן עטלעכע וועגענער. אין יעדן פון זיי זענען געזעסן צו צוויי סאָלדאַטן. זייער עלטסטער איז אַריין אין געמאָ און געבעטן, אַז געגם זאָל אויסטיילן עלטערע און אָפּגעשוואכטע מענטשן, וועלכע מען וועט „איינאָרדענען אויף אָפּרו הינטער דער שטאָט".

זקנים זענען אין געמאָ פאַרבליבן זייער וויניק. זיי זענען כמעט אַלע אומגעקומען בעת די אַקציעס. דערפאַר האָבן זיך אָבער באַוויזן דאָ נייע זקנים — מענטשן, וועלכע זענען זייער פרי אַלט און שוואך געוואָרן. איינע פון זיי לעבן מיט די משפחות, אַנדערע — אין מושב־זקנים. דער מושב־זקנים — דאָס זענען עטלעכע פינצטערע, עיפושדיקע צימערלעך, געדיכט אָנגעשטעלט מיט אייזערנע בעטלעך. די איינוווינער פון מושב־זקנים זענען כמעט צוגעשמידט צום בעט. די וואָס קריכן מיט מאַטערניש אראָפּ פון די בעטן, זענען גיכער שאָטנס, איידער מענטשן.

לויט גענם באַפּעל האָבן די געטאָ־פּאָליציאַנטן זיך אַ לאָז געטאָן צונויפּגעמען די זקנים, דערביי, ווי די פּאָפּוגייען, איבערגעחזרט די פּלאַפּלעריי פון די היטלעריסטן, אַז מען דאַרף נישט מורא האָבן, אַז מען וועט זיי נאָר פירן קיין פּאָסטפּעשטק און דאָרט אייאָרדענען אויף דאַמשע. נאָר וועו גלויבט זיי?

אָנגעהויבן האָבן זיי, פאַרשטייט זיך, פון מושב־זקנים. אַזוי ווי אַסך פון די זקנים קאָנען נישט שמיין אויף די פים, זענען די וועגענער אַרייגעפאָרן אין געטאָ. די פּאָליציאַנטן האָבן געטראָגן די אומבאַהאָלפענע לעבעדיקע סקעלעטן און געלייגט זיי אין די וועגענער.

אַנדערע זקנים האָט מען געפירט פון די הייזער, ווו זיי ווויגען, די אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן אַזוי אומגעריכט, אַז קיינער האָט נישט באַוויזן זיך צו באַהאַלטן.

די היטלעריסטן האָבן זיך געהאַלטן העפלעך: נישט געשריען, נישט געשלאָגן. אַפילו געהייסן, אז די זקנים זאָלן באַגלייט ווערן דורך עטלעכע געטאָ־פּאָליציאַנטן און דורך אַ קראַנקן־שוועסטער. זיי האָבן צוגעזאָגט, אַז

די וועגענער וועלן זיך באַלד צוריק אומקערן, כדי באַזאָרגן די זקנים מיט א קעכער, מיט ברויט, מעפּ און געשיר.

וואָס זאָל דאָס באַדייטן?

די פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן באַגלייט די זקנים, באַשטעטיקן, אַז מען האָט די אַלטע לייט באמת געבראַכט קיין פּאָסטפּעשעק, און דאָרט איז אַלץ גרייט צום אָפּפֿרו. דאָס איז, פּארשטייט זיך, א ליגן.

* *
*

גיסים וגפלאות! די זקנים זענען באמת אין פּאָסטפּעשעק! מען האָרעוועט זיי גראָד נישט שלעכט, מען שלאָגט נישט, מען פּאָטאָגראַפירט זיי אַפילו. נאָר די קרובים פון די זקנים בעטן זיך ביי געגנטן, מען זאָל די אַלטע לייט צוריק ברענגען אין געטאָ. געגנ וויל דערפון אַפילו נישט הערן. ער פּאַרזיכערט, אַז נאָך צווויי וואָכן רו וועט מען זיי אַלע, פּרישע און געזונטע, ברענגען צוריק אין געטאָ.

* *
*

פּאַרשטייט זיך, אַז מען האָט אָפּגענאַרט.

היינט אינדערפרי האָבן די היטלעריסטן געפּאָדערט פון געגטן, ער זאָל זיי צושיקן זייגע פּאָליציאַנטן, כדי אָפּפּירן די זקנים צוריק אין געטאָ. צוליב מעכנישע סיבות קאָן מען זיי נישט האַלטן אַזוי לאַנג, ווי עס איז געווען פּאָרויסגעזען.

די פּאָליציאַנטן זענען געקומען קיין פּאָסטפּעשעק, אַרייַנגעזעצט די אַלטע לייט אין לאַסט־אויטאָס. די אויטאָס זענען געקומען אין שטאָט, אָבער אין געטאָ אַריין זענען זיי נישט פּאַרפאָרן...

וואָס וויטער איז געווארן קלאָרער, ווהין מען פירט די אלטע לייט.

דאָס מאָל האָבן געציטערט אויך די געטאָ־פּאָליציאַנטן — באַגלייטן ביזן קבר האָבן זיי מורא. מערדער האָבן, ווי באַוווסט, פיינט צו לאָזן לעבעדיקע עדות.

נאָר די פּאָליציאַנטן האָבן זיך אומגעקערט אַליין. די העכער הונדערט זקנים זענען פּארשניטן געווארן...

צוליב וואָס איז נויטיק געווען אָט די טראַגיקאָמעדיע מיטן „אָפּרו־
הויז", האָבן מיר נישט געקאָנט פארשטיין. אלנפאַלס, די פאשיסטן האָבן
געוואָלט עמעצן פאַרבלענדן די אויגן.

* *
*

שוין באַלד האַרבסט. די אָקופאַנטן האָבן באַשלאָסן צו באַזאָרגן זיך
מיט הייצווארג. אויף האַקן וואָלד פאָדערן זיי, פאַרשטייט זיך, מען זאָל
גאבן מענטשן פון געמאָ. זיי זאָגן אַפילו צו, אז א העלפט פונעם אָנגע־
האַקטן האָלץ וועט באַקומען דאָם געמאָ. וואָס פליסיקער די מענטשן
וועלן אַרבעטן, אַלץ מער האָלץ וועט באַקומען דאָם געמאָ.

נענט האָט געמאָלדן, אַז אַרויסגיין האַקן וואָלד וועלן מוזן יענע אַלע
מענער, וועלכע זענען פאַרעגיסטרירט אין „ארבייטסאמט" און זענען
איצט פריי פון אַרבעט. דער עולם איז אָבער זייער אָנגעשראָקן אין
גלויבט נישט, אַז מען וועט פירן האַקן וואָלד, מען וויל זיך פון דעם
אַרויסדרייען. נאָר עס העלפט גאָרנישט. מען זאָגט, אז אַפילו די אָנגע־
שטעלטע פון יודענראַט וועלן מוזן אָפּאַרבעטן אין וואָלד אַ געוויסע צאָל
טעג. דאָס וואָלט גראָד געווען גוט, זאָלן זיי אויך פאַרזוכן דעם טעם פון
שווערער פּראַצע.

אָבער די היטלעריסטן איילן זיך נישט אַזוי צו שיקן אין וואָלד.
מענטשן זאָגן, אַז דאָס איז דערפאַר, וויל די וועלדער זענען פול מיט
פּאַרטיזאַנער, וועלכע רייסן אויף בריקן, לאָזן אראָפּ פון די רעלסן צוגן.
די היטלעריסטן האָבן מורא, אַז די מענטשן פון געמאָ וועלן זיך פאַראי־
ניקן מיט די פּאַרטיזאַנער.

* *
*

די היטלעריסטן האָבן קיין ברירה נישט — זיי שיקן פאָרט מענטשן
פון געמאָ. אמת, נענט האָט באַקומען אַ באַפעל, אַז מען זאָל שיקן מיט
זיי געמאָ־פּאָליציאַנטן, וועלכע זאָלן אַכטונג געבן, אַז די האָלצהעקער זאָלן
זיך נישט פאַרבינדן מיט פּאַרטיזאַנער. ביי דער קלענסטער פאַרבינדונג,
וועט דאָס נאַנצע געמאָ גיין „קאַפוט".

נעכטן אָוונט האָבן די געמאָ־פּאָליציאַנטן ביז שפּעט אין דער נאַכט
פונאַנדערגעטראָגן מודעות צו אַלע יענע, וואָס דאַרפן פאָרן אין וואַלד.

עס איז געווָארן א פּאַניק. מענטשן לויפן זיך באַהאַלטן. די געמאָ־
פּאָליציאַנטן כאַפּן זיי, און בעת־מעשה הזדרן זיי איבער געגנם וועריטער, אַז
די מורא איז איבעריק, אַז מען פירט בלויז האַקן וואַלד. וואָרעם אויב
נישט, צוליב וואָס זשע שיקט מען מיט די האָלצהעקער געמאָ־פּאָליציאַנטן
און אַפילו א דינסטלייטער? פּאַרשטייט זיך, אז אויף אַזאַ ארגומענט
לייגט קיינער קיין אַכט נישט — כדי אָפּנאַרן דעם עולם, וועלן די היטלע־
ריסטן דען זשאַלעווען עטלעכע געמאָ־פּאָליציאַנטן?

עמעצער האָט געלאַזט א קלאַנג, אַז מען פירט נישט האַקן וואַלד,
נאָר אָפּריניקן די פעלדער פון מינעס.

צו צרות איז מען שוין אָבער געווויגט, גייט מען צום „אַרבייטסאַמט".
די מענטשן זעען אוים נישט ווי האָלצהעקער, נאָר גיכער ווי שאָטנס אויפן
בית־עולם. אייניקע טראָגן מיט זיך קלייניע פּעקלעך, אָבער די מערהייט
האָט קיין שום זאַך מיט זיך נישט מיטגענומען. צוליב וואָס שלעפּן מיט
זיך זאַכן, זאָלן זיי בעסער בלייבן ביי דער משפּחה, וועט מען די זאַכן
אויסבייטן אויף ברויט.

12 אַזייגער. אין געמאָ פּאָרן אַריין די ערשטע צען וועגענער. אויף
יעדערן — א סאָלדאַט. ווייבער הויבן אָן צו ווייגען און קלאָגן. די געמאָ־
פּאָליציאַנטן יאָגן זיי אַוועק.

עס עפנט זיך דער טויער און אינגיכן פּאַרמאַכט ער זיך ווידער...

* *
*

די אַוועקגעפירטע מענטשן אַרבעטן מאַקע באמת אין וואַלד. עטלעכע
פרויען האָבן געקראָגן בריוולעך פון זייערע מענער (א דאָרפישער פּויער
האָט אַרייגגערוקט א פּאַרבייגיייענדיקער בריגאַדע).
אַלע לויפן צו די גליקלעכע לייענען אָט די בריוועלעך.

* *
*

גיטע (איך אַרבעט מיט איר צוזאַמען אויף די גערטנער) רעדט מיר
שוין לאַנג איין, איך זאָל זיך פּאַרשרייבן אין כאָר. זי זאָגט, אַז דאָרטן
איז זייער אינטערעסאַנט. דער עיקר, אַז מען זינגט, פּאַרגעסט מען באָמש
אויף א ווייַלע וועגן אַלץ.

די טעג בין איר דאָרטן געווען. דער אָנפירער פון כאָר דורמאַשקין האָט פאַרהערט מיין שטים, געפרוווט מיין געהער, דעם זכרון און געהיימן גלייך בלייבן אויף דער רעפעטיציע. אָבער דער כאָר, ווייזט זיך ערוים, זינגט אין העברעיש, און איך פאַרשטיי קיין וואָרט נישט העברעיש.

די כאָריסטן דערציילן, אַז פון אָנהויב איז זייער שווער געווען. נאָר יעדער אַקציע פלעגט פעלן אַ טייל מענטשן. און מען האָט געדאַרפט זוכן נייע. דאָס איז נאָר נישט קיין לייכטע זאַך: מענטשן גייען אין כאָר נישט גערן, מען טענהט, אַז מען איז מיד, אַז די היימישע לאָזן נישט, און אסך זענען פשוט אין טרויער. נישט זעלטן, איבערהויפט נאָך אן אַקציע, פלעגט מען וואַרפן אין די שויבן שפיינער און פאָדערן, מען זאָל נישט זינגען. דער כאָר האָט אַפילו נישט געהאַט ווו צו רעפעטירן — יעדעס מאָל פלעגט מען זיך אויפקלייבן אין אן אַנדער אָרט. און פאָרט פלעגן די רעפעטיציעס פאָרקומען צוויי מאָל אין וואָך — דינסטיק און פרייטיק. איצט האָט דער כאָר שוין צוויי צימערן (אויף סטראשון־גאַס 12), א פּיאַנע און אַפילו אן אוניפאָרם.

אגב, דורמאַשקינס כאָר איז נישט דער אייניציקער. פאַראַן נאָך אַ כאָר, א ייִדישער. מיט אים פירט אָן סלעפּ. אין ייִדישן כאָר זינגט די וווּנדערבאַרע סאָליסטין — ליובע לעוויצקאַיאַ, וואָס איז ביז דער מלחמה געווען א סאָליסטין אין ראַדיאָ.

דורמאַשקין האָט געשאַפן אויך א סימפאָנישן אָרקעסטער. אָנגעקומען איז דאָס אים נישט לייכט: ערשטנס, זענען אין געמאָ טאַקע געבליבן זייער וויניק מוזיקאַנטן. דער, וואָס האָט נישט געהאַט קיין שכל צו פאַרשרייבן זיך פאַר אַ סטאָליער, גלעזער אָדער כאָטש שוסטער און האָט זיך שטאָלץ אָנגעראפן מוזיקאַנט, — איז שוין לאַנג אין פּאָנאַר. און די, וועלכע האָבן איצט אַ נייע מלאכה, באַמיען זיך צו ווערן גוטע פאַכלייט, מען זאָל זיי נישט אַרויסיאָגן פון דער אַרבעט. אין אַזא לאַגע זענען די פינגער פאַרגרעבט, נישט געהאָרכזאַם. און בכלל, ווי קאָן מען נאָך צוועלף שעה שווער ארבעט האַלטן א פידל אין האַנט? און דער, וואָס קאָן יאָ, האָט קיין פידל נישט. אויב ער האָט יאָ געהאַט, האָט ער אים שוין לאַנג אויסגעבייטן אויף ברויט.

נאָר עס איז א כלל: וואָס מער שווערייקייטן, אַלץ מער ענטוזיאַזם. אַן אָרקעסטער האָט מען ווי־נישט־איז דווקא יאָ צונויפגעקליבן. נאָטן קריגט דורמאַשקין דורך גוטע מענטשן אין דער פילהאַרמאָניע. איצט גרייט דער אַרקעסטער צוזאַמען מיטן כאָר בעטהאָווענס נייַנטע סימפאָניע.

וויזט זיך אַרויס, אז דער מעקסט פון פערטן טייל פון דער סימפאָניע איז אַן אָדע פון שילער אונטערן נאָמען „צו פרייד". מען האָט מיר איבער־געזעצט איר אינהאַלט. דאָרטן ווערט געזאָגט, אז אַלע מענטשן זענען ברידער. אַוודאי אַזוי... א שאָד נאָר, וואָס די היטלעריסטן וויסן עס גישט...

* * *

היינטיקער טאָג האָט געקאָנט זיין דער לעצטער אין מיין לעבן. אינ־דערפרי בין איך, ווי געווײנטלעך, אַרויס צו דער אַרבעט. בייטאָג האָב איך אויך נאָרנישט גישט פאָרויסגעפילט. אדרבא, געהאַט אַפילו, קאָן מען זאָגן, א גוטע שטימונג. מיר האָט זיך איינגעגעבן אויסבייטן דער מאַמעס בלוזקע אויף מעל.

אָנגעשאָטן די מעל אין געשטעפטע „גאָרסעטן", האָב איך געוואַרט אויפן אָוונט, וועז כ'וועל זיי אָנטאָן אונטערן קלייד, פאַרגאַרטלען זיך מיט א רימענדל, כ'זאָל נישט אויסזען צו גראָב, און דורכשמוגלען דאָס דורכן „געטאָ"־טויער.

גייענדיק פון דער אַרבעט, האָט איינער א פאַרבייגייער שטיל א זאָג געטאָן צו אונדז, מיר זאָלן אין געטאָ נישט גיין — דאָרט איז אומ־רואיק.

מיר האָבן זיך פאַרלוירן. וואָס טוט מען? וווהין גייט מען? און וואָס קומט פאָר אין געטאָ? אַן אַקציע? דער בריגאַדיר היסט גיין, וויל אונדזער שטייגער צערודערטע קאָן אַרויסרופן א חשד.

מיר שלעפן זיך קוים פאָרויס. איינע ראַטן, מיר זאָלן זיך אומקערן צו דער אַרבעט. אַנדערע מענהן, אַז דאָס איז א זיכערער זעלבסטמאָרד — עס איז שוין אָוונט און מיר גייען נישט אין געטאָ, נאָר אין א פאַרקערטער ריכטונג.

נאָך א דורכגייער וואָרנט אונדז, אז מיר זאָלן נישט גיין: ביים טויער אונטערזוכט מען זייער שפאַרק.

היסט עס, מורער. די, וואָס האָבן זיך נישט געקליבן אריינשמוגלען עפּיס אין געטאָ אומלעגאַל, האָבן זיך באַרואיקט. יענע, ווידער, וואָס מראָגן יאָ עפּעס פאַרבאָטנס, באַמיען זיך אומבאַמערקטערהייט אויסלייז־דיקן פון די קעשענעס א באַהאַלטענעם קאַרטאָפל, צי עפּעס ענלעכס. נאָר

וו זאָל איך אַהינטאָן די מעל? איך קאָן דאָך נישט אויסטאָן זיך אינ־
מיטן גאַס.

דאָס געמאָ איז שוין גאָר נאָענט... מען מוז תיכף עפּעס צופּראַכטן,
באַלד וועט זיין צו שפּעט... וועו מען וועט פירן קיין פּאָנאַר, וועל איך
בשום אופן נישט קאָנען זיך מוחל זיין, למאי איך האָב דורכגעלאָזט אזא
מאָמענט.

גיטע בעט מיך, איך זאָל אראָפּרייסן פון איר רוקן די געלע לאַטע,
זי וועט אין נעמאָ אַריין נישט גיין. וועל איך אויך נישט גיין... צוזאַמען
מיט איר בין איך דרייסט ארויף אויפן טראָטואר. עס כאַפּט א פּחד... גיטע
נעמט מיך אונטערן אָרעם און מיר שמעלן טריט. אָפּגעגאַנגען אַ קליין
שמיקל — אָט איז קאָוונער גאַס. דאָרטן איז אַ סכנה: אַסך פּאַרבייגייער.
מיר קערן זיך אום צוריק, דורך עפּעס אַ דורכגאַנג קומען מיר אַרויס אויף
גרויס־סטעפּאַנער גאַס. אָבער זי איז זייער קוריץ, באַלד זענען מיר וויידער
אויף קאָוונער גאַס. מיר גייען נאָכאַמאָל צוריק. פונווייטן זעט זיך דאָס
געמאָ. בייס טויער איז נאָך אַלץ אַ רייַ...

געמאַכט דעם זעלבן קרייז. נאָר וויפל קאָן מען זיך אזוי אַרומדרייען?
אויב עמעצער וועט באַמערקן, וועט ער גלייך פארשטיין. מיר זענען אַרי־
בער די קאָוונער גאַס און אַוועק דורך עפּעס אומבאַקאַנטע געסעלעך.

ס'איז געוואָרן פינצטער. באַלד וועט מען שוין, מסתמא, אינגאַנצן
נישט אַרייגלאָזן אין געמאָ. אפשר האָבן זיך שוין אַלע בריגאַדעס אומגע־
קערט פון דער אַרבעט און מיר וועלן בכלל נישט האָבן מיט וועמען אַריינ־
צוגיין? מען מוז גיין...

מיר קוקן זיך אָנגעשטרענגט איין אוו, אויב מיר האָבן קיין טעות
גישט, איז בייס טויער נאָך אַלץ פול מיט מענטשן, נאָר די לאַנג איז שוין
דאָרט, וויזט אוים, אַביסל רואיקער. מיר דערנעענטערן זיך. ווילן זיך
אַריינכאַפּן אין אַ פאַרבייגייענדיקער בריגאַדע, נאָר מען לאָזט אונדז
נישט, — וער וועט דאָס ריזיקירן צוליב אונדז מיטן לעבן. גייענדיק אַזוי
פאַרבי די בריגאַדעס, דערצו מיט איין פוס אויפן טראָטואַר, מיטן צווייטן
אויפן ברוק, — זענען מיר צוגעקומען כמעט הארט צום געמאָ. גיטע גיט
מיך אַ שלעפּ פאַרן אַרבל, מיר שמעלן זיך מיט ביידע פיס אויפן טרא־
טואַר און שפּאַנען אַוועק פאַרבי געמאָ, אזוי וויי מיר האָבן צו דעם קיין
שייכות נישט.

מיר שלעפּן זיך וויידער דורך די פינצטערע געסלעך. די פענצטער
זענען פאַרהאַנגען. מיר גייען כמעט מאַפּנדיק די וועגט. און וויידער קומען

מיר ארוים אויף זאוואלניע גאַס. פונוויטן מיטן ברוק דערנעענטערט זיך אַ מענגע מענטשן. מסתמא, אונדזערע א בריגאַדע. גיטע שעפּטשעט, אַז מיט אָט דער בריגאַדע מוזן מיר שוין אומבאַדינגט אַריין אין געטאָ. אַגישט ריזיקירן מיר צו בלייבן אין גאַס אויף אַ גאַנצער נאַכט און דאָס הייסט — אַריינפאַלן אין לוקישקער תפיסה.

וועו די בריגאַדע האָט זיך דערנעענטערט, האָבן מיר זיך אַריינגע־ שמוּפּט צווישן די מענטשן. דער עולם איז דאָ געווען פיל פריינדלעכער. אַגדערע האָבן אַפילו יאָ געבורטשעט, אַז מיר זענען „משוגענע קעפּ", אָבער דערוווסט זיך די סיבה פון אונדזער „שפּאַציר", האָבן זיי אונדז אַריינגענומען אין סאַמע מיט און צוגעזאָגט פאַרשטעלן פון דער גע־ פּאָליצייַ. וועו מיר זענען געווען לעבן טויער, האָט איינער אַפילו געפּרווועט אַרויפּלייגן מיר אויפן פּלייצע אַ האַנט, עס זאָל זיך נישט זען, אַז איך בין אָן לאַטעם.

מורער איז ביים טויער שוין מאַקע נישט געווען. דערפאַר אָבער האָבן זיך געסטאַרעט די פּאָליציאַנטן. זיי האָבן געפּונען אוו צוגענומען מיין מעל, וואָס איז מיט אַזאַ ריזיקע אויסגעהיט געווארן...

די מאַמע מאַכט פון דעם גישט קיין שמאַרקן וועזן; גוט, וואָס איך בין אַליין געקומען גאַנץ... זי האָט שוין נישט געווסט וואָס איבערצו־ טראַכטן וועגן מיר.

ערשט איצט האָב איך זיך דערווסט, וואָס דאָ איז פאַרגעקומען. פאַרנאַכט, אין דער צייט, וועו דער עולם האָט זיך צוריקגעקערט פון דער אַרבעט, איז צום טויער האַסטיק צוגעפאָרן מורער. אַריינגעלאָפן אין שפּייכלער, וווּ מען לייגט צונויף די צוגענומענע ביים טויער פּראָדוקטן, און אַ קוק געגעבן, וויפל און וואָס עס איז קאָנפיסקירט, איז ער אַרוים־ געלאָפן צוריק און אָנגעבראָכן די ביינער עטלעכע געטאָ־פּאָליצאַנטן, פאַרוואָס זיי קאָנטראָלירן שלעכט.

אין געטאָ האָט זיך אויפגעהויבן אַ שרעקלעכע פּאַניק. מענטשן זע־ גען דערשראָקן, פאַרלוירן. איינע נאָך דער אַנדערער פירט מען אָפּ אין געטאָ־תפיסה גרופּעם „פאַרזינדיקטע". פרויען דערזעען צווישן די פאַר־ האַלטענע זייערע מענער און בריידער. שרייען זיי, קלאָגן, שילטן. אַלע זענען געווען אין טויט־שרעק פון מורערס דראָונג, אַז ער וועט נישט דערלאָזן, מען זאָל נישט אויספילן זיינע באַפעלן. ער האָט דאָך פאַרבאָטן אַריינ־

ברענגען אין געמאָ פֿראָדוקטן פון אויסן און אָט די "Verdamte juden"[1] זענען עובר אויף זיין פּאַרבאָט. כדי ווי געהעריק אָנצולערנען זיי, וועלן דערשאָסן ווערן הונדערט ספּעקוליאַנטן!

* *
*

א טייל פון די פּארהאלטענע האָט מען פונדעסטוועגן ביינאַכט אַרויס־געלאָזט. דערשאָסן האָט מען צען פּרויען, וועלכע האָבן געאַרבעט אין ניי־וויליקע און זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט צו מוערען אַליין. זיי האָט מען אַוועקגעפירט. דער עלטערער פון דער וואַך האָט זיך אַפילו אונטער־געשריבן, אַז ער האָט זיי איבערגענומען ביים לייטער פון געמאָ־תפיסה און איז פּאַראַנטוואָרטלעך פּאַרן צושטעלן זיי אין פּאָנאַר...

* *
*

עס איז שוין אָנגעקומען דער נאָוועמבער־חודש. עס איז קאַלט, כמעט ווינטער. צי וועלן מיר אויסהאַלטן, אַפילו אָן אַקציעס?

איין טרייסט — דעם ווינטער וועט היטלער שוין געווים איינעמען א מיתה־משונה. די היטלעריסטן כאַפּן גוטע קלעפּ. ווי לאַנג דויערן עס די קאַמפּן ביי דער וואָלגע, און די וואָלגע־שטאָט קאָנען זיי נישט אייננעמען. ווי העלדיש די רויטארמייער באַשיצן יעדעם שטיקל גאַס, יעדע שטוב.

די פּאַשיסטן האַלטן שמאָל נישט נאָר אויפן פּראָנט. איינער א מענטש האָט מיר דערציילט שטרענג בסוד, אַז די געמאָ־פּאַרטיזאַנער, די מיטגלי־דער פון פ.פּ.א., באַוואָפענען זיך. דאָס געווער טראָגט מען אַריין, פּאַר־שטייט זיך, נישט דורכן טויער, נאָר דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן, אונטערן צודעק פון האָלץ און אַפילו אין טרונעס.

דערזעלבער מענטש האָט מיר געזאָגט, אז אַזעלכע געמאָ־פּאַרטיזא־נער איז פּאַראַן נאָך זייער וויניק, אָבער אין דעם איז שולדיק געגנם. ער רעדט אזיין די מענטשן, אַז בלויז דורך געהאָרכזאַמקייט און גוטער ארבעט קאָן מען זיך רעטעווען פון פּאָנאַר. נאָר אויב די מאַכט וועט זיך דערווייסן, אַז אין געמאָ איז פּאַראַן כאָטש איין פּאַרטיזאַנער, — וועט מען תיכף אויפרייסן דאָס גאַנצע געמאָ.

---

1 פאַרפלוכטע יידן.

* *
*

אייערנעכטן האָט מען געבראַכט אין געמאָ א שוועד פּאַרוווונדעטן אין בויך דעם דינסטלייטער פון דער געמאָ־פּאָליצי שלאָסבערגן, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן האַקן וואַלד. גלייך איז אָין אין שפּיטאָל געקומען געגם. בעת זייער שמועס איז אין פּאַלאַטע קיינער נישט געווען. נאָר מענטשן רעדן, אז געשאָסן אין אים האָבן די יידן, איבער וועלכע ער איז געווען דינסטלייטער. שלאָסבערג האָט זיי געהאַלטן אין איין דראָען, אז ער וועט דערציילן געגן וועגן זייער פּאַרבינדונג מיט די פּאַרטיזאַנער פון די אַרו־מיקע וועלדער, אַז זיי קלייבן זיך אַליין אוועקגיין אין וואַלד. האָט מען גע־פונען פּאַר ניטיק צו „באַרואיקן" אים.

* *
*

געגם איז שוין אָפּיציעל דער „פירער" פון געמאָ. ביז איצט האָט עם זיך פּאַרמעלט גערעכנט, אַז עס זענען דאָ פּאַראַן צוויי מאַכט־אָרגאַנען: דער יודענראַט מיט זיין פּאָליציי א. פריד און די פּאָליציי מיט איר שעף י. געגם (כאָטש פּאַקטיש האָט אויך פריער געהערשט געגם אַליין). איצט איז אָפּיציעל געמאָלדן, אַז געגם איז באַשטימט אלם מושל פון געמאָ און מעג פירן דאָם געמאָ, ווי ער פאַרשטייט. קורץ, ער איז דער „פירער" פון געמאָ.

אלם פּאָליציי־שעף איז באַשטימט געוואָרן דעסלער (ביז איצט געווען קאָמענדאַנט פון צווייטן פּאָליציי־צירקל). א. פריד וועט זיין געגם שטעל־פאַרטרעטער פאַר אַדמיניסטראַטיווע ענינים.

* *
*

גיטע האָט מיר דערציילט אסך אינטערעסאַנטעם וועגן אייגער א קאָמיוגיסטקע סאָניע מאדייסקער. מיט א פּאַלשן פּאַס, אלם א פּויליש מיידל, האָט זי געדארפט אַריבערגיין די פראָנט־ליניע און קומען קיין וע־ליקע לוקי. מען האָט זי געכאַפּט. אויפן פּאַרהער האָט זי געשוויגן. מען

ס'איז זי פֿאַרמיטאָג צום מויט. אין דעם לעצטן אָוונט איז איר געלונגען אַרויסצוזיך פון די פֿאשיסטישע נעצן.

סאָניע מאַדיסקער האָט זיך צוריקגעקערט קיין ווילנע און לעבט דאָ אומלעגאל. זי האָט נישט מורא פֿאַר קיין שום געפֿאַר, זי העלפֿט אייגנשאפֿן געווער, זי קומט אין געטאָ, האלט אונטער פֿאַרבינדונגען מיט די אומלעגאַלע ייִדישע קאָמוניסטן.

* *
*

ס'איז ווידער נישט פֿרייַלעך: מורער האָט געזונטן קאָנטראָלירן די געטאָ־דירות.

יענע וואָך איז ער פֿלוצלינג אַרײַן אין געטאָ און פֿאַרגאַנגען אין ערשטן הויף. מיטן פֿום געפֿונט די נאָענטסטע טיר, האָט ער זיך אַרײַנגעריסן אין אַ דירה און איז צוגעפֿאַלן צו אַ פֿראָדוקטן־פֿאַליצע. געפֿונען אויף איר נאָר אַ ברעקל ברויט, האָט ער געהייסן ווייזן, וואָס קאָכט זיך אין מעפֿל. זיך איבערצייגט, אַז דאָרטן איז נאָר וואַסער מיט געצייַלטע גרויפֿן, איז ער צוגעלאָפֿן צו דער שאַפֿע, — צי זענען פֿאַראַן קלײדער אָן געלע לאַמפּעס. אַ בייזער דערפֿאַר, וואָס ער האָט גאָרנישט נישט געפֿונען, איז ער אַרײַן אין אַ צוויטער דירה. נאָר אויך דאָרט האָט ער קיין פֿאַרבאָטענע שפּייז נישט געטראָפֿן.

מיט עטלעכע מען צוריק האָט ער זיך ווידער געלאָזט אויף אַן „אינספּעקציע". אין איין דירה האָט ער צופֿעליק באַמערקט אויפֿן פענצמער אַ שמיקל פֿאַרטריקנטע ליפֿן־פֿאַרב. האָט ער צעממיתט אַ פֿרוי, וואָס האָט זיך אים גראָד אונטערגעוואָרפֿן אונטער דער האַנט.

גלייך האָט מען אויף די גאַסן אויסגעהאַנגען געגן באַפֿעל (דוכט זיך, שוין דער צוויטער אַזאַ), אַז פֿרויען איז פֿאַרבאָטן צו מראָגן צירונג (צי דען זענען אין געטאָ נאָך פֿאַראַן פֿרויען, וואָס פֿאַרמאָגן דאָס) און באַנוצן קאָסמעטיק.

איצט קאָנטראָלירן אויך די געטאָ־פֿאַליצאַנטן אין אונדזערע דירות די פֿאַליצעס, טעפּלעך און שאַפֿעס.

אויב ביז איצט האָט מען געדאַרפֿט „מעלינעס" נאָר פֿאַר מענטשן, דאַרף מען זיי איצט אויך פֿאַר שפּייז.

מיינע נאָטיצן אוּן לידער. האָב איך אויך באַהאַלטן. טאָמער געפינט מען זיי, איז אַן אומגליק — מען וועט אונדז אַלעמען צונעמען. די מאַמע זאָגט, אז נישט אלץ הארף מען פאַרשרייבן. דאָס וויכטיקסטע אויסחזרן אויף אויסווייניק אוּן פאַרגעדענקען, וויל עס קאָן זייער זיין, אז מען וועט דאָס פאַרשריבענע מוזן פאַרניכטן. אויב מורער וועט אויך וווייטער זוכן אין די דירות, קלייבט זי זיך נישט ריזיקירן מיט אונדזערע קעפּ צולייב מיינע נאָטיצן. כ'קען שוין במילא כמעט אלץ אויף אויסווייניק. בין איך געפינן, אויף מיין שיינער ארבעט, א שמיקל פּאַפּיר, קומט מיר אויס צו „פּארשרייבן" אין קאָפּ אוּן אויסחזרן, כדי נישט צו פאַרגעסן.

* *
*

מען האָט אַביסל פאַרגרעסערט דעם געמאָך־שמח. אָפּגעגעבן אונדז נאָך עמלעכע הייזער אויף יאטקעווער נאַס אוּן פאַראייניקט זי מיט כמראַשון־נאַס. עס איז אונדז צוגעקומען דאָס אשמענער געסל. מען האָט אונדז אויך „געשאָנקען" עמלעכע האַלבע הייזער, וועלכע גרענעצן פוּן הינטן מיטן געמאָך. זייערע פאַסאַדן גייען ארויס מחוץ דעם געמאָך. דעריבער האָט דאָס געמאָך געקראָגן נאָר צו האַלבע הויפן אויף דער דיסטער נאַס — פוּן נומער 21 ביזן נומער 31. אין אָט די שמיקלער הייזער האָט מען אריבערגעפירט יענע אַלע, וואָס זייערע דירות האָבן געגרענעצט מיט די געמאָך־וואַרשטאַטן. אַריינגיין אין אָט די הויפן קאָן מען נאָר דורך די לעכער אין די וועגט.

מיר וווינען איצט אויף דיסטער נאַס, נום. 31. אונדזער האַלבער הויף איז אָפּגעטיילט פוּן דער צווייטער העלפט, וואָס געפינט זיך מחוץ דעם געמאָך, מיט א געמויערטער וואַנט. אין דער וואַנט איז גישטאָ אפּילו קיין שפּעלטעלע דורך וועלכן מיר זאָלן עפּעס זען, וואָס עס טוט זיך אויף דער פארבאָטענער העלפט הויף. אפּילו דעם באַלקאָן צעטיילט א דיקע וואַנט. אין אונדזער רשות איז נאָר אַ קוואדראט פוּן ברוק און א שמיקל הימל צווישן די הויכע וועגט. מיר זענען ווי פאַרשפּאַרט אין אַ גרויסן, שרוקענעם ברונעם. די אָקופּאַנטן האָבן זייער שטרענג קאָנטראָלירט, אַז די קעלערס אוּן בוידעמס זאָלן אויך וועלן פאַרמויערט.

אין הויף, וווּ מיר האָבן פריער געווויינט, האָט מען אריבערגעפירט די שלאָסערייַ. אויף רודניצקי־נאַס 6, האָט מען פאַרברייטערט די סמאָ־

ליער־וואַרשטאַטן, געפֿינט א שניידער־וואַרשטאַט און אַ שטריקער־וואַרשטאַט. לאַסט־אויטאָ פֿירן אַרײַן אין געמאָ בערג צעריסענע און פֿאַרבלומקטע שינעלן, הענטשקעס, שקאַרפּעטן, וועש און פֿירן אַרום רײַנע, פֿאַרלאַטעטע.

עס זענען פֿאַרבריטערט אויך די שוסטער־וואַרשטאַטן, איבעראַלע פֿון די אָפּטײלונגען פֿון „מאַגילאַ"־טופּליעס. דאָ מאַכט מען פֿון מאַגיל־גראָז דאַמען־שיכלעך. זיי זענען פֿילפֿאַרביקט און שיינע. וועט נעמט פֿיכט אין בערן געמאָ פֿאַרשידענע געסטאַפּאָ־קאָמיסיעס, ווייזט ער זיי שטענדיק די אָפּטײלונגען פֿון „מאַגילאַ"־טופּליעס, ווו עס שטייען שטענדיק עטלעכע צענדליק פֿאָר שענסטע טופּליעס פֿאַר מתנות. וועט ער קומט מיט די דייטשן אין וואַרשטאַט, פֿרענט ער מיט אַ חניפֿהדיקער שטים, וועלכע טופּליעס געפֿעלן די הערן צומבעסטן און ווהין־באַפֿעלן זיי ברענגען די טופּליעס אַלס אַ קלײנעם סווועניר פֿון געמאָ.

פֿאַראַן דאָ אויך כעמישע לאַבאָראַטאָריעס, ווו מען אַרבעט אויס שמירעכצן אויף פּוצן שיך, ציינער, אַפֿילו זייף פֿון פּערדישע ביינער. די פֿראָדוקציע נעמט צו די שמאָטפֿאַהוואַלטונגען.

מען הערט דאָ, אין געמאָ, געפֿינט אויך אַ זיינערמאַכערײַ — נישט פֿאַר אונדז, פֿאַרשטייט זיך, נאָר פֿאַר די היטלעריסטן. מיר האָבן שוין כמעט פֿאַרגעסן, וו׳ אַ זיינער זעט אויס. אָבער רעמאָנטירן אַלטע זיינערם איז נישט אינטערעסאַנט. לויטן פּראָיעקט פֿון איינעם אין אינזשיניער האָט א גרופּע ספּעציאַליסטן געמאַכט אַן עלעקטרישן זיינער פֿארן געמאָ — מען האָט אים אויפֿגעהאַנגען אין מיטן גאַס.

* *
*

איך ארבעט שוין מער נישט ביי פֿאָלעוויטשן אויף די גערטנער. ער האָט אונדז אָפּגעזאָגט. אויף ווינטער דאַרף ער אונדז נישט.

איך אַרבעט אַלס אויפֿראמערין אין די קאַזאַרמעס אויף ברייטער גאַס. כ׳מוז ראַמען א גאַנצן שטאָק — די סאָלדאַטישע און די אָפּיצירישע שלאָף־צימערן, די קאַנצעלאַריע, דאָס עסצימער, די קאָרידאָרן און טרעפּ. אַן אַנדערש מאָל שיקט מען מיך אויך אין קיך שיילן קאַרטאָפּל.

די אַרבעט איז זייער אַ שוועכע, אָבער זי „לוינט". אַמאָל בלייבט פון די סאָלדאַטן צו ביסלעך זופּ, גים איך דאָס צוגויף אין א קעסטלע, פֿאַר־

באַנדאַזשיר די האַנט, בינד זי צו מיט אַ טיכעלע צום האַלדז, און אונ־ מערן אָרעם באַהאַלט איר דאָס קעסעלע זופּ. אויב ביים געמאָ־טויער הויבט אַן אַ פּאָליציאַנט זוכן, הויב איך זיך אָן קרימען, אַז די האַנט טוט זייער ווייַ. יעדן מאָל סטאַרע איך זיך טרייַנצובאַלן צו אַן אַנדער פּאָליציאַנט, מען זאָל מיך נישט פאַרגעדענקען.

שין דריי מאָל האָט מיר אָפּגענלויקט אויף אַזאַ אופּן דורכצוטראָגן אַ קעסעלע זופּ דורכן געמאָ־טויער.

* * *

הייַנט האָב איך זיך דערוווסט זייער א טרויעריקע ידיעה. איך האָב נאָך וועגן דעם אָפּילו דער מאַמען נישט דערציילט.

וועג מיר האָבן אין די קאַזאַרמעס געשיילט קאַרטאָפל, האָט דעם קע־ כער זיך פאַרוואָלט א צאַפּ טאָן אונדזער בלוט. דאָס איז אַ פּאַרעמער, וועלכער האָט דעזערטירט פון דער רויטער ארמיי און דינט ביי די דייטשן. איינער פון אונדז האָט אַר אכזריותדיק געשלאָגן דערפאַר, וואָס זי האָט זיך געווענדעט צו אים נישט אקוראַט אַזוי, ווי ער האָט באַפוילן, — „געערמער הער קאָך". אַ צווייטער האָט ער געצוווּנגען, זי זאָל אַרויפשמעלן אויף דער פּליטע א גרויסן קעסל קאַרטאָפל, וועלכן עס הויבן געווייַנלעך אויף צוויי סאָלדאַטן. זי האָט, פּאַרשטייט זיך, נישט געקאָנט אויפהויבן אַזאַ משא, האָט ער זי אויך געשלאָגן אָן רחמנות. דערנאָך איז אים איינ־ געפאַלן צו נעמען אונדז אויפן „פּאַרהער": וווּ ווער איז געבוירן, וווּ ווער האָט געלעבט, וואָס געמאָן ביז דער מלחמה. דערהערט, אַז ביז 1940 האָבן מיר נעווווינט אין פּלונגע, איז ער פריילעך געוואָרן. ווייזט זיך אַרויס, ער האָט פּאַר דער מלחמה געדינט אין דער אַרמיי צוזאַמען מיט איינעם פון פּלונגע — בנימין שער. איצט איז ער שוין אויף יענער־וועלט. אין דעם שבת, וואָס ערב דער מלחמה, האָט מען בנימינען געשיקט פון פּאָליגאָן קיין ווילנע, ער זאָל ברענגען עלעקטריש דראָט (ער איז געווען אן עלעק־ טראָמאַנטער). מען האָט אים פאַרהאַלטן אין שמאָט, און דינסטיק האָבן פאַרעמער אים דערהרגעט אַלס קאָמיוניסט און באַגראָבן אין קאַזאַרמע אויפן הויף.

בנימין איז געווען דעם מאַמנס אַ שוועסטערקינד...

* *
*

אין אָוונט האָבן מיר איבערגעלעבט גרויסע שרעק: די מאַמע האָט לאַנג נישט צוריקגעקערט זיך פון דער אַרבעט. מיר האָבן שוין געקליבן זיך לויפן צו עמעצן פון איר בריגאַדע דערוויסן זיך, וואָס האָט פּאַסירט, נאָר זי איז אַליין געקומען. נאָך דער אַרבעט איז זי אָן די לאַמעס אַוועק אויף דער אלטער דירה, אפשר וועט זי קאָנען פון דאָרטן עפּעס ברענגען. זי האָט אונדז נישט געזאָגט, כדי מיר זאָלן זיך נישט באַומרואיקן. נאָר די ריזיקע איז געווען אומזיסט — זי האָט אויף דער אלטער דירה שוין קיין זאַך נישט געפונען.

* *
*

כ׳האָב געמיינט, אז קיין צווייטן ווינטער וועלן מיר נישט אויסהאלטן, נאָר פונדעסטוועגן לעבן מיר. מיר זענען נאָך מער אויסגעשעפּט, הונגע־ריק, אָפּגעריסן, דערפאַר אָבער שוין נישט אַזעלכע צעשראָקענע און ני־דערשלאָגענע. דאָס הייסט נישט, אז מיר האָבן שוין קיין מורא נישט פאַר גייע אַקציעס. ניין, די געפאַר איז נאָך גרויס, נאָר מיר רעדן שוין איצט נישט נאָר וועגן דעם. די הויפּט־טעמע פון אונדזערע רייד זענען די דורכ־פאַלן פון די היטלעריסטן אויפן פראָנט, וועגן די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער און וועגן פ.פּ.אָ. אין געטאָ גופא.

ווען איך הער אַזעלכע רייד, דוכט מיר אויס, אַז די פרייהייט איז שוין נעענטער, רעאַלער. כ׳הייב אָן צו פאַנטאַזירן, ווי וועט אַליין פּאַרקומען אויף דער וואָג, וויאַזוי מיר וועלן וועלן וועלן באַפרייט, אומקערן זיך אהיים, מרעפן זיך מיטן פּאַפּאַ.

אַך, ווי דערלעבט מען דאָס שוין!...

* *
*

מען האָט דערשאָסן די זינגערין ליובע לעוויצקאַיאַ. אַזוי האָט באַ־פויל מורער. זי איז אומגעקומען צוליב אָנדערהאַלבן קילאָ ארבעס, וועלכע זי האָט געוואָלט אַרויינטראָגן אין געטאָ.

פֿאַרביפֿאָרנדיק, האָט מורער דערזען, ווי ליובע לעוויצקאַיאַ און סטופּעל גייען אין געמאָ. ער האָט זיי אָפּגעשטעלט און געהייסן באַווייזן, וואָס זיי טראָגן. ביי לעוויצקען האָט ער געפונען אַרבעס, ביי סטופּעלן — קאַרטאָפֿל. ער האָט באַפוילן, מען זאָל זיי אָפּפירן אין לוקישקער תפיסה.

דעם אַרעסט פון לעוויצקאַיאַ האָבן איבערגעלעבט אַלע.

מען דערציילט, אז זי האָט אין תפיסה געזונגען. אַפּילו די בייזע און פֿאַרכמורעטע אויפזעער האָבן איר דאָס נישט פֿאַרבאָטן. זי האָט אלץ געהאָפּט, אַז מען וועט זי ראַטעווען. אָבער די מעג זענען געגאַנגען, די כוהות זענען אויסגעשפּט געוואָרן און געענדיקט האָט זיך אויך די האָפּענונג.

אין תפיסה האָט זי זיך געמאַטערט נישט לאַנג — אַפּילו קיין צוויי וואָכן נישט. ווי נאָר עס האָט זיך צונויפגעקליבן א קלייניע גרופּע אַזעלכע „פֿאַרברעכער", האָבן די פּאשיסטן זיי אוועקגעפירט קיין פּאָנאַר.

געפירט האָט מען זיי אויף אַן אָפענעם לאַסט־אויטאָ. ליובע האָט דעם גאַנצן וועג געזונגען. פּאָרנדיק דורך די גאַסן, האָט די וואַד זי געשלאָגן, זי זאָל אויפהערן זינגען. אָבער ס'איז נישט געווען אַזאַ קראַפּט, וואָס זאָל קאָנען אײַנשטילן איר פּלוצלינג קרעפטיק געווארענע שטים. זי האָט געזונגען! איין ליד געענדיקט, האָט זי אָנגעהויבן אַ צוויים ליד — און אַזוי דעם גאַנצן וועג. אַפּילו ביי דער אָפּענער גרוב האָט זי געזונגען איר באַליבט ליד „צוויי מייבעלעך וויסע". נאָר ענדיקן דאָס ליד האָט זי נישט באַווײַזן...

* *
*

די היטלעריסטן האָבן דערקלערט טרויער! דריי מעג מוזן זיין פאַרמאַכט אַלע מאַטערן, קינאָס, רעסטאָראַנען א. א. וו.

הורא!!! זיי טרויערן נאָך זייערע דיווידענדן, וועלכע מען האָט צעקלאַפּט ביי דער וואָלגע. אוי, ווי עס ווילט זיך גיין מאַנצן! דאָס האַרץ פרייט זיך — דערלעבט דעם טרויער פון די אָקופּאַנטן!

און די לעגיגראַדער בלאָקאַדע האָט מען שוין, וויזט זיך אַרויס, אויך דורכגעריסן! איצט וועט מען אָנהויבן זיי יאָגן, געבן קלעפּ. דערצו איז ערשט אָנהויב פעברואַר. זיי וועלן זיך נאָר אָנפרירן אויך!

* *
*

פון די קאַזאַרמעס האָט מען מיר אָפּגעזאָגט. אי־צט אַרבעט איך אויף דער מעבל־פאַבריק „ווילגיום" אַלס פּוצערין. פון באַגינען ביז ביינאַכט פּאָלירט איך נאַרמעס. פּאָלימור גיט מען וויניק, אָבער די נאַרמעס מוזן גלאַנצן. „רייב" איך זיי אַ נאַנצן טאָג.

יענע וואָך האָט מען אויף אַלע פענצטער, טישן און וואַרשטאַטן פו־נאַנדערגעלייגט אויפרופן. די אָקופּאַנטן אַגיטירן די יוגנט, זי זאָל פּאָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. אין די אויפרופן זענען אָפּגעדרוקט פּאָטא־גראָפּיעס פון שיינע צימערן מיט וויים־געדעקטע בעטן און זייערע גאַר־דינען אויף די פענצטער. אונטער די פאָטאָגראָפּיעס שטייט געשריבן, אַז אַזוי לעבן אַלע, וואָס קומען פונדאַנעו קיין דייטשלאַנד. אָבער קיינער פון די אַרבעטער אייַנט זיך נישט צו רעגיסטרירן. דער מייסטער דער־צייַלט, אַז אויף מאָרגן נאָך די אויפרופן האָבן זיך באַווייזן אַנדערע, אום־לעגאַלע. אין זיי איז געשריבן, אַז אַלע צוזאָגענישן פון די פאַשיסטן — איז אַ דורכאויסיקער ליגן.די יוגנט פון ליטע זאָל נישט גלויבן און נישט פאָרן קיין דייטשלאַנד, נאָר בלייבן אין ליטע און קעמפן פאַר פריהייט.

* *
*

די היטלעריסטן יאָגט מען! שוין באַפריט וואָראָניעזש, כאַרקאָוו, ראָסטאָוו און אסך אַנדערע שטעט.

* *
*

מערץ. דער ערשטער פרילינג־חודש. נאָר דאָ איז נאָך קאַלט און שמוציק. אויפן האַרצן איז שוואר, כאַטש עס פרייען די פאַרלוסטן פון די פאַשיסטן. אָבער אַז איך גיב אַ טראַכט, אז מיר זענען נאָך אַזוי וויט פון פראָנט, און יעדער מאָג קאָן ברענגען אַן אומגליק, — וועלן אויסגעלאָשן די האָפענונגען. אַפּגים, אַז מען דאַרף זיין זייער אַ שטאַרקער מענטש, אַז מען זאָל שטענדיק גלויבן. נישט בלויז דאָן, וועו עס גייען גוטע נייעסן פון

פּראָגט, נאָר שטענדיק, אַפילו איצט, וען מען האָט אונדז ווידער דערי־
דעריקט, צוגעגליכן צו הינט, אויפגעהאָנגען אויפן האַלדז א גומערל.

אין געסטאַפּאָ האָט מען, אפּנים, באַשלאָסן, אַז מיר זענען צו ווייניק
געצייכנט, אַז לאַמעס און שיינען זענען פּאַר אַזעלכע „געפערלעכע עלע־
מענטן" נאָך גישט גענוג. האָט מען געהייסן דורכפירן א קאָנטראָל־רעגים־
טראַציע (לויט די פּריעראדיקע ידיעות) און אַרויסגעבן „פּעסער" מיט
בלעבענע גומערן.

דער „פּאַס" איז אַ שטיקל גלאָז, האַרט פּאַפּיר, צוגויפּגעלייגט אין
צווייען. דאָרטן איז פּאַרשריבן די פּאַמיליע, נאָמען, פּאָטערס נאָמען, יאָר
און אָרט פון געבוירן, פּאַמיליען־לאָגע, די פּאַרב פון די אויגן און האָר,
דער אָוואַל פון פּנים, דער וווקס. דאָ גופּא אן אָפּדרוק פון די פינגער, ווי ביי
פּאַרבערערס.

דאָס גומערל איז קיילעכדיק, אויסגעשניטן פון בלעך. די ברעגעס
זענען שלעכט ארומגעשניטן. אינמיטן אַ מגן־דוד, אין די דריי ווינקלען
זייַנע שפּייַען דריי אותיות — „ו", „ג" (ווילנער געטאָ) און „ו" אָדער
„מ" (ווייב אָדער מאַן). אויבן — צווויי לעכלעך אויף דורכציען א
שמריקל.

מענער און פרויען האָט מען רעגיסטרירט באַזונדער. די גומערן פון
די „פּעסער" הייבן זיך אָן סיי ביי די מענער, סיי ביי די פרויען פון דער
ציפער 1. פרויען איז אין געטאָ מיט אַ פּאָר טויזנט מער אַיידער מענער.

דעם אַזוי־גערופּענעם פּאַס מוז מען שטענדיק האַלטן ביי זיך. און
דאָס גומערל מאָר מען בכלל גישט אראָפּנעמען פון האַלדז — גישט בש־
טאָג און גישט ביינאַכט. די פּאָליציאַנטן פון דער טויער־וואַך מוזן שמרענג
קאָנטראָלירן, צי האָבן אַלע די בלעבעלעך ביים אַרויסגיין צו דער ארבעט
און קומען אין געטאָ.

מיר האָט דאָס פּארשאָלטענע בלעבל גלייך דעם ערשטן טאָג צעריַיצט
די הויט. אויסער דעם האָט דאָס בלעבל געמומען שוואַרץ ווערן. די מאַמע
האָט מיר אויסגעלערנט מאַכן פון אַ שטיקל שמאַלף אַ קליינעם פוטליאַר.
ווייזט זיך אַרויס, אַז מיר זענען גישט די אינציקע חכמים. אייגער אן
אָפּיציר האָט דאָס באַמערקט, האָט ער זיך צעשריען: „פערפלוכטע יודען",
די גאַנצע פעל איז שוין באַלד גישט זייערע, הימן זיי נאָך די הויט!

נאָר וואָס זאָל מען מאַן, אויב דאָס בלעבל רייצט די הויט און עס
טוט ווי? האָט מען זיך אן אַנדער עצה געגעבן — געמאַכט א נייעם פּא־
סאָן פוטליאַר, וואָס איז פון אויבן גישט פארנייט. אויב עמעצער פּאָדערט

באַווייזן דאָס נומערל, דאַרף מען א צי מאָן פּאַרן שטריקל, נעמט עס זיך אַרויס, און דער פּוטליאַר בלייבט אין בוזים.

* *
*

איך בין געווען אויף אַן א׳נטערעסאַנטן אָוונט פון ריטמישער פּלאַס־טיק. קלייניע מיידעלעך האָבן אויסגעפירט איבונגען פון ריטמישער פּלאַס־טיק, עלטערע מיידעלעך האָבן געטאַנצט. מיר איז זייער געפעלן געווען זייער מאַנץ „די ברוגזע כלה". אָבער דעם שפּאַרקסמן איינדרוק האָט אויף מיר געמאַכט דער מאַנץ „די געלע לאַטע", געשאַפן און געשטעלט דורך דער באַלעטמיסטערין ניגאַ געשטיין. איך קאָן אים נישט פאַרגעסן — ער שטייט מיר פאַר די אויגן.

...אויף דער סצענע לויפט אַרויס אַ קליין מיידעלע. זי מאַנצט פריילעך, זאַרגלאָז, שוועבט, ווי אַ שיינער שמעטערלינג. מימאַמאָל ווערט פינצטער. פון אויבן קריכט אראָפּ א ריזיקע געלע לאַטע. די מוזיק א טרויעריקע. דאָס מיידעלע דערשרעקט זיך. אויפן פּאָן פון שוואַרצן פּאַהאַנג זעט די לאַטע אוים ווי אַ גרויסער לויערדיקער שפּין. דאָס מיידעלע וויל אנט־לויפן, זיך אַרויסרייסן. עס ווערפט זיך, בעט, ספּראשעט, אָבער אַלץ אומ־זיסט — דאָס מיידעלע פאַלט, ווי אַן אונטערגעשאָסענע... פּינקטלעכער וואָלט געווען, ווען מען זאָל ווייזן דעם האַקנקרייץ, אָבער אַלע פּארשטייען דעם שכל: גראָד מאַקע דער האַקנקרייץ האָט אונדז געצוונגען צו טראָגן די געלע לאַטע.

* *
*

אין די ארומיקע שטעטלעך (אשמיאן, מיכאַלישקי און אנד.) זענען געווען אַקציעס. מען האָט דערשאָסן אַרום דריי טויזנט מענטשן.

נאָך דריי טויזנט... שוין הונדערטער טויזנטער דערמאָרדעטע!

* *
*

אין אָט די שטעטלעך ליקווידירט מען איננאַנצן די געטאָס. די היס־לעריסטן האַלטן, אַז איצט, ווען אין די אַרומיקע וועלדער איז פול מיט

פֿאַרטיזאַנער, וועלן די יידן, וואָס וווינען גישט וויט פון די וועלדער, אין די קלייַנע שטעטלעך, געווים זוכן אַ פּאַרבינדונג מיט די פּאַרטיזאַנער. דער ריבער האָבן זיי באַשלאָסן צונויפּנעמען די יידן אין ווילנער און קאָווענער געטאָס.

וויזט אויס, אַז דאָס מאָל זאָגן זיי אין אמת — מען האָט שוין אַפּילו געשיקט געטאָפּאָליציאַנטן, וועלכע וועלן דאַרפן דורכפירן די רעגיסטראַציע.

* * *

נעכטן האָט ענעס אַוועקגעשיקט אין ווילנער און קאָווענער געטאָס נאָך פּאָליציאַנטן. זייער אויפגאַבע איז — אַריבערפירן אַהין די מענטשן.

היינט האָט זיך באַוויזן די ערשטע פּאַרטיע. מען האָט זיי געבראַכט אויף וועגענער, וועלכע זענען געפּאָרן אין אַ לאַנגער רייַ. אויף יעדן צוויי־ווָאָגן — אַ באַוואָפנטער היטלעריסט.

ביים אַרייַנפּאָרן אין געטאָ צייַלט מען. אויסער דעם, לאָזט מען גישט אַרייַן אַלע אַנגעקומענע מיטאַמאָל, נאָר גרופּעסווייז. די איבעריקע האַלט מען גישט וויט פון געטאָ, אויפן קאַרמעליטער פּלאַץ.

* * *

מען האָט אָפּגענאַרט!...

פון אַלע יידן, וועלכע מען האָט אַוועקגעפירט קיין קאָווענע, האָבן זיך גערעטעוועט בלויז עטלעכע. זיי האָבן זיך אומלעגאַל אַרייַנגעכאַפּט אין געטאָ און דערציילט דעם גרויליקן אמת. געפירט האָט מען זיי מיט דער באַן. אין די וואַגאָנען זענען די מענטשן געזעסן רואיק. מען האָט נאָר גערעדט וועגן דעם, וווּ וועט זיך לעבן אין קאָווענע? וועגן די צוקונפט איז אומבאַוווסט, זעט זי אוים ענלעך אויף דער פּאַרגאַנגענהייט, און די פּאַרגאַנגענהייט אין די זכרונות זעט אַלעמאָל אוים בעסער, ווי עס איז געווען אינדעראמתן.

פּלוצלונג האָט דער צוג פּאַרלאַנגזאַמט זיין גאַנג. אַ וואַלד! היטלעריסטן בייַ אָפּענע גריבער!

די אויבער־עבליבענע בײם לעבן עלטערע שוועסטער פון מאַשע רַאַלניק
(די אינטוקע פּאַמוליע ליסאוסקענע)

אייגע וואַרפן זיך ברעכן די קראַמן פון די פענצטערלעך, אַנדערע שרייען, פּויקן מיט די פויסטן אין די וועגט. אין עטלעכע וואַגאָנען, וו בייַ די מירן איז געזעסן אַ וואַד פון סאָלדאַטן, האָבן די מע= נער זיי אַראָפּגעשמופּט און געגומען שפּרינגען פון וואַגאָן, לויפן: וועד צום וואַלד, וועד — פּאָרוים מיט דער באַן=ליניע, וועד — איבערן פעלד. די וואַד עפנט אַ שיסעריי. ס'קומען צו לויפן אויך די תלינים, וואָס האָבן געוואַרט בייַ די שוין גרייטע גריבער. אָבער די מענטשן שפּרינגען דרייסט פון די וואַגאָנען און לויפן. יונגע, אַלטע, פרויען, קינ= דער — קיינער בלייבט נישט אין די וואַגאָנען. פאַרוווונדעטע פאַלן, געזונ= טע וואַרפן זיך אויף די סאָלדאַטן און רייסן פון זייערע הענט די ביקסן, ווערגן זיי, אָבער זיי פאַלן אונטערגעשאָסענע. די פאַרוווונדעטע קאָר= משען זיך פון וויטיק, שרייען און רופן הילף. די סאָלדאַטן שילטן, בינדן איבער אייגער דעם צוויטן די צעביסענע הענט, יאָגן זיך נאָך די אומגליקלעכע, פאַרטשעפּען זיך אין פאַרוווונדעטע און טויטע, שטעכן מיט די פּיקעס אין ווענען זיי מרעפּן. און פון די וואַגאָנען הערן נישט אויף צו שפּרינגען אַלץ נייע און נייע מענטשן. אַ סאָלדאַט באַפּעלט דעם מאַשיניסט, ער זאָל אַוועקלאָזן דעם צוג, נאָר די מענטשן שפּרינגען פון די זיך באַוועגדיקע וואַגאָנען, אַ סך פון זיי פאַלן אונ= טער די רעדער, צעברעכן זיך די פּיס, נאָר פון די וואַגאָנען שפּרינגט מען אַלץ...

געענדיקט מיט אַלע אַנטלאָפענע, שלעפּן די סאָלדאַטן אַרוים פון די וואַגאָנען אַ הייפּעלע זקנים און פרויען, וועלכע האָבן זיך פאַרוקט אין די ווינקלען, און יאָגן צו די גריבער. אין וואַלד הילכן וויידער שאָטן.

די רעלסן זענען פאַרוואַלגערט מיט הרוגים. די גראָבנס זענען פול. אפילו וויי=וויט אויפן פעלד, וווהין נאָר דאָס אויג דערלאַנגט, ליגן הרוגים. אָקאָרשט זענען דאָס געווען לעבנסלוסטיקע יונגע מענער, שיינע פרויען, קינדערלעך... די מערהער גייען אַרום צווישן די הרוגים, באַ= מראַכטן זיי, גיבן וועמען אַ בריק מיטן פוס, וועמען אַ זעץ מיט דער ביקס=קאָלבע, וועמען אַ האַסטיקן דריי=איבער, כדי זיך איבערצייגן, אַז דער קרבן איז שוין טויט. אויף וועמען עס פאַלט אַ חשד, אַז ער לעבט נאָך, יאָגט מען אים אַריין אין בויך די פּיקע. זיי נישטערן אין די קעשענעס, אין די אַוועקגעוואַרפענע פעקלעך. ווי נאָר זיי דערזעען עפּעס ווערטפולס, רוקן זיי עס גלייך צו זיך אין בוזעם.

די סאָלדאַטן זענען אַוועקגעפאָרן. ס'איז געבליבן נאָר אַ וואַד, וואָס דאַרף הימן די מתים...

נאַכט... די ערד אָטעמט שוואר: עס דריקן זי די קערפערס פון אומשולדיקע מענטשן.

* *
*

אינדערפרי האָט גענם באַקומען אַ באַפעל, ער זאָל אַרויסשיקן קיין פּאָנאַר 25 געטאָפּאָליציאַנטן, וועלכע זאָלן צונויפקלייבן די הרוגים אין אַריינוואַרפן זיי אין די גריבער.

די אויפגאַבע האָט מען דער געטאָפּאָליציי אינערגעגבן גאַנץ פּונקט, כדי דער עולם זאָל וויסן: שטעלן אַ וויידערשטאַנד אָדער אַנטלויפן איז אוממעגלעך...

די געטאָפּאָליציאַנטן האָט מען צוועקגעפירט אונטער אַ פּאַרשטאַרקטער וואַך. זיי זענען שטאַרק דערשראָקן און דערשלאָגן: טראָגן מתים איז נישט בלויז אַ נישט אָנגענעמע מלאכה, נאָר זייער אַ געפערלעכע — וואר וויסט, צי מען וועט זיך אומקערן לעבעדיק — די פּאַשיסטן האָבן נישט ליב, ווען עס בלייבן אינער עדות פון זייערע פאַרברעכנס...

* *
*

פאַרנאַכט זענען אין געטאָ אַריינגעפאָרן עטלעכע פורן מ ט די זאַכן פון די דערשאָסענע.

אַלע וויסן מיר, אַז פאַרן דערשיסן צווינגט מען די מענטשן אויסצוציען זיך נאַקעט, אַז די זאַכן פירט מען אַוועק פון פּאָנאַר. אָבער מען פלעגט זיי קיינמאָל נישט ברענגען אין געטאָ, מיר פלעגן זיי נישט זען. און אַז מען זעט נישט מיט די אייגענע אויגן, לעבט מען אַזוי נישט אינער.

דער וואָגן מיט די זאַכן פּאָרט אינערן שמאָלן ברוק. די בגדים שאָקלען זיך, ווי לעבעדיקע... אָט העגנט אַראָפּ אַן אַרבל. נעכטן אינדערפרי האָט אַ מענטש ביים אָנטאָן זיך אַריינגעשטעקט אין דעם אַרבל זיין האַנט, און איצט איז די האַנט אַ פּאַרגליווערטע, אַ טויטע... אָט

לינט אַ קינדערייש מאַנטעלע... וויפל יאָר איז געווען דעם קינד, וואָס האָט עס געמאַכן? אַ היטל. עס דוכט זיך, אַז עס פאַרדעקט אַן אַראָפּ־געהאַקטן קאָפּ. דאָס היטל גלימשט זיך... אונטער דעם שמעקט אַ שוך...

עס וויל זיך וויינען, וואָיען, ביסן, שרייען. נאָר נעכטן, ערשט נעכטן האָבן אונטער די בגדים געקלאַפּט לעבעדיקע הערצער! ערשט נעכטן זענען דאָס געווען לעבעדיקע מענטשן! און היינט? זיי זענען שוין נישטאָ. מען האָט זיי דערהרגעט! איר הערט — דערהרגעט!

די געמאָ־פּאָליציאַנטן האָבן זיך אומגעקערט שפּעט אין אָוונט. זיי זענען אוים פינצטער. אייגעם האָט מען געבראַכט אַן באַוווסטזיין: א־ן אַ צעקאַליעמשעמן מת מיט אַ צעשמעטערטן קאָפּ האָט ער דערקענט זיין מאַמען...

זיי הערציילן כמעט גאָרנישט, די פּאָליציאַנטן. זיי זאָגן נאָר, אַז הרוגים זענען דאָרט זייער אַ סך, נישט אַלע האָט מען שוין באַוויז: צונויפּקלייבן. מאָרגן וועט מען דאַרפן וויידער פּאָרן...

* *
*

אויף צונויפּקלייבן די איבעריקע הרוגים האָט מען געשיקט 25 אַנ־דערע געמאָ־פּאָליציאַנטן.

דאָס געמאָ איז אין טרויער...

* *
*

מוערן רופט מען אָפּ פון ווילנע. מע וויסט אים, אַז אויפן זוע צום נייעם אָרט זאָל ער איינגענעמען אַ מיתה־משונה.

וועמען וועט מען באַשטימען אויף זיין אָרט — דאָס וויסט דער־ווייל קיינער נישט.

* *
*

אויף מורערס אָרט וועט זיין קימעל, וואָס איז שוין באַוווסט מיט זיין היהשער אכזריות, מימן ליקווידירן עמלעבע געמאָס און אַרבעטס־לאַגערן.

אַזוי‌אַרום קאָן מען זיך ריכטן אויף נאָך ערגערע אַקציעס אין גזרות, אייַדער מורערס...

אין געטאָ האָט זיך נעגומען רודערן: איינע טראַכטן, וויאַזוי אַרויס־גיין אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער, אַנדערע זוכן פרייַנד אין שטאָט, בייַ וועמען זיי וועלן אפשר קאָנען זיך אויסבאַהאַלטן, די דריטע גרייטן מע־לינעס אין געטאָ גופא.

* *
*

פּאַר זיין אָפּפאָרן פון וויליַנע איז מורער געקומען אין געטאָ. מיר האָבן זיך געריכט, אַז זיין געזעגענען וועט „באַקרוינט" ווערן מיט קרבנות. צום גליק, איז דאָס נראָד נישט געשען. מען וויסט אפילו נישט, נאָך וואָס איז ער געקומען, צי נישט אַמאָל נאָך דער לעצטער מתנה?

* *
*

די שטימונג איז אַ שרעקלעכע: קיטעל קלייבט זיך אָנהייבן זיין הערשאַפט מיט דער קאַסטראַציע פון די מענער.

אָפּטימיסטן פּרווון איינשמועסן, אַז אויף דער אייגענער פּאַראַנט־וואָרטלעכקייט וועט קיטעל דאָס נישט טאָן, ער וועט אָנפרעגן בערלין, און ביז ער וועט קריגן דעם ענטפער, קאָן זיך נאָך אַלץ ענדערן.

קיינער גלויבט נישט די מריסטער און אַלע זענען אין אַ זייער געדריקטן צושטאַנד.

* *
*

כ׳האָב שוין לאַנג נאָרגישט פאַרשריבן. צי די היצן זענען שולדיק, צי די שטימונג. אמת, עס איז אויך קיין באַזונדערע נייעס נישט געווען איצט שרייב איך באַגינען נאָך זייער אַן אומרואיקער און שלאָפלאָז־נאַכט. מיר וויסן נישט, וואָס וועט אונדז ברענגען דער קומענדיקער מאָ.

אפשר שרייב איך דאָס לעצטע מאָל. קיטל וואָרנט, אַז ער וועט ליק־ווידירן דאָס געמאָ. כ'וועל פּרוון באַשרייבן אַלץ לויטן סדר, ווי עס איז פּאָרגעקומען.

די נאַכט האָט זיך אָנגעהויבן זייער נישט רואיק. קיינער האָט גאָרנישט נישט געוווסט, אָבער שוין דער פּאַקט, אַז געגם האָט אַנולירט אַלע דערלויבענישן צו גיין ביינאַכט און האָט באַפוילן, אַז קיינער, אויסער די געמאָ־פּאָליציאַנטן, מאָר זיך היינטיקע נאַכט נישט באַווייזן אין גאַס, האָט קיין גומט נישט פּאַרשפּראָכן.

אונדזער שכן האָט פּאָרט געוואָגט אַרויסציגיין אין גאַס — מיגן דאַרף דאָך וויסן, וואָס עס טוט זיך.

מיר זענען געשטאַנען בייַ די פענצטער און געוואָלט עפּעס אויפ־כאַפּן, זיך דערוויסן, דערהערן, פּאַרשטיין. ס'האָבן זיך נאָר געהערט פייפעריין פון פּאָליציאַנטן, אַמאָל וווייט, אַמאָל נאָענטע, אַ לויפערי, געשרייען. ס'האָבן אָפּגעהילכט עמלעכע שאָסן. עמעצער האָט אַ געשרי געמאָן און אין אַוועקגעלאָפּן.

דער שכן האָט זיך אומגעקערט און געבראַכט זייער אַ מרויערישקע ידיעה. מען האָט אויסגעשפּירט דעם אומלעגאַלן שטאָטישן קאָמיטעט פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. די שפּורן פירן אויך אין גענאָ. די געסטאַפּאָ פּאָדערט ביי גענסן, ער זאָל צושטעלן דעם מיטגליד פון שטאָט־קאָם פון קאָמפּאַרטיי י. וויטענבערגן (ער איז דער אָנפירער פון פ.פ.א.).

גענגס האָט אַרויסגערופן וויטענבערגן צו זיך. נישט וויסנדיק, צו־ב וואָס מען רופט אים, איז וויטענבערג אַוועק. גענגס האָט אים אַרעסטירט און איבערגענעבן די שטאָטישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן שוין אויף אים געוואַרט. וועז זיי האָבן וויטענבערגן געפירט דורכן געמאָ, זענען פּאַרטי־זאַנער מיט געווער אין די הענט באַפאַלן די פּאָליציאַנטן, באַפרייט זייער קאָמאַנדיר און אים באַהאַלטן. צווישן די, וועלכע האָבן באַפרייט וויטענ־בערגן, איז געווען איינער מיט וואָנצעק, וועמען איך קען אין פּנים. הייסט עס, ער איז אויך אַ מיטגליד פון פ.פ.א.!

גענגס איז פּונעם דורכפאַל געווען זייער צערודערט. צוזאַמען מיט זיינע פּאָליציאַנטן איז ער אַרומגעלאָפּן און געגישטערט אין יערן ווינקעלע. די געסטאַפּאָ האָט, משמעות, שטרענג געוואָרנט, אַז אויב מען וועט

---

1 דאָס איז געווען י. קאַפּלינסקי, שפּעטער דער קאָמאַנדיר פון דער פּאַרטיזאַנער־מחנה „פּאַרן נצחון".

נישט צושטעלן וויטענבערגן, וועלן זיי ליקווידירן דאָס געמאָ. הייסט עס, ס'וועט קומען אַ סוף אויך צו געגסן און זיינע פּאָליציאַנטן. דערפאַר קריכן זיי אַזוי פון דער הויט.

באַלד הייבט שוין אָן מאָגן. איך ענדיק שרייבן. אויף דער אַרבעט וועט מען אַרויסלאָזן, צי נישט?

* * *

כ'בין ערשט געקומען פון דער אַרבעט. טרויעריקע נייעס: וויטענבערג איז אין געסטאַפּאָ.

איצט האָב איך זיך דערוווסט אויספירלעכער וועגן די געשעענישן פון דער פאַרגאַנגענער נאַכט און היינטיקן מאָג.

וועגן די געמאָ־פּאַרטיזאַנער האָבן זיך דערוווסט וועגן וויטענבערגס אַרעסט, האָבן זיי פּראָקלאַמירט זייער פּאַראָל „לזות רופט"[1], וואָס האָט באַדייט, אַז עס וועט דערקלערט אַ תיכפדיקע מאָביליזאַציע פון אַלע מיטגלידער פון פ. פּ. אָ.

אומזיסט האָט גענס געפּרוווט געפינען וויטענבערגן. באַוואָפנטע געמאָ־פּאַרטיזאַנער האָבן אָפּגעטריבן די געמאָ־פּאָליציאַנטן יעדעם מאָל, וועלן זיי פּלעגן זיך דערנעענטערן צום הויז, וווּ זיי האָבן זיך פּאַרבאַריקאַדירט.

גענס האָט באַשלאָסן בייטן די מאַקטיק. ער האָט באַפּוילן צו ווישן געבן וויטענבערגן דעם אולטימאַטום פון געסטאַפּאָ: אָדער וויטענבערג אָדער דאָס גאַנצע געמאָ.

דער „פּאַרלאַמענטאַריער" האָט געבראַכט גענסן אַזאַ ענטפער: די פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע האַלט נישט, אַז מיט אַרויסגעבן וויטענבערגן וועט מען רעטעווען דאָס געמאָ. אויב קיטעל האָט שוין געזאָגט רעדן וועגן אַ ליקווידאַציע, וועט די ליקווידאַציע סייווי פּאַרקומען. די פּאַרטיזאַנער וועלן אָבער שטעלן אַ ווידערשטאַנד. און וויטענבערג, זייער קאָמאַנדיר, וועט זיין צוזאַמען מיט זיי. ער וועט קעמפן קעגן די פּאַשיסטן.

---

[1] אַ מיידל אַ מובטגליד פון פ.פ.אָ. מיטן נאָמען ליזע (איר פּאָמיליע האָט זיך מיר נישט אייגעגעבן פּעסטצושטעלן) האָט מען פּאַרהאַלטן ביים אַריינטראָגן אין געטאָ געווער. מען האָט זי דערשאָסן. איר נאָמען איז געווארן דער שלאַכט־פּאַראָל פון די פּאַרטיזאַנער.

אַלזאָ, ווייטענבערגן וועט די געסטאַפּאָ נישט באַקומען.

די צייט איז געגאַנגען פאָרויס. גענס האָט ווידער געשיקט צו ווייטענבערגן דעם פאַרבינדלער.

און פּלוצים האָט ווייטענבערג געמאָלדן, אַז ער וועט גיין. ער ווילּ נישט, אַז צוליב אים זאָלן אומקומען צוואַנציק טויזנט מענטשן. ער האָט רואיק און באַשיידן געזאגט זיך מיט די חברים, געבעטן, זיי זאָלן פאָרזעצן דעם קאַמף, און איז אַוועק צו גענסן, צו וועמען עס האָבן באַדאַרפט אָנקומען די געסטאַפּאָ־לייט.

פון יענער זייט געמאָ, לעבן טויער פון הויף, וווּ עס האָט געווינט גענס, האָט זיך אָפּגעשטעלט אַ פאַרמאַכטער אויטאָ פון געסטאַפּאָ[1]. גענס האָט אַרויסגעפירט ווייטענבערגן, באַוואָפנטע סאָלדאַטן האָבן אים אַ כאַפּ געמאָן, אַרײַנגעוואָרפן אין אויטאָ און אַוועקגעפירט... ווייטענבערגן וועט מען, מסתמא, פּיניקן און נאָכדעם דערשיסן.

כ׳וויים נישט, וויפל איך וועל לעבן, אָבער פאַר יעדער רגע לעבן וועל איך דאַרפן דאַנקבאַר זיין ווייטענבערגן. היינט האָט ער מיך גערעטעוועט. נישט נאָר מיך — אויך די מאַמע, מירען, די קינדער, טויזנטער מאַמעס און קינדער...

* * *

וווּיזט זיך אַרויס, אַז ווייטענבערג האָט געהאַט ביי זיך סם, און אין געסטאַפּאָ האָט ער זיך אָפּגעסמט.

דער שכן האַלט, אַז מען האָט, מסתמא, אויסגעשפּירט נישט דעם גאַנצן שמאָטישן אומלעגאַלן קאָמיטעט. אין אים גייען אָן ספק אַריין נאָר קאָמוניסטן פון גענסן, און נישט בלויז ווייטענבערג. אויב מען

---

[1] גענס האָט געווינט אויפן הויף פון דער פּאָליציי־קאַמענדאַטור. דער הויף האָט זיך געגרענעצט מיט קאָוונער גאַס, וואָס האָט זיך געפונען אויסערן געמע. דער טויער אויף דער גאַס איז, פאַרשטענדלעך, געווען פאַרמוויערט, אָבער דאָס טירל פון טויער האָט מען, לויט גענס ביטע, אויבערגעלאָזט. דער שליסל פון טירל איז געווען ביי גענסן. באַנוצן זיך מיט דעם אַרויסגאַנג האָט געמעגט נאָר ער אַליין. מורא האָבנדיק, אַז אויב מען וועט פירן ווייטענבערגן דורכן געמע, וועט ווידער עפּעס פּאַסירן, האָט גענס אים אַרויסגעפירט געהיים, דורך דעם טירל.

פּאָדערט מער־קיינעם נישט, אין אַ סימן, אַז וועגן די איבעריקע מיט־גלידער וויסט מען נישט[1].

* *
*

אין וואָלד, צו די פּאַרטיזאַנער, איז ארויס אַ גרויסע גרופּע מיט־גלידער פון דער געמאָ־אָרגאַניזאַציע פון פ. פּ. אָ. מערסטנס יונגע, וועמען מען האָט אין דער צייט פונעם לעיגן נאָך וויטענבערגן געזען מיט געווער אין די הענט. פּאַרבלייבן אין געמאָ אין פּאַר זיי איצט אַ דאָפּעלטע סכנה[2].

* *
*

יעדער מאָג ברענגט נייעס. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, וואָס מענטשן גייען אַרויס אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער, האָט נענט געהייסן אַלע בריגאַדירן צושטעלן אין מויער־וואַך רשימות פון זייערע בריגאַדעם און יעדן מאָג, אינדערפרי און אין אָוונט, מעלדן, וויפל מענטשן גייען אַרויס פון געמאָ צו דער אַרבעט און וויפל קערן זיך אום צוריק.

מיט אַ קורצער צייט צוריק האָט מען שטאָט פּאַראַלמן דעם מיטגליד פון פ. פּ. אָ. סווירסקי. מען האָט ביי אים געפונען געווער און פּאַרשפּאַרט אין לוקישקער תפיסה. פון געמאָ האָט מען אין תפיסה געבראַכט אויך זייגע צוויי מעכטערלעך. וען די סאָלדאַטן זענען אַריין אין קאַמער געמען דעם פּאָמער, האָט די יונגערע מאָכטער זיך אַ וואַרף געמאָן צו אים, אַרומגעאָרעמט מיט די הענטלעך זיין האַלדז און נישט

---

1 מיטגלידער פון אומלעגאַלן שטאָטישן פּאַרטיי־קאָמיטעט זענען געווען אויך דער סעקרעטאַר פון דער פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע פון געמאָ ב. שערש־נעווסקי און כ. בּאָראָווסקאַיאַ, וועלכע איז בעת דער ליקווידאַציע פון געמאָ צוזאַמען מיט אַ גרויסער גרופּע אַרויס דורך קאַנאַליזאַציע־רערן, אָהנע אין וואַלד און געווארן קאָמאַנדאַנט פון דער פּאַרטיזאַנער־מחנה „פּאַרן נצחון".

2 דאָס זענען געווען ב. שערשנעווסקי, ר. בוראָסקאַיאַ (סעקרעטאַר פון דער קאָמיו־אָרגאַניזאַציע אין געמאָ), ה. ברידער ל. און ג. גאָרדאָן, י. דוב־משאַנסקי, ר. שערשניעווסקאַיאַ, י. מאַצקעוויטש און אַנד.

אָפּגעלאָזט. אייגער פון די סאָלדאַטן האָט אויסגעשאָסן און דאָס קינד איז געפאַלן טויט אויפן דיל. סווידסקין מיטן עלטערן מעכטערל האָט מען אַוועקגעפירט קיין פּאָנאַר.

הייגט באַגינען האָט אַ געמאָ=פּאָליציאַנט פון דער מויער=וואַך פּאַר=האַלטן אַ יונג, וואָס האָט געוואָלט אַרייגטראָגן אין געמאָ גענוער. דער יונג האָט געפרוווט אייגרעדן דעם פּאָליציאַנט, ער זאָל אים אָפּלאָזן, דערבייגעטענהט, אַז דאָס געווער איז באַשטימט פּאַרן קאַמף קעגן די היטלע=ריסטן און אין אָט דעם קאַמף זענען פּאַראַגטערעסירט אַלע: סוף=כל=סוף וועלן דאָך די היטלעריסטן גישט שאַנעווען אויך די קעפּ פון די געמאָ=פּאָליציאַנטן. דער פּאָליציאַנט האָט אָבער אפילו הערן גישט געוואָלט. ער האָט גענומען שרייען, אַז צוליב אַזעלכע „שווייץ=קעפּ" קאָן ליידן דאָס גאַנצע געמאָ. אויב מען וואָלט לעבן רואיק, גישט שטעלן קיין וויידערשטאַנדן, וואָלטן די דייטשן גאָרגישט גישט געמאָן. „מיט אַ רע=וואָלווער קעגן אויטאָמאַטן און מאַנקאַן קאָן מען גישט גיין. פּאַר אָט דעם רעווואָלווער קאָן מען פּאַרניכטן דאָס גאַנצע געמאָ"...

דערזען, אַז מיטן פּאָליציאַנט וועט ער גישט צונויפרעדן זיך, האָט דער יונג אויסגעשאָסן אין אים און מומל פּאַרשוווונדן.

דעם פּאַרוווונדעטן פּאָליציאַנט האָט מען אַוועקגעפירט אין שפּיטאָל. גלייך איז אַהין געקומען די גאַנצע פּני פון געמאָ. געהייסן די דאָקטוירים מאָן אַלץ, וואָס עס איז נאָר מעגלעך, כדי ראַטעווען דעם פּאַרוווונדעטן. אָבער ס'האָט גאָרגישט גישט געהאָלפן, און דער פּאָליציאַנט האָט זיך געמוזט געזעגענען מיטן לעבן.

* *
*

די גרויסע גרופּע מענטשן, וואָס איז אַרוים אין וואַלד, האָט ביים מיצקוגער בריק אָנגעטראָפן אויף דעם שונאם אַ לאָקערונג. עס האָט זיך צעפלאַקערט אַ שלאַכט. לויידער, זענען די כוחות געווען שוין צו=פיל גישט קיין גלייכע. פון דער גאַנצער גרופּע זענען געבליבן לעבן בלויז עטלעכע מענטשן...

דאָס האָט אָבער גישט אָפּגעשראָקן: אין וואַלד זענען אַרוים נייע צוויי גרופּעס, מערסטנס בחורים. פּאַר פאַמיליע=מענטשן איז דאָס צו שווער.

* *
*

פּאָריקע נאַכט האָבן מיר דערהערט, ווי מען קלאַפּט אין אונדזער דירה. דאָס זענען געקומען צוויי געמאָ־פּאָליציאַנטן רופן אונדזער שכן קויפמאַן מיט זיין געזינד צו גענסן. קויפמאַן מיט זיין פרוי זענען שוועק, און דאָס קינד האָבן זיי געלאָזן מיט דער באָבען. איגניכן זענען די פּאָ־ליציאַנטן וויידער געקומען און געזאָגט, אַז די עלטערן בעטן ברענגען דאָס קינד. די באָבע האָט עס ווארעם איינגעוויקלט און אַוועקגעטראָגן.

אונדז איז באַפאַלן אַ פּחד: אויב מען שיקט אינמיטן נאַכט קינד, הייסט דאָס, אַז דעם געמאָ דראָט אַ געפאַר, און גענם ווי ראַטע־ווען זיינע מענטשן. קויפמאַן איז געווען בריגאַדיר פון די ארבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט אין „הערעסבאַושטעלע", אַ מיטלדיר פונעם „בריגאדירן־ראַט", וועלכן גענם האָט געשאַפן, און אַ גוטער באַ־קאַנטער פון גענסן.

די באָבע איז געקומען צוריק, נאָר זי האָט אונדז גאָרנישט געקאָנט דערציילן. דאָס קינד האָט זי אַפּגענעבן דער מומער. זיי זיצן אין קרי־מינאַל־פּאָליציי, דאָרטן געפינען זיך נאָך עטלעכע בריגאַדירן מיט די געזינדן. צוליב וואָס האָט מען זיי ארויסגערופן און מען האַלט זיי אין דער פּאָליציי, וויסט קיינער נישט.

מיר האָבן קוים דערוואַרט זיך, עס זאָל ווערן טאָג. אויף די גאַס־זן איז רואיק, מענטשן קלייבן זיך ארויסגיין צו דער ארבעט. די בריגא־דעס, וועמענס בריגאַדירן מען האָט ביינאַכט ארויסגערופן צו גענסן, וועלן גיין צו דער ארבעט אָן זיי. עמעצער וועט פאַרבייטן אויף אין טאָג.

אין אַוונט, וועו כ'בין געקומען פון דער ארבעט, האָב איך זיך אַלץ דערוווסט...

ביינאַכט האָט מען קרימינאַל־פּאָליציי געבראַכט אַ גאַנצע גרופּע בריגאַדירן מיט די געזינדן. אַלע האָבן געוואַרט אויף גענסן, וויל גערופן אַזעלכע האָט מען זיי אין זיין נאָמען. גענס איז אָבער נישט גע־קומען: אָנשטאָט אים איז געקומען דער קאָמענדאַנט פון דער ארבעטס־פּאָליציי, מאָווביץ. דאָס האָט ער ארגאַניזירט אָט די „נאַכט־שפּיל", דאָס האָט ער געשיקט ברענגען קויפמאַנס קינד.

באַגינען האָט מאָווין געזאָגט די בריגאַדירן, אַז געגם בעט זיי אַריבערגיין אין דער געמאָ=תפיסה. די בריגאַדירן האָבן געגומען זיך באַ=אומרואיקן, נאָר זעענדיק, אַז אין געמאָ איז שטיל, האָבן זיי אויפגע=הערט צו שרעקן זיך. חוץ דעם, האָט דער קאָמענדאַנט פון דער געמאָ=תפיסה בייגעלי זיי אויך פאַרזיכערט, אַז קיין סכנה דראָט זיי נישט.

מיטאַמאָל האָבן די בריגאַדירן דערהערט, ווי צו דער תפיסה איז פון דער שמאָט=זייט, פון לידסקער גאַס, צוגעפאָרן אַן אויטאָ[1]. אויף די מרעפּ האָבן זיך צעהילכט די שווערע מריט פון סאָלדאַטן און די שט=מען פון געמאָ=פּאָליציאַנטן. זיי האָבן עמעצן געאָגט פון דער שכנותדי=קער תפיסה=קאַמאַר. ערגעץ אויפן הויף האָט געדונערט אויך געגם שטים. די בריגאַדירן זענען געזעסן אין איינע שרעק.

ווען דער אויטאָ איז אָפּגעפאָרן, איז אין קאַמער פון די בריגאַדירן אַרייגגעלאָפּן אַ צופרידענער בייגעל. ער האָט זיי דערקלערט, אַז די גע=פאָר איז אַריבער. באַלד וועלן זיי קאָנען גיין אַהיים. ער האָט זיי דער=ציילט די סיבה פון דעם טומל.

קימעל האָט געפאָדערט, מען זאָל דערשיסן אַלע בריגאַדירן, פון וועמגם בריגאַדעם ס'איז כאָטש איין מענטש אַוועק אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. נאָר די בריגאַדירן זענען געווען אייגענע מענטשן ביי גענזן, האָט ער אַנשטאָט די בריגאַדירן געשיקט צום שיסן אַנדערע. די בריי=גאַדירן וועלן אינגיכן גיין אַהיים.

פּלוצלונג האָט זיך וויידער דערהערט אַ הודזשעריי פון אַ צופאָרנדיקן אויטאָ. די אָנגעקומענע סאָלדאַטן האָבן געגומען קלאַפּן אין טירל!

בייגעל איז געוואָרן ווייס פון שרעק און געעפנט. אַ צערייצטער איז פאַרבייגעלאָפּן קימעל. ער האָט באַפוילן, געגם זאָל תיכף קומען אַהער.

קימעל האָט זיך געבייזערט אויף אים, געזידלט, געדראָט, אַז ער וועט נישט דערלויבן, מען זאָל אים גאָרן. ער האָט געפאָדערט די אמתע בריגאַדירן.

---

[1] די תפיסה, ווי געגם הויף, האָט אויך געהאַט אַ באַזונדער טירל, ווײַל פּירט ארויס אין שטאָט. דער שליסל פון טירל איז געווען ביים תפיסה=קאָ=מענדאַנט. מיט דעם טירל פלעגט מען זיך באַנוצן זעלטן, ווען מען האָט באַדאַרפט אויערגעבן די אַרעסטאַנטן פון תפיסה אין געסטאַפּאָ בסוד פון די געמאָ=אייגהויגער.

אין קאַמער פון די בריגאַדירן הערט מען אַלץ דייטלעך וואָרט אין וואָרט... נענט הייסט אָפּשלוסן די מיר...

קויפמאַנס פרוי לויפט צו צום פענצטער. עס איז דער צווייטער שטאָק, דאָס פענצטער איז פאַרקראַטעט. אונטן שטייט נאָך פון באַגינען די באָבע. די מאַמע שטופט פאָרזיכטיק דורך דאָס קינד דורך די קראַטעס אוז, אַ געשריי געבנדיק: „זאָל דאָס קינד כאָטש בלייבן לעבן!", לאָזט זי דאָס קינד פאַלן אויף דער באָבעס הענט. די באָבע כאַפּט אונטער דאָס ווייננדיקע אייניקל אוז באַגלייט צום טויט דעם זון מיט דער שנור...

פאַרנאַכט איז קיטעל געקומען אין געמאָ אוז געהייסן צונויפנעמען די נאַנצע באַפעלקערונג. ער האָט געמאָלדן, אַז מיט עמלעכע שעה צוריק זענען אין פּאָנאָר דערשאָסן געוואָרן 32 מענטשן — 11 בריגאַדירן אוז זייערע געזינדן. זיי האָבן געמוזט שטאַרבן דערפאַר, וואָס זיי האָבן שלעכט געהיט די מימגלידער פון זייערע בריגאַדעס. זאָלן אַלע וויסן, אַז פון הייניט ווקן טאָג אָן וועלן פאַר יעדן אייגעם, וואָס וועט אַוועקגיין אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער, דערשאָסן ווערן דאָס נאַנצע פּונעם אַוועקגענגענעם, דער בריגאַדיר אוז אַנדערע יודען פון דער בריגאַדע... די מאַכט אין גוט אינפארמירט, ווער עס גייט אַוועק צו די פּאַרטיזאַנער, ווייל אונטערוועגס כאַפּט מען זיי אַלע. זאָלן די הייגט דערשאָסענע 32 מענטשן זיין אַ לערע פאַר אַלעמען. זאָלן די יודען קיינעם נישט באַשולדיקן: אויב זיי וואָלטן אַליין אויף אַזאַ אופן נישט פירן צו זייער טויט, וואָלטן זיי געקאָנט אַרבעטן אוז לעבן. אוז נאָר: ער, קיטעל, וועט נישט דולדן, מען זאָל אים נאַרן, ווי דאָס איז געווען הייגט, ווען מען האָט אים אנשמאָט די אמתע בריגאַדירן אונטערגעוואָרפן עפּעס זקנים.

ווען מען האָט די ערשטע גרופּע כלומרשטע „בריגאַדירן" געפירט קיין פּאָנאָר, האָט עמעצער פון דער גרופּע אַ זאָג געמאָלן, אַז זיי זענען נאָר קיין בריגאַדירן גישט. האָט זיך קיטעל צעקאָכט. די זקנים האָט אין געהייסן סייוואי פירן קיין פּאָנאָר, נאָר אַליין האָט ער זיך צוריקגעקערט אוז געפאָדערט די אמתע בריגאַדירן.

* *
*

איבערן געמאָ גייען אַרום יינגלעך מיט פּלאַקאַטן, אין ווועלכע עס איז געמאָלדן, אַז מאָרגן, זונטיק, דאַרפן אין זאָל פון מעאַטער קומען אַלע בריגאַדירן אוז אַרבעטער. נענם וועט האַלטן אַ וויכטיקע דעדע.

* *
*

אין זיין רעדע האָט געגם נאָכאַמאָל דערציילט וועגן די בריגאַדירן. געפאָדערט, מען זאָל אַכטונג געבן אינער אויפן צווייטן. אויב עמעצער וועט אַוועק אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער, וועט מען דערשיסן נישט בלויז זיין געזינד און דעם בריגאַדיר, נאָר אויך די גאַנצע בריגאַדע. צוליב שמרענגער וואַכזאַמקייט וועלט יעדע בריגאַדע אייגנעמיילט אין גרופּעס, צו צען מענטשן אין אַ גרופּע. פּאַר יעדעס צענטל וועלט באַשטימט אַן עלטסטער, וואָס טראָגט פּאַר אַלץ די אחריות. יעדער אינער, ביי וועמען עס קומט אויף אַ חשד, אַז עמעצער קלייבט זיך אַוועקגיין צו די פּאַרטיזאַנער, דאַרף תיכף מעלדן וועגן דעם. דערמיט וועט ער ראַטעווען סיי זיך, סיי די גאַנצע בריגאַדע.

* *
*

אונדזער בריגאַדע איז שוין צעמיילט אויף גרופּעס. גוט, וואָס איך בין נאָר צו יונג און קיינער האָט נישט פּאָרגעלייגט מיין קאַנדידאַטור אַלס עלטסטע. קיינער ווייל נישט נעמען אויף זיך אַזאַ פּאַראַנטוואָרטלעכקייט.

* *
*

דער חודש אויגוסט הייבט זיך אָן פון גוטע ידיעות: די פּאָשיסטן האָבן זיך געמוזט אָפּטראָגן פון אָריאָל און בעלגאָראָד! אין מאָסקווע איז אין צוזאַמענהאַנג דערמיט געווען אַ סאַליוט.

* *
*

וויפל שמועס זענען שוין באַפרייט! וי וויט אָבער זיי אַלע זענען פון ווילנע. מען האַלט, אַז אַהער וועט די רויטע אַרמיי קאָנען קומען

בערך אין אַ האַלב יאָר אַרום, נישט פריער. גאַנצע זעקס חדשים... ניין, ניין, מען דאַרף נישט טראַכטן וועגן דעם. בעסער גלויבן, גלויבן!

* *
*

קיטעל איז פשוט אַ ווילדע חיה, נישט קיין מענטש! דער ערגסטער מענטש קאָן נישט זיין אַזאַ אכזר!

אין קענער מאָרף־לאַנד איז קיטעל געקומען אין אַ פּרעכטיקער שטימונג, מיט אַ גאַנצע סוויטע און אפילו מיט מתנות — פּאַפּיראָסן, מאַבעק און מארמעלאַד. די פּאַפּיראָסן און מאַבעק געהייסן פאַנאַדער־גאבן די בעסטע אַרבעטער, און די מארמעלאַד — זייערע קינדער. ער דאָס באַקומט דעם לאַנד, די אַרבעטס־ערטער, געפרעגט, צי אין לאַנד איז פאַראַן אַ פריזירער און האָט זיך ביי אים אָפּגעראַזירט.

דער לאַנד־עלטסטער און די אַרבעטער גופא האָבן נישט געקאָנט פאַרשטיין, וואָס קומט דאָ פאָר. עמעצער האָט געפרווט זיך הכמענען, אַז די היטלעריסטן האַלטן שוין מסתמא ערגער ווי שמאָל, אויב זיי פאָרן צו יידן מיט מתנות. אָבער די מערהייט האָט גוט געדענקט, אַז אויך אין געטאָ פלעגט מען ערב אַן אַקציע אַרויסגעבן אויף די שפּיון־קאַרטלער בעסערע פּראָדוקטן. ביי זיי איז אויפגעקומען אַ השד, אַז אפשר איז די מארמעלאַד אָפּגעסמט.

קיטעל האָט זיך געלאָזט רעדן, ער האָט אָפּטימיסטיש געענטפערט אויף עטלעכע ציטעריקע פראַגן וועגן דער צוקונפט פונעם לאַנד.

געענדיקט באַקוקן, האָט ער פאַראָרדנט אַלעמען זיך צונויפקומען אין שייער — ער וועט האַלטן אַ רעדע.

אין זיין רעדע האָט ער געהייסן פלייסיק אַרבעטן, דער עיקר — נישט פאַרבינדן זיך מיט די פּאַרטיזאַנער. די דייטשישע מאַכט, האָט ער געזאָגט, איז נישט פאַראינטערעסירט צו אומברענגען די יידן, פאַרקערט: זי דאַרף האָבן אַרבעטס־קראַפט. וועט מען אַרבעטן, וועט מען לעבן! די דייטשישע מאַכט וועט זיך באַמיען צו פאַרבעסערן די אַרבעטס־באַדינגונגען, די באַאָרגונג.

כאָטש זיינע רייד זענען געווען אומגלויבלעך, האָבן זיי ביי אייניקע אויפגעהויבן די שטימונג.

געענדיקט די רעדע, איז קימעל אַוועק צו דער טיר. אַ פייף געמאַן — און ווי פון אונמער דער ערד זענען אויסגעוואַקסן סאָלדאַטן. דורכגעלאָזט אים, האָבן זיי פאַרשלאָסן די טיר. מענטשן האָבן זיך דערשראָקן, אַנגע־הויבן שרייען, קלאַפן אין די וועגט און אין טיר. נאָר קיינער האָט נישט געענטפערט. ס'איז געווארן אַ פאַניק.

יעדערער שפּאַרט זיך צו דער טיר, ווי נאָר ער וואָלט זי קאָנען עפענען. אַלע שרייען, לייַערעמען, שמופּן. אַנדערע פרוווון באַרואיקן דעם עולם, ליקווידירן די פאַניק. זיי אַליין זענען באַהערשט פון אַ פחד, נאָר זיי וויזן דאָס נישט אַרויס. זיי טענהן: מסתמא האָט מען ציימווייליק איזאָלירט, מען וויל מאַכן אין לאַגער אַן אונטערזוכונג, קאָנטראָלירן, צי איז נישטאָ קיין געווער. אַנדערע, ווידער, שרעקן דעם עולם, אַז קימעל וויל מסתמא אַרויספירן די משפּחות און איבערלאָזן אין לאַגער בלויז די, וואָס אַרבעטן. די פאַניק פאַרשטאַרקט זיך, מען שרייט, מען יאָמערט. מענטשן פרוווון מיט די פליייצעס צעשפענען די ריזיקע אייזער־נע טיר פון שייער, מיט די פויסטן דורכברעכן אַ וואַנט. נאָר אַן אייזער־נע טיר איז שטאַרקער פון פליייצעס, די וועגט זענען טויב צו די קלעפּ פון פויסטן. טויב און דול זענען אויך די סאָלדאַטן, וועלכע הירזשען פון יענער זייט...

דורך די שפּאַלטן פון טיר און פון די וועגט האָט געטומען שפּאַרן אַ רויך. אַ שרפה!!! די געשרייען האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין ווילדע קולות. מענטשן קלעטערן איבערן באַלקן, ווילן אַטאַקירן דורכן דאַך.

דער רויך ווערט אַלץ געדיכטער. אַ יונגערמאַן נעמט אַרויס פון קעשענע אַ רעוואָלווער. אין אַן אַנדער ציימ וואָלט מען נישט געלאַזן אים באַנוצן זיך מיט געווער, נאָר איצט הייסט מען אפילו. ער שיסט אוים אין דער לופט. איין מאָל. אַ צווייט מאָל. קיין ענטפער. ער האָט אויסגעשאָסן אַלע קוילן, נישט לאָזנדיק אפילו קיין איין קויל פאַר זיך...

עם באַווייזט זיך אַ פלאַם. ער פאַרבריימערט זיך, דערנעענטערט זיך. קעמפּנדיק מיטן שטיקנדיקן רויך, שרייען מענטשן, רופן נאָך הילף: אפשר וועלן די פרויען, וואָס זענען געבליבן אין די באַראַקן, דערהערן און קומען ראַטעווען.

דער פלאַם ווערט עזותדיקער, גנבעט זיך אונמער אַלץ נעענטער. ד', וואָס שמייען ביי די וועגט, ווילן אַנטלויפן פון פייער, זיי שמופּן זיך צים צענמער. נאָר ס'איז ענג, אַלע זענען צוגעשפּאַרט אייַנער צום צווייטן, נישטאָ וווּ זיך אַ קער צו טאָן. ביי אייניקע האָבן זיך שוין אָנגעצונדן די

קלייַדער, די האָר. קאָרטשענדיק זיך פון שרעקלעכן ווייטיק, שפּאַרן זיי זיך צום צענטער, אַהין, ווו דער פּלאָם דערגרייכט נאָך נישט. פון זיי צינדן זיך אָן אַנדערע. מען פֿרווּוט לעשן אייַנער ביים צווייטן דאָס פּייַער. נאָר אומזיסט. עטלעכע מענטשן זענען שוין געפאַלן אָן באַוווסט־זיין. אויף זיי פאַלן אַנדערע. דער פּלאָם צעבושעוועט זיך נאָך מער, אייַלט זיך אַלעמען אַרומכאַפּן, אייַנשלינגען, באַהאַלטן זיי אין זיין רו־טער גיהנום־היץ.

אין דער זעלבער צייט דערהערן זיך ווילדע געשרייען פון די פרויען־באַראַקן, זיי בעטן הילף! זיי ברענען אויך! און קינדער, פּיצלעך קינדער!!! דעם שוין אַנטרינענדיקן באַוווסטזיין שנייַדט דורך אָן אימה־דיקער שוידער.

עס פאַלט איין דער דאַך, עס צעוואַלגערן זיך די וועגן, עס פלאַ־קערט אַ גרויסער שיטער פון מענטשן און קלעצער...

און קימעל מיט זיין סוויטע שטייען זיך נישט וויט אויפן בערג און קוועלן פון דעם בילד...

וועו קימעלן איז דערעסן געוואָרן צו קוקן, האָט ער זיך אַרייַנגע־זעצט אין אויטאָ און איז אַוועקגעפאָרן. אָנגעזאָגט די סאָלדאַטן, זיי זאָלן אויפּפּאַסן, אַז דער פּלאָם זאָל זיך נישט אַריבערוואַרפן אויף די נאָענטע בייַמער, און זיי זאָלן פונדאַנען נישט אַוועק, ביז דער שיטער וועט נישט אויסגעלאָשן ווערן.

דער שיטער האָט געברענט לאַנג... נאָכדעם האָבן די סאָלדאַטן לאַנג געמישט דאָס אַש און די פאַרברענטע בייַנער...

וועו די סאָלדאַטן זענען אַוועק, האָט דאָ געוומען הוליען דער ווינט. ער האָט דאָס אַש צעווייט, געיאָגט אין דער לופט...

פון אָט דעם אימהדיקן גיהנום האָבן זיך גערעטעוועט בלויז צווי מענטשן, זיי זענען צופעליק נישט אַריין אין שייער. דערזען די צי־גרייטונגען פון די היטלעריסטן, זענען זיי אַנטלאָפן, זיך אַרייַנגעגנבעט אין געמאָ און אַלץ דערציילט.

* *

*

קימעל האָט ליקווידירט אויך דעם רעשער מאָרף־לאַגער.

מען דערציילט, אַז נאָך אַ שלאַכט מיט די פּאַרטיזאַנער, האָבן די היטלעריסטן געפונגען אין וואַלד אַ היטל, ווו אינעם אונטערשלאָק אין

געלעגן אַן אַרבעטס־שיין אויפן נאָמען פון אַן אַרבעטער פון רעשער מאַרק־לאַגער.

דעם לאַגער האָט קיטעל ליקווידירט פֿשוטער. אַלעמען דערשאָסן און אויפן אָרט באַגראָבן...

* * *

כ'האָב געהערט, אַז מען האָט דערשאָסן איינעם אַ מיטגליד פון פ. פּ. אָ. — מיקטינגען. ער האָט געהייסן אַרויסגעמראָגן געוואָר פון דעם פֿאַשיסטישן סקלאַד אין בורבישאָק. וועלן ער האָט דערפֿילט, אַז מען האָט אים אַנטדעקט, האָט ער געפֿרוווט לויפן, נאָר עס האָט אים דער־יאָגט דעם שונאם אַ קויל.

וואָס וועט זיין וויטער? די היטלעריסטן זעען דאָך זייער גוט, אַז אין גאַנצן זענען פֿאַרשפּאַרט שוין גישט קיין געהאָרכזאַמע, אָנגעשרא־קענע, שטילינקע מענטשלעך, מיט וועלכע מען קאָן מאָן, וואָס מען וויל. יעדער העפטלינג שטעלט איצט אַ ווידערשטאַנד. וויטענבערג, פ. פּ. אָ., דאָס מאַסנווייז אַוועקגיין אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער, די „קאָוונער אַקציע", וועלן מענטשן האָבן אפילו מיט הוילע הענט זיך געוואָרפן אויף דער וואַך...

קלאָר, אַז די היטלעריסטישע מאַכט וועט אַזאַ לאַגע גישט דולדן. אמת, אייניקע פֿרוווין דערווייזן, אַז איצט כלומרשט האָבן די דייטשן שוין גישט קיין רעכט אַליין, אויף אייגענעם אייגזען, אָן דעם הסכם פון דער העכערער מאַכט, ליקווידירן גרויסע געמאָס. נאָר די העכערע מאַכט וועט אין אַזאַ דערלויבעניש גישט אָפּזאָגן. פּאַר זיי איז קיין הלוק נישט, צי איז דאָס דער קענער לאַגער, דער רעשער, צי דאָס וילנער געטא — אַלץ איינס.

וואָס וועט זיין?

דערווייל ציען די היטלעריסטן אַלץ ענגער צוגויף די קייטן. זיי האָבן פֿאַנאַנדערגעשיקט צו אַלע אונטערגעמער אַן אינסטרוקציע, אונטערגעשריבן פונעם געביטס־קאָמיסאַר, וויי מען דאַרף זיך באַגיין מיט די יודען, וואָס געפינען זיך ביי זיי אויף אַרבעט. ערשטנס, שפּרענג אַכטונג געבן, אַז זיי זאָלן גישט אַרומגיין אָן די לאַטעם אָדער אין שלעכט צוגעגייטע לאַטעם. צווייטנס, גישט צעמיילן אויף קלייניע גרו־

פּעם און נישט שיקן זיי אויף אַרבעט אייגציקווייז. דרימנס, נישט אַרויס־
לאָזן פון די אַרבעטס־לאָקאַלן, אפילו מיט אַ באַגלייטער. פּערמנס,
אויסלירן די יודען פון אַלע איבעריקע אַרבעטער. פּינפטנס, בייַ דער
קלענסטער אומגעהאָרכזאַמקייט אָדער אומצופרידנקייט תיכף מעלדן
וועגן דעם דער דייטשישער מאַכט. וווייטער: פאַרבאָטן יעמוועדע פאַר־
לייכטערונגען. אין יענע אַרבעטס־לאָקאַלן, ווו עס זענען פאַראַן אַ קיך
און אַן עס־זאַל, פאַרבאָטן די יודען צו באַנוצן זיך מיט זיי. פאַר נישט
אויספילן די אַלע פאַראָרדענונגען, וועלן די אַרבעטסגעבער צוגעצוווגן
ווערן צו פאַראַנטוואָרטלעכקייט.

נישט געקוקט אויף קיין זאַך, גייט די יוגנט סייוויי אין וואַלד אַריין
צו די פּאַרטיזאַנער.

* *

נעכטן איז צוזאַמען מיט דער בריגאַדע געקומען צו לויפן אין
גטאָ זייער אַן איבערגעשראָקענער ייִד, אַן אויסגעשמירטער און אין
צעפליקטע בגדים. ער איז נעלם געוואָרן אין הויף פון רודניצקי־גאַס, 7
(דאָרט ווינען אַלע, וואָס אַרבעטן אויפן אַעראָדראָם).

ער האָט דערציילט, אַז אינמיטן מאָג איז זיין גרופּע פלוצלינג
אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַ גרויסער וואַך. מען האָט געהייסן וואַרטן
די אַרבעט און זיך אויסשטעלן. דערזען אַזאַ וואַך, האָבן מענטשן זיך
דערשראָקן, אָבער אַנטלויפן איז געווען אוממעגלעך: די וואַך האָט זיי
געדיכט אַרומגערינגלט. אייגער אַ היטלעריסט האָט געזאָגט, אַז מען
וועט זיי פירן קיין עסטלאַנד אויף אַרבעט.

אין אַזעלכע זאַכן גלויבט שוין קיינער נישט...

* *

*

סיהאָבן זיך נישט צוריקגעקערט פון דער אַרבעט נאָך עס־
לעבע גרויסע בריגאַדעס. דאָס געמאָ זעט אויס ווי אַ בית־עולם.

* *

*

וואָס ווייטער, אַלץ ערגער, מען רעדט, אַז כּמעט פון אַלע אונטער־
נעמונגען וועט מען אָפּזאָגן די יידן. מען וועט לאָזן נאָר אין עטלעכע
ערטער, און זייער ווייניק.

די אייביקע אָפּטימיסטן טענהן, אַז דאָס איז אוממעגלעך: כּל־
זמן זיי האַלטן דאָס געמאָ, וועלן די אָקופאַנטן צאַפּן פון דעם וואָס
מער אַרבעטס־קראַפט. אויף ליקווידירן דאָס געמאָ דאַרפן זיי באַקומען
אַ דערלויבעניש. דער פּראָצעס דערנעמטערט זיך גיך, ביז זיי וועלן
קריגן די דערלויבעניש, וועט די רויטע אַרמיי שוין זיין אַוועק נאָענט,
אַז די פּאַשיסטן וועט נישט ליגן אין קאָפּ דאָס געמאָ, זיי וועלן
מראַכטן, ווי מאַכט מען די פּליטה מיט גאַנצע ביינער.

וועט דאָס זאָל מאַקע אַזוי זיין!

* *
*

דער „אַרבייטס־אַמט" האָט געקראָגן אַ רשימה פון די אונטערגע־
מונגען, וווּ מען זאָגט אָפּ אַלע יידן.

איך מיט דער מאַמען זענען שוין אויך אָן אַרבעט...

* *
*

היינט איז זייער אַ מאָדנער טאָג. אינדערפרי האָבן אַלע, לויט דע־
געוווינהייט, זיך געקליבן אויף זייערע ערטער, פונוואַנען זיי גייען שטעג־
דיק אַרוים אויף דער אַרבעט. מיר האָבן מיט קנאה געקוקט אויף די
איינצלנע בריגאַדעס, וואָס גייען אויך היינט פּונדעסטוועגן צו דער אַר־
בעט.

דאָס געמאָ איז היינט אַ גאַנצן מאָג פול מיט מענטשן. פון די
איינצלנע בריגאַדעס, וועלכע זענען אַוועק אויף אַרבעט, איז אין געמאָ
נישט געווואָרן גרויסער. מיר זענען נישט געווויגט צו זען דאָ אין מיטן
מאָג אַזויפיל מענטשן, איבערהויפּט מענער. נישטאָ וווהין צו גיין. נישטאָ
וואָס צו מאַן, נישטאָ וואָס צו עסן.

אַלץ האָט אַ שיעור, אָבער נישט קיין אומגליקן. זיי וויסן נישט
פון קיין גרענעץ. עס האָט זיך געדוכט, אַז ערגער קאָן שוין נישט זיין.
זעט איר דאָך, אַז עס קאָן דווקא יאָ זיין ערגער...

מאָרגן וועט שוין קיינער נישט אַרויסגיין צו דער אַרבעט: מען
האָט אָפּגעזאָגט לחלוטין אַלעמען. דאָס געמאָ וועט זיין פאַרמאַכט,
איזאָלירט פון דער גאַנצער וועלט.

* *
*

בײַנאַכט איז געווען רואיק.

גענאָם האָט פּאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אַלע, וועלכע האָבן פּריער געאַרבעט און ווילן אויך אַרבעטן, וועלן אײַנגעאָרדנט ווערן אויף אַרבעט נישט אין שפּאָט, נאָר אין געמאָ גופא. דאָס געמאָ האָט מען פּאַרמאַכט נאָר צוליב דעם, כדי ס'זאָל נישט זײַן קיין מעגלעכקייט אַוועקצוגיין צו די פּאַרטיזאַנער. עס פּאַרברײַטערן זיך די וואַרשטאַטן, אײַבערהויפּט די שמריקעריי און שנײַדערײַ. עס ווילן אַרבעטן דרײַ שיכטן. מען האָט געבראַכט אַ סך שײַנעלן און ווײַס, וועלכע מען ברענגט גיך אויסוואַשן און צורעכט מאַכן. אין די וואַרשטאַטן געמט מען אָן נייע מענטשן.

* *
*

איך אַרבעט אין די שמריקעריי-וואַרשטאַטן. זײַ זענען זייער גרויס — אײַבערן גאַנצן זאָל פון יודענראַט. עס שטייען לאַנגע רייען טישן. בײַ יעדן טיש זיצן אײַנגעהויקערט איבער דער אַרבעט 20 פּרויען. די עלטסטע פון די טישן ברענגען אַ בארג צעריסענע העמדשקעס און מיר שמריקן צו פּינגער. אָדער האַלבע פּינגער. מיר אַרבעטן אין דרײַ שיכטן.

גישטאָ וואָס צו עסן. אמת, אויף די קאַרטלעך ג'ט מען איצט אַרויס רעגולערער, נאָר זייער וויניק! וואָס וויטער, אַלץ שוואַרער ווערט צו ליידן הונגער

מיר דוכט, אַז דאָס געמאָ איז איצט ענלעך צו אַן אַלטער מאַשין, פון וועלכער עס זענען אַרויסגעשרויפּט אַלע שרויפּן. ביז קיינער משעפּעט זי נישט, האַלט זי זיך. זאָל נאָר עמעצער צורירן זיך צו איר, כאָטש מיט אײַן פּינגער — וועט זי זיך צעשיטן.

* *
*

אינדערפרי, וען מיר האָבן נאָרוואָס אָנגעהויבן די אַרבעט (די וואָך אַרבעט איך אין דער ערשטער שיכט), האָט זיך פּאַרשפּרייט אַ קלאַנג,

Bekanntmachung

Gemäss einer Anordnung des Herrn Gebietskommissars Wilna-Stadt sind sämtliche Juden verpflichtet, im Ghetto zu wohnen. Trotz dieser Anordnung kommt es immer wieder vor, dass Juden von ihrer Arbeitsstätte nicht zurückkehren, sondern bei dem Arbeitgeber übernachten. Einzelne Personen der einheimischen Bevölkerung gehen zum Teil so weit, dass sie Juden geheim aufnehmen und verbergen.

Ich fordere daher alle Einwohner Wilnas auf, alle Juden und Halbjuden, gleich ob getauft oder nicht getauft, welche sich noch ausserhalb des Ghettos befinden, bei dem zuständigen Polizeirevier zu melden.

Wird nach dem 30. 10. 1941 ein Jude ausserhalb des Ghettos in einer Wohnung angetroffen, so erfolgt strengste Bestrafung der Wohnungsinhaber.

Wilna, den 29. Oktober 1941.

Der Gebietskommissar der Stadt Wilna.
I. A. Murer

באַפעל פון מוררן וועגן דער שטרעגגער פּאַראַנטוואַרטלעכקייט פון די, וועלכע וועלן אויסבאַהאַלטן יידן

אַז דאָס געמאַ איז אַרומגערינגלט. מיר האָבן געוואָרפן די אַרבעט און געוואָלט לויפן אהיים, אָבער דער עלטסטער פון דער שיכט האָט גישט אַרויסגעלאָזט. ער האָט פאַרמאַכט די טיר און געהייסן זיצן אויף די ערמער. ער וועט אַליין אַרויסגיין אויף דער גאַס און זיך אַליין דערוויסן.

זיצן מיר אויף די ערמער. אַרבעטן, פאַרשמייט זיך, קאָנען מיר שוין גישט. מיר זענען דערשראָקן, פּרוווּן מרעפּן, וואַרפן בליקן אויף דער טיר.

דער עלטסטער איז געקומען. נאָר פּונעם ערשטן קוק אויף אים האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז די קלאַנגען האָבן זיך באַשמעטיקט. מיר זענען זיך צעלאָפן איבער די היימען.

וואָס טוט מען? וווהין לויפט מען? פּרוווט מען זיך באַהאַלטן אין איין אָרט, דוכט זיך, אַז גראָד דאָ וועט מען געפינען, אַז אין אַן אַנדער אָרט וועט אפשר אָפּגליקן.

שפּעטער! די סאָלדאַטן זענען שוין אין געמאָ. מיר זענען אַראָפּגעלאָפן אין קעלער. דאָרט איז פייכט, טוכלע. אין יעדער וואַנט — אַן אָפּענע נישע, וואָס דינט אַלס אַרייננאַנג אין אַ צווייטן קעלער. די קעלערן ציען זיך, מסתמא, אונטער דער גאַנצער שטוב.

עס זענען זיך אַהער צונויפּגעלאָפן מענטשן אויך פון אַנדערע דירות, זייער פיל מענטשן, ס'איז ענג, פינצטער, מיר באַווגן זיך נאָר טאַפּנדיק די וועגט. קינדער וויינען. מען הייסט אונדז גיין טיפער אין קעלער, ביים לייטער וועלן בלייבן נאָר עטלעכע מענער. זיי וועלן זיך צוהערן, וואָס עס טוט זיך אויבן.

אין דער פינצטערניש האָב איך פאַרלוירן די מאַמע און ראובע־לען. זיי זענען, מסתמא, ערגעץ אין אַן אַנדער טייל פון די קעלערס. ראַיע־לען האָלט איך פעסט פאָר דער האַנט, איך זאָל כאָטש זי נישט פאַרלירן. מירע איז געבליבן אויף דער אַרבעט, זי האָט זיך נישט אומגעקערט, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די פּאַניק.

מיר זענען מיד געוואָרן שמייעדיק. מיר האָבן זיך צוגעזעצט. ס'איז קאַלט, פייכט, אָבער די פים וועלן כאָטש אָפּרוען. ראַיעלען האָב איך אַוועקגעזעצט צו זיך אויפן שוים.

וואָס טוט זיך אויבן? ס'איז אַ ליקווידאַציע אָדער נאָר אַן אַקציע? די צייט ציט זיך. שטיל.

מען האָט געגומען רעדן, אַז עמעצער וואָלט געדאַרפט אַרויסקריכן אויפן הויף און אַ קוק מאָן, וואָס עס טוט זיך.

אין קעלער געפינט זיך אויך אַ געטאָ־פּאָליציאַנט. ער האָט זיך אונטערגענעבן דער אַלגעמיינער פּאַניק און אויך באַהאַלטן זיך אין קעלער. פּאַר אים איז די קלענסטע סכנה אַרויסצוגיין פונדאַנען.

ער האָט זיך אַרומגעריניקט און צוגעזאָגט גלייך צוריקקערן זיך.

שוין אַוועק אַ פּאָר שעה, און ער איז נאָך אַלץ נישטאָ. אויב מען כאַפּט שוין פּאָליציאַנטן, הייסט דאָס, אַז עס גייט אַ ליקווידאַציע. שוין אָנגעקומען אוגדזער סוף...

מיר דערהערן אַ קלאַפּ. קיינער ענטפערט נישט. דער קלאַפּ חזרט זיך איבער. יאָ, דאָס האָט זיך אומגעקערט דער פּאָליציאַנט.

מען עפנט אים. שמרענג אָפּיציעל באַפוילט ער אַלעמען אַרויסגיין פון קעלער.

ביים אַרויסגאַנג שמייסן נאָך צוויי יידישע פּאָליציאַנטן. פּרויען און קינדער לאָזן זיי דורך, מענער פּאַרהאַלטן זיי. זיי שרייען, מען זאָל נישט אַרויסווייזן קיין ווידערשטאַנד. מען וועט פירן קיין עסטלאַנד אויף אַרבעט. נאָר וואַר גלויבט זיי?

עס הויבט זיך אויף אַ שרעקלעך געשריי און געווײַן. מענער לויפן צוריק אין קעלער, פּאָליציאַנטן יאָגן זיך נאָך זיי, כאַפּן, שרייבן.

זיי האָבן אויפגעקליבן די מענער און אַוועקגעפירט.

איך גיי אַרויס אויפן גאַס. סאָלדאַטן זענען דאָ גאַנץ ווייניק, די פּולע בעלי־בתים זענען די געטאָ־פּאָליציאַנטן. מען האָט גענסן באַפוילן, ער זאָל אַלײַן אויפקלייבן די נייטיקע דריי טויזנט מענער. די גאַנצע פ.פּ.אָ. איז מאָביליזירט און געפינט זיך אין עטלעכע הויפן אויף סטראַשון־גאַס, א גרייטע צום קאמף. די געטאָ־פּאָליציאַנטן ווייסן וועגן דעם, אין אַט די הויפן גייען זיי נישט.

אויספילן דעם באַפעל פון די אָקופּאַנטן איז געגסן נישט לייכט אַלע מענער האָבן זיך באַהאַלטן. גענס לויפט אַלײַן אַרום איבער די הויפן מיט אַ נאַקעטן קאָפּ, אָן אַ מאַנטל, און שרייט, אז די מענער זאָלן פּריי־וויליק אַרויסגיין פון זייערע מעלינעס. ער גאַראַנטירט, אַז מען וועט פירן קיין עסטלאַנד אויף אַרבעט. אויב די מענער וועלן נישט אַרויסגיין, וועט געשען אַן אומגליק מיטן גאַנצן געטאָ.

קיינער גייט נישט אַרויס — שוין לאַנג גלויבט מען אים נישט.

עס רוקט זיך אָן די נאַכט און עס איז נאָך אפילו קיין מויזנט מענער נישטאָ. גענס קריכט פון די כלים, ער וואַרנט די פּאָליציאַנטן, אַז

אויב זיי וועלן גישט אויפקלייבן די נייטיקע צאָל, וועט ער זיי אַליין שיקן קיין עסטלאַנד.

די פּאָליציאַנטן ווילדעווען, לויפן, יאָגן, שרייען, שלאָגן. זיי זענען אַרײַנגעפאַלן אין בית־מדרש (אין אַ ווינקל־שטוב אויפן ראָג פון שאַוולער און יאַטקעווער גאַסן האָבן די יידן געמאַכט אַ שול) און אַרויסגעשלעפּט אַ צענדליק דאַוונענדיקע זקנים. אַוועקגעיאָגט זיי צום טויער. דאָרטן איז געשטאַנען קיטעל. דערזען, וואָס פאַר אַ „סחורה" מען גיט אים, האָט ער אויסגעזידלט די פּאָליציאַנטן און געהייסן יאָגן די זקנים צוריק אין גטאָ.

די פּאָליציאַנטן דערצײלן וועגן דעם אויף שריט און טריט. דאָס איז דאָך דער בעסטער באַוויין, אַז מען געטט טאַקע אויף אַרבעט.

צום סוף טאָג איז זיי געלונגען אויפצוקלייבן בלויז טויזנט מיט דריי הונדערט מענטשן. און געהייסן האָט מען ברענגען דריי טויזנט...

עס האָט זיך דערהערט אַ פּייף. די אַקציע איז געענדיקט. די פאַר־מאַטערטע פּאָליציאַנטן האָט מען אָפּגעלאָזט אַהיים. אָבער נאָר ביז מאָרגן אינדערפרי.

דאָס גטאָ איז געבליבן אַרומגערינגלט.

מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן אין די זאַכן.

* *
*

היינט האָט זיך אַלץ אינערגעהזרט. אַ סך האָט מען אַוועקגעפירט, עטלעכע הונדערט זענען באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט.

עס איז שווער צו זאָגן, וויאַזוי האָבן די היטלעריסטן זיך דערוווסט, אַז אין קעלער אויף סטראַשון־גאַס, 15, האָבן זיך באַהאַלטן אַ סך מענטשן. צוזאַמען מיט געסן זענען די פאַשיסטן אַריין אין הויף, געמאַלדן דורך אַ הויכרעדער, אַז אַלע, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס אין קעלער, מוזן תיכף אַרויס אין הויף. אין קעגנפאַל וועט מען זיי אויפריסן! זאָלן די פרויען ראַטעווען זייערע מענטשן און בריידער, אײנערדן זיי אַרויסצוגיין. די זעלבע וועלטשער האָט אינערגעהזרט געטן. אומזיסט. קיינער האָט זיך נישט באַוויזן. דער עלטסטער פון די פאַשיסטן האָט געהייסן אַלע פרויען אין פאַרלויף פון פינף מינוט פאַרלאָזן דאָס הויז. די סאָלדאַטן האָבן געגומען גרייטן אַן אויפריס. דיגאַמיט האָבן זיי פאַרלייגט אונטער דער לינקער זייט פון מויער, דאָרטן, וווּ עס געפינט זיך דער קעלער.

צווישן די פרויען איז נעווָארן אַ שרעקלעכער טומל. אייגע האָבן זיך געאייליקט וואָס גיכער אַרויסלויפן פון הויף, אַנדערע האָבן געפרוווט שטערן די סאָלדאַטן אינעם גרייטן דעם אויפרייס, די דריטע זענען געלאָפן צום קעלער און צוריק: אָדער געשריען, אַז די מענער זאָלן אַרויסגיין, אָדער געהייסן זיי בלייבן. די מער רואיקע פרויען האָבן זיך אויסגעשטעלט ביים אַרייננאַגל אין קעלער, געטריבן די פּאַניקמאַכערינס. זיי האָבן געטענהט, אַז דער קעלער איז אַ טיפער, אַ בעטאָנירטער, דער אויפרייס וועט אים נישט שאַטן.

דערזען, אַז די סאָלדאַטן לויפן שוין פון הויף, האָבן אויך די פרויען זיך געלאָזט לויפן.

עס האָט זיך דערהערט אַ דונערנדיקער קלאַפּ. איך בין געשטאַנען נאָענט וויי און דאָך שיעור נישט טויב געווָארן. די געמויערטע וואָנט האָט זיך אַ בוק געטאָן און איז אייניגעפאַלן. עס האָט זיך אויפגעהויבן אַ וואָלקן שטויב. וועו ער האָט זיך אַ ביסעלע צעשטרייט, האָבן מיר דערזען חורבות. פון אַ האַלבער שטוב איז קיין זכר נישט געבליבן, וויי ז׳וואָלט פריער נישט געווען.

די פרויען זענען גלייך צוגעלאָפן צו די חורבות, אָפּגראָבן דעם אַרייננאַגל אין קעלער. יעדע פון זיי האָט געשלעפט, וואָס זי האָט גע־קאָנט: ציגל, ברעטער, דראָטן. צום הויף האָבן געאיילט אַלץ נייע און נייע פרויען. איך בין אַוועקגעלאָפן אין שטוב, אָנזאָגן דער מאַמען, ווו איך געפין זיך, און גלייך געקומען צוריק העלפן.

אין איין אָרט האָבן מיר אָנגעטאָפט אַ מענטשלעכן גוף. ס׳האָט זיך באַוויזן אַ פוס פון אַ פרוי. גראָבנדיק וויטער, האָבן מיר געפונען אַ קינדערויש פיסעלע. אַ שוידער איז מיר אַדורך אַ־בערן לייב און איך בין אַרויסגעלאָפן אין גאַס. איך האָב זיך אומגעקערט צוריק ערשט דעמלט, וועו מען האָט דעם געפונענעם גוף און די באַזונדערע טיילן פון מענטשלעכן קערפּער איינגעוויקלט אין אַ לייַלעך און אַוועקגעטראָגן אין מתים־שטיבל.

פּלוצים איז הינטער אונדז אויסגעוואָקסן אַ סאָלדאַט. ער האָט פּאַרבאָטן צו גראָבן. אויב די מענטשן האָבן נישט געווָאָלט אויספילן דעם דייטשישן באַפעל, מוזן זיי שטאַרבן. ער וועט שיסן אין יעדן, ווער עס העט וואָגן זיך דערגעענטערן, אויפהויבן כאָטש איין ציגל.

און קיין דריי טויזנט מענער האָט מען פּאָרט נישט צוגויפגעקליבן. מאָרגן וועט די אַקציע פאָרגעזעצט ווערן.

* *
*

די היסטאריסטן האָבן היינט אויפגעדעקט אַ באַהעלטעניש פון די געמאָ־פּאַרטיזאַנער (אין הויף פון סטראַשון־גאַס, 12). די פּאַרטיזאַנער האָבן געוואָרפן אין די פאַשיסטן עמלעכע גראַנאַטן. די היסטאריסטן האָבן מאָמענטאַל אויפגעריסן דאָס גאַנצע הויז. אונטער די חורבות זענען באַגראָבן געוואָרן נישט נאָר די פּאַרטיזאַנער — אויך אַ סך פרויען און קליינע קינדער.

אָבער נישט ווייניק היסטאריסטן האָבן אויך באַצאָלט מיט זייערע לעבנס. נענט האָט געהאַלטן אין איין פּאַרענטפערן זיך. פּאַר די היס־טאריסטן האָט ער געטענהט, אַז אין געמאָ זענען נישטאָ קיין פּאַרטי־זאַנער, עס זענען פּאַראַן נאָר גומע און געהאָרכזאַמע ארבעטער. די גרא־נאַטן האָבן געוואָרפן עמלעכע יונגע צוציקעס, מיט וועלכע ער וועט שנעל אַ סוף מאַכן.

נענט האָט מיט נאָך גרעסערער רציחה געכאַפּט מענער. ער האָט זיך געמאַכט נישט זעענדיק, ווען צוזאַמען מיט די מענער זענען ארויס אויך איבערגעטאָנענע פרויען, וועלכע האָבן נישט געוואָלט זיך שיידן מיט זייערע מענער. וואָס ארט עס איז, אבי די צאָל זאָל זיין! פון געזונטע כוליגאַנעס און פּאַרעטער האָט ער אָרגאַניזירט אַ „געהילפס־פּאָליציי", וועלכע האָט געהאָלפן כאַפּן מענער, און דער עיקר — געהיט דעם סטאָרט־פּלאַץ, ווו עס האָבן זיך געפונען די מיטגלידער פון פ.פּ.אָ., כדי קיינעם נישט ארויסלאָזן פון דאָרטן. נענט האָט באַפוילן, מען זאָל נישט דערלאָזן קיין צוזאַמענטרעפענישן צווישן די מיטגלידער פון פ.פּ.אָ. און די איינווינער פון געמאָ, כדי די פּאַרטיזאַנער זאָלן נישט קאָנען פירן אַן אַגיטאַציע פּאַר אַן אויפשטאַנד קעגן די דייטשן. ער האָט זייער מורא געהאַט פּאַר אַן אויפשטאַנד, פּאַר אַן אמתן באַוואָפנטן צוזאַמענ־שטויס מיט די ענקער.

* *
*

פיר טעג האָט געדויערט די אַקציע. סוף־כל־סוף האָט זי זיך גע־ענדיקט. דאָס געמאָ איז שוין נישט ארומגערינגלט.

הײנט, דעם לעצטן טאָג, איז אַרײַנגעפאַלן געגנט גומער חבר ברוידע, דער פאַרבינדונגס־מאַן צווישן די „אַרבײטסאַמטן" פון שטאָט און פון געמאָ.

די אַלע טעג איז אויך ברוידע אַרומגעלאָפן, געשריגן, געכאַפט, פאַרהאַלטן מענער. הײנט האָט ער, דערזעענדיק עטלעכע פאַשיסטן, געוואָלט, וווּיזט אוים, אויספיינען זיך פאַר זיי. האָט ער אַרויסגעכאַפט פון שטיוול אַ נאַהייקע און אַ יאָג געטאָן זיך נאָך עמעצן. אָבער, אַרויס־שלעפנדיק די נאַהייקע, זענען אַרויסגעפאַלן אייניקע פּאַפּירן. די היטלע־ריסטן האָבן אים אָפּגעשטעלט און געהייסן וווּיזן די פּאַפּירן. ברוידע האָט געפּרוווט זיך אַרויסדרייען, אָבער זיי האָבן געפאָדערט, ער זאָל וווּיזן די פּאַפּירן. דאָס זענען געווען זיינע פאַרגרייטע דאָקומענטן אויף אַ פרעמדן נאָמען און אַן אַנדער נאַציאָנאַליטעט. די פאַשיסטן האָבן אים שרעקלעך צעמיזקט און אַרויפגעשליידערט אויף דעם אויטאָ, וווּ עס זענען שוין געווען אַנדערע געכאַפּטע מענער. געגנט האָט געפּרוווט אים דאַטעווען, אָבער ס'האָט נישט געהאָלפן, פאַרקערט, די היטלעריסטן האָבן ספּעציעל קאָנטראָלירט, צי איז אמאָל נישט אַנטלאָפן דער דאָזי־קער מיפּ.

די אַקציע האָט זיך געענדיקט. די וואַך האָט מען צוגענומען.

וואָס וועט זיין וווייטער?

אגב, עס איז שוין סעפּטעמבער. אָנהויב פון לערן־יאָר און וויידער אָן מיר. אין שול האָט מען מיך שוין, מסתמא, פאַרגעסן. אָדער מען האַלט, אַז איך בין אומגעקומען.

* *
*

געגנט האָט אַוועקגעשיקט די שטאַרקסטע פּאָליציאַנטן און כּמעט די גאַנצע געהילפס־פּאָליציי אויף ראָסער גאַס, ווו מען האַלט די געכאַפּטע מאַנצבילן, וועלכע מע דאַרף אַרויספירן קיין עסטלאַנד. די פּאָליציאַנטן האָבן באַדאַרפט העלפן אַרײַנזעצן זיי אין די וואַגאָנען.

אָבער זיי זענען גיך געקומען צוריק: וואַגאָנען וועלן זיין ערשט מאָרגן.

די ידיעה, אַז אַלע מענער לעבן און וואַרטן אויף וואַגאָנען, האָט אַביסל באַרואיקט דאָס געמאָ. אָבער אַלץ איינס איז עס אַראַליזירט פון פאַרצווייפלונג.

* *
*

די געמאָ־פּאָליציאַנטן זענען ווידער געווען אויף ראָסע־גאַס. געקו־מען צוריק, האָבן זיי דערציילט, אַז זיי האָבן אַלעמען אַריינגעזעצט אין אַן עשעלאָן, וועלכער וועט היינטיקע נאַכט אָפּפאָרן קיין עסטלאַנד.

נאָר גלייכצייטיק האָבן די פּאָליציאַנטן געבראַכט נאָך אַ נייעס, אַן ערגערע. זיי האָבן געהערט, אַז אויפן וואָקזאַל איז אויסגעהאָנגען (אָדער די נאָענטסטע טעג וועט זיין אויסגעהאָנגען) אַן אויפשריפט "Judenfrei", דאָס הייסט, אַז אין שטאָט איז מער נישטאָ קיין יידן...

* *
*

נעכטן האָט מען דערשאָסן געגסן. מיר האָבן וועגן דעם זיך דער־וווסט ערשט היינט, אָבער שוין נעכטן אַרום האַלבן טאָג. האָבן מיר דערשפּירט, אַז עפּעס גרייט זיך. עמעצער האָט דערציילט, אַז ס'איז נעכטן געקומען אַ שליח פון נאָיגעבויערן און צוגעזומען ביי געגסן און דעמלערן דאָס געווער — צווויי רעוואָלווערן און גראַנאַטן, וועלכע זיי האָבן געהאַט געמראָגן מיט זיך אַלס באַאַמטע.

געגסן האָט מען אַרויסגערופן אין געסטאַפּאָ.

עס איז געווען אַוונט און ער האָט זיך נישט אומגעקערט. אינדער־פרי האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז ער איז שוין נישטאָ אויף דער וועלט.

וו אוֹן וויי האָט מען אים דערשאָסן —וויסט קיינער נישט, אָבער מען זאָגט, אַז נישט אין פּאָנאַר. קיינער בענקט נאָך אים נישט, סיידן אפשר די פּאָליציאַנטן.

די היטלעריסטן לאָזן קיינמאָל נישט איבער לעבעדיק זייערע גע־הילפן, וועלכע זענען עדות פון זייערע פאַרברעכנס. און גענם איז בפי־רוש געווען ביי זיי אַ גוט געהילף. זיי האָבן געהאָט צו אים גרויס צוטרוי, געגעבן אים געווער, פאַרשידענע וויכטיקע פּריוילעגיעס. ער האָט גע־האָט רעכט אַרומצוגיין אָן לאַטעם און אויפן מראָטואַר. ער האָט גע־מעגט קומען און אפילו נעכטיקן אין זיין אַלטער דירה אין שטאָט, וווּ עס זענען געבליבן לעבן זיין פרוי און די מאָכטער. אמת, די פרוי איז פון ליטווישער גאַציאָנאַליטעט. אָבער די מאָכטער האָט דאָך געמוזט זיין

אין געמאָ. די היטלעריסטן האָלטן אפילו אייניקלעך פון יידן פאַר האַלבע יידן.

מיט עפּעס, וויזט אוים, האָט גענם דאָך נישט צוגעטראָפן די פּאַשיסטן...

אונדזער שכן פון ערשטן צימער זאָגט, אַז וועו גענם וואָלט אַזוי פיל נישט געדרייט מענטשן אַ קאָפּ, אַז נאָר מיט געהאָרכזאַמקייט קאָן מען אויסמיידן פּאָגראָ און דערלעבן די פרייהייט, אַז מיט שטעלן אַ ווידערשטאַנד וועלן מיר צו גאָרנישט נישט דערשלאָגן זיך, נאָר, פּאַרקערט, ארויפּברענגען אויף זיך אַן אומגליק — וואָלטן די מענטשן פון געמאָ אַקטיוואַר זיך אייניגעשלאָסן אין קאַמף קעגן די אָקופּאַנטן.

* *
*

פון דער דירה פון גענסן האָט מען ארויסגעפירט דאָס גאַנצע מעבל און די זאַכן,

דאָס געמאָ איז אָן אַ פאָרזיצער, מסתמא וועט מען באַשטימען דעמלערן. ער איז איצט סייוויי דער עלטסטער.

* *
*

צום גרוים באַדויערן, וועלן מיר האָבן אַן אומגעוווגמשענעם פאָרזיצער — קימעלן אַליין. ער האָט באַפוילן אויסשטאַטן אים אַ קאַבינעט אין געמאָ, אַליין צוגעקליבן מעבל און געהייסן דרינגענד באַנייען עס.

* *
*

די היטלעריסטן טרעטן אָפּ. די רוימע ארמיי גרייפט אָן ביי סמאָלענסק. איצט איז שוין אַזוי נישט לאַנג געבליבן צו וואַרטן ביז דער פרייהייט!

* *
*

מירען איז געלונגען ארויסצוגיין פון געמאָ, זי האָפּט, אַז גומע מענטשן וועלן זי באַהאַלטן, אָדער העלפן קריגן פאַלשע דאָקומענטן. אפשר וועט איר געלונגען אויך אונדז ארויסצוראַטעווען?...

* *
*

וויידער...

קיטעל האָט געפאָדערט טויזנט מענער אויף ארויסצופירן קיין עסטלאַנד. אַלץ האָט זיך אָנגעהויבן פונדאָסנייַ: סאָלדאַטן האָבן ארומ=געריגלט דאָס געמאָ, די געמאָ=פאָליציאַנטן האָבן געכאַפּט מענער.

בייַמאָג האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז פון געמאָ איז אַנטלאָפן דעס=לער מיט זיין פרוי און פאַרכאַפּט מיט זיך די נאַצע געמאָ=קאַסע. ס'איז אַנטלאָפן אויך דער קאָמענדאַנט פון דער טויער=וואַך, לעוואַם.

הייסט עס, ס'איז שוין גאָר שלעכט...

קיטעל מיט זיין סוויטע שפּרייזט ארום איבערן געמאָ. די געסע=לער זענען פוסט. מיר זיצן הינטער פאַרשלאָסענע מירן און פאַרהאָנגע=נע פענצטער, נאָר דורך אַ שפּעלטעלע דערוועגן מיר זיך נאָכצוקוקן די געסטאַפּאָ=לייט.

קיטעל האָט געהייסן דערלאַנגען אים אין קאַבינעט אַ מיטאָג. ער מיט זייַנע לייט שיכורן, און די פּאָליציאַנטן כאַפּן מענער. אָבער איצט איז דאָס זיי נאָך שווערער: קיינער וויל זיי נישט פאָלגן.

פאַרנאַכט איז קיטעל ארוים פון קאַבינעט. עמלעכע קאָמענדאַנטן פון די פּאָליציי=צירקלען האָבן אים הכנערייק געבעטן צו פאַרלענגערן די אַקציע נאָך אויף איין טאָג, ווייל זיי האָבן בשום אופן נישט באַווייז אויפצוקלייבן די נייטיקע צאָל. קיטעל האָט געענטפערט, אַז ער רופט בכלל אָפּ די אַקציע. די געכאַפּטע מענער זאָל מען אָפּלאָזן אַהיים.

קיטעל האָט אָפּגענעבן אַ באַפעל צו פאַרחתמענען דעסלערס דירה און איז אַוועק פון געמאָ. עס איז אַוועק אויך די וואַך, וואָס האָט גע=האט ארומגעריגלט דאָס געמאָ.

איבער אונדז האָט זיך אראָפּגעלאָזט אַ שוועכע, אומרואיקע נאַכט.

* *
*

ס'איז שטיל. אין געטאָ — קיין איין היטלעריסט. מסתמא ווייל ס'איז זונטיק. דער טויער איז פאַרמאַכט און עפנט זיך נישט: קיינער גייט נישט אַריין, און קיינער גייט נישט אַרויס. ווען מען וואָלט כאָטש אַזוי לאָזן לעבן, זאָל זיין אפילו אָן עסן! מיר וואָלטן, דוכט זיך, אויס־געהאַלטן. גאָר גיך וועט דאָך זיין דאָ די רויטע אַרמיי!

* *
*

קיטעל איז ווידער אין געטאָ. אָנשטאָט דעסלערן האָט ער אַלס פּאָליציי־שעף באַשטימט אָבערהאַרטן.

מען האָט געבראַכט צען לאַסט־אויטאָס מיט שינעלן און הענטש־קעס. די ווייבער זאָגן, אַז אויף דער באַן־סטאַציע שטייען זיבן וואַגאָנען מיט זאַכן. אויב זיי וואָלטן זיך קלייבן צו ליקווידירן דאָס געטאָ, וואָלטן זיי דאָך גאָרנישט נישט געפירט אַהער.

* *
*

דער לעצטער אָוונט פון סעפטעמבער. אונדז האָט ווידער אַרומגע־כאַפּט אַ בלייענע שרעק. ס'האָט נאָך גאָרנישט נישט פּאַסירט, אין געטאָ איז נאָך נישטאָ קיין איין היטלעריסט, אָבער די שרעק מאַטערט.

ביינאַכט איז אין די שניידעריי־וואַרשטאַטן (ווו עס האָט געאַר־בעט די ביינאַכטיקע שיכט) געקומען אָבערהאַרט און געהייסן גיך אויפנייען אים אַ באַנד אויפן אַרבל. ווען דער באַנד איז פאַרטיק גע־וואָרן, האָט ער אים אָנגעטאָן אויף דער האַנט און איז אַוועק. ער האָט גאָרנישט נישט גערעדט, גאָרנישט נישט דערקלערט, נאָר אויף אים איז קענטיק געווען, אַז עפּעס קומט פאָר.

גרויער באַגינען. אין געטאָ רודערט זיך: מענטשן מיט קינדער און פּעק איילן צו די מעלינעס. דאָס מאָל האָבן זיך אונטערגעגעבן דער אַלגע־מיינער פּאַניק אויך די געטאָ־פּאָליציאַנטן. און דאָס האָט נאָך פאַרגרע־סערט די שרעק.

עס איז געקומען קיטעל מיט עטלעכע געסטאַפּאָ־לייט. ביים טויער האָט זיי איבערגענומען אָבערהאַרט און באַגלייט זיי צום הויף פון יודענ־

רַאט. דערבײ געהייסן עמלעבע פּאָליציאַנטן, וועלבע זענען נאָך געשטאַנען אויף זייערע פּאָסטנס, זיי זאָלן צונויפרופן אויף אַ פּאַרזאַמלונג אַלע אייגווינער פון גענאָ פּאַר אַ וויכטיקער מיטטיילונג.

איך בין אויך געלאָפן אויף דער פּאַרזאַמלונג.

די היטלעריסטן זענען אַרויף אויפן בריקל פון דעסלערס דירה, געהייסן ברענגען אַ הויכערדער. אייגער האָט פּאָרגעלייענט פּאָלָגנדיקן באַפעל פונעם געסטאַפּאָ־שעף; די יידן פון ווילנער גענאָ, וועלבע זענען אַהער אַריין מיט צווייַ יאָר צוריק, ווערן עוואַקואירט אין צווייַ אַרבעטס־לאַגערן. אייגער פון זיי געפינט זיך אין עסטלאַנד, אַנדער צווייטער — גופא אין לימע, לעבן שאַוול. די עוואַקואַציע מוז דורכגעפירט ווערן אין משך פון הייַנטיקן טאָג. מיט זיך מעג מען נעמען אַוויפל זאַכן, ווייפל מען ווען קאָנען אַליין דערטראָגן.

דער פּאָרלייענער האָט פון זיך צוגעגעבן, אַז ער ראַט מיטנעמען אַן עמער, טאַפּ און אַנדערע ווירטשאַפּט־זאַכן, ווייל אויפן נייעם אַרבעטס־אָרט ווען מען דאָס נישט געבן. אין פיר שעה ארום דאַרפן מיר זיין גרייט אין ווע.

דער היטלעריסט האָט נאָכאַמאָל איבערגעלייענט דעם באַפעל. נאָכדעם האָט אים צווי מאָל איבערגעחזרט אין יידיש אָבערהאַרט.

מען דאַרף גיין אַהיים, און צו עלף אַזייגער פּאַרזאַמלען זיך אויף רודניצקי־גאַס.

איך ברענג דער מאַמען די אומעטיקע ידיעה. רַאיעלע גיט אויף אוגדז אַ קוק מיט דערשראָקענע אויגן: „און מאַמער זאָגן זיי נישט דעם אמת און ווען זאָל קיין פּאָגראָם?“ וואָס קאָן איך איר ענטפערן, אַז איך אַליין קלער וועגן דעם?

די מאַמע היסט די קינדער אויסלייזיקן זייערע פּאָרטפעלן — זי ווען יעדערן אַרייַנלייגן צובילעד וועש.

— און מיינע ביבעלעך וועלן מיר נישט נעמען? — פרעגט אַ דערשראָקענער ראובעלע. — דאָרטן וועט מען נישט לאָזן לייענען?

— אַז מיר וועלן זיין פריי, מיין קינד, וועסטו שוין לייענען, — מרייסט אים די מאַמע. אָבער איר שמים ציטערט אַזוי, אַז ראובעלע קוקט אויף איר מיט שרעק.

די מאַמע פּאַקט די זאַכן. די קינדער זיצן אויפן בעמל און קוקן איר נאָך. זעענדיק, אַז זי ווייגט, פּינטלען זיי אויך מיט זייערע גרויסע אייגעלעך.

איך פֿרוו דערוויזן, אַז מען דאַרף נישט ווייניקער — אפֿשר וועלן זיי באמת פֿירן אין אַ לאַגער. אויב דאָרטן וועט אפֿילו זיין ערגער, וועלן מיר אַלץ איינס אויסהאַלטן — שוין נישט לאַנג געבליבן צו ווארטן אויף דער באַפֿרייונג. אָבער נישט איך אַליין גלויב אין דעם לאַגער, נישט מיינע ווערטער טרייסטן זיי.

איך שטיי ביים פֿענצטער. אין הויף איז בלאָטיק. פֿרילינג וועט ראָ זיין טרוקן. נישט נאָר דאָ — אומעטום. עפֿל־ביימער וועלן בליען. פון ווינט וועלן די בלעטלעך זיך באַווענגן, ווי לעבעדיקע. אַ גוטער ריח וועט שמעקן. דער הימל וועט זיין העל־בלוי אין זייער גרוים. ווי גוט עס איז אויף אים צו קוקן, אָדער אַרײַנשפּילן אין די האָר אַ בלימל! איצט, אויב איך וואָלט נאָר געלעבט, וואָלט איך שוין געקענט זיך פֿרייען!

די מאַמע זאָגט, אַז מען דאַרף שוין גיין.

אין די געסלעך איז פּול מיט מענטשן. שמילץ, דערשלאָגענע, שפּאַנען זיי אין איין ריכטונג — צו רודניצקי־גאַס. איינע שלעפּן גרויסע פּעק, די אַנדערע טראָגן כמעט גאָרנישט. צוליב וואָס נאָך שוועכער מאַכן די לעצטע שעהן?

איך טראָג אַ משעמאָדאַן, אַ פּעקל, אויפן פּלייצע — דעט טאַטנס האַרבסט־מאַנטל, וועלכן דער לערער יאָנאַיטים האָט דעמלט געברענגט צום געמאָ־טויער. די מאַמע האָט אַלץ נישט געקאָנט זיך אַנטשיידן צו פֿאַרקויפן אים.

אויף רודניצקי־גאַס איז שוואַרץ פון מענטשן. מסתמא גייען אַלע. אויב אַ ליקווידאַציע, האָט נישט קיין זין צו בלייבן אין אַ מעלינע. די היסלעריסטן וועלן געווים אָפּטאָן דעם זעלבן שפּיצל, ווי נאָר דער ליק־ווידאַציע פון צווייטן געטאָ: דאָן האָבן זיי אין ינעם ראַיאָן אויסגע־שלאָסן דאָס וואַסער, דאָס פּייער און אַוועקגעשטעלט אַ וואַך. ווער עס האָט געוואַגט אַרויסרוקן די נאָז — האָט מען געכאַפּט, די איבעריקע זענען אַליין אומגעקומען פון שמיקענגיש און דורשט.

מיר דערנענטערן זיך צום טויער. כ'בין דאָ אַזוים־ל אַרומגענג־גען די לעצטע יאָרן. צי וועל איך נאָך וועז קומען אַהער? צי וועל איך נאָך וועז זען די הייזער, פענצטער, דעם קלויסטער־טורעם, וואָס סטאַ־משעט פון ינענר־זייט טויער?

ביים טויער שמייען נאָיגעבויער, קימעל, וויים אוז נאָך עמלעבע געסטאַפּאָ־לייט, זיי צייגן די אַרויסגייענדיקע. אייגער הייבט איבער

אונזערע קעפ אויף זיין שטעקעלע, דערלייגט צו דער אלגעמיינער צאל נאך פיר, און מיר גייען ארוים.

אויף דער גאס, פון ביידע זיטן, שטייען אויף די מראמוארן סאל־דאמן מיט הינט. דורך אזא וואך וועסטו זיך שוין נישט דורכרייסן.

מיר גייען דורך דער העטמאן־גאס, שניידן דורך די ברייטע גאס און פארקערעווען אויף סובאטש. אט איז די פילהארמאניע. דא איז אונדזער שול־כאר ארויסגעטראטן אויף דער אלימפיאדע.

כ'האב שוין אינגאנצן קיין כוח נישט צו שלעפן די זאכן. דעם מאנטל גלימשט זיך אלע וויילע ארא פון פלייצע. נישט מיר אליין איז שוואר — אין בלאטע וואלגערן ז'ך א סך אוועקגעווארפענע פעק. צוליב זיי איז נאך שווערער צו גיין. מען דארף זיי אבערשפרייזן אדער ארומגיין. און קיין כוח איז נישטא. די מאמע הייסט ווארפן דעם מאנטל, אבער איך קאן נישט, ווי איך וואלט דערמיט אוועקגעווארפן דעם פאפא גופא.

דער מאנטל גלימשט זיך פארט ארא. כ'ווייל אים אויפהייבן, נאר עמעצער איז ארויפגעטראטן אויפן ארבל. איך פרוו ארויסציען, נאר מען שריט אויף מיר, אז איצט איז נישטא וואס צו מריסלען זיך אבער א שמאטע. די מאמע בעט נישט אפשטיין, מיר זאלן נישט פארלירן אייניע די אנדערע.

דער מאנטל איז געבליבן ליגן, מען טרעט אויף אים אן רחמנות...

נישט ווייט פון ראסער גאס בליבן מיר שטיין. א שפארעניש. די, וועלכע גייען פון פארנט, רירן זיך כמעט נישט.

וואס איז דארט געשען? עס קאן דאך נישט זיין, אז מען זאל שיסן דא אויפן ארט, אין שטאט גופא. אפשר זעצט מען ארויי אין אויטאס? מיר דערוויסן זיך, אז מען יאגט אין עפעס א טויער, וואס הינטערן קלויסטער. די מענער לאזט מען אויף דער גאס, אדער מען טרייבט זיי אביסל פארוים. די פרויען און קינדער יאגט מען אין הויף ארויי.

די פרויען ווייגן, געזעגענען זיך מיט זייערע מענער און ווינטשן זיי לאנג לעבן (זיי וועט מען, מסתמא, פירן צו דער ארבעט). לעבן אונדז געזעגנט זיך א פארפאלק זייער רואיק — זיי גיבן אייגער דעם צווייטן א דריק די האנט און גייען זיך פאנאנדער, ווי זיי וואלטן זיך באלד דארפן ווידער טרעפן. א יונגע פרוי שפארט זיך אויף צוריק. זי האלט אין האנט מענערישע קליידער. מסתמא ווייל זי דא גופא, צווישן דעם עולם, זיך אויסרטאן און גיין צוזאמען מיטן מאן.

דער הויף איז אַ גרויסער, פול מיט סאָלדאַטן. אויפן נאַסן גראָז לייגט מען די געבראַכטע פון שפּיטאָל שווער קראַנקע. אַנדערע לייגט מען אויף דער ערד, אַנדערע לאָזט מען ליגן אין די טראָגבעטלעך. צווישן די קראַנקע דרייען זיך אַרום, זוכנדיק, וווּ זיך צוטולעזן, דערפרוירענע יתומים פון קינדער־הויז. זייענדיק מיט נאַקעטע אָפּגעראַזירטע קעפּלעך, ציטערן זיי פון קעלט אין זייערע דינע בגדימלעך.

אונדז טרייבט מען ווייטער אין מאָל. אַרום דעם מאָל שטייט אויך אַ געדיכטע קייט סאָלדאַטן. אפילו אין שמאָלן געסעלע, וואָס ציט זיך וויט הינטערן מאָל, שטייען לעבן יעדער שטוב און אויף די דעכער סאָלדאַטן מיט קוילנווארפערס...

הייסט עס, מאַקע דאָ, אין שטאָט גופא...

די פּים זינקען. מיר שלעפּן זיי קום אַרויס. קריכנדיק א־בער די בלאָטעס, דערגענטערן מיר זיך צו די סאָלדאַטן. איינער הייבט אויף דעם אויטאָמאַט... ניין, דאָס וויזט ער נאָר, אַז מיר זאָלן גיין וווייטער. מסתמא וויסן ער שוין אין רוקן, כ׳האָב מורא אַ קוק צו מאָן. ער זאָל כאָטש טרעפן גלייך אין האַרצן!...

כ׳האָב זיך פאָרט אומגעדרייט און אַ קוק געטאָן. די סאָלדאַטן שמייען וויי געשטאַנען — גלייכגילטיק בייזע.

אין מאָל יאָגט מען אַלץ מער מענטשן. מיר זענען שוין מיד צו שטיין. כ׳האָב אַראָפּגעלאָזן דעם משעמאָדאַן אין בלאָטע. די מאַמע האָט נאָרנישט גישט געזאָגט. מיר האָבן זיך מיט איר אַוועקגעזעצט אויפן משעמאָדאַן. די קינדער געגומען אויפן שוים.

פון געמאָ ציט זיך אַן אומענדלעכער שטראָם מענטשן. אַ גוהנער רעגן הערט נישט אויף צו שפּריצן קיין איין מינוט. מיר זענען שוין אינ־גאַנצן דורכגעווייקט. עס ריגט פון די האָר, פון נאָז, פון די אָרבל. די מאַמע הייסט די קינדער, זיי זאָלן העכער אויפהויבן די פים, כדי נישט אייננעצן זיי. לעבן אונדז „בויט" אַן אַנדער מאַמע פאָר אירע קינדער אַ „דאַך": אַריינגערוקט אין דער ערד עמלעכע פלעקלעך און פאַרדעקט זיי מיט אַ מאַנטל. וווּ מאָדנע ס׳איז אין אזא מאָמענט מורא צו האָבן פאָר אַ קאַטער...

די מאַמע וויינט. איך בעט בייַ איר, זי זאָל כאָטש צוליב די קינדער זיך באַרואיקן. אָבער זי קאָן נישט. וווּ נאָר זי גיט אַ קוק אויף אונדז, הייבט זי אָן נאָך ביטערער צו וויינען.

אוּן מענטשן גייען אוּן גייען... אין געמאָך האָט מען נאָר אַזוינפיל מענטשן גישט געזען. באַלד וועט ווערן פינצטער. ביז עס זעט זיך נאָך, דאַרף מען קוקן אויף די בוימער, אויף די פויגל־נעסטן, אויף די צווייגן, וווּהין הייזער, אויף יערן פענצטער. מער וועל איך דאָך האָם קיינמאָל גישט זען. אַלץ לעבט — יעדעם בלעטעלע, יעדער מראָפּן רעגן, אפילו אַ קליין פליגעלע. דאָם פליגעלע וועט מאָרגן אויך לעבן, אוּן מיר וועלן שוין גישט זיין... גיין, גיין! איך וועל גישט גיין קיין פּאָנאַר! כ'וועל בלייבן דאָ! כ'וועל זיך אריינגראָבן אין דער ערד, אָבער אינערגעץ גישט גיין. איך וויל גישט שטאַרבן! נאָר די, וועלכע מען האָט פריער דערשאָסן, האָבן דאָך אויך גישט געוואָלט...

שוין פינצטער. עס רעגנט נאָך אַלץ. די סאָלדאַטן באַלויכטן אוּנדז פון צייט צו צייט מיט ראַקעטעס. זיי היטן, אַז מיר זאָלן גישט אַנטלויפן. נאָר וווּ אַנטלויפט מען, אַז די וואַר איז דאָ אַזא שטאַרקע?

ראובעלע גיט זיך אַ צאַפּל אין שלאָף. ער האָט אייגנעדרעמלט, אָנ־געשפּאַרט דאָם קעפּל אין מיין פּלייצע. זיין וואַרעמער אָטעם קיצלט מיר דעם האַלדז. זיין לעצטער שלאָף. אוּן איך קאָן גאָרנישט גישט טאָן, אַז אָט דאָם וואַרעמע, אָטעמענדיקע קערפּערל זאָל מאָרגן גישט ליגן אין אַן ענגער גרוב, אַ גליטשיקער פון בלוט. אויף אים וועלן פאַלן אַנדערע. אפשר אפילו איך אַליין...

מען האָט וויידער אויסגעשאָסן אַ ראַקעטע. זי האָט אויפגעוועקט ראובעלען. ער האָט צעשפּנט ברייט די אויגעלעך, מיט שרעק זיך אומגע־קוקט, טיף, גאָר גישט קינדעריש, אַ זיפץ געטאָן.

ראַיעלע שלאָפּט גישט. זי האָט שוין אינגאַנצן פאַרטאָטערט די מאַמע מיט אירע פראַגן: צי וועט מען יאָגן קיין פּאָנאַר? אוּן וויי — צופּום אָדער מען וועט פירן אויף אויטאָם? אפשר וועט מען פאָרט פירן אין אַ לאַגער? וווּ וואָלט די מאַמע בעסער וועלן — אין שאַווּל צי אין עסט־לאַנד? אוּן וועט מען דערשיסט, טוט וויי? די מאַמע ענטפערט עפּעם דורך טרערן. ראַיעלע גלעט זי, באַרואיקט אוּן, נאָך אַ וויילע באַטראַכטן זיך, פרעגט זי וויידער עפּעם.

נאָך איין ראַקעטע באַלייכט דעם טאָל, די אַרומיקע געסעלעך, די פאַרגליווערטע סאָלדאַטן.

די מאַמע וויינט נאָך אַלץ: „אַזעלכע דריי קינדער אָפּגעבן, אַזעלכע קינדער!"

די נאַכט ציט זיך זייער לאַנגזאַם...

די פּינצטערניש הייבט צוביסלער אָן פּאנאַנדערגיין זיך. מסתמא וועט מען שוין באַלד פּירן.

ס'איז שוין כמעט ליכטיק. עמעצער האָט אַ פּרעג געטאָן ביי אַ סאָלדאַט, פּאַרוואָס האַלט מען אונדז נאָך דאָ. צו אַלעמענס חידוש האָט ער געענטפּערט, אַז נעכטן האָט מען גישט באַווייזן „אויסצורייניקן" דאָס נאַנצע געטאָ, דעריבער וועט מען פּריער אַלעמען ברענגען אַהער.

לעבן אונדז, אויף אַ צווייג, האָט זיך אַוועקגעזעצט אַ שפּערל. אַ דריי געטאָן מיטן קעפּל, זיך אַרומגעקוקט און אַוועקגעפלויגן. אַריבערגעפלויגן אויף יענער זייט, היגטער דער וואַנד. אַ פּייגעלע מעג.

פון געטאָ האָט מען געברַאכט צו מרייבן גייע מענטשן. צווישן זיי אויך די פּאַמיליעס פון די פּאָליציאַנטן. די פּאָליציאַנטן גופא האָט מען פּאַרהאַלטן אויף דער גאַס, לעבן טויער, וויַ אַלע אידעריקע מענטשן. פּונדעסטוועגן האָבן זיי אויך נישט אויסגעמיטן דעם אַלגעמיינעם גורל.

צו אונדז האָט זיך צוגעזעצט אייגע אַ פּרוי פון די גיי אָנגעקומענע. זי האָט געזעסן, ווי אויבן, אויפן הויף, האָט מען אָפּגערשט אויפגאָנגען צווי מענער און איין מיידל — געמאָ־פּאַרטיזאַנער. מען האָט זיי פּאַרהאַלטן אין שמאָס. נישט וועלנדיק זיך אונטערגעבן, האָבן זיי געענט אַ פּייער. איין היטלעריסט אָפּגעלייגט, עטלעכע פּאַרוווונדעט. אָבער פּאַשיסטן איז געווען מער. זיי האָבן אַנטוואָפּנט די פּאַרטיזאַנער און געבונדענע געבראַכט אַהער, אַז אַלע זאָלן זען, ווי מען וועט זיי הענגען. מען זאָגט, אַז דער דערהרגעטער היטלעריסט איז גראָס — דער אויספּאָרשער פּאַר פּאַרטיזאַנער־ענינים.

אַלע דריי פּאַרטיזאַנער זענען אומגעקומען זייער העלדיש, מיט הויך אויפגעהויבענע קעפּ, מיט אַ שמייכל אויף די פּנימער. אפילו דאָס מיידל, נאָך נאָר אַ קינד, האָט מיט פּאַראַכטונג אַ קוק געטאָן דעם הענקער אין די אויגן און אַ שפּיי אים געטאָן אין פּנים. זי האָט זיך אומגעקערט מיטן פּנים צום טאָל — זאָלן אַלע זען, אַז זי שמייכלט!...

די, וועלכע זענען געזעסן געענטער, האָבן דערקענט די פּאַרטיזאַנער. דאָס זענען געווען אסיא ביג, י. קאַפּלאַן און א. כוואַניק.

די סאָלדאַטן היסן אונדז זיך אויפשטעלן און גיין אַרויף, צוריק אין הויף. די זאַכן זענען נאַס, בלאָטיק. איז אויף וואָס דאַרפן מיר זיי דעם משעמאָדאַן האָב איך נאָך געגומען, נאָר דער פּאַק איז געבליבן שטעקן אין דער בלאָטע.

אין הויף איז אַ שמופּענגיש. קוים וואָס מיר רירן זיך. וואָס נעענ־
כער צום מויער, אַלץ גרעסער די שמופּענגיש. צי דען לאָזט מען נישט
אַרויס? פון מאָל גייען אַלץ נייע און נייע מענטשן. ווי קאָן מען אייג־
האַלטן אַזאַ מענגע? מען האָט אונדז שוין אינגאַנצן צעקוועטשט.

וואָס טוט זיך דאָרטן בייַם מויער? מען הרגעט? מען בינדט? אָדער
מען זעצט לאַנגזאַם אין די אויטאָם?

דער מויער איז גאָר פּאַרמאַכט. מען לאָזט אַרויס דורך אַ קליין
טירעלע. מיר דערגעענטערן זיך. אַרויסגיין הייסט מען אייניקוויין. די
מאַמע האָט מורא, אַז מיר זאָלן נישט פאַרלירן אייניע די אַנדערע. זי
הייסט מיר גיין די ערשטע. הינטער מיר וועט גיין ראובעלע, נאָך אים
־אַיעלע, און די לעצטע — זי אַליין. אַזוי וועט זי אונדז אַלעמען זען.

איך גיי אַרויס. אַ סאָלדאַט גיט מיך אַ שלעפּ פאַרן מאַנטל און
שמופּט אָפּ אין אַ זייט. קיין אויטאָם זעען זיך נישט. איך דריי זיך
אום, כדי צו זאָגן וועגן דעם דער מאַמען, אָבער זי איז נישטאָ. אין
דער גאַנצער בריט פון גאַס שפּייט אַ קייט פון סאָלדאַטן. הינטער
דער קייט — גאָר אייניע, פון יענער־זייט — אַ גרוים־ע מענגע. די מאַמע
איז אויך דאָרטן. איך לויף צו צום סאָלדאַט און בעט, ער זאָל מיך
דורכלאָזן אַהין. כ׳דערקלער, אַז עס פּי מעות האָט מען מיך צעשיידט
מיט מיין מאַמען. אָט שמייט זי. דאָרטן איז מיין פאַמיליע, איך דאַרף
זיין מיט איר.

איך מענה, בעט זיך, אָבער דער סאָלדאַט הערט מיך אפילו נישט.
ער קוקט אויף די פרויען, וועלכע גייען אַרויס דורכן טירל. פון צייט
צו צייט שמופּט ער אַמאָל אייניע, אַמאָל אַ צווייטע אין אונדזער זייט.
די אינעריקע יאָגט מען אַהין, צו יענער מענגע, וווּ די מאַמע איז.

פּלוצלינג האָב איך דערהערט דער מאַמעס שמים. זי שרייט, אַז
איך זאָל נישט גיין צו איר! און דעם סאָלדאַט בעט זי, ער זאָל מיך
אַהין נישט לאָזן, וויל איך בין נאָך יונג און קען גוט אַרבעטן...

„מאַמע" — שריי איך מיט אַלע כוחות. — „קום דו צו מיר!"
אָבער זי שאָקלט מימן קאָפּ און מיט אַ מאָדנע הייזעריקער שמים שרייט
זי: „לעב, מיין קינד! כאַטש דו אייניע לעב! נעם נקמה פאַר די קינ־
דער!" זי בויגט זיך איין צו זיי, זאָגט עפּעס און שווער, אייניקוויין
הייבט זי זיי אויף, איך זאָל זיי זען. ראובעלע קוקט אַזוי מאָדנע... ער
מאַכט מיט אַ הענטל...

מען האָט זיי אָפּגעשטופּט. מער זע איך זיי נישט.

כ׳קריך אַריף אויף אַ שפּיין און קוק אַהין, אָבער די מאַמע איז נישטאָ.

וווּ איז די מאַמע? פֿאַר די אויגן שוואַרצע רעדער. מסתמא פון אָנשטרענגונג. אין די אויערן קלינגט, רוישט... פונוואַנען איז אויפן גאַס אַ טייך?... יאָ, דאָס איז נישט קיין טייך — בלוט... אַ סך בלוט, עס שוימט... ראובעלע מאַכט מיט אַ הענטל, בעט זיך צו מיר. נאָר איך קאָן בשום אופן נישט דערלאַנגען צו אים מיט מיין האַנט... איך שאָקל זיך עפּעס. מסתמא זינקט דאָס איינדזעלע, אויף וועלכן איך שטיי, עס ווערט דערשרונקען. איך שרינק זיך...

פֿאַרוואָס ליג איך? וווּ איז אַהינגעקומען דאָס וואַסער?

נישטאָ דאָ קיין שום וואַסער. איך ליג אויפן טראָטואַר, איבער מיר האָבן זיך אָנגעבויגן עטלעכע פרויען, איינע האַלט מיין קאָפּ, די צווייטע צייכט דעם פּולס.

וווּ איז די מאַמע? כ׳מוז זען די מאַמע! די פרויען לאָזן מיך נאָר נישט אויפשטיין — כ׳האָב געהאַט געחלשט. איך פלעג דאָך קיינמאָל נישט חלשן.

עס זענען געקומען קיטעל, וויים מיט נאָך עטלעכע געסטאַפּאָ־אָפּיצירן. די פרויען האָבן מיך גיך אויפגעהויבן. די היטלעריסטן האָבן אונדז אַרומגעקוקט און געהייסן זיך אויסשטעלן צו צען אין רייַ.

זיי ציילן עטלעכע מאָל. מסתמא שטימט אַלץ נישט דער חשבון. קיטעל שרייט צו די סאָלדאַטן, וואָס שטייען בייַם טויער, זיי זאָלן צוגעבן אַהער נאָך זיבן מענטשן און — געענדיקט. אַלע איבעריקע זאָלן זיי שיקן אויף לינקס.

מיר זענען 1700. מען הייסט אונדז גיין. איך קוק אַהין, וווּ עס זענען געבליבן די מאַמע מיט ראַיעלען און ראובעלען... דורכן טירל גייט מען נאָך אַלץ...

מען פירט אונדז דורך ראַסער גאַס. דאָרט פֿאַרטרייבט מען אונדז אין אַ גרויסן הויף, וואָס געפינט זיך מסתמא נישט וויַיט פון דער אייזנ־באַן־סטאַנציע, דאָס איז צו זען דערפון, וואָס דאָ זענען פֿאַראַן פּראַכט־וואַגאָנען.

מען צעשטעלט אונדז צו אַכציק מענטשן ביי אַ וואַגאָן. מיר מוזן שטיין אומבאַוועגלעך, פֿאַר יעדן ריר — שיסן.

לעבן די וואַגאָנען דרייען זיך אַרום אייזנבאַנער. אייגע קאָנטראָ־לירן, קלאַפּן אויס די רעדער, אַנדערע טוען נאָרנישט, זיי גלאָצן נאָר

אויף אונדז די אויגן. עטלעכע פון אונדזערע מיידלעך, מער דרייסטע, פרעגן שטילערהייט, צי וויסן יענע גישט, וווהין מען פירט אונדז? אָלם ענטפער קוועטשן די אייזנבאַנער מיט די פּלייצעס, אָדער קוקן זיך אום מיט שרעק, צי האָט עמעצער גישט באַמערקט, וו׳ זיי שמועסן מיט אונדז. אייניקע פּרווון זיך באַרואיקן אונדז. בלויז איין יונגער שנעק רייצט זיך, אַז מען וועט אונדז פירן קיין פּאָנאַר. ער אַליין וועט כלומרשט פירן דעם עשעלאָן.

מען צעעפנט די וואַגאָנען און מען הייסט אַרויסקריכן. די פּלאַטפּאָרמעס זענען זייער הויכע, קלעטערן מיר קוים מיט צרות אַרויף, דערלאַנגעדיק אויבע דער אַנדערער אַ האַנט. די סאָלדאַטן טרייבן, שלאָגן, הייסן גיכער אַרויסקריכן. אין וואַגאָן איז שוין פול געפּאַקט, און מען יאָגט אַהער נאָך נייע מענטשן. דאָן נעמען די סאָלדאַטן אַליין „מאַכן אָרדענונג". זיי זעצן מיט די ביקסן־קאָלבעס איבער אונדזערע קעפּ, בריקען מיט די פּיס, מיר זאָלן זיך צוזאַמענשפּאַרן.

עס איז צוגעגאַנגען אַן אָפּיציר, איבערגעציילט די מענטשן אין וואַגאָן, פּאַררוקט די טיר און פּאַרשפּאַרט מיט אַ ריגל.

ס׳איז פינצטער. סאַמע אונטערן דאַך זענען פּאַראַן עטלעכע פּאַרקאַטעע פענצטערלעך. אויבע אַ פּרוי אין ווינקל גיט אַ זיפּץ, אַז אפילו בערד פירט מען נישט אין אַזאַ ענגשאַפט. ווידער שמיל... די היטלערייסטן לויפן אַרום לענגאויס דעם עשעלאָן, שרייען, באַפּעלן עפּעס. מאָנאָמאָן קלאַפּט אין דאַך אַ רעגנדל...

וו׳ איז איצט די מאַמע? וואָס וועט מען מיט זיי אַלעמען מאָן? אפשר וועט מען נאָכאַמאָל סאָרטירן? דער יונגער אייזנבאַנער, וואָס האָט זיך מיט אונדז גערייצט, האָט דאָך געזאָגט, אַז אונדז פירט מען אויך קיין פּאָנאַר. איז צוליב וואָס האָט מען אונדז צעשיידט? מסתמא פעלן וואַגאָנען אויף צו פירן אַלעמען, האָבן זיי באַשלאָסן „מאַכן אַ שפּאַס". און מאָרגן, שיכורגדיק, וועלן זיי זיך פיינען, וו׳ קלוג זיי האָבן אונדז אָפּגענאַרט, אָפּגעקליבן די געזונטסטע, די יונגע, און מיר, די נאַראָנים, האָבן געמיינט, אַז מען פירט אונדז מאַקע אויף אַרבעט... איך וויין. מיט וואָס האָב איך געזינדיקט? מיט וואָס האָבן זיך פאַרזינדיקט מיין מאַמע, די איבעריקע מענטשן? צי דען וועט מען זיי דערמאָרדן נאָר דערפאַר, וואָס זיי זענען יידן? פונוואַנען נעמט זיך דיווילדע שנאה צו אונדז? פאַרוואָס?

דער וואָגאָן האָט זיך אַ רים געמאַן פון אָרט. מיר פאָרן... און די מאַמע? וווּ איז די מאַמע? פאַרוואָס האָט מען אונדז צעשיידט? שטאַרבן וואָלט דאָך אויך נישט געווען אַזוי שרעקלעך לעבן איר...

* * *

מיר דערווייטערן זיך פון ווילנע...

די פרויען האָבן געגומען רעדן, אַז דער צוג הויבט אָן גיין לאַנג־זאַמער. פאָנאַר!!!

די, וועלכע זענען געזעסן געעמער צום פענצטערל, האָבן אונטער־געהויבן אַ מיידל און זי האָט, קוקנדיק אין פענצטערל, באַשטעטיקט, אַז מיר זענען לעבן אַ וואַלד. די סאָלדאַטן, וועלכע באַגלייטן אונדז, לאָזן אַרויס ראַקעטעס און באַלויכטן דעם וואַלד. עס זעט זיך אַ צוים פון שטעכלדראָט. אינדערווייטן, צווישן די ביימער, זעט זיך עפעס גלעטן, איז עס נישט אַמאָל דאָס זאַמד אַרום די גריבער? דער צוג רירט זיך קוים. באַלד וועט ער זיך אָפּשטעלן... געקומען דער מאָג פון מיין טויט... דער 24 סעפטעמבער 1943. ניין! כ'וועל נישט גיין! זאָלן זיי דערשיסן דאָ אויפן אָרט, אָבער אַהין וועל איך נישט גיין!

דער צוג האָט ווידער אַ רים געמאַן זיך פון אָרט... ער האָט זיך אָפּ־געשטעלט?... ניין, מיר פאָרן נאָך. אפילו גיכער! אַוועק פון פאָנאַר?!

מיר פאָרן טאַקע... די רעדער קלאַפּן, פירן אַוועק אַלץ ווייטער פון ווילנע, פון דער מאַמען. וווּ איז זי איצט?

נאַכט. אַ לאַנגע שוואַרצע נאַכט. ווען כ'וואָלט כאָטש אויף איין וויילינקע קאָנען אויסציען די פאַרנעוורטע פים...

אין די פענצטערלעך גענט וועלן ליכטיקער. עס טאָגט. דער צוג שטעלט זיך אָפּ. אפשר וואָלט מען קאָנען בעמן א ביסל וואַסער. ס'וויל זיך זייער טרינקען.

מיר פאָרן וווייטער. ס'איז מיר היים, דושנע, איך פיל זיך זייער שלעכט. ווען די רעדער וואָלטן אַזוי נישט געקלאַפּט, אפשר וואָלט עמע־צער פון דער וואַך דערהערט אונדזער קול און געבראַכט אַ ביסל וואַסער. אפשר וואָלט מען כאָטש אויף אַ ווייל געפונט די מיר, אַרייגגעלאָזן אַ ביסל פרישע לופט. מיר וועלן דאָך דערשטיקט.

४ मुखाचे दोन्ही बाजू "पाठी" मधली बाजू दोन्ही बाजू सारख्या

דער צוג שטעלט זיך ווידער אָפּ. מסתמא זענען מיר געקומען צו אַ גרויסער שטאָט. עס הערט זיך, אַז אויף דער סטאַנציע איז פול מיט מענטשן.

מענטשן גייען פֿאַרבי אונדזער עשעלאָן. מיר פּוקן מיט די פּויסטן אין די וועגט, בעמן, מען זאָל עפענען. קיינער ענטפֿערט נישט. עטלעכע פֿרויען, וועלכע מען האָט אונטערגעהויבן צום פענצטערל, בעטן ביי יעדן פֿאַרבייגייענדיקן כאָטש אַביסעלע וואַסער. אָבער ינגע קוועטשן מיט די פּלייצעס און ווייזן, אַז די סאָלדאַטן לאָזן נישט צוגיין.

פּלוצלינג גייט עמעצער צו צו דער מיר און רוקט זי אָפּ. לופט! עס באַווייזט זיך אַ סאָלדאַט: ער גיט אַ געשריי, אַז מיר זאָלן נישט טומלען; אויב ער וועט דערהערן כאָטש נאָך איין קלאַנג — וועט ער אַלעמען דערשיסן!

ס'איז שוין, מסתמא, באַלד פֿאַרנאַכט, און דער צוג שטייט נאָך אַלץ. דאָס איינציקע, וואָס מיר דערוויסן זיך, — מיר זענען אין שאַווּל. אפשר איז דאָ מאַקע פֿאַראַן אַ לאַגער?

איינע אַ פרוי לייגט פּאָר אַרויסווּאַרפן דורכן פענצטערל אַ צעטעלע. אַ צווייטע גיט אַ שמיקל פּאַפּיר, איך — אַ בלייער. אויף פּיר שפּראַכן פֿאַרשרייבן מיר, ווער מיר זענען, פֿונוואַנען און ווען האָט מען אונדז אַרויסגעפירט. אפשר וועט עמעצער געפינען, זיך דערוויסן.

עס נעמט שוין פינצטער ווערן, און דער צוג רירט זיך נאָך נישט. די פּיס טוען שרעקלעך ווי. עס דוכט זיך, זיי וועלן זיך איבערבראָכן אין די קני.

באַגינען האָט דער צוג אַ ריר געמאַן פון אָרט, נאָר אין אַ ווייל אַרום זיך ווידער אָפּגעשטעלט. אַווי דעם גאַנצן מאָג, — מיר זענען מער געשטאַנען ווי געפאָרן.

פֿאַרנאַכט האָט דער צוג זיך אָפּגעשטעלט לעבן אַ וואַלד, אָבער באַלד ווידער געגומען פֿאָרן. ביינאַכט האָט דער צוג געאָגט משונה גיך.

ווידער זיך אָפּגעשטעלט. פון אָנפאַנג האָבן מיר אויף דעם קיין אַכט נישט געלייגט. נאָר פּלוצלינג האָבן זיך אַלע אַ צאַפּל געמאַן: מען רעדט אויף דייטש און היגט בילן.

עמעצער האָט אָפּגערוקט די מיר און אין די אויגן האָט אונדז אַ זעץ געמאַן אַ שיין פון קעשענע־לעמפּעלעך. מען האָט אונדז געהייסן אַרויסגיין. די ערשטע האָבן נאָך נישט באַווּזן אַרויסצושפּרינגען, ווי

אין וואָגאָן זענען אַריין סאָלדאַטן און גענומען אונדז שלאָגן, יאָגן, שטופן. און די פים זענען נאָך אַזאַ לאַנגן זיצן צוגויפגעדרייט געווען ווי בלייענע, זיי פאָלגן נישט.

מיך האָט מען אויך אַרויסגעשטופט. צום מזל, בין איך געפאַלן אויף די הענט. אין רוקן האָט מיט וויטיק אַ זעץ געמאַן דער משעמאָ־דאַן, וועלכן מען האָט אַרויסגעוואָרפן גלייך נאָך מיר. כ'האָב זיך קוים אויפגעשמעלט.

ביי יעדן וואַגאָן — דאָס זעלבע בילד.

מען האָט אונדז אויסגעשמעלט. דאָ גופא, אין וואַלד. דער לאָקאָ־מאָטיוו האָט אַ לאַנגן פייף געטאָן, אַ שלעפּ געגעבן די וואַגאָנען און אַוועק. מסתמא צוריק קיין וויליע. און אונדז איבערגעלאָזט דאָ, אין פרעמדן וואַלד...

מען האָט אונדז געמריבן דורך אַ וועג. דער וועג איז באַלויכטן. די לאָמפּן זענען נישט פאַרמאַסקירט. פונדערווייטן זענען זיך נאָך פייערלעך, אויך נישט פאַרמאַסקירטע. זיי באַלייכטן אַ צוים פון אַ שטעכלדראָט. אַ וואַכמאַן עפנט דעם טויער.

אַ לאַגער! באַראַקן. לאַנגע, הילצערנע, אייגנשמאָקיקע. די פענצטער — שוואַך באַלויכטן. עס דרייען זיך אַרום מענטשן. אַלע זענען מאָדנע אָנ־געטאָן — אין געשטרייפטע פיזשאַמעס. לעבן איין באַראַק קומט פאָר עפּעס אומפאַרשטענדלעכס: געשטרייפטע שפּרינגען דורך די פענצטער. זיי שפּרינגען אַרוים און לויפן צוריק אין באַראַק, באַווייזן זיך ווידער אין פענצטער און שפּרינגען ווייטער. היטלעריסטן שלאָגן זיי, איילן. מענטשן מאַלן, אָבער גייע קלעפּ הייבן זיי אויף, און זיי לויפן ווייטער, שפּרינגען ווידער. וואָס איז דאָס? משוגעים, איבער וועלכע די פאַשיסטן מאַכן חוזק?

מען האָט אונדז געהייסן צוועקלייגן אונדזערע פעקלעך אויף אַ פּלאַץ לעבן באַראַק. אין די באַראַקן לאָזט מען מיט זאַכן נישט אַריין.

דעם פּלאַץ היטן צוויי סאָלדאַטן. דאָ גופא דרייען זיך נישט דרייסט אַרום עמלעכע מענער, אָנגעמאָן אין געשטרייפטע פיזשאַמעס. זיי הייבן אָן שמיץ צו רעדן מיט אונדז, פרעגן, פונוואַנען זענען מיר. מיר ווילן אויך וויסן, וווהין מיר זענען אַרייngעפאַלן. באַלד דערווייסן מיר זיך, אַז מיר געפינען זיך נישט וויט פון ריגע, אינעם קאָנצענטראַציע־לאַגער „קייזערוואַלד". אָבער דאָ וועט מען אונדז מסתמא, נישט לאָזן, מען וועט שיקן ווייטער. די מענטשן אין די געשטרייפטע פיזשאַמעס זענען

העפּטלינגען פון „קייזערוואלד". אויב מיר האָבן פּאַפּיראָסן אָדער ברויט — בעסער זיך טיילן מיט זיי, ווייל די היטלערים־טן וועלן דאָ ניי אונדז סייוויי צונעמען. די, וועלכע שפּרינגען דורך די פענצטער, זענען נישט קיין משוגעים, זיי זענען נאָרמאַלע מענטשן, וועלכע מען האָט באַשטראָפּט, ממש פאַר גאָרנישט. דאָ שטראָפּט מען פאַר אַבסאָלוטע קלײַניקייטן. און נאָך וואָס פאַר אַ שטראָפן! אָנגעמאָכן זענען זיי נישט אין פּיזשאַמעס, נאָר אין געשטרײַפטע ארעסטאַנטן־קלײדער. אַנטלויפן פונ־דאַנען איז נישטאָ קיין שום האָפענונג, ווייל דאָס שטעלדראָט איז אָנ־געלאָדן מיט עלעקטרישן שטראָם פון הויבער שפּאַנונג. עסן גיט מען זייער וויניק — 250 גראַם ברויט און דריי פערטל ליטער אַזוי גערופענע זופּ. אָפּט, אַלס שטראָף, לאָזט מען אויף עטלעכע מעת־לעת אינגאַנצן אָן עסן. זיי הונגערן. אויב מיר קאָנען זיי גאָרנישט נישט געבן, וועלן זיי לויפן צוריק, ווייל פאַר רעדן מיט אַ פרוי באַשטראָפט מען מיט פינף און צוואַנציק שמיץ.

ווי שרעקלעך!

אויף גיך שלעפּ איך אַרויס פון משעמאָדאַן מיינע פּאַפּירלעך, רוק זיי אַריין אין בוזעם. אָבער פּאַרשטעקן אַלע פּאַפּירלעך באַווייז איך נישט — דער וואַכמאַן יאָגט אַוועק.

צו אונדז גייט צו אַ דייטשקע, אָנגעטאָן אין אַן עס־עס־אוניפאָרם און שמעלט אונדז אויס. זענען צווישן די עס־עס־אָווצעס פּאַראַן אויך פרויען? געווים. דאָס איז צו זען כאָטש דערפון, וואָס זי שרייט אויף אונדז און שמייסט מיט אַ נאַהייקע. איבערגעצייגט, גיט זי אַ קאָמאַנדע, מיר זאָלן לויפן אין באַראַק, דערבי קאַטעווע זי אונדז אָן רחמנות, מיר זאָלן זיך אונטערציילן. בייַם טיר איז אַ שפּאַרעניש. יעדע איינע זיך צוריק־לויפן אין באַראַק, כדי אויסצומיידן די נאַהייקע. אַ צווייטע עס־עס־פּרוי שמייסט ביי דער טיר און קאָנטראָלירט, צי מיר האָבן אַלץ אַוועקגעלייגט אויפן פּלאַץ לעבן באַראַק. אויב זי באַמערקט אין האַנט כאָטש אַ קלײן פּעקעלע אָדער אפילו אַ רידיקול, יאָגט זי צוריק אַרויס, מען זאָל אַוועק־לייגן לעבן באַראַק. דערבי, פּאַרשטייט זיך, שלאָגט זי.

דער באַראַק איז אינגאַנצן פּוסט — אַ באַלקן, וועגט און אַ דיל. אויפן דיל ליגן שמרוי־זעק, און אין ווינקל שטייט אַ בעזעם. דאָס איז אַלץ.

די אויפזעערין שרייט, מיר זאָלן זיך לייגן. וואַר עס באַווייזט נישט דעם זעלבן מאָמענט אַנידערפאַלן — דעם לייגט אַוועק דער שטעקן פון

בעזים. זי קלאפט מיט אים א־בער די לעפּ, פּלייצעם, העגט — ווו נאָך זי מרעפט. וועז מיר ליגן שוין אלע, הייסט זי זיך נישט רירן פון אָרט. ביי דער קלענסטער באַוועגונג וועלן די וואַכלייט, וואָס שטייען הינטער די פּענצטער, שיסן. אַרויסגיין פון באַראַק טאָר מען נישט. רעדן צווישן זיך איז פּאַרבאָטן.

אַוועקגעשטעלט דעם בעזים אויפן אָרט, איז די אויפזעערין אַרויס. די פרויען רופן זי עלזאַ. איך וויים נישט, צי האָבן זיי געהערט, אַז עמעצער רופט זי אַזוי, צי זיי האָבן אַליין געגעבן איר אַזאַ נאָמען.

אלזאַ, איך בין אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער. אַרעסטאַנטישע קליי־דער, שפּרינגערי דורכן פענצטער און ענלעכע שרעקלעכע זאַכן. עלזאַ מיטן בעזים, הונגער. ס'אַרא שוידער! און איך בין אַליין... וואָלט כאָטש די מאַמע דאָ געווען... וווּ איז איצט די מאַמע? אפשר שטייען זיי גראָד אין דער מינוט אין וואלד בייַ די גרויבער. און דער זעלבער וויגט, וואָס וואָיעט דאָ הינטער די פענצטער, ברעכט אין וואַלד צווייגן און שרעקט די קינדער? וווּ גרויזאַם דאָס איז!...

הינטער די פענצטער גייט עמעצער אַרום. מסתמא די וואַכלייט. אפשר קוקן זיי אויף אונדז. וועז דער שענק וואָלט אַזוי נישט שמעכן, וואָלט איך זיך אייגנעטוליעט אין אים, אַז דאָס ליכט זאָל נישט שניידן אַזוי די אויגן. פּאַרוואָס קאָן איך נישט אייגשלאָפן? כ'האָב דאָך שוין אַזויפיל נעכט נישט געשלאָפן. אפשר וואָלט זיך חלומען די מאַמע...

ס'האָט אונדז פּאַרטויבט אַ פּייף. איך קוק — אין מיר שטייט וויי־דער די מרשעת עלזאַ. זי שרייט: „Apell!". אָבער מיר פּאַרשטייען נישט, וואָס זי וויל, און זיצן. עלזאַ כאַפּט וויידער דעם בעזים. מיר לויפן פון באַראַק.

אויפן הויף איז פינצטער, קאַלט. פון אַנדערע באַראַקן לויפן אויך מענטשן. זיי שטעלן זיך אין רייען. מיט קלעפ און געשריי שטעלט אונדז עלזאַ אויך אויס. איר העלפט נאָך איין עסעסמאַן. פּלוצלונג ציט ער זיך אוים פּאַר אַן אַנגעזעענעם אָפּיציר. ער גיט אָפּ אַ ראַפּאָרט, וויפל פּין אונדז עס שטייען דאָ, און באַגלייט דעם אָפּיציר, וועלכער נעמט זיך אַליין צייַלן אונדז.

דער אָפּיציר גייט צוועק צו די אַנדערע באַראַקן.

מיר קוקן זיך אַרום, זוכן אונדזערע זאַכן, אָבער זיי זענען זיך אינ־ערגעץ נישט. מיר דערקענען אפילו נישט דאָס אָרט, וווּ מיר האָבן זיי

בײַנאַכט געלאָזט. אומעטום איז רײַן אויסגעקערט, אײַבערגעשאָטן מיט געלן זאַמד.

מען האָט אונדז אַרײַנגעיאָגט צוריק אין באַראַק און געהייסן זיך זעצן אויף די שענקעס, נישט רעדן און זיך נישט באַוועגן.

מיר זיצן.

פּלוצלינג האָב איך אָנגעמאַכט אין קעשענע דעם מאַמנס אַ פּאָמאָגראַפּיע (וויאַזוי קומט זי אַהער, וויים איך אַליין נישט). כ'האָב אַ קוק געמאָן אויפן פּאַפּאַ און עס האָבן זיך אַ גאָם געמאָן טרערן פּין מיינע אויגן: ער איז נישמאָ, די מאַמע איז נישמאָ, און איך מוז זיך מאַטערן אין אָט דעם שרעקלעכן לאַגער. כ'וועל זיך צו אַזאַ לעבן קיינמאָל נישט צוגעווינען.

אַ פרוי, וואָס זיצט לעבן מיר, פרעגט, וואָס וויין איך. כ'וויין איר די פּאָמאָגראַפּיע. אָבער זי גיט נאָר אַ זיפּץ: „טרערן וועלן נישט העלפן..."

אין מיר זענען ווידער אויסגעוואַקסן עס־עס־לייט. געהייסן זיך אויס־שטעלן. געמאָלדן, אַז מיר מוזן אָפּגעבן דאָם געלט, די זיגערס, די רינ־גען, קורץ — אַלץ, וואָס מיר האָבן נאָך ביי זיך. פּאַר אַ פּרוו אויסצו־באַהאַלטן, באַגראָבן אָדער אפילו אַרויסוואַרפן — טויט־שמראָך.

איין אָפּיציר מיט אַ קעסטעלע אין האַנט גייט אַרום צוושן די רייען, מען זאָל אַלץ אַהין אַרײַנלייגן. אין קעסטעלע קלייבט זיך אָן, פּאַרשטייט זיך, זייער ווייניק.

אַוועקגייענדיק, האָבן די היטלעריסטן נישט געזאָגט, צי מע מעג מען זיך זעצן, אָבער דער שרעקלעכער בעזים שמייט לעבן מיר ווי אַ סאָל־דאָם. שמייען מיר אויר.

ס'איז קאַלט. אין דער אָפּענער מיר בלאָזט אַ ווינט.

שוין אַזויפיל טעג גאָרנישט נישט געגעסן...

אין מיר איז ווידער עלזאַ. דערזען, אַז מיר שמייען נאָך, האָט זי זיך צעהירזשעט. אָנגעלאַכט זיך, האָט זי געהייסן אויסשטעלן זיך צו צווי. אָפּגעציילט צען און אַוועקגעפירט. די, וועלכע זענען געשטאַנען נעענטער צו דער מיר, האָבן געזאָגט, אַז זיי זענען, ווי זי האָט אַרײַנגעפירט די פרויען אין אַ באַראַק אויף יענער־זייט פּלאַץ.

אין אַ וויילע אַרום איז עלזאַ געקומען, אָפּגעציילט נאָך צען און ווידער אַוועקגעפירט. און די ערשטע זענען נישט אַרויס... אפשר איז

דאָרט אַ קרעמאַטאָריע? הייסט עס, מען האָט אונדז אַהער געבראַכט, כדי צו פאַרניכטן אָן שפּור?

עטלעכע פרויען, וועלכע זענען געשטאַנען נעענטער צו דער טיר, זענען אַריבערגעלאָפן אין צווייטן עק פון דער רייע. וואָס וועט דאָס העלפן?

איך בין זיבעטן צענדליק. די פאָדערשטע רייען ווערן אַלץ שמערער, שווין געבליבן נאָר וויניק. באַלד וועט זיין אויך מיין רייע...

מען פירט שוין...

עלזאַ עפנט די טיר פון שרעקלעכן באַראַק. אַ טונקעלער פאָדערצימער. בייַ די וועגט אָנגעוואָרפן א סך בגדים. לעבן זיי שטייען אויפזערינס. מען הייסט אונדז אויך אויסטאָן זיך. די קלײדער האַלטן אין די הענט און צו צווישן צוגיין צו די אויפזעערינס.

די הענט מריישלען זיך, ס'איז שווער זיך אויסצוטאָן.

איך גיי צו. אַן אויפזעערין קאָנטראָלירט מיינע בגדים. נעמט צו דאָס וואָלענע קלײדל, וואָס די מאַמע האָט געהייסן אָנטאָן אויף דעם זומערדיקן. איך בעט, זי זאָל מיר לאָזן דאָס וואַרעמע קלײדל און צוגעמען דאָס זומערדיקע. אָנשטאָט אַן ענטפער כאַפּ איך אַ פּאַטש אין באַק. וועי איך אַנטשוויגן. איצט קאָנטראָלירט זי די אַרבל און די קעשענעס — צי האָב איך דאָרט נישט באַהאַלטן עפּעס. זי געפינט די פּאָטאָגראַפּיע פונעם פּאַפּאַ. איך שטרעק אויס די האַנט, אַז די אויפזעערין זאָל מיר אומקערן זי, אָבער זי צעריייסט די פּאָטאָ אויף פּיצלעך און וואַרפט זי אַוועק אויפן דיל. אויף אַיין שטיקעלע זענען זיך די וויסע האָר, פון צווייטן קוקט אַן אויג. איך דריי זיך אָפּ... די אויפזעערין וואַרפט מיר דאָס קלײד, אָבער זי האָט נישט באַווייזן דורכטאַפּן די קעשענע, וווהין איך האָב פאַררוקט מיינע בלעטלעך: אַפּנים די פּאָטאָגראַפּיע האָט זי אָפּגעוועדעט. און איך האָב אַליין פאַרגעסן אין זיי, וועו איך האָב געבעטן דאָס וואַרעמע קלײדל!

מען הייסט אונדז גיך אָנטאָן די איבערגעלאָזענע קלײדער און אַרויסגיין דורך דער הינטערשטער טיר. דאָרטן דערזעען מיר אַלע פריער אַוועקגעפירטע פרויען. און יענע, וואָס זענען נאָך אין באַראַק, לעבן אַזוי איבער, מיינענדיק, אַז מען פירט אין קרעמאַטאָריע.

ביז מען האָט אַלעמען אַרומגעזוכט, איז געקומען די צייט פון דעם שלימזלדיקן „אַפּעל". פאַרוואָס צייַלן זיי אונדז אַזוי אָפט? צי דעז קאָן מען פונדאַנען אָנטלויפן?

צום סוף לאָזט מען אונדז אַריין צורוק אין באַראַק. צו אונדזער גרויסער פרייד און וווּנדער מרעפן מיר דאָרט אַ קעסל זופּ מיט שיסע־ לער. מען הייסט אונדז זיך אויסשפּעלן אין אַ רויי. פּאַרבייגייענדיק דאַרף מען נעמען אַ שיסעלע, וווהין עלזאַ וועט אַרייגגיסן זופּ. די זופּ דאַרף מען גיך אויסכליאָבן, און דאָס שיסעלע אַוועקשמעלן אויף אַן אָרט אין די זעלבע, אפילו נישט קיין איבערגעשוועמקט, גיסט מען זופּ פּאַר יענע, וועלכע האָבן נאָך נישט געגעסן. קיין לעפל זענען נישטאָ.

וואָס נעעמער צום קעסל, אַלץ אָנגעגעמער שמעקט די זופּ.

כ׳האָב זיך דערוואַרט מיין רויי. די זופּ איז זייער אַ שיטערע, פּשוט אַ שוואַרצלעך וואַרעם וואַסערל, אין וועלכן עס שווימען זעקס גרייפּע־ לער, וואָס וויגן פּאַר קיין פּאַל נישט אַרייגפּאַלן אין מויל. אָבער אַלץ איינס איז דאָס זייער געשמאַק. די הויפּטזאַך — וואַרעם. אַ שאָד, וואָס אין שיסעלע ווערט וויגציקער. דאָס שיסעלע איז שוין גאָר לייַדיק. און עסן וויל זיך מוראַדיק, גאָר מערער, ווי פריער.

איך טראָג דאָס שיסעלע צום באַשטימטן אָרט. כ׳זע — דער היט־ לעריסט רופט מיך צו מיטן פינגער. טאַקע מיר? יאָ, מיר. נישט דריסט דערגעענטער איך זיך און וואַרט, וואָס ער וועט זאָגן. פּלוצים גיט ער מיר אַ טראַסק אין איין באַק, דערנאָך אין דער צווייטער, און גלייך ווידער אין דער ערשטער. זעצט מיך מיט די פויסטן און כסדר אין קאָפּ. איך פּרווו באַשיצן דעם קאָפּ מיטן שיסעלע, אָבער ער רייסט עם אַרויס פון מיינע הענט און גיט אַ שליידער אין ווינקל. און שלאָגט אָן רחמנות ווידער. איך האַלט זיך נישט איין אויף די פּיס און פּאַל אַנידער. כ׳וויל זיך שטעלן, אָבער איך קאָן נישט — ער בריקעט מיט די פּיס. ווי איך דריי זיך נישט — אַלץ פּאַר די אויגן דער גלאַנץ פון ויינע שטיוול. געפּראָפּן אין די ליפּן!... איך כאַפּ קוים אָפּ דעם אָטעם. די ליפּן זענען גלייך געוואָרן ווי היילצערנע, די צונג — גרויס און שווער. און דער היטלעריסט שלאָגט, בריקעט מיטן שטיוול. איצט, דוכט זיך, מוט שוין נישט אַזוי ווייַ. נאָר אויפן דיל טריפּט בלוט. מסתמא מיינס...

די היטלעריסטן זענען אַוועק. די פּרויען האָבן מיך אויפגעהויבן און איבערגעטראָגן אויפן שענק. זיי היינט פּאַרוואַרפן דעם קאָפּ, אז פון נאָז זאָל אויפהערן צו פליסן בלוט. זיי זענען צו מיר אַזוי גוט, זאָרגן זיך אַזוי, אַז ס׳וויל זיך וויינען. איינע מענהט: וואָס האָט ער פון מיר, אַן אומשולדיק קינד, געמאַכט! אַ צווייטע שילט אים, און נאָך איינע פּרווועט אַלץ דערגיין, פּאַרוואָס האָט ער מיך אַזוי געשלאָגן...

אפשר דערפאַר, ווייל, מראָגנדיק דאָס שיסעלע צוריק, בין איך צו נאָענט צוגענאַנגען צו דער ריי, און אים האָט געדוכט, אַז איך וויל אַ צווייט מאָל קריגן זופּ?

פאַרוואָס רעדן זיי אַזוי הויך? מיר טוט דאָך ווייַ, אומעטום טוט שרעקלעך ווייַ! מען וואָלט כאָטש פאַרלאָשן די שיין! צי איז נישט צע־שפּאָלטן די ברעם? זי טוט אויך ווייַ. און עטלעכע ציינער האָט ער, ווייזט זיך אַרויס, אויסגעהאַקט...

כ׳האָב קוים דערלעבט דעם פרימאָרגן.

נאָר אייַדער עס איז מאָג געווארן האָט מען אונדז ארויסגעיאָגט אויפן הויף צום „אַפּעל": מען קאָנטראָלירט דאָ צווייַ מאָל אין טאָג — גאנצפרי אין אַוונט, ווען די בריגאדעס קערן זיך אום פון דער אר־בעט. איך שטיי קוים איין אויף די פּיס — אין קאָפּ רוישט, די ליפּן און די אויגן זענען געשוואָלן. כאָטש א מרונק וואסער! מען גיט נישט... מען יאָגט צוריק אין באראַק.

בייטאָג האָט מען ווידער געהייסן זיך אויסשטעלן. אָפּגעקליבן 600 פרויען און אָפּגעפירט אין א זייט, נאָר 400. די איבעריקע אריינגעשריבן צוריק אין באראַק.

איך בין אין דער צווייטער גרופּע.

פון דער ערשטער גרופּע האָט מען אָפּגענעמען 50 און אוועקגע־פירט אין לעצטן בארַאַק. עמעצער האָט איבערגעלייענט די אויפשריפט „Entlausung", אַ באָד... אַזוי, דוכט זיך, רופן זיי די גאַז־קאַמערן פון קרעמאַטאָריע?...

וויפל מיר האָבן שוין איבערגעלעבט און פאָרט קומט אונדזער סוף...

די אויפזעערין איז צוריקגעקומען און אוועקגעפירט נאָר 50. אזוי יעדע האלבע שעה צו פופציק... און די ערשטע זענען נאָר אלץ נישטאָ..

ס׳איז שוין קיינער נישט געבליבן. דער פּלאַץ איז פּוסט.

איצט איז געקומען די ריי פון אונדזער גרופּע.

פּלוצלינג האָבן מיר דערזען די גאנצע ערשטע גרופּע. זיי לעבן! הייסט עס, מיר וועלן אויך לעבן!

די פרויען פון יענער גרופּע קריכן ארויף אויף לאסט־אויטאָס. זיי פאָכען צו אונדז מיט די הענט. אויפן האַרצן איז געוואָרן רואיקער.

מען פירט אונדז אריין אין א פאַרבאָד. דאָ ליגן בערג זאכן. מען הייסט זיך אויסטאָן און אקוראט צונויפלייגן די זאכן. ביי זיך מעג מען

לאָזן נאָר די שיך און, אויב מען האָט, זייף און א קעמעלע. דאָס דארף מען האלטן אין האנט. עטלעכע בלעטלער פון מאָגבוך האָט זיך מיר איינגעגעבן אריינשטאָפּן אין די שיך.

מען יאָגט אונדז נאקעטערהייט אין אן אנדער צימער. אונטערן באָלקן — עטלעכע לעכעריקע רערלעך, מסתמא, אַ שפּריץ. לעבן מיר שטייט א היטלעריסט אין א ווייסן כאלאט און קאָנטראָלירט, צי האָבן מיר גאָרנישט באהאלטן. איך דריי איבער די שיך, באוויזנדיק, אז אין זיי איז גאָרנישט נישטאָ. איצט שטעל איך זיך אין ריי צום דאָקטער. דער „דאָקטער" קוקט דורך א פארגרעסער-גלאָז די רייגקייט פון קאָפּ און הייסט עפענען דאָס מויל. ער רוקט ארײן הינטערן באק א פינגער — צי איז דאָרטן גאָרנישט נישט באהאלטן.

נאָך אים פאָלן מיר אַריין צום פריזירער. די שער איז טעמפּ און דער „מייסטער" איז אפּגים אַזאַ פריזירער, ווי איך. וואָס שענער די האָר, אַלץ אומדערבאַרעמדיקער בראָקט ער זיי. די אָפּגעשניטענע צעפּ און לאָקן פאַררוקט ער אין אַ זאָק.

ענדלעך, האָט פון די רערלעך געזומען שפּריצן לעבלעך וואסער. דאָס האָט געדויערט סך-הכל עטלעכע מינוט. מיר האָבן קוים באווײזן נאס צו ווערן. נאָר אומזיסט — עס איז נישטאָ, מיט וואָס זיך אָפּצוווישן.

נאָסע האָט מען אונדז ארויסגעאָגט אין א נאָך קעלטערן צימער. די נאס-טיר איז אָפּן, דערצו פייפט א ווינט דורך די שפּאלטן אין וואנט.

לענגאויס די וועגט ליגן שטויסן זאָכן. לעבן יעדן שטוים אַן אויפּ-זעערין. מיר מוזן פארבייגיין די אויפּזעערינס. פון יעדערער קריגן מיר צו איין מלבוש — א העמד, הויזלעך, א קלייד, א מאנטל און א קאָפּ-טיכל. זיי טייטן מעכאניש, נישט לייגנדיק קיין אכט אויף דער מאָם. מאָמער האָט איינע געבעטן איבערבייטן דאָס קליידל, ווייל עס איז אויף איר צו קליין, האָט די אויפּזעערין איר געגעבן מיטן זעלבן קליידל א שמיץ אין קאָפּ און א געשריי געטאָן: „שנייד ארום דיינע זייטן, וועט זיין אויף דיין מאָם!"

איך האָב געקראָגן אַלטע וועש און אַ... באַלקלייד פון שוואַרצן זייד מיט אַ גרויסן דעקאָלטע און אַ קינסטלעכער זיידענער בלום. סיואָלט געווען קאָמיש, ווען נישט אזוי מראגיש!... אין מאנטלע בין איך קוים

אַרײַנגעקראָכן — ס׳איז אַ קינדער־מאַנטל. קיין זאָקן האָט מען אינגאַנצן נישט געגעבן.

בײַ דער מיר קאָנטראָלירט עלזאַ, צי האָט עמעצער פון אונדז, חלילה, נישט געגעבעט נאָך אַ פּאָר וועש אָדער נאָך אַ קאָפּטיכל.

אין הויף שמייען די איבעריקע פרויען פון אונדזער גרופּע, נאָר איך דערקען קיין אייגע נישט. וועז אַ מענטשן קען מען וויניק, אוג־מערשיידט מען אים די ערשטע צייט לויט די קלײדער, און איצט האָבן די אויסטערלישע בגדים געענדערט יעדערנס אויסזען.

מיר קריגן צו אײַן האנטעך. כ׳זע, די פרויען פּארוויקלען מיט אים דעם האלדז. איך נעם איבער דעם גומן בײַישפּיל.

עס גייט צו אַן אומבאַקאַנט מיידל און בעט, איך זאָל זיך בײַמן מיט איר מיט מאנטלען, ווײַל זי האָט געקראָגן א צו גרויסן. כ׳בין זייער צופֿרידן. איצט קאָן איך כאָטש פּריי אָטמעמען, נישט מורא האָבן־דיק, אז עס וועלן פֿלאַצן די נעט. אָבער די גאנצע צרה איז מיטן קלײד. עס איז אזוי שמאָל, אז איך קאָן קום שטעלן א מראָט. אָבער די פרויען מרייסטן מיך — כאָטש נישט אזוי קאלט אין די פּים. דער רוקן אָבער איז א גאקעטער.

אונדזערע קלײדער זענען געצייכנט — אויפן האַרצן און רוקן זע־נען מיט אײַ־פֿאַרב אָנגעמאָלט גרויסע קיילעכן אָדער קרייצן.

וועז אלע האָבן זיך „אויסגעבאָדן", האָט מען אונדז ארויפגעטריבן אויף לאַטע־אויטאָם, אויף יעדן אויטאָ זיצן צו צוויי סאָלדאַטן.

ס׳האָט געגומען פינצטער ווערן. מיר זענען ארויסגעפֿאָרן פון וואלד און פארקערעוועט אויף א שאָסיי.

דאָס מאָל איז דער וועג געווען נישט לאנג. מיר זענען אריינגע־פֿאָרן אין עפּעס א גרויסן הויף. ער איז ארומגעצוימט מיט א הויכער געמויערטער וואַנט, איבער איר — עטלעכע רייען שטעכלדראָט און לאָמפּן. קיין בראקן זענען נישטאָ. פּאראן נאָר א גרויסע שטוב. צום סוף הויף — בײַ דער וואנט — א דעכל, אונטער וועלכן עס שאָקלען זיך עטלעכע לאָמפּן. פון דאָרטן מראָגט זיך זייער א געשמאקער ריח. איז דאָס א קיך און מיר וועלן קריגן זופּ?

אונדז שטעלט אוים א דייטש, ציווי־ל גאקליידט. א מוקעלער האלב מיליטערישער אַנצוג און א היטעלע. דער אָנצוג איז זייער ענלעך אויף די געשטרייפטע. ער האָט אונדז איבערגעציילט, געהייסן זיך נישט רירן פון אָרט און איז אוועק. אומקוקנדיק זיך מיט מורא, האָבן זיך צו

אונדז דערנעענטערט עטלעכע מענער. פון זיי האָבן מיר זיך דערוווסט, אז דער לאגער הייסט „שטראסדענהאף" און גענינט זיך אין דער פאָר־שטאָט פון ריגע — יוגלא. דער לאגער איז א נייער. דערווייל זענען דאָ פאראן נאָר 160 מענער פון ריגער גענט. קיין פרויען זענען נאָך נישט, מיר זענען די ערשטע. מיר וועלן זיין אין אָט דער גרויסער שטוב. דאָס איז א געווען פאבריק. דער מענער־בלאָק איז אויפן ערשטן שטאָק, אונדזער בלאָק וועט זיין אויפן פערטן. וווּ מיר וועלן ארבעטן, ווייסן זיי נישט. אליין זענען זיי באשעפטיקט אויף בוי־ארבעט. ס'איז זייער א שווערע ארבעט, דערצו הונגערט מען. דער דייטש, ווָאס האָט אונדז גענציילט, הייסט האנס, ער איז דער לאגער־עלטסטער. ער איז אויך אַ העפטלינג, זיצט שוין 8 יאָר אין פארשיידענע לאגערן. פאר ווָאס — ווייסן זיי נישט. ער האָט א געהילף — דעם קלייגעם האנס. דער קאָ־מענדאַנט פון לאָגער אין אַן עסעסאָוויץ, אַן אונטערשאַרפירער, אַ שרעקלעכער סאַדיסט.

פלוצלינג זענען די מענער נעלם געוואָרן — זיי האָבן באמערקט, אַז עס דערנעענטערט זיך דער אונטערשאַרפירער. ער האָט אונדז נאָכ־אמאָל איבערגעציילט און איז אוועק. אין א ווייל ארום האָט האנס געהייסן ברענגען דעקעם און האָט ענגומען זיי טיילן. איך, דער שלימזל, האָבן אנשטאָט א דעקע געקראָגן א גרויסע דאָרפישע קאָפּנמוד. צי וועט זי דען וואַרעמען?

נאָכדעם האָט מען אונדז „טראַקטירט" מיט קאַלטער זופ און אַרויס־געמריבן אויפן פערטן שטאָק. דאָ וועט מאקא זיין אונדזער בלאָק. ער איז זייער ענלעך אויף א קאַזאַרמע. פון ברעמער זענען צונויפגענקלאפט דריישטאָקיקע נארעם. פאראן פינף אָפּטיילונגען. אויף יעדן שטאָק פון אייַן אָפּטיילונג דארפן שלאָפן 36 פרויען — אכצן פון אייַן זייט און אַכצן — פון דער צווייטער. אויף די נארעם זענען אָנגעוואָרפן זעקלעך פאר שעניקעם און קלייניע זעקעלעך פאַר קישעלעך.

האנס האָט געהייסן, יעדערע זאָל פארענעמען איר אָרט. אייַן אָפּטיי־לונג מוז בלייבן פוסט — מען וועט אַהער ברענגען נאָך דער פרויען. די שע־ניקעם וועלן מיר אָנשטאָפּן מאָרגן נאָך דער ארבעט. איצט דארף מען שלאָפן. באגינען, ווי נאָר מען וועט דערהערן דעם סיגנאל, תיכף אויס־שמיין און לויפן אויפן הויף זיך וואשן.

מיין שכנה האָט מיר גראמען אַרויסציען פון שעניק עטלעכע שטרי־

קעלער, זיי איבערפלעכטן און אונטערבינדן מיין קלייד, אַנדערש וועל איך נישט קאָנען ארבעטן. א קלוג פרוי!

* *
*

— אויפשטיין! — דאָס שרייט האנס. פארוואָס וועקט ער אונדז? אויפן הויף איז דאָך נאָך גוט פינצטער און מיר זענען ערשט אייננע־שלאָפן.

האָנס איז זייער אין כעס. אפשר איז שוין טאקע פארטאָג? מיר כאפן די האנטעכער און לויפן פון די מרעפּ וואָשן זיך. נאָר האנסן רייצט דאָס נאָר, ער שרייט, אז מיר זענען פארשלאָפן, מוזן מיר לויפן צום אַפּעל נישט קיין געוואשענע.

די מענער שמייען שוין אין רייַ, און מיר פֿאַדען נאָך ארום הין און הער. פּלוצלינג גיט האָנס א געשריי: „Stillstand!" און איז צוגע־גאַנגען צום אונטערשאַרפירער מיט אַ ראַפּאָרט. יענער האָט אַליין אונדז איבערגעציילט און איז אוועק.

איצט האָט ביי האָנסן זיך צעבונדן די צונג. אין לאָנער מוז זיין א מיסטעריאָזע אָרדענונג און דיסציפּלין. וואָר עס וועט עובר זיין — וועט וואָרן שטרענג באַשטראָפט. ער וועט מער נישט לויפן אונדז וועקן. מיר מוזן אליין זיך צוהערן צום סיגנאל — צום קלאנג פון אייזן. ביים ערשטן סיגנאל מוזן מיר תיכף אויפשפרינגען, פאַרבעטן די נאָרעם און לויפן זיך וואָשן (דערווייל צום טייכל, וועלכעם שוויסט פאַרבי דעם לאגער). נאָכן צווייטן סיגנאל מאָמענטאַל זיך אויסשטעלן צום אפּעל.

וואשן זיך האָט ער אונדז פאָרט אוועקגעפירט. ס'איז פינצטער, עס בלאָזט א שארפער ווינט, גיסט א רענן, פונעם אייז־קאלטן וואסער גלי־וערן די פינגער, אָבער וואשן זיך מוז מען דאָך!

ס'האָט געגומען מאָנען. מען האָט אונדז ווידער אויסגעשטעלט. גע־קומען דער אונטערשאַרפירער מיט זייַנע געהילפן און מיט די וואַכ־לייט, מען האָט אונדז צעטיילט אויף גרופּעם און אוועקגעפירט.

די ערשטע גרופּע איז אוועק אין א גלייכער ריכטונג. מיין גרופּ־פּ האָט פארקערעוועט אויף רעכטס. מיר זענען געקומען אויף א בוי־פּלאץ,

---

1) — שטיין רואיק!

וון עם האָבן שוין געארבעט די מענער פון אונדזער לאגער. זיי האָט מען אוועקגעיאָגט צו דער ארבעט גלייך נאָכן אפעל.

מיין ארבעט איז באשטאנען אין שלעפן שטיינער, מיט וועלכע די מענער האָבן ברוקירט דעם וועג צווישן די זיך בויענדיקע בארַאקן. אנדערע פרויען האָבן געפירט אין וואגָענטקעם שטיינער פון טאָל אין מיר האָבן זיי באדארפט פאנאנדערטראָגן צו די ברוקירער. די וואכלייט און אויפזעערס לאָזן אויף קיין רגע נישט ארַאָפּ פון אונדז די אויגן. די וואגָענטקעם מוזן זיין פולע. ארום יעדער וואגָענטקע דארפן ארבעטן נאָר פיר מענטשן, שטופן זיי לויפנדיק. די שטיינער צעשלעפן אויך לויפנדיק; די מענער דארפן ברוקירן גיך. בכלל מוז מען אלץ טאָן גיך און גוט, פאר דעם קלעגסטן פעלער — שיסן.

די שטיינער זענען מוראדיק שווערע. מראָגן א שטיין זאלבעצווייט איז נישט דערלויבט, קייקלען זיי אויך פארבאָטן. רעדן בעת דער ארבעט מאָר מען נישט. אויף גאטירלעכע באדערפענישן מעג מען זיך בעטן נאָר איין מאָל אין טאָג, דערבי אָפּוואַרטן ביז עס וועלן זיך צוגוקלייבן עטלעכע מענטשן.

די פינגער זענען ביי מיר צעריבן ביז בלוט. זיי זענען בלוי, געשוואָלן, א שרעק צו קוקן.

און דער רעגן הערט נישט אויף צו גיסן. ממש אויף צו להכעיס.

קוים דערלעבט צו דערהערן א פייף אויף מימאָ. מען האָט אונדז געהייסן גיך זיך אויסשטעלן, דערנאָך געמריבן אין לאגער. די, וועלכע זענען געשטאנען די ערשטע, האָבן באלד געקראָגן א שיסל זופּ. די הינטערשטע האָבן געמוזט וואַרטן, ביז עס וועלן זיך באפרייען די שיסלען. מיר האָבן זיי געאיילט, מורא געהאט, אז מיר וועלן נישט באוויזן.

און אזוי איז מאקע געווען. כ'האָב קוים 2—3 מאָל א זופּ געטאָן, ווי די סאָלדאטן האָבן שוין געגומען יאָגן אונדז, מיר זאָלן זיך אויסשטעלן. אייגער פון די וואכלייט האָט ארויסגעקלאפט פון מיין האנט דאָס שיסלע און די זופּ האָט זיך אויסגעגאָסן. איך האָב געמוזט זיך שטעלן אין ריי. די פּאָר מראָפּנס זופּ־וואסער האָבן נאָר אויפגעריצט רעם אפעמיט.

כ'שלעפּ ווייטער שטיינער. איצט זענען זיי נאָך שווערער. און דער רעגן איז נאָך מער דערעסן געווארן. איין שמיין האָט זיך אויסגעגליטשט פון די הענט און געמראָפּן גלייך אין פוס.

כ׳האָב זיך קוים דערוואַרט אויפן אָוונט. געקומען אין לאַגער, האָבן מיר געקראָגן צו שמיקלען ברויט און א ביסעלע מוסנע. וואַסער — „קאַווע". כ׳האָב דאָס אלץ מיט איין מאָל אראָפגעשלונגען אויפן הויף, נישט געהאט קיין געדולד צו וואַרטן, ביז איך וועל ארויפקריכן אויפן פערטן שטאָק.

* *
*

וועז איך האָב אביסל שוין אויסגעלערנט זיך שלעפן שטיינער, האָט מען מיר געהייסן דרויבלען זיי. קיין שטיינהעקערין בין איך, פארשטייט זיך, נישט. איך גיב א זעץ מיטן האמער, און דער שמיין — ווי איך וואָלט זיך אפילו צו אים נישט צוגעריכט. גיב איך א שטארקערן זעץ, שפרינגען אָפּ קלייגע שפּלימערס און טרעפן מיר גלייך אין פּנים אריין. מיין צורה איז שוין פארבלומיקט, עס טוט ווי, כ׳האָב מורא, איך זאָל, חלילה, נישט טרעפן אין די אויגן. און דער וואכמאן איילט מיד, שרייט. אייגער אַ מאַנצביל האָט געוואָלט לערנען מיך שטיינהאקערי, נאָר דער וואכמאן האָט נישט דערלויבט: זי מוז זיך אליין אויסלערנען, זאָגט ער. איך פארמאך די אויגן, עס גיסן זיך טרערן פון ווייטיק און באליידיקונג. נאָר די שטיינער האק איך...

* *
*

איך בעט אלעמען, וועט עס וועט געפינען ביי זיך א שמיקל בלייער, זאָל עס מיר אנטלייען. איך מוז אויפשטעלן דעם פארפאלענעם טייל פון מיינע געמעך-נאָמיצן. גוט, וואָס די מאמע האָט געהייסן, איך זאָל דאָס פארשריבענע אויסחזרן אויף אויסנווייניק, געדענק איך נאָר. אָבער פארשריבן איז געווען א סך, און לאנג געדענקען אלץ איז אומגלעך. אַ גאַנצן מאָג, האַקנדיק די שטיינער, חזר איך אַלץ איבער אין געדאַנק. איך „פארשרייב" אויך (אין געדאנק, פארשטייט זיך) דאָס איצטיקע לעבן אין לאגער.

* *
*

איך בין גלייקלעך, געקראָגן א בלייער! אייגער פון די מענער האָט עס מיר „איבערגעשיקט" (אונטערגעוואָרפן, ווען דער וואַכמאַן האָט זיך צוליב עפעס אָפּגעקערט). פּאַפּיר איז נישט קיין פּראָבלעם. דאָ וואָלט גערן זיך זעקלעך פון צעמענט, מיט וועלכע מיר וויקלען ארום די פּיס (קיין זאָקן האָבן מיר נישט). אויף אזא אופן קאָן איך אָן ריזיקע אריינמראָגן אין לאגער פּאַפּיר.

* * *

איך האַק נאָך אלץ שמיינער. דאָס פּנים איז שוין אביסל פארהיילט — עס מרעפן אין אים שוין נישט אזוי אָפט די שפּליטערס. כ'האָב זיך אויסגעלערנט דרויבלען שמיינער. אָבער ארבעטן איז מוראדיק שווער — ס'איז קאלט און נאס. מיר ווייסן לחלומין נאָרנישט, וואָס עס קומט פאָר אויף דער וועלט, מיר האָבן נישט קיינע ידיעות פון פראָנט. לויט דער שטימונג פון די היטלעריסטן איז שוועך צו מרעפן.

מיך מאמערט די בענקעניש נאָך דער מאמען. צי לעבט זי שוין מאקע נישט? צי דען האָט מען ראובלען מיט ראיעלען אויך דערהרגעט? א פרוי האָט מיר דערציילט, אז די פאשיסטן מאַכן שרעקלעכע עקספּערימענטן — זיי שיגדן אָפּ די הויט, שניידן אָפּ א גאנצן פום אין נייען צו א היגמישן. פון קינדער צאפּן זיי בלוט, זיי ציען עס פון די אָדערן ביז דאָס קינד פאלט טויט. ווי שוידערלעך עס איז צו מראַכטן, אז ראובלען האָט מען אויך אזוי פארפיניקט. מיר דוכט זיך אלץ, אז ראובלע זיצט אין עפעס א קאַבינעט מיט אריינגעשטעקטע אין הענטלע גרויסע נאָדלען און ווערט אלץ בלייכער, שוואכער, ביז ער גייט אוים...

ווען עס ווערט מיר אומדערטרעגלעך, באמי איך זיך צו אויפשטעלן אין זכרון דאָס פריערדיקע לעבן... אין אזא וועמער האָב איך האָלט גענאט צו זיצן אין שטוב. אויב ביים טאַטן פלעגן נישט זיין קיין פרעמדע מענטשן, פלעג איך אריינגיין צו אים אין קאבינעט, זיך אריינזעצן מיט די פּיס אונטער זיך אין פּאָטעל און לייענען א בוך. ווי גוט עס איז געווען!...

איך הער א בייזן געשריי פונעם וואכמאַן. פארטראכטנדיק זיך האָב איך אויפגעהערט צו האַקן דעם שמיין. איצט דארף מען אָניאָגן. ים

פארשווינדן דער קאַבינעט, די וואַרעמקייט. ווידער שטיינער, רעגן, לאַ־
גער...

* *
*

מען הערט אויך אויפגעשטעלט אויף א נייער ארבעט — שטופּן
וואַגאָנעטקעס. מיר פירן שטיינער און זאמד. בארג־ארויף דארף מען
שטופּן פולע וואגאָנעטקעס, בארג־אראָפּ לויפן מיט פוסטע.

שטופּן איז זייער שווער. אָבער אָפּשטעלן זיך טאָר מען נישט —
די וואַגאָנעטקע וועט נעמען קייקלען זיך אויף צוריק, בארג־אַראָפּ,
און דערהרגענען נישט נאָר אונדז, אויך די, וועלכע געפינען זיך הינטער
אונדז. קוים מיט צרות ארויפגעקלעטערט אויפן בארג, דארפן מיר אויס־
לאָדן די וואגאָנעטקע, אריבערשטעלן אויף אנדערע רעלסן און, אונטער־
האלטנדיק זי, לויפן בארג־אראָפּ. דאָס איז נאָך שווערער — די לוידיקע
וואגאָנעטקע קייקלט זיך זייער גיך, מיר באווייזן קוים נאָכלויפן נאָך איר,
אָבער ארויסלאָזן זי פון די הענט טאָר מען נישט, זי קאָן עמעצן דערהר־
גענען. איינעם האָט שוין מאקע צוגעקוועטשט. ער איז געווען א פּראָפּע־
סאָר פון ריגער אוניווערסיטעט... געווען.

ס'איז שוין נאָווטמבער. פון טאָג צו טאָג ווערט קעלטער. דער
מאנטל און די שיך זענען אויסגעווייקט פון רעגן, קיין זאָקן האָבן מיר
נאָך אלץ נישט. עס העלפן נישט אויך די פּאַפּירענע זעק, מיט וועלכע
מיר וויקלען ארום די פיס. דאָס ערנסטע איז אינדערפרי, ווען מיר מוזן
אַנטאָן די נאסע בגדים; דעם בלאָק הייצט מען נישט, די בגדים טריקע־
נען זיך פאר דער נאכט נישט אויס.

די, וואָס ארבעטן אין די פאבריקן, איז א סך בעסער. דאָרט א־ז
כאָטש מרוקן און וואַרעם. די לעמישע וועבערינעס, וואָס לערנען אונדזע־
רע מיידלעך די ארבעט, רוקן זיי פון צייט צו צייט אונטער א שטיקל
ברויט.

אייערנעכטן האָט מיר אויך אָפּגענגליקט: כ'האָב געפונען א נאָדל!
אן אמתע גאנצע נאָדל! כאָטש דער וואכמאן האָט מיר א ברנק געטאָן
מיט דעם פום דערפאר, וואָס איך האָב גייענדיק זיך איינגעבויגן, אָבער
נישקשה, עס האָט געלוינט, דערפאר האָב איך אַ נאָדל! כ'וועל כאָטש
ברענגען אין אָרדענונג מיין קלייד, די שכנה וועט אויסלערנען. מיין שכנה

הייסט אויך מאַשע. זי איז א סך עלטער פון מיר, זייער א קלוגע און פֿראקטישע, אָבער אביסל א שפּרענגע — זי קאָן נישט פּאַרטראָגן קיין שלעכטע שטימונג אָדער מרה־שחורה. אפשר איז זי נערעכט. אזוי דאַרף מען זיך פּירן.

מיר זענען מיט איר שכנים נישט נאָר אויף די נאַרעס, מיר זיצן אויך ביי איין טיש. די מישן שמייען ארום די וועגט, יעדערער — אויף צוואנציק פרויען. ברויט פּאַר אלעמען קריגט די מיש־עלטסטע. אָקראַיעצן מיילט זי לויט דער רייַ (אלע ווילן דאָ אָקראַיעצן, ווייל זיי זינגען האַרט און מען קאָן זיי לאַנג זוכן, ווי צוקערלעך).

* *
*

מיין קלייד זעט שוין אוים אביסל לייטישער. אמת, אונטן איז עס נישט זייער גלייך (קיין שערל נישטאָ, האָב איך געמוזט אָפּרייסן!) און די אונטערשפּע ברענן זענען אַרומגעזוימט מיט ווייסן בייגוול, נאָר דער־פּאַר איז דער רוקן, אפילו דער האלדז פּארמאכט.

כ'האָב אָבער אַ נייע צרה: די שיך האָבן זיך אינגאַנצן צעריסן, זיי פּאלן ממש אראָפּ פון די פיס. פון אויבן האָבן זיי זיך צעשפּאָלטן, די זוילן שמייען אָפּ, די פינגער קריכן ארויס. כ'האָב מורא, איך זאָל זיי אין איין שיינעם פרימאָרגן אינגאנצן נישט פּארלירן. זיי האָבן זיך שוין אין געמאָ קוים געהאלטן, היינט איצט, ווען זיי זענען אייביק נאס פון רענן, און ראצן זיך כסדר אין שמיינער!

מיין שכנה ארבעט אין דער פּאַבריק. זי ברענגט מיר בייגוול, פּלעכט איך פון דעם שטריקלעך און בינד אונטער די זוילן. אָבער ביינוול ווערט גיך דורכגענעצט, צעריסט זיך און מיינע שיך עפענען זיך ווידער. וואָס וועט זיין וויגמער? וועל איך מוזן באָרוועסערהייט גיין איבערן שניי?!

מאשע ראט מיר, איך זאָל בעטן ביי האנסן א פּאָר שיך. אין קלייַ־דער־קאמער זענען געווים פּאראן אויך שיך. אָבער איך האָב מורא צו וועגדן זיך צו אים — ווייניק האָב איך זיך אָנגעמאטערט פון אזעלכע וועגדונגען?

* *
*

זונטיק, היינט האָבן מיר געארבעט נאָר ביז דריי בייטאָג. אין לאַ־
גער האָט מען אונדז אוועקגעפירט, ווען עס איז נאָך געווען ליכטיק. אויף
דער מאַג־שיין זעט אוים דער לאַגער נאָך אנדערש, נישט ווי אין דער־
פינצטער. עס רייסט די אויגן די אויפשריפט: „איר לעבט נישט דער־
פאר, כדי צו ארבעטן, איר ארבעט, כדי צו לעבן". דער געמויערטע־
צוים זעט אוים א סך העכער, שרעקלעכער.

אָבער דאָס אליין איז א קלייניקייט. א סך ערנסטער — דאָס נייע
שפּיצל פון האנסן. ער האָט ארויסגערופן צו זיך די בלאָק־עלטסטע מיט
נאָך עטלעכע מיידלעך און געזאָגט, אז פון היינט אָן מוז יעדן זונטיק
אין אָוונט זיין אַ קאָנצערט, אַנישט ווען זיי ווערן זיינע „Spezial
Freunde". דעם מיימש פון דעם דאָזיקן אויסדרוק זיינעם האָבן מיר
שוין דערשפּירט. זיינע „ספּעציעלע פרייַנד" שטראָפט זיר אָפטער, שיקט
זיי אויף שווערערע אַרבעטן, לאָזט זיי אָפט איבער אָן ברויט.

מיין שכנה האָט מיר געהייסן אָנשרייבן אַ ליד צום קאָנצערט. וועגן
וואָס? אין שול פלעג איך פאַנטאַזירן וועגן פרילינג, נאַטור, לבנה און
שטערן. כ'נעדענק, ווען מיר האָבן איינמאָל אויסגעהערט אויף א מוזיק־
לעקציע אַ פּליטע מיט בעטהאָווענס זעקסטער סימפאָניע, האָב איך באַ־
שריבן מיינע אייגדרוקן אין שירים. כמעט אַ גאַנץ העפט אויסגעשריבן,
אפילו דעם לערער איז געפעלן געווארן, ער האָט דעם העפט גע־
נומען בייַ מיר אויף אן אָנדענק. וועגן דער סימפאָניע איז געווען וואָס צו
שרייבן! וועגן וואָס אָבער זאָל איך שרייבן דאָ?!

מאשע היימט מיר שרייבן וועגן דעם לאַגער־לעבן. איך פארשטיי
נישט, ווי קאָן מען שרייבן לידער וועגן אזא גיהנום? מען קאָן באַ־
שרייבן די שרעקלעכסטע פאַקטן, די ערגסטע געשעענישן. אָבער איבער־
געבן דאָס אין שירים?... וואָס פאר א פּאָעזיע איז פאראן אין אזא
לעבן?

* *
*

נעכטן נאָכן אפּעל האָט האנס געפרעגט, צי איז שוין פארטיק דער
פּראָגראם פון קאָנצערט. די בלאָק־עלטסטע האָט געענטפערט מיט א סאַל־
דאַמישן „יאַוואָל" (אויב זי וואָלט געזאָגט דעם אמת, וואָלט זי געכאפט
דעם אמתן נערעק).

מיר איז ממש אײנגעפאלן אין האַרצן — מאָרגן דאַרף פּאָרקומען דער קאָנצערט, און איך האָב נאָך נישט אָנגעשריבן קיין איין שורה. א גאנצן טאָג, שמופּנדיק די וואָגאָנעטקעס, האָב איך זיך געסטאַרעט כאָטש עפּעס־וואָס „ארויסקוועטשן" פון זיך. נאָר — אומזיסט!

אין אָוונט האָב איך זיך מודה געווען פּאר מאשען, אז מיר גיט זיך נישט איין עפּעס אָנצושרייבן. אין קאָפּ שוועבן ארום בלויז די אײנציקע געדאנקען: איך וויל צו דער מאמען, ס'איז שרעקלעך שווער, קאלט אין עם מאטערט דער הונגער.

מאשע האָט מיט כעס א זאָג געטאָן, אז מאקע וועגן דעם האָב איך געדארפט שרייבן.

ניין, ז פּארשטייט מיך נישט. זי איז נישט די מאמע, וועלכע וואָלט מיך אויסגעהערט, מיטגעפילט און אונטערגעזאָגט, וועגן וואָס צו שרייבן. אפשר אפילו וועגן דער שיטערער זופּ, וועגן די איבערגעבונדענע מיט שמריקלעך שיך אָדער בלויז, פּארפּרוירענע פּיס...

אין קאָפּ האָבן א בליץ געטאָן עטלעכע געדאנקען. כ'בין אריינגע־לאָפּן אין טואַלעט, ווו דער טומל איז קלענער, פּארקליבן זיך אין א ווינקעלע, בייס פענצטערל, און געזומען זיך שרייבן. נאָר — אין פּראָוע.

* *
*

היינט האָט מען אין צווייטן, פּוסטן בלאָק צונויפגערוקט עטלעכע טישן. דאָס וועט זיין די סצענע. אין „זאל" שטייען פון איין זייט מענער, פון דער צווייטער — פרויען. דער קאָנצערט האָט זיך שוין אָנגעהויבן, און איך מעק נאָך אלץ און מאך אויבער מיין „שרייבעצי". איצט איז מאַשע פיל צערטלעכער. געזאָגט א פּאָר וואַרעמע ווערטער, געלעזן בייַ עמעצן פּאַר מיר גאַנצע שיך און געהייסן זיך נישט דענערוויירן.

וועז עס איז דערנאנגען מיין רייַ, בין איך אריופּגעקראָכן אויפן טיש. אין לעצטן מאָמענט זיך א כאפּ געגעבן, אז מען דארף, מסתמא, מאכן א רעווערענס, אזוי ווי אין שול, ארויסגייענדיק צום טאָוול. כ'האָב גע־מאכט א קניקס, אָבער זייער אומגעלומפּערט. קיינער האָט, דוכט זיך, אפילו נישט פּארשטאנען, וואָס האָט זאָל באדייטן.

מיט א הייזעריקער שפּיס האָב איך געזומען לייענען מיין „מיגד־לעכע צייטונג", וועלכע איך האָב א נאָמען געגעבן „וויבער־עקספּרעס".

כ׳האָב געלייענט, אז כלומרשט פארשידענע מעלעגראף־אַגענטורן מעלדן, אז מען האָט אונדז ארויסגעשיקט א מראנספּאָרט וואָלענע זאָקן. קיין שיך זענען נאָר דערווייל נישטאָ, וויל זיי גייען אהער, די שיך, צופּוס די קארטאָפּל פאר אונדזער זופּ האָט מען נאָך נישט אויסגעגראָבן, עס זענען פּאראן וויכטיקערע ענינים. און אזוי וויטער...

פון אָנהויב האָבן מיר זיך געטרייסלט די פּיס, אָבער אין א וויל ארום, אז איך האָב דערפילט וויי מענטשן זיפצן אונטער מיט הסכמה און ביי וועמען־נישט־אין באווייזט זיך אפילו א שמייכל אויפן פּנים, האָב איך זיך בארואיקט.

נאָר מיר האָט א גרופּע פרויען געזונגען דעם „אָוונט־גלאָק". איין מיידל פון ריגע האָט אויפגעשפּילט אויף איר קעמעלע א פּאָלקע, און נאָר אייניע האָט געזונגען זייער אן אומעטיקן ראָמאנס.

נאָכן קאָנצערט האָט מען אונדז, די אָנטיילנעמער, געגעבן צו האלי־בע פּאָרציעס קאָלטע זופּ. מאשע האָט געהייסן אויסנוצן די גומע שטי־מונג ביי האָנסן און בעטן ביי אים א פּאָר שיך. אָבער כ׳האָב נישט גע־קאָנט זיך אנטשיידן צוגיין צו אים. זי איז אין כעס געוואָרן, געזאָגט, אז מיט אזא כאַראַקטער וועל איך דאָ גיך פארפאַלן ווערן, און איז אליין אַוועק. האָנס האָט איר געגעטפּערט, אז דאָ איז א קאָנצענטראַציע־לאָגער, דעריבער טראָגט מען נישט קיין שיך, נאָר הילצערנע קלומפּעס. אין גיכן דארף מען זיי ברענגען פּאר די מענער, דאן וועל איך אויך אפשר קריגן.

* *
*

באגינען, ווען מיר האָבן זיך נאָכן אפּעל אויסגעשטעלט לויט די בריי־גאָדעס, האָט האנס אָפּגעציילט פון אונדזער בריגאדע 50 פּרויען (צווישן זיי אויך מיר) און געהייסן אריבערגיין אין א צווייטער בריגאָדע, וועל־בע מען וועט שוין אין פאַבריק „יוגלאם מאַנופאַקטורא".

ענדלעך איז, דוכט זיך, געקומען א סוף צו מיינע מאטערנישן! מער וועל איך נישט דאַרפן שטופן די שרעקלעכע וואַגאָנעטקעס און וועיקן זיך אונטערן רעגן.

מיר מאַרשירן איבער אַן אומבאקאנטן וועג. מאָדנע איז צו זיין א „נייע": אלץ איז פרעמד, נישט באווסט. דערצו נאָר האָב איך קיינמאָל נישט געזען אפילו ווי מען וועבט.

תמונה 17 דגם מוגדל של מגן דוד מתוך קמיע, מתוצרת יהודי תימן. המגן הוא מנחושת ומצופה בכסף.

מען האָט אונדז געבראכט אין פאבריק. די, וואָס ארבעטן דאָ שוין לאנג, זענען זיך גלייך פאנאנדערגענאנגען צו די מאשינען, דרייסט זיך געלאָזן איבער די שמאָלע דורכגענג, נישט מורא געהאט פאר די רעדער־און פאר די רעדעלעך. מיר אָבער, די נייע, האָבן זיך פאררוקט אין א ווינקל, אבי כאָטש קיינעם נישט שטערן.

א שרעקלעכער טומל. אלץ דרייט זיך, זעצט, קלאפט. אינדזער בריגאדע־עלטסטע מיט אייגעם א לעט (מסתמא א מייסטער) פירט אונדז אייגציקווייז פאנאנדער צו די מאשינען און הייסט זיך לערנען בייַ די לעמישע וועבערינס.

איך קוק און פארשטיי גאָרנישט. די רעדער דרייען זיך, פלעקענער מיט לעדערנע פּאַסן יאָגן הין און צוריק א שיפלע, רייען בינגול הייבן זיך אויף, לאָזן זיך אראָפּ, הייבן זיך ווידער אויף און לאָזן זיך ווידער אַראָפּ. נאָרוואָס געווען דאָ בינגול, מימאָמאָל איז דערפון געוואָרן שטאָף.

איך וואַרף אן אויג אויף אנדערע — וואָס טוען זיי? איינע שטייען און קוקן, אזוי ווי איך, אנדערע הערן זיך צו, וואָס מען דערקלערט וויַ סוף־כל־סוף האָט אויך מיין לערערקע געגומען וויזן מיר, ווי מען פאר־בינדט א וועבעריש קנופּל. וועז איך קוק, ווי זי פארבינדט, פארשטיי איך אלץ, אָבער אז איך פרוווו נעמען דעם בינגול אין מיינע פארגרעבטע פינגער, גלימשט ער זיך באלד ארוים און איך קאָן אים פאר קיין פאל נישט פארקנופּן.

ביזן סאמע אָוונט האָט מיר מיין לעמין מער גאָרנישט נישט גע־וויזן, כ'האָב געמוזט זיך אויסלערנען אליין מאכן א קנופּל. די צייט איז דאָ געקראָכן נאָך לאנגזאמער, אייַדער אויף דער בוי־ארבעט (אויף א ניי אָרט איז אלעמאָל אזוי), נאָר גאָרנישט — דאָ איז כאָטש וואָ־רעם. דערפאָר אין אָוונט, וועז איך בין אַרוים אויפן גאַס, איז געווען דאָפּלט קאלט. צוריק אין לאגער האָב איך זיך געשלעפּט וי א צעמומ־טע — אין קאָפּ האָט נאָך אלץ גערוישט, געקלאפט, געהאקט. אפילו עסן האָט זיך נישט אזוי שטארק געוואָלט, כאָטש פון נעכטן אין אָוונט האָב איך נאָך גאָרנישט נישט געהאט אין מויל. איצט „עסן מיר" צווי־מאָל אין טאָג — מימאָג־צייט די זופּ, אין אָוונט — דאָס שמיקל ברויט מיט דער אַזוי־גערופענער קאַווע. זעלטן ביי וועמען עס קלעקט אַ שטאַר־קער וויַלן צו צעטיילן דאָס קלייניע שמיקעלע ברויט אויף דער העלפט, בדי לאָזן אויך אויף פרישטיק. מיר אלע וויסן, אז מען מוז דאָס טאָן,

יעדע פון אונדז האָט נישט אין מאָל געפֿרוווט דאָס טאָן, נאָר עס קומט דערפון גאָרנישט נישט ארוים. אז איך לאָז אויף אינדערפרי כאָטש איין ברעקעלע, כאפּ איך זיך ביינאכט אומבאדינגט אויף און קאָן נישט איינשלאָפֿן, ביז איך שלעפּ דאָס נישט אַרויס פון אונטערן שענק און עס אויף. איך מרייסט זיך נאָר מיט דעם, וואָס אפשר וועט שוין באַלד גענומען טאָגן און כ'וואָלט אין א וויילע ארום במילא דאָס אויפגענעמען...

היינט האָב איך זיך אויך געקליבן צו לאָזן א שטיקעלע ברויט אויף אינדערפרי, בפרט, אז אין אָוונט האָבן מיר געקאָגן אלץ מיטאמאָל — שוין די קאָלטע זופּ פון מיטאָג און ברויט. אָבער ס'איז געווען אַזוי גענשמאַק, אז איך האָב אפילו נישט באמערקט, ווי כ'האָב אויפגענעמען.

אין קאָפּ האָט נאָר אלץ גערוישט. כ'האָב קוים דערוואַרט זיך אויפן סיגנאל צום שלאָפֿן.

מיטאמאָל האָב איך דיקרפילט, ווי מען מרייסלט מיך שמארק. ס'איז נאָר געווים נאכט, אָבער אין בלאָק ברענט דאָס פייער, אויף די נארעם — קיין איין לעבעדיקער נפש. אונדזער טיש־עלטסטע היסט מיר גיך אויפשטיין. היגמער איר שמייס א בייזער און רויס, ווי אַן אינדיק, האגם.

איך קריך אראָפּ. וואָס איז געשען? די טיש־עלטסטע וואַרפט מיר ארויף אויפן פּליצע דעם מאנטל און פירט צו צום טיש. אלע זיצן שוין אויף די ערטער און קוקן עפּעם מאָרגע אויף מיר. דער אונטערשאַרפֿשרער, ווי נאָר כ'האָב זיך דערנענטערט צו אים, גיט מיר אזא פּאטש אין באַק, אז מיר איז פינצטער געוואָרן אין די אויגן. דערנאָך האָט ער גענומען שימן א פּאטש נאָך א פּאטש. איך באמי זיך כאָטש אייגהאלטן אויף די פים, כדי ער זאָל נישט נעמען בריקען מיך מיט די פים.

וועז ער איז שוין מיד געוואָרן, האָט ער מיך אָפּגעלאָזט, אָבער געהיסן שטיין אויף די קני א גאנצע נאכט.

האָגם האָט געגעבן א פייף, אז אלע זאָלן זיך לייגן שלאָפֿן. מיך האָט ער ארויסגעפירט אויף די מרעפּ און געהיסן זיך שמעלן אויף די קני ביי די פים פונעם וואכמאן. יענעם האָט ער אָנגעזאָגט, אז איך זאָל נישט וואגן זיך אויפשטעלן און אז קיינער זאָל מיר נישט דערלאנגען די שיך.

וויי האלט מען א גאנצע נאכט? עס מאמערט די קעלט, די קני זענען פארגליווערט און מוען זייער וויי. דער וואכמאן לאָזט נישט אפילו א ריר מאָן זיך. די צייט צים זיך שרעקלעך לאנגזאם.

פון צייט צו צייט דוכט זיך, אז אָט־אָט וועל איך אנידערפאלן. אָבער דער וואכמאן גיט מיר א שמורכע מיט דער קאָלבע פון ביקס און איך גלייך זיך וויידער אויס.

עס האָט זיך געביטן די וואך. דאָס היימט, ס'איז ערשט צוויי אזייגער. וווי וויים עס איז נאָך בײַן פרימאָרגן! מסתמא וועל איך פאָרט נישט אויס־האלטן. ווען איך שלאָף, פלײַט די נאכט אזוי שנעל פארבי.

אינדערפרי האָט מען מיך אויפגעהויבן: אליין האָב איך שוין נישט געקאָנט אויסגלייכן די פיס. אויפן אָפּעל האָט מען מיך געפירט: כ'האָב נישט געקאָנט גיין.

ערשט איצט האָב איך זיך דערוווסט, פארוואָס מען האָט מיך בא־שטראָפט. ביינאכט האָט דעם וואכמאַן בײַם טויער זיך אויסגעדוכט, אז עמעצער איז אראָפּגעשפרונגען פון פֿאַרקן. איז צו אונדז אין בלאָק אריינגעלאָפן א צעוישטמער האָנט און געהיימן אין איין מאָמענט זיך אויסשטעלן אין די דורכגעגג צווישן די נארעס. ס'איז געקומען צו לויפן אויך דער אונטערשאַרפירער. בײַדע האָבן געגומען פיבערהאַפט צייכן. יאָ, עס פעלט מאקע אינג! נאָכאמאָל איבערגעצייכט. עס פעלמט! האָבן זיי געהיימן זיך אויסשטעלן לויט די בריגאדעס: מען דארף פעסטשטעלן, ווער איז אנטלאָפן. אָבער, צום שלימזל, האָט זיך פונקט היינט פאר־גרעסערט די פאַבריק־בריגאַדע און די בריגאַדע־עלטסטע קען נאָך נישט אַלעמען. האָבן זיי געהיימן זיך זעצן צו די טיש, צו צוואַנציק.

וווייזט זיך ארוים, אז דאָס פעל איך... די טיש־עלטסטע האָט אינסטינקטיוו א קוק געגעבן אויף די נארעס. זי האָט דערזען, ווי פון אונטער דער פאטשיילע שמעקט מיין באָרוועסער פום.

האנט האָט מיך פארגעדענקט. גלייך נאָבן פרימאָרגן־אפּעל האָט ער א געשריי געמאַן: „די, וואָס איז געשלאָפן אין דער צייט פון נאכט־אַפּעל — דריי מריט פאָרויס!" איך בין געוואָרן א פארצימערמע — דערוואָרט מיך נאָך א שטראָף? איך שמיי שוין אזוי אויך קוים איף די פיס.

איך בין ארוים. האנט האָט מיך אָנגעקוקט, געפרעגט, ווו איך ארבעט. דערוווסט זיך, אז שוין אין פאַבריק, האָט ער געהיימן, איך זאָל זיך אומקערן צוריק אויפן בוי־פלאַץ.

אָט אזוי האָט זיך געענדיקט מיין וואַרעם לעבן, וואָס האָט גע־דויערט סך־הכל איין מאָג. דער מאנטל האָט אפילו נישט באוויזן זיך

אויסצומריקענען. ווידער ווייק איך זיך אונטער: רעגן, ווידער קנעפּט איך מיט כמעט באָרווועסע פּים די בלאָטעס.

* *
*

מען האָט געבראכט נייע פּרויען. זיי זענען פון דייטשלאנד. אייגע פון זיי האָט מען גלייך באשטימט אלס אונדזער בלאָק-עלטסטע, און די פּריערדיקע בלאָק-עלטסטע אוועקגעיאָגט אויפן בוי-פּלאַץ.

א טייל פון די נייע ווילן זיין אין אונדזער בלאָק, די איבעריקע — אין צווייטן.

* *
*

מען האָט געבראכט נאָך א טראנספּאָרט — פון ריגער געטאָ. אויך דורך „קייזערוואלד", אויך האלב נאַקעטע. אָבער ביי זיי האָט מען נישט צוגענומען די קינדער. צווישן זיי זענען פּאראן אפילו אלטע לייט. יוי גוט זיי איז!

איך פּרעג ביי אלעמען, צי האָט עמעצער געקענט מיין מומע ווָאס האָט ביז דער מלחמה געווויינט אין ריגע. נאָר דערווייל ווייס איך, ליידער, וועגן איר גאָרנישט. וואָלט זי זיך כאָטש אָפּגעפּונען!

* *
*

ס'איז ארויסגעפאלן דער ערשטער שניי. סוף-כל-סוף האָט מען אונדז געגעבן זאָקן. אמת, זיי זענען נישט זייער ענלעך אויף אמתע זאָקן. דאָס זענען גיכער שקאַרפּעטן, מערסטנטייל מענערישע, פילפּאַרביקע. צו זיי זענען צוגענייט שטיקלער אלטע וויבערשע זאָקן אָדער פּשוט שמאַטעס. אָבער ווען עס האלט שוין ביי דעצעמבער, מוז מען זיך פּרייען כאָטש מיט אזעלכע.

* *
*

מען האָט מיך ווידער געזאגט אין פאבריק. כ׳האָב געהערט, אז דאָס האָט מאשע איינגערעדט די בריגאדירשע, זי זאָל זיך משתדל זיין פאר מיר ביי האנסן. מען האָט מיך צוגעשטעלט צו דער זעלבער לעטין. כ׳האָב ווידער אָנגעהויבן פון א קניפּעלע.

איצט קאָן איך שוין אָפּשטעלן און אוועקלאָזן די מאַשין, בייט׳ דעם בייגל, ווען אין שׂפּעלע ענדיקט זיך דאָס קנייל׳עכל, אריינשטעלן אַן אנדערן.

איך פּריר שוין נישט אזוי, דערפאר מאטערט נאָך מער דער הונ׳גער.

* *
*

מען האָט נעבראכט אן אויטאָ מיט הילצערנע קלומפּעס. ווען מען האָט זיין אויסגעלאָדן, האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און צוגע׳נאָגען צו האָנסן. ער האָט געהייסן ווייזן מיינע שיך. באקוקט זיי, האָט ער געהייסן דער פארוואלטערין פון קליידער׳קאַמער, זי זאָל מיר ארויס׳געבן א פּאָר קלומפּעס, און די שיך צוגעמען. ס׳איז מיר א שאָד גיווען מיט זיי זיך צו שיידן — די לעצטע זאך פון דער היים. נאָר ווָאָס זאָל איך טאָן, אויב זיי זענען אזוי צעריסן.

אין קליידער׳קאַמער האָט מען אפילו נישט געפרעגט, ווָאָס פאר א נומער איך דאַרף. א שלעפּ געמאָן פון קופּע א פּאָר קלומפּעס אין מיר א ווָאַרף געמאָן זיי. די קלומפּעס זענען געווען זייער גרויסע, נאָר בעמן אויסבייטן זיי האָט פּשוט קיין זין נישט — איך וועל נאָך מיט די קלומפּעס כאפּן א זעץ אין קאָפּ פּאר אזא „חוצפּה". בעסער אָנ׳שמאָפּן אין זיי פּאַפּיר, אז די פּים זאָלן זיך נישט גלימשן. אז מען גיט ארוים אזא „אוצר" — שוועדע קלעצער, באצויגענע מיט צעראמע — פּארשרייבט מען אויך. דאָס הייסט, אז „Heftling N 5007",

האָט באקומען אין פּאָר הילצערנע קלומפּעס. „העפּטלינג 5007 №" — דאָס בין איך. פון קיין פאמיליע אָדער נאָמען ווייסט מען דאָ נישט — יעדער העפּטלינג האָט דאָ נאָר א נומער. אין פאבריק מערק איך אָפּ

מיט דעם נומער דאָס אויסגעוועבטע שמאָף (איך אַרבעט שוין זעלבסטשטענדיק). נאָך יעדע פופציק מעטער באווייזט זיך אין בייגוול אַ בלומער פּלעק. אויף דעם אָרט דארף מען דאָס אויסגעוועבטע שמאָף אויסבערשניידן, פון ביידע זייטן אָנשרייבן דעם נומער פון דער וועבערין און אַפּגעבן. אָפּגעבנדיק, ווינטש איך, אזוי ווי אלע דאָ, אז די פּאשיסטן זאָלן דאָס שמאָף אויסנוצן צום באנדאזשירן זייערע וווּנדן.

טיילמאָל פּלעגט זיך מיר אייגנעבן פּריילעך צו מאכן מיינע חברטעס מיט אַ ווויץ אָדער מיט אַן אויסגעזונגען אין דער שפּיל לידל. אין אויב נישט פּריילעך מאכן, איז כאָטש אַרויסרופן אויף די אויסגעצערטע גענוכטער אַ סימן פון אַ שמייכל — דאָס איז אויך שוין עפּעס ווערט.

די ערשטע צייט, ווען איך האָב זיך נאָרוואָס אויסגעלערנט אַרבעטן זעלבשטענדיק, האָב איך זיך שטאַרק געפּלייסט אין כּמעט יעדן מאָג אויסגעארבעט צו פופציק מעטער. איצט האָט מען מיך אויסגעלערנט סאַבאָטירן — אביסל אָפּשרויפן א שרייפעלע אָדער אויסשניידן א רימען, אז די מאשין זאָל בלייבן שטיין. איך רוף דעם מייסטער, ער גריבלט זיך, מאכט צוריצט, און נאָכדעם שרייבט ער אריין אין קאַרטעלע, ווייפל שעה די מאשין איז געשטאנען.

יעדן טאָג „צעברעכט" זיך די מאַשין ביי אן אנדערער, און יעדעס מאָל אויף אן אנדער אופן.

* * *

עס דוכט זיך, אז אויף דער וועלט עקזיסטירט בלויז א לאנגער, ארבעט, הונגער און קעלט.

אמאָל פּלעגן אזוי אָפּט זיין אָדליגעס, און איצט, ווי אויף צו להכעיס, הערן נישט אויף די בייזע פרעסט. דאָס מאנטעלע איז א זומערדיקס, דאָס קלייד א זיידנס, אָן ארבל. גייענדיק צו דער ארבעט און פון דער ארבעט נעמט מיך דורך דער פּראָסט אויף דורך און דורך. די קני ווערן בלוי און ברענען ממש. מיר באווייזן נישט צו קומען אין לאנער און ארויפלויפן אין בלאָק — רופט מען שוין אויפן אָפּעל. מיר שמייען אויפן אָפּעל־פּלאַץ און פרירן — דער אונטערשאַרפירער איילט זיך נישט אַרויסצוגיין. מיר מוזן שמיין אויפן פּראָסט, ווי מאַנעקינען, נישט א ריר מאָן זיך.

אויב ביים צייכן דוכט אים אויס, אז עמעצער האָט זיך א באוועג געטאָן, לאָזט מען אונדז אלס שטראָף שטיין אויפן פראָסט ביז האלבער נאכט.

די וואָך ארבעט איך אין דער ביינאכטיקער שיכט. די אייניציקע מעלה איז, וואָס איך מייד אויס די שרעקלעכע שטראָף — שטיין אויפן פראָסט. נאָר בכלל איז די נאכט־שיכט א סך א שווערערע: פאַרטאָג ווילט זיך זייער שלאָפן, דאָס לויכט שניידט די אויגן, און פון הונגער רעוואָלטירט אין בויך. אינדערפרי, ווען קוים לעבעדיקע און דערפרוירענע דערשלעפן מיר זיך אין לאַגער, לאָזט דער פראָסט נישט איינשלאָפן: אין פוסטן בלאָק, דורך די שפאלטן פון די פארפרוירענע פענסטער, בלאָזט דער ווינט, שיט דער שניי. ביינאכט, ווען אין בלאָק שלאָפן א סך מענטשן, איז עטוואָס ווארעמער. צודעקן זיך מיט א צוגאָב־דעקע דערלויבט האַנס נישט — מען דארף זיך „פארהארטעווען". ער קומט ספּעציעל קאָנטראָלירן, ווי מיר שלאָפן. אויב ער געפינט עמעצן אונטער צוויי דעקעס — יאָגט ער זי א נאקעטע ארויס אין הויף.

די לעצטע צייט דוכט מיר אלץ אָפטער און אָפטער, אז מער ווען איך נישט אויסהאלטן, דאָס הארץ ווען פלאַצן. אָבער עס פלאצט נישט, דער ווייטיק ווערט טעמפער און אלץ הזרט זיך איבער ווי געווען — איך שמיי אויף, לייג זיך, ארבעט לויטן פייף...

* *
*

כ׳האָב דאָ געטראָפן א ריגער פרוי, וואָס האָט געקענט מיין ריגער מומע מיטן פעמער. לייַדער, זענען זיי שוין בייַדע נישטאָ. דעם פעמער האָט מען דערשאָסן אין די ערשטע טעג, די מומע איז מיט בייַדע קינדער געווען אין ריגער געטאָ, האָט זייער געהונגערט, ווייל זי האָט נישט געקאָנט ארויסגיין צו דער ארבעט: נישט געהאט ווו צו לאָזן די קינדער. זי מיט בייַדע יינגלעך האָט מען אוועקגעפירט אויפן אומשלאגפלאַץ און דערשאָסן.

* *
*

די נעכטיקע אימה איז שוועך זיך צו דערמאָנען, נאָר עס איז אומגלעך זי צו פארגעסן.

אין אָוונט, ווען די בוי־ארבעטער האָבן זיך אומגעקערט פון דער ארבעט, האָט מען זיי ביים טויער שמארק אונטערזוכט. אייניקע פון די וואכלייט האָט גענומען, אז ער האָט געזען, ווי א פארבייגייער האָט צמעצן אריינגעוואָרפן א שפיקל ברויט. דאָס ברויט האָט מען געפונען ביי צוויי מענער — ביי יעדן צו איין שטיקל. בעת דעם אָוונט־אפעל האָט מען ווען דעם געמאָלדן דעם אונטערשאָרפירער.

ווען דער אָפּעל האָט זיך געענדיקט, האָט דער אונטערשאָרפירער אָנשטאָט דער קאָמאנדע, מען זאָל זיך פאָנאנדערגיין, געהייסן ביידע „פארברעכער", זיי זאָלן ארויסגיין פאָרויס, זיך אוועקשטעלן אנמקעגן אונדזערע רייען און זיי אויסמאָן. זיי קוקן מיט שרעק: עס שיט א שניי, עס ברענט דער פראָסט. נאָר די שמיץ פון דער נאהייקע צווינגען צו פאָלגן. אונדז הייסט מען שטיין גלייך און קוקן, כדי דאָס זאָל אונדז דינען אלס לערע.

פון קיך ברענגט מען צוויי עמער וואָרעם וואַסער און מען גיסט זיי אוים אויף די קעפּ פון די ביידע מענער. זיי פרייסלען זיך, נעבעך, קלאפּן מיט די ציין, רייבן אויף זיך דאָס וועש, פון ווענלכן ס'גייט א דאמף, נאָר די סאָלדאָטן טראָגן אָרויס נאָך צוויי עמער וואָרעם וואַסער. מען גיסט זיי ווידער אוים אויף די קעפּ פון די אומגליקלעכע. זיי הייבן אָן צו שפּרינגען, טאַנצן. די סאָלדאָטן מיטן אונטערשאָרפירער אמוזירט זייער דאָס בילד.

די עקזעקוציע חזרט זיך איבער יעדע צוואנציק מינוט. די אומגליקלעכע זענען שוין נישט ענלעך אויף מענטשן — ביים עלטערן פון זיי האָט דער נאקעטער קאָפּ זיך באדעקט מיט א דין אייז־הייטעלע, ביים יינגערן, וואָס רייסט און פאטלט די האָר פון ווייטיק, שטעקן די האָר ווי פארפרוירענע בעזימלער. דאָס ווערט אין פארוואנדלט געוואָרן אין אייז, די פּיס — ווייס, ווי ביי א טויטן.

די וואכלייט קייכן פון געלעכטער, פרייען זיך, אז דאָס איז א גומע וויינאכט־פארוויילונג. יעדערער פון זיי גיט עצות, ווי צו גיסן דאָס וואַסער. „אין די הויזן!" — שרייט אייניער. „דעם קאָפּ מונק אייז, דעם קאָפּ!" — הירזשעט א צווייטער.

ביים אָפּגיסן זיי מיט וואַסער, פרווון זיך די צוויי אומגליקלעכע אָפּשפּרינגען, אָבער מען כאפט זיי ווי פאריאָגט חיות, און מען קערט

זיי אום אויפן אָרט. וועו כאָטש א טראָפּן וואסער פארגיסט זיך פארביי זיי, איז אנשטאָט דעם „אומזיסט" פאַרגאָסענעם וואסער ברענגט מען א גאנצן עמער. די אומגליקלעכע הויבן נעבעך די טויט־וייסע גאקעטע פים, כדי זיי זאָלן נישט צופרירן צום שניי.

כ'וועל נישט אויסהאַלטן! כ'וועל משוגע ווערן! וואָס די סאַדיסטן מוען אָפּ! ס'איז דאָך א שוידער!

סוף־כל־סוף האָבן די הימלערישטן געהייסן זיך פאנאנדערגיין. האנסן האָט מען אָנגעזאָגט, ער זאָל מאָרגן די ביידע פון דער ארבעט נישט באפרייען, מענן זיי אפילו האָבן צו 40 גראד היץ.

דער עלטערער איז היינט געשטאָרבן. ער איז אנידערגעפאלן לעבז וואנאָנעמקע און מער נישט אויפגעשטאנען. דער צווייטער האָט יאָ געארבעט, כאָטש קוים זיך געהאלטן אויף די פים, געדעדט פון זיך. וועו די וואכלייט פלעגן נישט באמערקן, האָבן די חברים זיך געמיט צו העלפן אים ווי־נישט־איז דערציען ביזן סוף פונעם ארבעטס־טאָג.

* *
*

האָנס האָט צוגעטראכט א נייעם אופן פון פייניקן אונדז — „לויפּ־מערן די לונגען".

די פאבריק ארבעט זונטיק נישט, דעריבער שיקט ער זונטיק די פאבריק־ארבעטער אויף דער בוי־ארבעט. דאָס וואָלט אפשר געווען יושרדיק, וועו זיי וואָלטן פארבייטן די בוי־אַרבעטער, כדי יענע זאָלן כאָטש איין טאָג קאָנען אביסל אָנווארעמען זיך. אָבער דווקא דאָס לאָזט זיי האנס נישט, ער צווינגט זיי „לויפטערן די לונגען". פון באי־גען אָן מוזן זיי מארשירן איבערן לאגער און זינגען. באזונדערס גע־פעלט האנסן אייז ליד, וואָס איז ספעציעל פאר אונדז איבערגעמאכט געוואָרן: „מיר זענען געווען די הארן פון דער וועלט, איצט זענען מיר די לייז פון דער וועלט".

וואָס שמארקער דער פראָסט, אלץ לענגער צווינגט אונדז האנס צו מארשירן — די לונגען מוזן זיך גוט „אויסלופטערן".

* *
*

היינט האָט מיר אײנע א פרוי געזאָגט, איך זאָל אויפהערן שרײבן מײנע חכמות. פון וואָס לאך איך? פון אונדזערע צרות?

וועז איך האָב וועגן דעם דערצײלט מאשען, האָט זי מיר געזאָגט: מען דארף נישט באמיען זיך צו געפעלן וועלט יעדן אײנעם — אלעמען נאָכגעבן איז אוממעגלעך. מען דארף מראכטן מיטן אײנעם שכּר. שרײבן מוז מען — סיי חכמות, סיי ערנסטע זאַכן. אויב מיין „שטראם־רעגנהאָפער הימן" זינגען אפילו אזעלכע, וועלכע האָבן מיך קיינמאָל אין די אויגן נישט געזען, אפילו יענע, וואָס געפינען זיך אין די אנדערע בלאָקן, דער גאנצער לאגער, איז א סימן, אז די מענטשן געפעלט ער. און דאָס איז דאָס וויכטיקסטע.

מסתמא איז זי גערעכט.

* *
*

א נייע מין שטראָף האָבן צוגעמראכט די עסעסאָווצעס.

אפשר איז דאָס אפילו נישט קיין שטראָף, נאָר סתם א מין „פאר־וויילונג". עס דערנעענטערט זיך דער פרילינג און האלטן אונדז אויפן פראָסט איז שוין נישט אזוי אינטערעסאנט.

נאָכן אפּעל האָט האנס געהייסן זיך איבערשטעלן אזוי, אז צווישן די רייען זאָל בלייבן א קאָרידאָר פון אײן מעטער די ברייט. נאָכדעם האָט ער באפוילן זיך צוזעצן אויף די קני און שפּרינגען. לכתחילה האָבן מיר נישט פארשטאנען, וואָס וויל ער פון אונדז, נאָר האנס האָט גע־זעבן אזא געשריי, אז אפילו נישט פארשטייענדיק, האָבן מיר געגומען שפּרינגען.

איך האלט זיך נישט אײן אויף די פּיס. קוים וואָס איך אָטעם. יעדן האנס טראָגט זיך צווישן די רייען, שמייסט מיט דער נאהייקע און שרייט, אז מיר זאָלן נישט סימולירן. נאָר צורירן זיך מיטן געזעס צו דער ערד מאָר מען נישט, מען מוז שפּרינגען, ווי די פּרעש.

דאָס האָרץ קלאפט, איך וועל דערשטיקט! כאָטש אויף אײן מינוט אָפּכאפּן דעם אָטעם. עס שמעכט אין זײַ! אומעטום מוט ווײַ, כ'קאָן מער נישט! און האנס לאָזט נישט אראָפּ קיין אויג.

אײנע האָט געחלשט. אָט־אָט חלש איך אויך. געבן הילף דער גע־חלשטער לאָזט האנס נישט. אלע מוזן שפּרינגען. נאָר אײנע איז אני־

דערגעפאלן. זי בעט הילף, ווייזט, אז זי קאָן נישט רעדן. עמעצער האָט א געשריי געטאָן: „זי איז שטום געוואָרן!"

סוף־כל־סוף איז האנם אליין מיד געוואָרן. אונדז אָפּגעלאָזן. ד', וועלכע זענען געלעגן אין חלשות, האָט ער נישט געלאָזט אויפהייבן — זיי סימולירן, זיי וועלן אליין אויפשטיין. און אויב נישט, זענען זיי שוואכע און קאָנען נישט ארבעטן, דארף מען פארשרייבן זייערע נומערן. עמלעבע פרויען כאפן די אומגליקלעבע און שלעפן זיי אוועק וויטער פין האנסן. אליין נישט קענענדיק זיך אויסגלייכן, פויזענדיק כמעט אויף אלע פיר, שלעפן זיי זייערע חברטעס, וועלכע זענען נאָך אלץ נישט געקומען צו זיך. אָבער נאָר ביז די טרעפּ. אויף די טרעפּ קאָנען מיר נישט ארויפקריכן. מיר זיצן אויפן שטיינערנעם דיל און שלינגען מיטן מויל די ליפּן. אנדערע פּרוון קלעטערן אויף אלע פיר. קוים מיט צרות ארויפגעקראָכן עמלעבע טרעפּעלעך, בלייבן זיי זיצן. איך קאָן נאָך אלין נישט נאָרמאל עמעמען. איך וויל בעסן א פרוי, זי זאָל מיר העלפן אָפּ־כאפן זיך אין דער פּאָרעמטשע, אפשר וועל איך אויף אזא אופן קאָנען זיך אויפהייבן. אָבער קוים מיט צרות קוועטש איך ארוים פון זיך א וואָרט. וואָס מער איך סטארע זיך רעדן, אלץ שווערער קומט עס מיר אָן.

מער וואג איך נישט א וואָרט צו זאָגן.

ענדלעך, שלעפּ איך זיך קוים אליין אריף אויפן פערטן שטאָק. כ'וואָלט זיך צוגעלייגט, נאָר ביזן סיגנאל מאָר מען נישט. איך פאל אנ־דער אויך דער באנק ביים טיש, לייג אוועק דעם קאָפּ אויף די הענט און זיץ. אָבער אזוי איז נאָך שווערער צו אָטעמען, כ'מוז זיך אויסגלייכן. איך זיץ און קוק, ווי דורכן טיר שלעפּן זיך נאָך אזעלכע, ווי איך, האלב לעבעדיקע, קוים עטעמעדיקע נפשות.

מיטאמאָל איז אין מיר אויסגעוואקסן האָנס. באקוקט אונדז אין, ווי עס וואָלט נאָרנישט נישט געשען, א פרעג געגעבן, פארוואָס איז דאָס אזוי שטיל, היינט איז דאָך זונטיק, יום־טוב — מען דארף זינגען.

מיר שווייגן. „זינגען!" — האָט ער מיט כעס א געשריי געטאָן. — „אָדער איר וועט שפּרינגען!"

איינע האָט אָנגעהויבן מיט א ציטערנדיק שטימלע, די צווייטע האָט א קוויטש געטאָן, עס האָבן זיי אומדרייסט אוגמערגעהאלטן נאָך עמלע־כע הייזעריקע שטימען. איך מורמל אויך.

דאָס מויל עפנט זיך, און אין אים רינען געזאלצענע טרערן...

* *
*

מיר ווייסן שוין, פֿאַרוואָס מיר האָבן אייערנעכטן געשפֿרונגען — עמעצער גיט איבער די היטלעריסטן וועגן אונדערע „בונטאַרישע רייד".

וועמענס אַרבעט קאָן דאָס זיין? ווער וויל ביי זיי זיך אויסדינגען? אלע זענען חושד „יענעם ווינקל" — די געקומענע פון דייטשלאנד. אָבער ווי דערווייסט מען זיך דעם אמת? ווי כאפט מען די פארעמערין?

די מיידלעך וועלן קאָנטראָלירן אלע ניי אָנגעקומענע. אין דער אָנ־ וועזנהייט פון אייגער וועלן זיי עפֿעס זאָגן וועגן דעם אונטערשארפירער אָדער וועגן האנסן. אויב מען וועט אונדז דערפֿאר נישט באשטראָפן — הייסט עס, אז זי איז נישט קיין מסורטע. וועלן זיי זיך נעמען צו אן אנ־ דערער. און אזוי וועלן זיי „דורכטרייסלען" אלע, ביז זיי וועלן נישט גע־ פינען די אמתע מסורטע.

מיך נעמען זיי אין דער קאָנטראָל נישט אריין — כ'קאָן אריינ־ באלן, און איך האָב שוין אזוי אויך געגוג אָנגעלימען זיך — אי די צייי־ נער האָט מען מיר אויסגעהאקט, אי אויף די קני געשטעלט אויף א גאנ צער נאכט. און נאָכן שפּרינגען הויב איך ערשט איצט אָן נאָרמאל צו רעדן.

* *
*

היינט אינדערפרי, נאָכן אפּעל, האָט האנס געמאָלדן, אז אין אונ־ דזער בלאָק איז פארפאלן געווא"ן א פּאָר שיך. אייגע א פרוי איז גע־ קומען צו אים בעטן קלומפּעס, וויל באָדוועם קאָן זי נישט ארויסגיין צו דער ארבעט. ווער האָט געגומען די שיך?

שטיל...

האָנס איז בייז געוואָרן. אויב ביז אָוונט וועלן די שיך זיך נישט גע־ פינען, וועט ער ווייסן, וי אונדז צו באשטראָפן. אין לאגער מאָרן נישט זיין קיין גנבות!

ארויסגייענדיק צו דער ארבעט, האָט מען אלעמען וי געהעריק אונטערזוכט. די שיך, פארשטייט זיך, נישט געפונען.

דעם גאנצן טאָג האָט די גנבה נישט געלאָזן צורו. ווער האָט גע־קאָנט נעמען? און צוליב ווָאס? דער גנב וועט דאָך נישט קאָנען אליין זיי אָנטאָן, נישט באהאלטן זיי (דאָס איינציקע אָרט צו באהאלטן איז הער שענק, און אים קאָנטראָלירן די היטלערסטן גאנץ אָפּט). די וויי־בער האלטן, אז די גנבה איז אָדער אן אויסגעטראכטע מעשה, א פּרא־וואָקאציע, אָדער די פּרוי האָט פּשוט אליין ערגעץ פּאררוקט אירע צע־רייסענע שיך, כדי צו קריגן גאנצע קלומפּעס.

אין אָוונט פּארן אפּעל האָב איך פּאָרגעלייגט אויסצוטאָן די זאָקן: מסתמא וועט מען ווידער דארפן שפּרינגען, וועט פון די אויך־מיר־זאָקן קיין זכר נישט בלייבן. אָבער קיינער האָט מיין פּאָרשלאג נישט אונטער־גענאלטן — עס איז קאָלט.

נאָכן אפּעל האָט האָנס א זאָג געטאָן, אז באלד וועט ער אונדז ווייזן, ווָאס עס הייסט וגנבענען. ער האָט געהייסן זיך איבערשטעלן צום שפּרינגען..

„ווָאס האָב איך געזאָגט?“ — גיב איך א בימערן שמייכל צו מא־שען. האנס האָט דאָס באמערקט, געהייסן צוגיין צו אים. איך בין פּאר־שטיינערט געוואָרן. ער האָט מיך ארויסגעשלעפּט פון רייַ און אזוי ג־נומען בויקערן, אז מיר איז פּינצטער געוואָרן אין די אויגן. ווי פון ווייט האָבן זיך צו מיר דערטראָגן זיינע ווערטער, אז איך זאָל „Sollieren“ — שפּרינגען „סאָלאָ“ פּאר דער גאנצער רייַ.

מיר שפּרינגען: איך — אנטקעגן זיי, — זיי אנטקעגן מיר. האנס, ווי שטענדיק, לויפט ארום צווישן די רייען מיט שוים אויפן מויל און קוקט זיך אלץ אום אויף מיר: „דו קענסט לאכן, איז קען אויך שפּרי־נגען“.

קוים ווָאס איך אָטעם. די כוחות גייען מיר שוין אינגאנצן אוים. אפילו זיך אָפּגעשטעלט אויף אן אויגנבליק, קאָן איך נישט אריינצי־ען דעם אָטעם. מיר דוכט, אז איך שפּרינג שוין נישט, נאָר די פּים, געליימ־טע און פּולע מיט ווייטיק, הויבן מיך מעכאניש, ווי אויף פּרוזשינעס. און לאָזן ווידער ארָאָפּ...

איך געדענק כמעט נישט, ווי מען האָט אונדז אָפּגעלאָזט און ווי מא־שע האָט מיך, קוים א לעבעדיקע, געשלעפּט אויף די מרעפּ. נאָכדעם האָט האנס, דוכט זיך, געהייסן זינגען, אָבער אלע האָבן געשווינגן. אוועק־גייענדיק, האָט ער אָנגעשראָקן, אז מאָרגן וועלן מיר ווידער שפּרינגען...

* *
*

מאשע האָט אָנגעשריבן א ליד וועגן לאגער. איך האָב זיך, פאר־שטענדלעך, גישט וואָס צו גלייכן צו איר. איך קען נאָר אָפּלאָכן פון אונדזערע צרות. איר ליד איז אַן ערנסטס. עס שפּירט זיך מיפּער וויי־טיק, אָבער גישט קיין האָפּענונגסלאָזיקייט. זי ענדיקט מיט די וועדטיער, אז דאָס אייז וועט נעמען פּלאַצן, און דאַן וועלן מענטשן דערלאנגען אייגער דעם צווייטן פּרייע פון קייטן העגט!

* *
*

נעכטן איז געווען אן אַקציע... דאָ הויבט זיך דאָס שוין אויך אָן...

אין דער צייט פונעם אָוונט־אפּעל זענען אין הויף אָנגעקומען א סך סאָלדאַטן. לכתחילה האָבן מיר אויף זיי גישט נעלייגט קיין אכט. וועז מיר האָבן אָבער דערזען, וויי אייניקע פון זיי רינגלען אונדז ארום, און די איבעריקע זענען אוועק אין די בלאָקן — האָבן מיר זיך גוט דערשראָקן.

וואָס וועט דאָ זיין?

דער אָפּעל גייט ווי שטענדיק. האַנס צוילט: פון קעסל־רוים אין פון קיך קומען צו לויפן די הייצערס אין די קיך־ארבעטער (זיי מענן זיך שטעלן אין לעצטן מאָמענט). עס קומט דער אונטערשארפירער. אלץ ווי שטענדיק.

און פאָרט קומט עפּעס פאָר...

וואָס טוען די סאָלדאַטן אין די בארַאקן? אן אונטערזוכונג? אין אין מיין שענק ליגט דאָס מאָגבור. מאַשע האָט שוין לאנג גענייסן אלץ באגראָבן. פארוואָס האָב איך זי גישט געפּאָלגט? איצט וועט מען נע־פינען... ,

און צוליב וואָס האָט מען אונדז ארומגערינגלט? אז מיר זאָלן זיך גישט וואַרפן אהין, מאָמער איז עפּעס באהאלטן אין די שענקעס? דאָך איז דאָס גישט ענלעך אויף אַן אונטערזוכונג — א צו גרויסע וואָך.

דער אונטערשאפירער האָט אונדז שוין איבערגעצייגט, אָבער קיין קאָמאנדע וועגן פאנאנדערגיין זיך גיט ער נאָך נישט. ער לאָזט אָפּ נאָר די קיך־ארבעטער און די הייצערס.

פון צוויימן בלאָק פירן די סאָלדאַטן ארויס צוויי עלטערע רינגער פרויען. זיי זענען קראנק און וויפן אפּעל נישט ארויס (האָבן האָט אין ראפּאָרט געזאָגט, אז עס זענען פאראן צוויי קראנקע). מען פירט זיי צו די שווארצע פארמאכטע אויטאָס. מיר האָבן נאָר נישט באמערקט, וו די אויטאָס זענען אריינגעפאָרן אין הויף. אנדערע סאָלדאַטן נעמען צו ביי די פרויען, וואָס שטייען צוט סוף פון דער רי, זייערע קינדער. אין ערשטן מאָמענט האָט קיינער נאָרנישט נישט פארשטאנען, נאָר פּלוצ־ לינג האָבן אלע אָנגעהויבן שרעקלעך שרייען און יאָמערן. די מאמעס וואַרפן זיך צו די אויטאָס, וויל נישט אָפּגעבן די קינדער, וויינען, שילטן. איינע בעט זיך ביים סאָלדאַט, ער זאָל זי אויך לאָזן פאָרן מיט זוגעלע. א צווייטע פאלט אויף די קני, באפּט אָן דעם סאָלדאַט פארן פום, ער זאָל נישט קאָנען אוועקטראָגן אירע קינד. דער יון גיט אירע א בריק מיטן שמיסל אין פּנים און גייט אוועק מיטן קינד וואָס פאר־ גייט זיך פון געוויין. אייגע וויל מיט גוואלד ארויסרייסן איר קינד, בייסט דעם סאָלדאַט אין האַנט, נאָר צווי אנדערע סאָלדאַטן כאַפּן זי אָן, פארדרייען איר אויף הינטן די הענט און שלעפּן אוועק אין א זייט. זי ראנגלט זיך, וואַרפט מיטן קאָפּ, שרייט, נאָר ארויסרייסן זיך קאָן זי נישט.

אייגע א מאמע טראָגט אליין אוועק איר מעכטערל צום אויטאָ. דער היטלעריסט גיט א שלעפּ דאָס עופּעלע, וויל ארייגוואַרפן אין אוי־ טאָ, אָבער דאָס קינד פארוואַרפט די הענטלעך ארום זיין האלדז אין מוליעט זיך צו אים. די מאמע כאפּט זיך פארן קאָפּ און פאלט אנידער וו אן אונטערגעשאָסענע. דער היטלעריסט שפּרייזט אריבער איבער דער מאמען און שטופּט אריין דאָס מיידעלע אין אויטאָ.

מען פירט אויך עלטערע לייט. די מאמעס וואַרפן זיך צו זיי, בעמן אכטונג געבן אויף די קינדער, שרייען אוים זייערע נעמען, וויזן, אין וועלכן אויטאָ זיי זענען.

די אויטאָס גיבן א גלאנץ מיט זייערע שווארצע זיימן און פאָרן ארוים פון הויף. די מאמעס בלייבן דאָ. זיי וויינען, קלאָגן, רייסן אויף זיך די האָר. די געהלשטע פרוי קאָנען מיר נאָר אלץ נישט אָפּמינטערן.

זי לייגט, אין די ענגע האלט זי קאַנווולסיוו פארקוועטשט א הויפן ערד מיט שטארצענדיקע גרעזעלעך.
ס'איז דאָך פרילינג...

* *
*

די מיידלעך האָבן געמאכט דעם גרויסען „השבון" — שבת, בעת דער קינדער־אקציע, האָט מען אוועקגעפירט 60 קרבנות: 41 קינדער און 19 זקנים.

* *
*

מיר האָבן ווידער געשפּרונגען. מאשע האָט מיך די גאנצע צייט שטיל געלערנט אָטעמען — אריינציען לופט, פארהאַלטן, אויסאָטעמען און שפּרינגען ריטמיש, אין מאקט מיטן אָטעמען. וועָן דער אונטער־שארפירער קערט זיך אָפּ, זאָל איך נאָר הויבן די פּלייצעס, אימיטירנדיק שפּרונגען.

וועָן ס'האָט געגנומען ווערן פּינצטער, האָט דער אונטערשארפירער אונדז אָפּגעלאָזן. אין דער פּינצטער איז שוין נישט אזא עפעקט. האנסן האָט ער געהייסן לאָזן אונדזער בלאָק אָן ברויט. אונדז האָט ער ביים אוועקגיין געדראָט, אז אויב מיר וועלן כאָטש נאָר אייגמאָל דערן פּרעד וועגן דער דייטשישער מאַכט — וועט מען דאָ אויפן אָרט דערשיסן נישט בלויז יענע, וועלכע האָט געערעט, נאָר אויך יענע, וועלכע האָבן געהערט און נישט דערציילט.

אָט פּאַרווּאָס מיר האָבן געשפּרונגען!

ווייזט זיך ארוים, אונדז האָט געמטרט ראָזע. די מיידלעך לייגן פּאָר אָנגערעכן איר די בייגער, און איך זאָג, אז מען דארף צומראכטן שפּעס אן ערנסטערע שטראָף. אַשטייגער, וואָס? — ווייס איך אליין נישט. אפשר איינאָריר זי, נישט דערדן מיט איר. אָבער די מיידלעך געמען דאָס נישט אָן — ס'איז צו איגטעליגענט. איבערציילן איר אלע ביינדעלעך — זאָל זי אויך ווייטער וויסן!

איך וועל מוזן היטן ביי דער טיר: אויב דער וואַכמאן וועט זיך דערגעענטערן, גיבן א צייכן.

ביינאכט האָבן די מיידלעך, ווי מיר האָבן אָפּגערעדט, מיך אויפּגעוועקט און א באָרווועסע (די קלומפּעס קאָנען מיט זייער קלאפּן אויפּגעבן) אוועקגעפירט אויף מיין פּאָסטן. עטלעכע זענען ארויפּגעקראָכן אויף די אויבערשטע נאַרעס, איבער דעם אָרט, ווו אונטן, אויפן ערשטן שטאָק, שלאָפּט ראָזע. איין מיידל האָט מיט א געבינענער שמיס ז' אויפּגעוועקט, גענאָגט, אז די שכנה האָט געהלשט (ראָזע איז פּאר דער מלחמה געווען א קראנקן־שוועסטער). ווי נאָר ראָזע האָט זיך ארויסגערוקט פון דער נארע, האָבן פון אויבן געגומען פאלן קאָלדרעס. די מיידלער זענען אראָפּגעשפּרונגען, זי אָנגעכאפּט, נישט געלאָזן זיך ארויסרייסן פון אונטער די קאָלדרעס, און געגומען נעריקן, בויקערן די ביינער, ווי עס באַדארף צו זיין, נאָר אזוי שטיל, אז אפילו איך האָב כמעט גארנישט נישט געהערט, כאָטש כ'האָב געווסט, וואָס דאָרטן טוט זיך.

נאָר דעם אלעם האָב איך זיך צוריק געלייגט אויף מיין אָרט, אָבער אייגנשלאָפן האָב איך נישט געקאָנט — טאָמער וועט זי זיך קלאָגן? אמת, זי וויסט נישט, ווער עס האָט זי געשלאָגן, אָבער דאָס שפּילט נישט קיין שום ראָל — שמראָפּן וועט מען אלעמען. אפשר האָט מען פּאָרט די גאנצע מעשה נישט באדארפט? דאָס ערשטע מאָל וואָלט געגוג געווען אָנצושרעקן זי.

היינט גייט ראָזע ארום א בייזע. מיט געשוואָלענע אויגן און קוקט נישט אויף קיינעם. אָבער קלאָגן זיך האָט זי, ווייזט אויס, מורא.

* *
*

מיט עטלעכע טעג צוריק האָט מיר מאשע געזאָגט, אז די פרויען פון אונדזער טיש וועלן פייערן דעם ערשטן מאי. ווען מיר וועלן קריגן. די ברויט־פּאָרציעס, וועלן מיר נישט אראָפּשלינגען זיי, ווי שטענדיק, גלייך אויפן אָרט, שמייענדיקערהייט. מיר וועלן זיך פריער אלע אויסזעצן ארום טיש, יום־טובדיק. עמעצער האָט צוגעזאָגט צו קריגן א ציטוג און דערציילן, וואָס מען שרייבט דאָרטן. פּארשטייט זיך, פון א פאשיסטישער צייטונג קאָן מען זיך קיין סך נישט דערווייסן, דאָך וועלן מיר כאָטש דערהערן, וועלכע שטעט זיי האָבן וויידער פּאדלאָזן „צולייב סטראטעגישע טעמים" אָדער „כדי אויסצולייכן דעם פּראָנט".

בעלגים צו פראווען דעם יום־טוב האָבן זיך געפונען א סך. האָבן מיר אין דער נאכט פון ערשטן מאי צונויפגעדרוקט דריי מישן און זיך אויסגעזעצט. ליזע דערציילט וועגן פראָגט. מיר האלטן אין חשבונען, וועו קאָן די רויטע אחמיי שוין זיין האָ. דאָס ברויט עסן מיר מיט קלייניקע ביסנס, געלאסן, רואיק. פון די רייד וועגן פרייהייט וועלט אויפן הארצן אזוי גוט און גרינג.

פלוצלינג האָט זיך מיר אָפּגעריסן אין הארצן — אין מיר שטייט דער אונטערשארפירער! און ליזע, אנישטאָט דעם אויסרוף „Achtung"[1] האָט גאָר געזומען זינגען „לאנגע יאָר!" א... זי מאכט זיך, אז זי האָט דעם אונטערשארפיהרער נישט באמערקט! מאַשע זינגט מיט און שמור־כעס מיר אין זייט, כ'זאָל אויך אונטערהעלפן. און איך האָב פון שרעק פארלאָרן די שטים. איך צי הייזעריק „גליקלעבע יאָרן!" און פארשטיי קוים, אז מאשע זינגט אין פויליש „הונדערט יאָר!" צום סוף, מאכנדיק דעם אָנשטעל, אז [illegible] האָט אקאָרשט באמערקט דעם אונטערשארפירער, גיט ליזע א געשריי: „Achtung!"

מיר שפרינגען אויף פון די ערטער, ציען זיך אוים און וואַרטן. וואָס וועט איצט זיין?

דער אונטערשארפירער קוקט זיך מיט כעס ארום און פרעגט, וואָס איז דאָ פאר א פארזאמלונג. ליזע גיט אפילו נישט קיין פינטל מיטן אויג און ענטפערט, אז דאָס פייערן מיר דעם געבורטסטאָג פון אונהויער טיש־עלטסטער. דער אונטערשארפירער וואַרפט אויף אונדז א פארדעכטיקן בליק און גייט ארויס.

— און וועו ליזען וואָלט נישט איינגעפאלן אָנצוהייבן זינגען? — פרעגט איך.

מאשע לאכט פון מיין נאיווקייט: דאָס איז דאָך געווען אַן אָפּגע־רעדטע זאך פון פריער.

* * *

זונטיק, האָבן מיר, די „פאָבריק־ארבעטערינס", ווי שמעגדיק, גע־ארבעט אויפן בוי־פלאַץ. וועו דער וואכמאן פלעגט זיך אָפּקערן, פלעג

---

[1]) — אכטונג!

איך אויפהייבן דעם קאָפּ און קוקן אויפן בעז, וואָס בלײַט אויף דער צווייטער זײַט פון וועג. עס הוכט זיך, אז דער וויגט בויגט בכיוון די צוויי־גלעלער אין אונדזער זײַט, כדי צו דערנענטערן צו אונדז זייער אראָמאט.

וועז מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אין לאגער, האָבן מיר געטראָפן די העפטלינגס, וועלכע זענען צו דער ארבעט נישט ארויס, ווי זיי „לופּ־טערן די לונגען" — מארשירן מיט א ליד. א געוויינלעך זונטיקדיק בילד. פּלוצלינג האָט האנס געמאָלדן, אז נאָך מיטאָג וועט מען קיינעם נישט ארויסלאָזן פון די בלאָקן; אלע מוזן דורכגיין א מעדיצינישע אונ־טערזוכונג.

א נייער אומגליק אויף אונדזערע קעפּ! מיר זענען זייער דאַר, אמ־תע סקעלעטן, אונדזערע קערפּערס זענען באדעקט מיט געשווירן. פון הונגער און איבערלעבונגען האָבן כמעט ביי אלעמען אויפגעריסן געשווירן. זיי זענען פול מיט אייטער, וויל מען היילט זיי נישט. די אייניקע „הייל־לונג" — יעדן אינדערפרי און אָוונט לייגן מיר צו שמאטקעס, אייגענע מוקטע אין קאלטן וואסער. מיר האָבן זיך שוין צוגעווויינט צו אונ־זערע געשווירן, ווי מיר וואָלטן אין זיי געבוירן געוואָרן. אָבער אז די היטלעריסטן וועלן זיי דערזען...

וואָס טוט מען? ווו טוט מען זיך אהין? אפשר אויסבאהאלטן זיך אין סאלעט אויף דער גאנצער צייט, וואָס די אונטערזוכונג וועט געדוי־ערן? און מאָמער וועט מען קומען קאָנטראָלירן אין סוף־אלעט? איך פרעג אַן עצה ביי מאשען. זי ענטפערט, אז אין אזעלכע פאלן קאָן מען קיין עצה נישט געבן, יעדער מענטש קאָן נאָר אליין זיין דער בעל־הבית אויף זיין לעבן. געפונען א צייט, וועז צו פארנעמען זיך מיט פילאָזאָפיע! און וואָס וועט זי אליין מאָן? זי וועט גיין אויף חער אונטערזוכונג, באָשט אי־רע פּים זענען אויך אין געשווירן. פאראן דאָ אָבער פרויען, ביי וועמען דער גאנצער קערפּער איז אין וווגד, זיי דראָט די סכנה שפּאַרקער, דאַרף מען זיי לאָזן זיך באהאלטן, מען מאָר נישט פארנעמען די ערטער, אין וועלכע אנדערע נויטיקן זיך מער. הייסט עס, אז איך דארף אויך גיין אויף דער אונטערזוכונג?

נאָר פאר מיר האָט „געפּסקנט" דער אונטערשארפירער: ער האָט געהייסן די סאָלדאטן באקוקן אלע ווינקעלעך, און ביז עס וועט זיך נישט ענדיקן די מעדיצינישע אונטערזוכונג, קיינעם נישט אריינלאָזן אין טו־אלעט.

אלץ!

מען הייסט אונדז אויסטאָן זיך נאקעט און פאמעלער, אייגציקוויין פארבייגיין פארבי דער קאָמיסיע.

די ערשטע זענען שוין פארבי. די סאמע דאַרע, און יענע, ווילכע זענען דורכאויס באדעקט מיט געשווירן, שמעלט מען אָפּ, מען פרעגט זייערע נומערן און מען פארשרייבט די נומערן אין ביכעלער.

באלד קומט אָן מיין ריי. איך שטיי צוואמען מיט אלעמען און צימער: עס איז קאלט און שרעקלעך. די הויט איז געוואָרן א „געדזענע". עס טוט ווייַ דער קאָרק, ווייַ! איך האלט די נאנצע צייט אומנאטירלעך פארהויבן דעם קאָפּ, כדי די האָר זאָלן פארדעקן די געשווירן אויפן האלדז. עס טוט ווייַ די האנט, ווייַ! זי איז פעסט צוגעדריקט צו דער זייט, כדי פארדעקן די ווונדן אונטערן אָרעם. זאָלן זיי כאָטש נישט היינן אויפהייבן די האנט!...

די ריי רוקט זיך זייער לאַנגזאַם...

איך דערנעענטער זיך שוין. ווי האלט מען אין די פיס, זיי זאָלן זיך נישט בוינן?

מען רופט אוים! ניין, נישט מיך, נאָר די, וואָס היינטער מיר. איך גיי פארבי. איך קוק זיך לייכט אום: די פרוי, וואָס איז נענאנגען הינטער מיר, שפייט פאר דער קאָמיסיע. דער היטלעריסט הייסט זי א דריי געבן זיך, ער באקוקט זי פון אלע זייטן. ער זאָגט עפעס זיין שכן. זי קוקט אויף זיי ביידן מיט א בעטנדיקן בליק. נאָר דאָס העלפט נישט. מען פרעגט ביי איר דעם נומער און מען פארשרייבט...

די ריי רוקט זיך ווייטער.

פארענדיקט מיט אונדזער בלאָק, איז די קאָמיסיע אראָפּ אין צוויטן. צו אונדז איז געקומען האנט מיט די וואכלייט. ער האָט אוים־גערופן יענע אלע, ווועמענס נומערן די קאָמיסיע האָט פארשריבן, און געהייסן זיי ארויסגיין אין הויף, וו עס האָבן געווארט די שווארצע אויטאָס...

ארויסגייענדיק, האָט האָנט געהייסן זיך גרייטן צום קאָנצערט. ער מוז זיך אָנהויבן פונקט אין א שעה ארום. אנישט וועלן מיר שפּרינגען!

מיר האָבן באשלאָסן, אז אין אזא מאָג וועלן מיר בעסער שפּרינגען, אבי נישט זינגען!

A CLOSE-UP VIEW OF THE MARK ON THE BOTTOM OF THE WATCH

* *
*

פון בוי־פּלאַץ זענען אנטלאָפן דריי פּרויען. ווי אזוי און ווהין — דאָס וויסט קיינער נישט. מסתמא, האָט זיי עמעצער געהאָלפן, וויל ביי אזא וואַד, טראָגנדיק געצייכנטע קלײדער, וואָלטן זיי אליין דאָס נישט געקאָנט אָפּמאָן. פּיקאנט איז אָבער דאָס, וואָס קיינער האָט אפּילו נישט באמערקט, ווען זיי זענען געלם געוואָרן. געכאפּט האָט מען זיך ערשט דעמלט, ווען מען איז געגאנגען צו מיטאָג. די וואכלײט האָבן גינפּייפט, געשריגן, געזוכט, נאָר אומזיסט. דער אונטערשאָרפירער קאָן זיי דאָך דערפאר אוועקשיקן אויפן פּראָנט!

פּאַרוואָס האָב איך נישט געווולט, אז מען קלײבט זיך אנטלויפן? איך וואָלט זיי געבעטן, זיי זאָלן מיך אויך מיטנעמען. מיט מיר וואָלט זיי נישט געווען שוועדער — כ'וואָלט ביי זיי נאָרנישט נישט געבעטן, איך וואָלט נישט געקאָנט, איך וואָלט אויסגעקומען אפילו אָן עסן.

די פּליטים זענען שוין אויף דער פּריי. זיי זיצן איצט, מסתמא, אין א קעלער. זיי וועלן זיך דערוואַרטן אויף דער רויטער ארמיי. מאשע האלט, אז זיי זיצן נישט אין קיין שום קעלער — זיי האָבן מיט קיינעם נישט געקאָנט צונויפּרעדן זיך און האָבן פון קיינעם קיין הילף נישט געהאט. עס האָט זיך פּשוט אונטערגעוואָרפן א פּאסיקער מאָמענט, זענען זיי אנטלאָפן. זיי וועלן אין די נעכט פּרווון גיין אין דער וויטער ריכטונג. נאָר מען היט איצט זייער שטאַרק די וועגן און מען וועט זיי במילא כאַפּן.

איז מאשע גערעכט?...

נאָכן אָוונט־אפּעל האָט מען אונדז נישט דערלויבט אוועקגיין פון פּלאַץ. דער אונטערשאָרפירער האָט ארויסגערופן צו זיך האַנסן און די „פּארשולדיקטע" וואכלייט.

אין א שעה ארום איז האנס געקומען צוריק און געמומען מיט א געשריי און מיט קלעפּ קאָנטראָלירן די גלייבקייט פון אונדזערע רייען. עס מוז זיין א מוסטערהאפטע אָרדענונג, ווייל באלד וועט אהער קומען דער שעף פון אלע קאָנצענטראציע־לאגערן אין לעמלאנד.

וואָס וועט דאָ זיין? עס לאָזט זיך מערקן, אז אויף האנסן און אנדערע אויבן אונטערשאָרפירער אליין צימערט די הויט.

דער שעף איז געקומען. אין דער באגלייטונג פונעם אונטערשאר־
פירער און זיין סוויטע איז ער מיט גדלות פארבייגענאנגען אונטזערע
רייען, איבערגעצייגט און מיט א פארקריימט פנים אויסגעהערט דעם
אונטערשארפירערס ראפארט. די האנסן (דער גרויסער און דער
קליינער) האבן אפילו נישט געוואגט זיך צו דערנענטערן. זיי זענען
אויך געשטאנען אין דער רייע. אמת, אפגעטיילט פון אונדז, אבער פארט
אין דער רייע.

דער שעף איז צוגענאנגען צו אונדז. ער האט מיט דער באהייקע
אנגעווויזן אויף איין מיידל און געהיסן, זי זאל ארויסגיין פארוים. נאכ־
דעם א צוויימע, א דריטע, אזוי האט ער אפגעקליבן זעקס מיידלעך.
אויסגעשטעלט זיי אנטקעגן אונדז, האט ער געמאלדן, אז ער נעמט זיי
צו אלס ערבות־לייט. אויב מען וועט אין משך פון פיר און צוואנציק
שעה נישט געפינען די אנטלאפענע, וועט מען אפט די אלע זעקס דער־
שיסן. אויב מען וועט די אנטלאפענע יא געפינען, וועט מען אפט די
זעקס אויך דערשיסן. אזוי ווי היינטיקער פאל איז אין אונדזער לאגער
דער ערשטער, נעמט ער דעריבער נישט מער ווי צו צוויי פאר יעדער
אנטלאפענער. אויב עפעס ענלעכס וועט זיך איבערחזרן, וועט די שטראף
זיין א פיל שטרענגערע. מיר מוזן היטן אייניג די צוויימע. מיר מוזן
דערציילן, וועלן מיר דערווייסן זיך, אז עמעצער קלייבט זיך אנטלויפן.
דאן וועט נישט אויסקומען צו שמארבן.

* *
*

דער פראנט איז שוין נישט וויט פון וילנע! די ידיעות זענען, פאר־
שטענדלעך, נישט גאר קיין פינקטלעכע, פון א פאשיסטישער צייטונג
(אזא צייטונג געפינען מיר אפט אויף דער פאברית, אין פרויען־טואלעט
אונטער דער שאפע. וויזט אויס, עמעצער פון די לעמינגס לייגט זי אוועק
ספעציעל פאר אונדז).

וו נעפינט זיך איצט דער פראנט, איז שווער צו זאגן. איינס איז
אבער קלאר — פון רוסלאנד און אוקראינע האבן די פאשיסטן זיך שוין
אפגעשראגן. איצט שלאגט מען זיך ערגעץ אין וויסרוסלאנד, שוין גאר
נישט וויט פונדאנען, אפשר אפילו נעענטער, וי מיר שטעלן זיך פאר

— די אָקופאנטן טיילן דאָך מיט וועגן זייערע פארלוסטן מיט א גרויסער פארשפּעטיקונג.

אָבער אין אונדזער לאגער פילט זיך נאָך אלץ נישט, אז די היסלעריסטן זאָל זיך קלייבן אנטלויפן. זיי זענען נאָך אלץ אזעלכע צעוישעטע, רוצחישע און בלוטגייציקע.

* *
*

איך האָב געפונען א פלעשל און אריינגערוקט אין דעם מיינע כתבים. כ'האָב געמוזט אלץ איבערשרייבן אויף דינערן פּאַקפּאַפּיר און מיט זייער קלייניקע אותיות, כדי עס זאָל מער אַריין.

איבערשרייבנדיק, באמי איך זיך גאנצע שפּיקער צו פארשרייבן לויטן זכרון. די מיידלעך פארגלייכן מיטן פארשריבענעם און זיי זאָגן, אז איך האָב א גוטן זכרון. אין שול פלענט מיר מיין זכרון אויך אָפט אַרויסהעלפן. ווען איך פלעג זיך אמאָל בין שפּעט אין אָוונט פארהאלטן אויפן גליטש און נישט מאכן די היימישע שול-פארגעבונגען, פלעג איך לויטן זכרון איבערחזרן אין געדאנק אלץ, וואָס דער לערער האָט דערקלערט פאַריקן מאָל און פלעג אָפט באקומען א פינף. נאָר איצט געדענק איך שוין פון די שול-לימודים, דוכט זיך, גאָרנישט.

* *
*

ווידער זענען אנטלאָפן העפטלינגען! דאָס מאָל פון דער זייד-פאבריק. שוין נישט קיין דריי, נאָר גאנצע ניין: זיבן מענער און צוויי מיידלער. אין לאגער איז א פּאַניק. מען ווארט ווידער אויפן שפּיץ. דער אונטערשארפירער שמייעט ארום ווי א ווילדער. ער שרייט אויף האנסן, אז ער קען נישט אויסשטעלן „די שווייגען". אונדז שרעקט ער, אז ער וועט אלעמען, ביז איינעם, דערשיסן. די וואכלייט דראָט ער, אז ער וועט זיי מאָרגן אָפּשיקן אויפן פראָנט. אויפן קלייניעם האַנסיק שרייט ער, אז דאָס איז צופיל בלאָטע. ער וועלט סוף-כל-סוף אנטשטומפּט, ווען ער העלפט אנטקעגן דעם

שעה, ציט זיך אויס און שרייט „הייל היטלער!" דער שעף ענטפערט נישט, ער וואַרפט נאָר ארוים פּאָרויס די האנט.

מיר שטייען פּאַרשטיינערמט.

דאָס מאָל קלייבט ער ווידער אָפּ ערבות־לייט און ציילט אפילו נישט די אָפּגעקלײבענע: ער גייט לענגאויס די דייען און וויזט אָן מיט דער נאהייקע, ווער עס זאָל ארויסגיין פּאָרויס. ער דערנעענטערט זיך צו אונדזן... ער קוקט אויף מיר... הויבט אויף די האנט... די נאהייקע ניט זיך א גליטש הארט פּארבייי מיין פּנים, נאָר זי גיט א בוכענצע מאשען. מאשע מאכט דריי דריט פּאָרויס... מען ווען זי צונעמען!... דערשיסן!...

דער שעף איז צוגענאנגען צו די מענער. ער הייסט די ארבעטער פון זיידפּאַבריק, זיי זאָלן זיך אויסשטעלן אין איין ריי. ער הייבט זיי אָן ציילן. נאָך יעדע צווייי הייסט ער דעם דריטן ארויסגיין פּאָרויס. אזוי ציילט ער אָפּ די נאנצע ריי.

די אָפּגעקלײבענע שטעלט מען אויס אנטקעגן אונדזן. צווישן זיי שטייט אויך מאַשע. דער שעף האלט א רעדע. ער זאָגט, אז שולדיק זענען מיר אליין. מען האָט דאָך אונדז געווארנט, אז אלע ענטפערן דאָ פאר יעדן אייגעם. מיר האָבן איבערהויפּט נישט קיין סיבות צו לויפן. מיר זענען דאָך באוואָרגט מיט ארבעט, מיט א דאַך און מיט עסן. מיר דארפן נאָר גוט ארבעטן, וועלן מיר קאָנען לעבן. נאָר פאר אנטלויפן — מויט־שטראָף. די אנטלאָפענע וועט מען אלץ איינם כאפּן, אָבער די מויט־שטראָף איז חלילה אויך אונדז.

אין הויף זענען ארייננעפאָרן די שווארצע אויטאָס...

* *
*

נאָבאמאָל 21 יולי. מיר איז שוין זיבעצן יאָר. דער ערשטער גע־בורטסטאָג אָן דער מאמען, דער פערטער אָן דעם מאמן. זענען זיי מא־קע נישטאָ? עס קאָן נישט זיין! אפשר מאמערט זיך די מאמע אויך ערגעץ אין א לאגער?

צי וועל איך דערלעבן דעם קומענדיקן געבורטסטאָג? ווו וועל איך דעמלט זיין? די פאשיסטן וועלן שוין געווים איינעמען א מיתה־משונה, אָבער צי וועל איך דאָס דערלעבן? די אָקופאנטן מאכן שוין אליין קיין סוד נישט דערפון, אז דער פראָנט איז לעבן וויכטיג. און ליזען האָט אייי־

נע א לעמין דערציילט אויף דער ארבעט, אז פון ווילנע האָבן זיי זיך שוין לאנג אָפּגעמראָגן, נאָר זיי האלטן דאָס נאָך בסוד.

איז דאָס מאקע אמת? זענען מאקע אויף די ווילנער גאסן גישמאָ קיין היטלערישטן, קיינער פארהאלט דאָרט נישט, יאָגט נישט קיין פּאָ= נאַר, מען מעג דאָרט ארומגיין פרַאנק און פריי, אָן לאטעם, אויפן סא= מע מראָמוֹאַר? הערט מען מער נישט קיין שׂסערייען אין פּאָנאַר?.. ווען אלע דערמאָרדעמע וואָלטן אויפגעשטאנען פון די גריבער און זיך אומגעקערט צוריק אין זייערע היימען, וואָלט געקאָגט זיך דוכטן, אז די פאשיסטן, געמאָ, מורער, קימעל, די אקציעס — דאָס אלץ איז געווען נאַר א לאנגער, א ווייסטער חלום.

ליידער, איז דאָס נישט קיין חלום, נאָר די שוידערלעכע וואָר. פון פּאָנאַר וועט שוין קיינער נישט קומען צוריק....

* *
*

הייגט האָט מען אונדז רעגיסטרירט. האנם זאָגט, אז דאָס ברענגט מען אין אָרדענונג די קאַרטאָטעקע, ווייל די לעצטע צייט זענען אין לא= גער פאָרגעקומען א סך ענדערונגען (אָט אזוי „איידל" באצייכנט ער די אקציעס און די צעשיסונגען!), דארף מען דאָס אָפּשפּיגלען אין דער קארטאָטעקע.

וער ווייסט, צי ער זאָגט אַן אמת?...

* *
*

דאָס פאָרגעפּיל האָט מיך נישט אָפּגענארט.

בעת דעם אָוונט=אפּעל האָט דער אונטערשארפירער ארויסגערופן לויט א רשימה די עלטערע מענטשן און געהייסן זיי אויסשטעלן זיך באזונדער. ער האָט זיי איבערגעציילט און געהייסן די וואכלייט ארוים= פירן זיי הינטערן טויער...

זיי זענען „נישט ארבעטספעיק" — זיי זענען עלטער פון 50 יאָר, דעריבער מוז מען זיי „אריבערפירן אין אנדער לאָגער".

אָט צוליב וואָס מען האָט „געבראכט אין אָרדענונג" די קאָרמאָ־מעקע.

די הייצער האָבן געפרוווט באהאלטן אין קעסל־רוים סוריצן (א בארימטער ארטיסט פון ריגער מעאטער), אָבער איינער פון די וואכלייט האָט דאָס באמערקט און אלס שמראָף שיר גישט אוועקגעפירט צוזאמען מיט די עלטערע לייט אויך די הייצער.

מען האָט אונדז געהייסן אויפסניי אויסשטעלן זיך, כדי פארפולן די אינטערוואלן. איך האָב געמוזט אריבערגיין אין דער שכנותדיקער ריי, וווּ ערשט מיט עטלעכע מינוט פריער איז געשטאנען א ריגער פרוי — גישט קיין הויכע, א גרויליעכע, מיט זייער אן אינטעליגענט פנים. אויף דעם אָרט, וווּ זי איז געשטאנען, זענען געבליבן נאָר די סימנים פון אירע פים אויפן זאמד. אָבער איך האָב געמוזט זיך שטעלן פונקט אויף דעם אָרט, אזוי אז פון די סימנים איז קיין זכר גישט געבליבן...

* *
*

נאָר איינע אנטלאָפן, ווידער פון דער זייד־פאָבריק. מען זאָגט, אז אין איר האָט זיך פארליבט א יונגער לעט און ער איז נעלם געוואָרן צוזאמען מיט איר.

וואָס וועט איצט זיין? מען געפינט זי גישט. אויף דער פאבריק האָט מען געבראכט שפיר־הינט, אָבער זיי האָבן נאָרגישט דערפילט -- די שפורן זענען פארשאָטן מיט מאבעק.

חער אונטערשארפירער איז איינגאנצן משוגע געוואָרן. ער שלאָגט מכות־רצח יערן איינעם, וואָס מאכט זיך אים אונטער דער האנט. האָנט איז שוין הייזעריק פון שרייען, און די וואכלייט גיסן אויף אונדז אויס די גאנצע נאל — זיי שמופן, שלאָגן, סטראשען, אז זיי וועלן אונדז דערשיסן באלד אויפן אָרט.

דער שעף קומט גישט. הייסט עס, קיין ערבות־לייט וועט ער גישט געמען. וועט מען מאקע צונעמען אלעמען?...

* *
*

קיין שרעקלעכס קומט דערווייל נישט פאָר — מען צייכנט בלויז פונסניי די קלײדער און מען שערט אָפּ די האָר. אוודאי א שאָד די האָר, נאָר זאָל באָמש בלייבן דער קאָפּ. די ווייבער האלטן, אז מסתמא דארפן די פאשיסטן זייער גיטיק ארבעטס־קראפט, דעריבער שיסן זיי נישט.

מיט די גיי אָנגעשמירטע קיילעכן אויפן הארצן און רוקן שפייען מיר אין דער רייַ צום „פריזיערער", מען זאָל אוגדז אָפּשערן די האָר. עטלעכע מיידלעך זענען שוין מיט נאקעטע קעפּ. זיי זענען אוים שרעקלעך, פּשוט שוואר צו דערקענען זיי. די פּנימער האָבן באקומען גאָר אן אנדער אויסזען. די קעפּ זענען עפּעס מאָדנע, נישט קיין רונדע: בייַ אייניקע איז אויסגעצויגן דער שפּיץ קאָפּ, בייַ א צווייטער איז פלאטשיק די פּאָטיליצע.

עטלעכע דרייסטערע האָבן נישט געוואָלט זיך לאָזן אָפּשערן. נאָר דער אונטערשארפירער האָט געוואָרנט האָנסן, אז די, וואָס ווילן פּרווון ארויסדרייען זיך פון צייכענען אויפסניי זייערע קלײדער אָדער פון שערן די קעפּ, זאָל מען פארהאלטן, ווייל זיי קלייבן זיך מסתמא צו אנטלויפן.

די קאלטע מאשינקע גלימשט זיך איבערן קאָפּ. אויף די פּליצעס, הענט, קני פאלן ביגטלעך האָר. אויב ס'וואָלט געווען, ווו צו האלטן, וואָלט איך געגומען עטלעכע לאָקן אלס אָנדענק. אין קאָפּ ווערט מאָדנע קאלט...

איך בין שוין אן אָפּגעשוירענע. צי דען זע איך אוים אזוי שרעקלער, ווי די אנדערע? זיי מוזן דאָס זעלבע טראכטן, קוקנדיק אויף מיר.

בייַ די מענער שערט מען אויס די האָר פון שטערן ביזן קארק. עס באקומט זיך א מין „וועג". פון בייַדע זייטן לאָזט מען די האָר איבער. דערפון זענען די קעפּ אוים ווי צעטיילטע אויף דער העלפט. איינאנצן אָפּגעשערן די קעפּ איז די מענער פארבאָטן...

אין אוגדזער בלאָק האָט מען געבראכט טלית, צעריסן זיי אויף שמיקלעך און צעטיילט אוגדז. דאָס ווען זיין קאָפּטיכלעך. האָנס האָט שטרענג באפוילן צו טראָגן די קאָפּטיכלעך נישט נאָר אויף דער אָרבעט — אויך אין לאגער. ארומגיין מיט א נאקעטן קאָפּ איז פארבאָטן!

הייסט עס, די פאשיסטן ווילן נישט, אז זייטיקע מענטשן זאָלן זען, ווי זיי פארשפּרייטן זייער „קולטור". זיי באמיען זיך, אז מען זאָל זיי, די שעפער פון דער „נייער אייראָפּע", האָלטן פאר נאָבעלע רייַטער, פּיאָר די טרעגער פון קולטור, פאר די אויסלייזער, זיי האָבן מורא צו באוויזן זייערע פינצטערע מעשים. און איך וועל דווקא ווייזן! איך שעם זיך נישט

צו גיין מיט א הוילן קאַפּ. זאָלן אלע זען, וואָס פאר א עקלהאפטע זאכן די פאשיסטן טוען אָפּ.

איך וועל אומבאדינגט אויסמאַכן דאָס קאַפּטיכל! איך וועל נאָר אַנדערע צוריק דערצו!

* * *

מיין קריגערישע „העלדישקייט" האָט מיר געקאָסט צו טייער!

די וואַכליים האָבן געמסרט, אז ווי נאָר מיר גייען ארוים פון לאגער, טוען מיר כמעט אלע אוים די קאַפּטיכלעך. האָגם האָט מער ווי דאָס גישט באדארפט. נאָכן אָפּעל האָט ער אנדערע בריגאדעס אָפּגעלאָזט, און אונדז געהייסן שפּרינגען. געשלאָגן מיט דער נאהייקע מער ווי אלעמאָל. גאָכדעם געגומען ארומיאָגן — אויפן פערטן שטאָק און צוריק, ארויף — אראָפּ, ארויף — אראָפּ.

קוים וואָס איך רויר זיך. דאָס הארץ קלאפט משונה גיך. אין מויל איז מרוקן. אין האלדן קוועטשן ספאַזמעס, איך ווער דערשטיקט. באַלד וועל איך אנידערפאלן...

נאָר איך פאל נישט. האנסן איז שוין דערעסן געוואָרן ארומצויאָגן אונדז, הייסט ער ווידער שפּרינגען. „צוליב אָפּרו" דארפן מיר מארשירן מיט א ליד און ווידער שפּרינגען. און כדי מיר זאָלן בעסער „פארגעסן דעגקען" די לערע — נאָך צען מאָל ארויפלויפן אויפן פערטן שטאָק און אראָפּלויפן צוריק.

וען ער האָט אונדז אָפּגעלאָזט, איז דער גאנצער בלאָק שוין לאנג געשלאָפן. מיר זענען, פארשטייט זיך, געבליבן אויך אָן ברויט.

* * *

איך זעץ פאָר מיין מינדלעכע „אויסגאבע" פאר אונדזער „פרויען-עקספּערט", איך האָב אָפּגעשריבן נאָר צוויי מעלדונגען. אין אייגער איז געזאָגט, אז פון פּאריז איז אָפּגעקומען א נייער זשורנאל פון מאָדעס. פון נעם זשורנאל איז צו זען, אז פריזורן און היטעלעך זענען שוין נישט אין דער מאָדע. די לעצטע מאָדע איז — אָפּגעגאָלטע קעפּ און געשטרייפטע

קאָפּטיכלעך. די פּרויען פון שטראסדענהאָף האָבן די מאָדע, פּאַרשטענד־ליך, תיכף אויבערגענומען. אין דער צווייטער מעלדונג ווערט מיטגע־טיילט, אז אין אונדזער לאַגער האָט זיך געפּונען א נייער פּריזיר־לאָקאַל — א מענער־סאַלאָן, ווו מען שערט מענער לויט דער לעצטער מאָדע — מיט א „לויזן־אַלעע".

* *
*

מען האָט אַרויסגעפּירט א סך מענער. מען זאָגט, אז מען וועט זיי טרייבן אָפּרייניקן פון מיגעס די וועגן און פּעלדער. איך האָב געפּרעגט מיין שכנה, רות, ווי רייניקט מען פון מיגעס. זי האָט נאָר א זיפּץ געטאָן און גאָרנישט נישט געענטפערט. לויזע האָט מיר דערקלערט: די אומגליק־לעכע וועלן פּשוט מוזן גיין אירבער א פּארמיגירטן פּעלד, ביז זיי וועלן אָנטרעפן אויף א מינע און אַרויספּליען אין דער לופט, צעריסענע אויף שטיקער.

שוידערהאפט, ווי קאָן אזוינס געשען?!

* *
*

ביינאכט האָבן מיר זיך אויפגעכאפט פון אויפרייסן. מען באָמבאר־דירט! מיר ליגן אָן אָטעם און וואַרטן אויף נייע אויפרייסן. נאָר ס'איז שטיל...

אומזיסט זיך געפּרייט... אפשר האָבן דאָס די דייטשן אליין עפּעס אויפגעריסן אָדער די מענער פון אונדזער לאגער האָבן ערגעץ נישט וויט זיך אויפגעריסן אויף די מינעס.

* *
*

וועו מען האָט אונדז געוואָרנט, אז דער פּרימאַרגן־אפּעל וועט זיין מיט א האלבע שעה פריער, האָבן מיר לכתחילה אויף דעם נישט געלייגט קיין אכט. דערוען אָבער א סך סאָלדאָטן, זענען מיר געוואָרן אומרואיק. ווָאָס איז ווידער געשען.

די סאָלדאַטן האָבן פארפלייצט מיר און מייער, אפילו ארויפגעקראָבן אויפן דאַך.

דעם אונטערשארפירערס געהילף האָט געבראכט צוויי קעסטלעך — איינס א גרעסערס, א שווארצס, און דאָס צווייטע א קלענערס, א העלס. אוועקגעשטעלט זיי, איז ער ארויפגעקראָבן אויף א בענקל און גע־מאָלדן, אז די גישט־ארבעטסלייט, דאָס הייסט אלע, וועלכע זענען על־טער פון דרייסיק יאָר און יינגער פון אכצן, פירט מען אריבער אין אן אנדער לאגער.

וואָס אויף זייער לשון הייסט „אריבערפירן", ווייסן מיר שוין.

און מיר איז ערשט פאַריקע וואָך געווארן זיבעצן...

דעם אונטערשארפירערס געהילף נעמט ארויס פון שוואַרצן קעסטע־לע א פּעקל קארטלעך און הייבט אָן אויסרופן לויט די נומערן. די, וואָס ווערן אויסגערופן, מוזן ענטפערן „יאָוואָל" און זיך שטעלן ביי דער וואנט. דער עסעסאָוויץ רופט אויס נומערן, און די קאנדידאַטן אויף קדושים גייען אריבער צום אָנגעוויזענעם אָרט. עמלעבע קארטלעך לייגט ער אָפּ אין א זייט און רופט די נומערן נישט אויס: אפּניב, אז דאָס זע־נען קארטלעך פון מענטשן מיט א פּאַסיקן עלטער. ווידער ציפער, ווידער „יאָוואָל". מענטשן גייען אוועק איינער נאָכן צווייטן — אָן א סוף. די רייען ווערן שיטערער, אָרום מיר זענען שוין אָרויס פּינקּ פרויען, און דער עסעסאָוויץ — נישט ער ווערט הייזעריק, נישט ער ענדיקט. ער נעמט א נייַ פּעקל קארטלעך. איצט וועט ער נעווים אויסרופן אויך מיך. ער וועט זאָגן: „פּינקּ טויזנט זיבן!" איך וועל מוזן ענטפערן „יאָוואָל" און אַריבערגיין... און פון דאָרטן פירט מען אַוועק.

איינגיכן עמדיקט זיך... אין האַנט ביים עסעסאָוויץ איז שוין גע־בליבן זייער ווייניק קארטלעך. דאָרט איז מסתמא אויך מיינס...

— שוין!... ניין, ביז איך האָב זיך א כאַפּ געמאַן ענטפערן, האָב איך דערהערט, ווי אן אנדערער ענטפערט. ווייזט אויס, אז נישט מיר האָט ער אויסגערופן. דעם אמת געזאָגט, האָב איך גאָר נישט געהערט דעם נאנצן נומער. דערהערט די וועהטער „פּינקּ טויזנט", בין איך א מויטע געבליבן. א סך נומערן הייבן זיך דאָך אָבער אָן פון דער זעלבער צאָל.

דער עסעסאָוויץ נעמט א הריט פּעקל קארטלעך. דאָ ליגט שוין נעווים אויך מיין קארטל. ער רופט אויס. מענטשן גייען. באלד וועל איך

אויך גיין. דאָ וועט שוין מסתמא, קיינער נישט בלייבן. בעסער וואָלטן זיי שוין געגומען אלעמען מיטאמאָל, צוליב וואָס די מאטערניש...

דעם אונטערשארפירערס געהילף איז אראָפגעשפרונגען פון בענקל, האָט ער שוין מאקע געענדיקט?

האנם האָט די פארבליבענע געהייסן זיך אויסשטעלן — מיר וועלן גיין צו דער ארבעט. איך באמי זיך אים נישט וואָרפן אין די אויגן ער זאָל נישט באמערקן, אז איך בין צו יונג. איך שפּיר, וויי עמעצער דריקט מיר די האנט. דאָס זענען מיינע שכנות, א צווילינג. מיר זענען דאָך פון איין יאָר! הייסט עס, נישט איך איינע בין געבליבן. אפשר איז דאָ בכלל פּאראן מער מענטשן פון מיין עלטער? ליידער, סך־הכל פינף... א צופעליקייט צי א טעות?

האנם האָט אונדז דריי מאָל איבערגעציילט און אָפּגענעבן דעם אונטערשארפירער א ראָפּאָרט, אז אין לאגער זענען פּאראן 520 העפטלינגען. די איבעריקע ציילט מען שוין נישט... און ערשט נעכטן האָט ער אין זיין ראפּאָרט געזאָגט, אז אין לאגער זענען פּאראן 1300 העפטלינגען.

די בריגאדעם זענען איצט זייער קלייניקע, איך שטעל זיך אפילו נישט פאָר, וויי מיר וועלן ארבעטן.

מען האָט אונדז באפוילן גיין צו דער ארבעט. יענע, וועלכע זענען אָפּגעקליבן געוואָרן לויט די קארטלעך, האָט מען אריינגעיאָגט אין א פוסטן רוים, אין עק־פלינקל.

דעם גאנצן וועג עגבערט מיר אויף געדאנק: וויאזוי בין איך געבליבן לעבן? צי איז דאָס א טעות פונעם אונטערשארפירערס געהילף אָדער מען האָט מיך בעת דער רעגיסטראציע פארשריבן אויף א יאָר עלטער? און וויסן דאָס מוז איך, כדי קאָנען זיך אָריענטירן, נישט פּלאָנטערן בייס ענטפּערן וועגן מיין עלטער, וועז זיי וועלן צוטראכטן עפּעס א נייע אקציע.

די שמ־מוגג איז א שוידערלעכע. מער ווי א העלפט וועלקשטעלן אין באבריק שטייען. ערשט נעכטן האָבן ביי זיי געארבעט פרויען, און היינט...

די לעטישע פרויען קוקן אויף אונדז מיט מיטלייד. זיי פרעגן זיך נאָך וועגן זייערע געהילפינס. אפילו די מאשינען הוכט זיך קלאפן שטילער...

אין לאגער הערשט א גרויזאמע שטילקייט. פריער פלעגן מיר צום אָפּעל זיך אויסשטעלן לענגאוים דער גאנצער געביידע, היינט איז אונדזער ליניע דערגאנגען קוים ביז דער טיר...

נאָכן אפּעל האָבן מיר ווידער געמוזט ארבעטן. די מענער האָבן געשלעפּט וואסער, די פּרויען האָבן געוואשן די דילן, די מרעפּ, אָפּגעוואשן די בלומפלעקן.

ווען מען האָט די קרושים געיאָגט צו די אויטאָם, האָבן די מענער געפּרוווט אנטלויפן. אייגע פון זיי האָבן געקלעטערט איבערן צוים, אנדערע זענען אריינגעשפּרונגען אין די בלאָקן, אין הייץ־רוים, אין די טואלעטן. די וואכלייט האָבן געשאָסן אין די אנטלויפנדיקע, געיאָגט זיך נאָך זיי. אין די בלאָקן און אויף די מרעפּ זענען געבליבן ליגן פיל פערהרגעטע. צוויי הרוגים זענען געבליבן הענגען אויפן צוים. דעם, וואָס מען האָט געפונגען אין הייץ־רוים א לעבעדיקן, האָט מען געוואָלט אריינווארפן אין פייער. לאנג האָבן די וואכלייט זיך געעסקט מיט איינעם א ריגער יידן, וואָס האָט זיך באהאלטן אין קאמין. זיי האָבן בשום אופן נישט געקאָנט ארויסשלעפּן אים. האָבן זיי אויסגעשאָסן מיט „דום־דום"־קוילן. ארויסגעשלעפּט דעם מויטן קערפּער פאר די פים, געשלעפּט איבער די מרעפּ און אריינגעוואָרפן אין אויטאָ צוזאמען מיט די לעבעדיקע. אויף די מרעפּ איז אין דער לוזשע פארגליווערט בלוט פארבליבן א קנייל־עכל פון זיין מאָרך. מיר האָבן עס אייגעוויקלט אין א פּאַפּירל און מקבר געוועזן אויפן הויף ביי דער וואנט. אנשמאָט א מצבה ארומגעלייגט דעם קבר מיט ווייסע שמיינדלעך...

שפּעט אין אָוונט האָט מען אונדז אריינגעלאָזט אין בלאָק. ער איז מאָדנע פוסט. מיר רעדן שטיל, ווי דאָ וואָלט ליגן א מת. פון אוא שטיל־קייט גייט דורך א צימער איבערן לייב. שלאָפן לייגן מיר זיך אלע צוזאמען, אין איין ווינקל.

* *
*

צוויי מעג איז געווען רואיק.

מיר האָבן זיך געריכט, אז זונטיק וועט מען אונדז באפרייען צו מאר־שירן מיט א ליד פּארבייַ דעם קליינעם קבר־ל מיט די ווייסע שמיינדלעך. צום פרימאָרגן־אפּעל האָבן מיר זיך געשלעפּט מיט שוועכע הערצער.

נאָר פּאָרגעשטאנען איז אונדז עפּעס ערגערס. נאָכן אפּעל האָט דער אונטערשאָרפירער געמאָלדן, אַז בייגאַבט איז אָנגעקומען א באָפּעל צו

עוואקואירן תיכף דעם לאגער. וואָס עס באדייט אויף זייער לשון „עוואקואירן", האָבן מיר גוט געוווסט.

מען האָט אונדז אריינגעיאָגט אין זעלבן רויס, ווו דאָגערשטיק האָט מען געהאלטן די קרבנות פון דער פאָריקער אָקציע. די וועגט זענען געווען פארשריבן מיט א סך באקאנטע פאמיליעס. לעבן זיי — דאָטעס, אַד־רעסן, רופן צו געמען נקמה. וועו די מענטשן האָבן דאָס געשריבן, האָבן זיי נאָך געלעבט... איצט איז פארבליבן פון זיי נאָר אָט דער רוף.

אפשר זאָל איך אויך לאָזן אַזאַ אָנדענק נאָך זיך? זאָל דאָס עמעצער אמאָל אויבערלייענען...

פלוצלינג האָבן אלע זיך א וואָרף געטאָן צו דער טיר... נאָר קיין שווארצע אויטאָס האָבן זיך נישט געזען. עס זענען געשטאנען עטלעכע לאַסט־אויטאָס. פון זיי האָט מען געוואָרפן פעק מיט געשטרייפטע העפט־לינג־בגדים, וועלכע מיר האָבן שוין געזען אין „קייזערוואלד".

מען האָט אונדז געהייסן זיך אויסטאָן נאקעט, לאָזנדיק אויף זיך נאָר די שיך און קאַפּטיכלער. אפשר וועט מען אונדז טאָקע עוואקואירן? בלויז כדי אָפּנארן אונדז וואָלטן זיי דאָך נישט געפטרט קיין בגדים. די וויבער רעדן, אז די פאַשיסטן האלטן שוין, מסתמא, זייער שמאָל, אויב זיי עוואקואירן אונדז מיט אזא האסט. אפשר האָבן פאָריקע נאכט מאקע אויף אן אמת באָמבארדירט אונדזערע? וועו מען פירט אונדז איצט נישט ארוים, וואָלטן מיר זיך דאָך דערווארט דאָ אויף דער רויטער ארמיי! און אפשר וועט נאָך פאַסירן א נס, אז אָט איצט, וועו מיר שטייען אין דער רייַ און וואַרטן אויף די געשטרייפטע בגדים, וועלן דורכן טויער זיך אריינריסן רויטארמייער, צונעמען ביי די היטלעריסטן זייער געווער, און — מיר זענען פריי!

ניין... קיין רויטארמייער זענען נישט נעקומען און מיר שטייען נאָקעט אין רייַ נאָך געשטרייפטע בגדים. אין ערשטן שטאָק זענען די שויבן נישט פארשמירט און די עס־עס־לייט צווינגען אונדז בכיוון, מיר זאָלן צוגיין נעענטער צו די פענצטער, הינטער וועלכע עס שטייען די מענער. זיי, די מענער, שטייען מיט אראָפּגעלאָזטע אויגן, און די סאָלדאטן קאטעווען זיי און צווינגען צו קוקן אויף אונדז.

עס דערגייט מיין רייַ. איך באקום א לאנג און גראָב העמד, הויזן פון זעלבן מין און א געשטרייפט קלייד פון גראָבער סחורה. דאָס קלייד משוגה גרוים. איך זוך ארום זיך א שטריקעלע, כדי אונטערבינדן זיך און זיך נישט פארפלאָנטערן אין דעם.

מען יאָגט אונדז ארויס אין הויף. אונדזער אָרט פארנעמען די מע־
נער.

דעם אונטערשארפירערס געהילף און האַנט פאַרמאַכן און פאַר־
פּלאָמבירן אלע טירן. די סאָלדאַטן לאָזן אויף אויטאָס זייערע זאכן. אלע
פּאָרן אוועק. דער לאגער ווערט ליקווידירט.

די מענער זענען שוין אויך איבערגעמאַכט. עס פּאָרן אריין אין הויף
די זעלבע שרעקלעכע שווארצע אויטאָס. די עס־עס־לייט מרייבן אונדז,
מיר זאָלן גיכער אריינקריכן אין די אויטאָס. זיי שלאָגן אונדז, שמויסן,
קוועטשן אריין, ווי הערינג אין א פעסל. די אויטאָס זענען אָן פענצטער,
אָן לופט, נאָר די סאָלדאטן שטופּן אין זיי נאָך און נאָך מענטשן. אלע
מוזן אין זיי אריין.

איך שמיי א האלב דערשטיקטע, קאָן נישט אָטעמען. מיר דוכט, אז
אָט־אָט בערכן זיך איבער די ריפּן. הערצו איז איין האנט משונהדיק
אויסגעדרייט און איך קאָן זי נישט אויסגלייכן.

די שוואַרצע מאַשין פּאָרט. אַמאָל גלייך, אַמאָל פּאַרקערעוועדיק,
נאָר זי מראָגט זיך אַלץ ווייטער און ווייטער. מיר דרייען זיך שוין רע־
דער פּאַר די אויגן, די פּים האַלטן נישט, אָט פּאַל איך אַנידער. זיי וואָלטן
זיך כאָטש אויף איין רגע אָפּגעשטעלט, געעפנט די טיר און אַרײַנגעלאָזט
לופט.

סוף־כל־סוף זענען מיר אָנגעקומען. מיר זענען אין האַפן. מען
שטעלט אונדז ווידער אוים, מען ציילט אונדז נאָכאַמאָל איבער און מען
יאָגט אונדז צו אַ גרויסער שיף. דאָס איז מסתמא אַ קריגס־שיף, ווייל
אונטער צודעקן שטעקן רערן פון הארמאטן. אויף דער שיף לאָדט מען
קאַסטנס. וואָס ליגט אין די קאַסטנס, ווייסן מיר נישט. די פרויען זאָגן
ארויס די השערה, אז דאָס פירן די פאשיסטן ארוים מאשינגעוועהר און אנ־
דערע ווערטפולע חפצים.

מען מרייבט אונדז אַריין אין שיף. די שיף־דעק איז גרוים כמעט
ווי אַ שמאָט־פּלאַץ. אַ היטלעריסט עפנט אַ לוק און היסט אונדז אַראָפּ־
קריכן אונטן. דאָס לייטערל שמייט גלייך ווי אַ וואַגט. איך קריך אַראָפּ.
אונטן איז זייער פינצטער. אין דער טיף פירן נאָך און נאָך לייטערלעך.
מרייבט מען אונדז אַלץ ווייטער און טיפער.

סוף־כל־סוף בין איך שוין אויפן סאַמע דעק פון שיף. מאַפּנדיק, זיך
איך אַן אָרט, ווו צו זעצן זיך. דאָ געפינען זיך שוין פיל פרויען. פאַראַ־
דאָ העפטלינגען אויך פון אַנדערע לאַגערן.

וווהין פירט מען אונדז? זאָל כאָטש אויפן נייעם אָרט נישט זיין נאָך ערגער? און דער עיקר — מיר דערווייטערן זיך אַלץ מער פון פּראָגט.

מיר זיצן. דאָרטן, פון יענער זייט שיק, רירט זיך אפשר די צייט, נאָר דאָ איז זי פאַרגליווערט געוואָרן. ס'איז נאָך אַלץ טאָג צי עס איז שוין אָווגט?

די ליפּן זענען פאַרטריקנט, עס מאַטערט דער דורשט. עס איז שרעקלעך היים און אַ שטיקנדיקע ליפּט. דאָס קלייד רייבט אין האַלדז און אונטער די אָרעמס, עס טוט זייער ווייַ, נאָר אויסטאָן האָב איך מורא — אין דער פינצטער קאָן איך עס פאַרלירן. וואָלט איך כאָטש געקאָנט אויסציען די פּיס!...

די שיק שמייס נאָך. אַזוי לאַנג געדויערט די אָנלאָדונג? און וואָס פירן זיי פונדאַנען אַרוים?

די, וואָס זיצן געעגטער צום אַרויסגאַנג, האַקן אין מירל פון ליוק, בעמנדיק וואסער. קיינער ענטפערט נישט. פּלוצלינג האָט דאָס מירל זיך אַן עפן געמאַכן און דער קאָנוואָיר האָט בייז אויסגעשריען: „ווער עס וועט טומלען, וועט פליען אויף יענער זייט שיק! דאָרט איז פאַראַן גענוג וואַסער!"

דער ליוק האָט זיך פאַרהאַקט. ווידער פינצטער.

ענדלעך האָט די שיק געירט פון אָרט. מיר שווימען. וווהין? צי וועלן מיר זיך אַמאָל אומקערן?...

* * *

אַז עס איז שוין אָנגעקומען א נייער טאָג, דערווייסן מיר זיך פון די מיידלעך, וועלכע זענען געקומען פון דעק. דער סאָלדאַט, וואָס שמייט ביים מירל פון אונדזער ליוק, טוט אונדז דעם חסד און דערלויבט אַרויסמאָגן געהלשמע.

איך וואָלט אויך וועלן אַרויסכאַפּן זיך אויפן שיף-דעק, נאָר אַגדערע זאָגן מיר אַריבער: זיי באַמערקן גיכער די געהלשמע.

מיין שכנה האָט מיר פאַרגעלייגט צו מאַכן מיט איר און מיט דער חברטע אירער אַ „דרייליגנ": אייגע וועט „חלשן", און צוויי וועלן זי אַרויסטראָגן. איך קען נישט סימולירן. בעסער וועל איך טראָגן. און אָט איז — לופט! איך אָטעם טיף-טיף. די זון בלענדט די אויגן.

אַ ווינטשלע בלאָזט אַנגענעם אין פּנים. אַרום איז רחבותדיק און שיין — נאָר זון, הימל און ים. אינדערווייטן זעט זיך עפּעס, מסתמא אַ שטאָט. אפשר מעמל? איר בין אַ געבוירענע פון מעמל.

— צוריק! — שרייט דער דייטש. אַזוי גיך?... אונדזער „חולה" האָט צו פריי געעפנט די אויגן.

* * *

ביינאַכט האָט מען אויפן דעק גישט אַרויסגעלאָזט. מיר זענען געזעסן פאַרשמאַכטע, פאַרשוויצטע.

מיטאַמאָל דערהערן מיר פון אויבן אַ שטים פון אַ היטלעריסט: „לופט־אַליאַרעם! גישט רירן זיך! איך וועל שיסן!" וויאַזוי קאָנען מיר זיך רירן? און וועמען אַרט עס, אַז מיר רירן זיך יאָ, צי דען וועט מען אונדז דערזען פונעם אַראָפּלאָן? קאָמיש.

אינדערפרי האָט מען געבראַכט ברויט. גישט געטיילט, נאָר פּשוט געוואָרפן ווי פאַר בהמות. איינע האָבן געכאַפּט צו עמלעבע שטיקלעך, אַנדערע (צווישן זיי, פאַרשטייט זיך, אויך איך) — גאָרנישט. די גליקלעבע האָבן זיך געמיילט מיט אונדז. עמעצער האָט מיר אַרייגעגרוקט אין האַנט אַ קליין שטיקעלע — ס'האָט געקלעקט אויף פּיר בינעם.

* * *

עס האָט זיך נעענדיקט דער אומדערמרעגלעכער לאַנגער טאָג, עס איז דורכגענאַנגען אויך די שווערע נאַכט.

אַרום האַלבן טאָג האָט די שיף געמומען שווימען לאַנגזאַמער און זיך אָפּגעשטעלט. אָבער אונדז לאָזט מען גישט אַרויס. מען וועט אונדז דען פּירן וויימער? אויב יאָ, וועלן מיר געווים דערשטיקט ווערן.

סוף־כל־סוף האָבן מיר זיך דערוואַרט אויפן „הארַאום!"

מיר זענען אַרויס אויפן ברעג און זיך אויסגעשטעלט אין רייען. דער ברעג איז לחלומין גישט ענלעך אויף אַ האַפן: אַ פעלד, אַ וועג אוז עמלעבע הייזקעס.

עס האָט זיך באַוויזן אַ כאָפּטע ייִנגלעך, וועלכע זענען געקומען צו לויפן אָנקוקן אונדז. עמעצער האָט ביי זיי שטיל געפרעגט, ווו זענען מיר? זיי האָבן געענטפערט, אַז גישט ווייט פון דאַנציג. און מיר האָט

אפילו נישט אינטערעסירט, וואו מיר געפינען זיך. אבי נאָר עס איז פאַר־
ראַן לופט צום אָטעמען.

מען האָט אונדז אויפסניי איבערגעציילט און געמריבן ווייטער. מיר
האָבן זיך דערשלעפט צו אַ מייך. עס איז שוין געווארן פינצטער. מע
האָט אונדז אַרייngעמריבן אין געדעקטע שוואַרצע באַרושעס. עס האָט
זיך איבערגעחזרט דאָס זעלבע, וואָס אויף דער שיף: מען טרייבט אונדז
אין די באַרושעס און מען פּרעסט אונדז דאָרט, ווי הערינג אין פעסער.
די סאָלדאַטן דראָען, אַז יערן איינעם, פּאַר וועמען עס וועט קיין אָרט
נישט קלעקן אין די באַרושעס, וועט מען דערטרינקען אין מייך. צונויפ־
געפּרעסטע, צונויפגעשמיקטע האָט מען אונדז אַוועקגעפירט.

די נאַכט איז דורכגעגאַנגען, ווי אַ קאָשמאַר, עס איז ממש אַ גם,
וואָס מיר זענען נישט דערשטיקט געוואָרן.

אויף מאָרגן, וועו די זון איז שוין געווען נאַנץ הויך, האָט מען
אונדז, ענדלעך, אַרויסגעמריבן. אויפן ברעג. מיר האָבן אפילו נישט בא־
ויזן אָפּצוואָטעמען און מען האָט אונדז שוין געיאָגט ווייטער.

אויף די קרייץ־וועגן — אָגווייזערס מיט אויפשריפטן „שטוטהאָף".
מיר שטעלן זיך שוין פּאָר, וווהין מען פירט אונדז.

מיר גייען פאַרבייַ אַ דאָרף. ווי ריין און ציכטיק דאָ איז! פון ביידע
זייטן גאָס דרעמלען אין דער זונען־שיין הייזקעס. יעדע פון זיי איז
אַרומגעצאַמט, היינטערן פּלויט — אָן אַ שיעור בלומען. עס שפּילן זיך
קינדער... ווי שפּיל דאָ איז! ווי עס וואָלטן גאָר נישט געווען אויף דער
וועלט קיין מלחמה, היטלער, פּאָגאָר...

פּונקטייטן זענען זיך לאַנגע ריייען באַראַקן. זיי זענען פאַרשטעלט דורך
אַ פּראַכטפולן סאָד מיט שיינע אַלעען, עמלעכע מויערלעך, אַ פּאָנטאַן,
הוידלקעס, אַ פּינג־פּאָנג־טיש — קורץ, אַ גן־עדן. וועו דער סאָד האָט
זיך געענדיקט, האָט פאר די אויגן זיך אָנטפּלעקט אַ מדבר, שטעכלדראָט
די באַראַקן שטייען ווי אַרייngעשטעקט אינעם זאַמד און זענען אָפּגעטיילט
איינער פון צוויייטן מיט קווערע ריייען שטעכלדראָט. עס מאַכט דעם
איינדרוק, אַז דער גאַנצער לאַגער איז צעטיילט אין גרויסע דורכזיכטי־
קע שטייגן פאַר פי. אַרום דעם צוים, אוגטערגעשפּאַרט מיט הויכע
באַלקנס, שטייען וואַך־טורעמס מיט פענצטערלעך אין אַלע פיר זייטן.

ביים טויער — דיימשישע אָפיצירן. פאַרן אַרייngאָאַן ציילט מען
אונדז איבער. אַ מאָנאָמאָנע שטים וואָרנט אונדז, אַז צוגיין צום צוים
איז שטרענג פאַרבאָטן, ער איז אָנגעלאָדן מיט אַן עלעקטרישן שטראָם.

מיר זענען אַריין אין דער ערשטער שטייג. דער מויער הינטער אונדז האָט זיך גלייך פֿאַרמאַכט. מען עפנט דעם פּאָלנדיקן מויער און מען שרייבט אונדז אין דער פּאָלנדיקער שטייג. מען פֿאַרמאַכט ווידער דעם מויער, מען שרייבט אונדז אין דער דריטער שטייג. און אזוי אלץ ווייטער און ווייטער אין לאנגער.

ווען מיר גייען פֿאַרבי די באַראַקן, פֿרעגן ביי אונדז די העפטלינגען, וועלכע געפינען זיך דאָרט, פֿונוואַנען זענען מיר. פֿאַר ענטפֿערן אויף פֿראַגן כאַפּן מיר אומדערבאַרעמדיקע קלעפּ, נאָר מיר קאָנען זיך נישט איינהאַלטן און ענטפֿערן. פֿון די באַראַקן ווענדט מען זיך צו אונדז: אין רוסיש, פּויליש, יידיש. ביי איין באַראַק שמייען זייער אויסגעצערטע פֿרויען, וויזע אויס, קראַנקע. זיי פֿרעגן גאָרנישט, נאָר זיי ראַטן אונדז, מיר זאָלן זיך היטן פֿאַר אייגעם אַ מאַקס.

רעכטס פֿון די פֿרויען־באַראַקן שמייען די מענערישע. די צוים צווישן די פֿרויען־ און מענער־באַראַקן איז אַ האָפּלטע — צוויי רייען שטאַכלדראָט. זיי זענען אָפּגעמיטלט אייגע פֿון די צוויי־טע דורך אַ גרויסן שטח. פֿון דער אינעווייניקסטער זייט פֿון צוים ציען זיך צוגאָבלעכע רייען שטאַכלדראָט סאַמע ביז דער ערד.

די מענער קוקן אויך נאָך, ווי מען פֿירט אונדז פֿאַרבי. ווער־נישט־ווער פֿון זיי גיט אונדז אַ וואָרף די פֿראַגע, פֿונוואַנען זענען מיר. אייגער אַן עלטערער מענטש, ווען ער האָט דערהערט, אַז מיר זענען פֿון ווילנע, פֿרעגט ביי אונדז, צי זענען מיר שוין לאַנג פֿון דער היים. זיין פּנים איז מיר זייער באַקאַנט, נאָר אומקערן זיך אָון נאָכאַמאָל אַ קוק מאָן אויף אים איז געפֿערלעך — האַרט לעבן מיר שפּאַנט אַ דייטשישער זעלנער.

מען האָט אונדז געבראַכט אין די לעצטע באַראַקן — אין ניינצנטן אָון צוואַנציקסטן. עס האָבן אונדז באַגעגנט עטלעכע עם־עם־לייט אָון אייך צוויי־לער, נאָר מיט אַ העפטלינג־גומער. דער צוויי־לער האָט מיט אַ גרויסן שריי געהייסן אונדז אויסשטעלן זיך צום אַפּעל אָון גלייך געגומען אונדז מימתן מיט די הענט אָון פיס. פֿאַרוואָס? מיר שמייען דאָך אין אַ גלייכער רייע אָון ער האָט אונדז קיין זאַך נאָך נאָרנישט נישט געהייסן.

איך האָב זיך אויסגעצויגן אָון בין געבליבן שטיין וויא אַ פֿאַרנאַרטע ווערטע. נאָר אָט דער צוויי־לער האָט זיך פּייל־אויסן־בויגן אַ לאָז געטאָן צו מיר. איך האָב אפילו נישט באַוויזן צו טרעפֿן, אין וועמען ער צילט

זיך, ווי איך האָב דערפילט אַ שרעקלעכן ווייטיק, ממש די קישקעס האָבן זיך איבערגעדרייט.

די עם־עם־לייט זענען זיך געשטאַנען אין א זייט און געקליבן נחת. שטאַרק צענערויקט אַלעמען, האָט דער סאַדיסט זיך פאַרקעמט, פאַרשטעקט אין די הויזן די עקן פון העמד און געגומען אונדז ציילן. אין מיטן ציילן האָט אַן אָפיציר באַמערקט, אַז ס'איז שוין צייט צו גיין עסן מיטאָג. זיי זענען אַלע אַוועק און אונדז געלאָזט שטיין.

אין צוויישן עק פון דער רייַ זענען געשטאַנען עטלעכע צענדליק פרויען, וועלכע מען האָט געבראַכט אַהער פריער פון אונדז. זיי דער־ציילן, ווי דאָ לעבט זיך. יעדעס וואָרט זייערס גייט שטיל איבער פון מויל צו מויל. די פרויען זענען פון פוילן. אין די איצטיקע בלאָקן געפּי־נען זיי זיך סך־הכל אַ וואָך צייט, פריער האָט מען זיי געהאַלטן אין די אַנדערע בלאָקן. דאָ איז ערגער, ווייל דער עלטסטער פון די בלאָקן איז מאַקס, דער זעלבער, וואָס האָט אי־צט אַלעמען געשלאָגן. דאָס איז אַ טייוול אין געשטאַלט פון אַ מענטשן. עטלעכע זענען שוין אונטער זייגע קלעפּ־גענפאַלן טויט. אַליין איז ער אויך אַ העפטלינג, ער זיצט שוין דאָס עלף־טע יאָר פאר הערמאַרדן זיין אייגן וויב און די קינדער. די עם־עם־לייט זענען שטאַרק צופרידן פון זיין ווילדער אכזריות.

איז אָט ווי עס לעבט זיך אין אַן אמתן קאָנצענטראַציע־לאַגער! אויב אַזוי, איז אין שטראַסדענהאָף געווען נאָך צו פאַרליידן...

די עם־עם־לייט און מאַקס האָבן זיך צוריקגעקערט ערשט פאַרנאכט. מיט קלעפּ און קללות ווי־נישט־איז אונדז איבערגעציילט און אַריינגע־לאָזן אין באַראַק. די נאַרעס זענען דאָ אויך דריישטאָקיקע, אָבער אָן שמרוי־זעק און קאָלדרעס — בלויז נישט קיין געהובלטע ברעטער.

* *
*

עס וועקט אונדז אויף דאָס געשריי פון מאַקסן. דורכן אָפענעם פענצטער פליען שטיינער. מיר לויפן צו דער טיר. דאָ איז אַ שפּאַרע־גיש, אַ שטופּעגיש. פּלוצלינג גיבן זיך אַלע אַ רים אויף צוריק: מאַקס שטייט בייַ דער טיר, און ווער עס גייט דורך פאַרבייַ אים, באַקומט קלעפּ אין קאָפּ. מיר ווילן שפּרינגען דורכן פענצטער, נאָר מאַקס איז

שוין אויך דאָ, ער שלאָגט שוין פאַר „ברעכן די אָרדענונג". צי דען וויסן מיר נישט, אַז אַרויסגיין דאַרף מען דורך דער טיר?...

איך לויף צוריק צו דער טיר און דריי זיך קוים אוים פון דער אייזערנער פויסט פון מאַקסן — ער איז שוין ווידער ביי דער טיר.

אָלס שמראָף דערפאַר, וואָס מיר האָבן עמוואָס פאַרשפּעטיקט צום אָפּעל, לאָזט אונדז מאַקס שמיין אַ גאַנצן טאָג אוגמער דער ברענעדיקער זון. ער וואָרנט, אַז מיר מוזן שמיין אומבאַוועגלעך. ביי דער קלענמער באַוועגונג וועט מען שיסן.

די זון שרפּעט אָן רחמנות. עס מאַטערט שרעקלעך דער דורשט. די פים צימערן און בייגן זיך. אָט וועל איך זיך אַ וואַרף מאָן אין זאַמד, אין שמויב, אַבי נאָר אַ רגע אָפּרוען.

* *
*

מען האָט אונדז רעגיסטרירט. פארשרייבן דעם אמתן עלטער האָב איך מורא — יינגערע פון אַכצן יאָר האָלטן זיי דאָך פאַר נישט־אַרבעטספעיקע. כ'האָב אַ מורמל. געמאָן, אַז מיר איז צוואַנציק. און טאָמער וועט דער עסעסאָוויץ נישט גלויבן? פאר א ליגן וועט מען דאָך געווים דערשיסן! צום גליק, האָט ער אפילו נישט אַ קוק געמאָן אויף מיר.

מען האָט אונדז געגעבן נומערן, געדרוקטע אויף שמיקלעך שמאָף, געהיימן גלייך צוגייען צו די בגדים (ספּעציעל געבראַכט נאָדלען מים פאָדעם).

איך בין שוין מער נישט „נומער 5007", איך בין געוואָרן „נומער 60821".

נאָך דער רעגיסטראציע האָט מען געגעבן זופּ. דאָ איז זי נאָך אן ערגערע, אייַדער אין שמראַסדענהאָף. פשוט אַ ביסל וואַרעמלעך, מופּנע וואַסער אָן איין גריפּל. עמלעכע מיידלער האָט יאָ אָפּגעגליקט: זיי האָבן געפונען אינעם שיסלע צו שמיקלעך בולבע־שאָלעכץ.

* *
*

... für eine warme Mittagssuppe im Werte bis zu ... RM —,30 zu sorgen. Der Betrag hierfür kann vom Lohn abgezogen werden.

11. Der Jude ist unser Feind und der Alleinschuldige am Kriego. Es gibt daher auch keinen Unterschied zwischen Juden und Juden, sie sind alle gleich. Der Einsatz zu einer Arbeit ist Zwangsarbeit, daher ist auch der ausserdienstliche Verkehr mit den Juden sowie jede Privatunterhaltung und Geschäftemacherei strengstens verboten. Wer mit Juden privaten Umgang pflegt, muss entsprechend als Jude behandelt werden. Wie die Reichsdeutschen, so unterliegt auch die einheimische Bevölkerung den hierfür erlassenen Strafbestimmungen bei Verstössen gegen diese grundsätzliche Einstellung den Juden gegenüber.

12. Bedarfsstellen und Arbeitgeber, die gegen diese Bestimmungen verstossen, werden zur Verantwortung gezogen und von einer weiteren Zuteilung jüdischer Arbeitskräfte ausgeschlossen.

Der Gebietskommissar der Stadt Wilna

I. A.

gez. MURER.

באַפעל פון מוראַרן פון דעם 7.IV.1942 (סוף) צו די אַרבעטסגעבער... (...דער ייד — אונדזער שונא...)

* *
*

מיר זענען אין דעם גיהנום שוין ניין מעג. מיר גייען אַלע אַרום מיט אונטערגעהאַקטע אויגן פון די קלעפּ, מיט וועלכע עס איז אוגדז׳ כיכבר מאַקם. איך רוף די סיניאַקעם „מאַקם־אויטאָגראַפֿן", און אייניקע פּרויען זענען אין כעם, למאי מיר ליגן נאָך אַלץ אין זינען חכמות. נאָר איך טראַכט נאָר נישט וועגן חכמות, דאָם באַקומט זיך ביי מיר אומגעזן־ בייטאָג, פונעם פּרימאָרגן־אַפּעל ביזן אָוונט־אַפּעל, איז אַרייננגיי; אין די בארַאַקן פּאַרבאָטן. אויב מאַקם שרייט נישט „Stillstand"[1] אַדער באַפּוילט נישט צו שפּיין אויף די קני — זיצן מיר אויף דער ערד, אין שמויב, אונטער דער ברענענדיקער זון. קיין שאָטן, וווּ זיך צו באַ־ האַלטן, איז נישטאָ. טרינקען גיט מען נישט, אויב נישט רעכענען דאָם קלייגע שיסעלע „קאַווע" פאַר פינף פרויען, וואָם מיר באַקומען צום פרישטיק.

די עם־עם־לייט האָבן שוין דרייי מאָל אָפּגעקליבן פון אונדזער בלאָק קרבנות פאַר דער קרעמאַטאָריע. זיי שטעלן אונדז אויס, באטראכטן, אין די סאַמע אויסגעדאַרמע פירן זיי אַוועק. די ערשטע צוויי מאָל האָבן זיי צוגענומען צו דרייסיק מענטשן, מיט עטלעכע מעג צוריק — מיטאַמאָל זעכציק. וווּ געפינט זיך די קרעמאַטאָריע, וווייסט קיינער נישט. מען זאָגט, אַז ערגעץ ביים אַריינגאַנג.

אייגער פון יענע, וואָם טראָגן פאַנאַנדער די זופּ, האָט איבערגע־ געבן, אַז די ווילגער פרויען שיקט אַ גרוס דער שרייבער באלים סרוואַנא. אין אָט וועמענס פּנים ס׳האָט מיר דאָן אויסגעזען צו זיין באַקאַנט! און וואָס אין דער וווּנדער, וואָם איך האָב אים נישט דערקענט, כ׳האָב דאָך געזען נאָר זיינע פאַטאָגראַפּיעס אין ביכער, דערצו נישט אין געשפּריים־ מע בגדים און נישט אַזאַ אויסגעצערטן.

מיר שיינט, אַז איך האָב געזען אין די מענער־בארַאַקן א. ר. צו־ זאַמען מיטן טאַטן. נאָר וויפל איך קוק זיך נישט איין, זע איך זיי מער נישט. עס איז ווייט. אַלץ איז אין נעפּל. און אפשר האָב איך אַ טעות? איך וויים דאָך נישט, וואָם מיט אים איז געשען, איך טראַכט דאָך, אַז ער לעבט, דוכט זיך מיר דעריבער אויס, אַז איך זע אים.

---

[1] שמיין שטיל!

* *
*

עס זענען געקומען עס־עס־לייט אין שוואַרצע מונדירן און געהייסן אונדז זיך אויסשטעלן, פֿאַרבייגיין זיי און ווייזן די פּיס. ביי וועמען די פּיס זענען מיט א סך געשווירן, טרייבט מען גלייך אָפּ אין אַ זייט, אויב די פּיס זענען פֿארהעלטנישמעסיק רײַן פֿון געשווירן, קאָנטראָלירט מען אויך די מוסקולן פֿון די הענט.

איך בין אַרײַנגעפֿאַלן צווישן די געזונטע. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט און איבערגעציילט. די לעצטע צוויי פֿון דער רײַ האָט מען געיאָגט צוריק, כדי אין רײַ זאָל בלייבן אַ גלייכע צאָל — דרײַ הונדערט.

מען האָט געעפֿנט דעם טויער און אַרויסגעפֿירט אונדז אין דער שכנותדיקער אָפּטײלונג. מיר האָבן לייכטער אָפּגעאָטעמט — דאָנקען גאָט, פֿמור געוואָרן פֿון דער ווילדער חיה מאַקס.

איצט זענען מיר אויך פֿון די פֿריערדיקע שכנות אָפּגעטיילט מיט שטעכלדראָט. זיי שטייען נעבעך ביים צוים און קוקן אויף אונדז מיט קנאה. מיר וועלן פֿאָרן אויף אַרבעט, און זיי וועלן בלייבן דאָ.

עמעצער האָט אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז מען וועט אונדז שיקן אין דאָרף, צו פֿויערים. די אָפּיצירן האָבן וועגן דעם גערעדט צווישן זיך. ערגער וועט, מסתמא, נישט זיין.

* *
*

די קלאַנגען האָבן זיך, דוכט זיך, באַשטעטיקט.

עס איז געקומען א זעלנער. אָפּגעקליבן צען פֿרויען און געפֿרעגט, צי זיי קענען מעלקן קי. אַלע האָבן, פֿאַרשטייט זיך, געענטפֿערט, אַז זיי קענען.

און ווי זאָל איך מאָן, אויב מען וועט מיר פֿרעגן?... זאָגן דעם אמת — וועט מען נישט גלויבן. זאָגן אַ ליגן — וועט מען סייוואי אומקערן אין לאַגער. וואָס טוט מען? איך פֿרעג ביי די אַנדערע, וואָס וועלן זיי ענטפֿערן. נאָר די פֿרויען לאַכן זיך אוים פון מיינע ספֿקות.

* *
*

מען האָט אַרויסגעפֿירט זעקס און דרייסיק פֿרויען, צוויזשן זיי אויך מיד. מען האָט אַלעמען אַרויסגעגעבן צו אַ סאָלדאַטישער קאָלדרע. ביים טויער זענען געשטאַנען מענטשן, וועלכע האָבן געגומען אָפּקלייבן אונדז, ווי מען קלייבט אָפּ אַרבעטס־פֿי: זיי באַקוקן אונדז, מאַפּן די מוסקולן, פֿרעגן, צי איז מען נישט פֿויל. צוויי מיידלעך וויינען — זיי זענען שוועס־מער און מען וויל זיי צעשיידן: אייגע איז אָפּגעקליבן געוואָרן דורך איין בעל־הבית, די צווייטע — דורך אַן אַנדערן. זיי בעטן, מען זאָל זיי שיקן צוזאַמען, וויל פון דער גאַנצער משפּחה זענען געבליבן נאָר זיי ביידע.

אויף מיר לייגט קיינער קיין אַכט נישט, אַלע גייען פֿאַרבי. מסתמא וועט מען מיך נישט נעמען. אפֿשר אַליין זיך אָנבאָטן? אַנדערע טוען מאָקע אַזוי: כ'זאָג: „Ich bin stark",[1] אָבער קיינער הערט נישט. „איך בין שטאַרק!" חזר איך איבער שוין העכער. „Was, Was?"[2] — פֿרעגט אייגער אַ זקן. כ'הייב אָן גיך דערקלערן, אַז איך וויל אַרבעטן, אַז איך בין נישט פֿויל. „Ja, gut!"[3] — ענטפֿערט ער און גייט פֿאַרבי... דער־נאָך מראַכט ער אפּגים איבער, קערט זיך אום און פֿירט מיך אָפּ אין אַ זייט, וווּ עס שטייען שוין דריי פֿרויען, וועלכע ער האָט אָפּגעקליבן.

עס גייט צו דער קאָנווייער, פֿאַרשרייבט אונדזערע נומערן און פֿירט אונדז אַוועק נאָכן בעל־הבית.

מיר גייען מיטן זעלבן וועג, מיט וועלכן מען האָט אונדז געפֿירט אַהער. ווידער זעען מיר די הייזקעס, וועלכע רוען, ווי דעמלט, געמיטלעך אונטער די זון־שטראַלן. מען זעצט אונדז אַריין אין אַ וואַגאָן פון דער קליינבאַן. דער סאָלדאַט לאָזט פון אונדז נישט אַראָפּ די אויגן. סאַמע אונטער מיין נאָז בלאָנקט שטרענג די פּיקע פון זיין ביקס.

אונדז־ער בעל־הבית — נישט קיין הויכער זקן מיט קרומע פּיס און מיט אַ פּליד; זיינע אויגן — קוים דורכגעשניטענע שפּעלטלעך, די שמים — אַ הייזעריקע און בייזע. מיט אונדז איז ער, ווייזט אוים, נישט צופֿריידן. ער באַקלאָגט זיך פֿאַרן קאָנווּאָיר, אַז פון אַזעלכע פֿגירות וועט נישט זיין קיין שום נוצן. ביי אים האָבן שוין געאַרבעט פֿיר אַזעלכע, ווי מיר, יענע זענען געווען פון אונגאַרן, אָבער זיי זענען גיך פֿאַרשלאָפּט געוואָרן און ער האָט זיי געמוזט אָפּפֿירן גלייך אין קרעמאַטאָריע.

---

1 איך בין שטאַרק.

2 וואָס, וואָס?

3 יאָ, גוט.

אָט צו וועמען מיר זענען אַרײַנגעפאַלן! און איך, דער גולם, האָב זיך נאָך אַלײַן אָנגעבאָטן.

דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט און מיר זענען אַרויסגעקראָכן. בײַם צוג האָט אויפן בעל־הבית געווארט אַ וואָגן אויף צוויי רעדער, וועלכן ער האָט געהאַט איבערגעלאָזט. דער קאָנווּאָיר האָט אונדז פאַרדרייט די הענט אַהינטער און צוגעבונדן איינע צו דער אַנדערער. דעם עק פון שמריק האָט ער צוגעבונדן צום וואָגן, פונקט ווי קעלבער. ער אַליין האָט זיך אַוועקגעזעצט אין וואָגן לעבן בעל־הבית, און מיר האָבן געדאַרפט נאָכגיין נאָכן וואָגן.

דאָס פערד, אָפּגעהרט פון לאַנגן שטיין, האָט גאַנץ שמיידיק זיך גע־איילט אַהיים. מיר האָבן געמוזט לויפן, כדי די שמריק זאָלן זיך נישט איינשניירן אין אונדזערע לייבער. מיר זענען שיעור נישט דערשטיקט געוואָרן, אָבער מיט אַלע כוחות געסמאַרעט זיך, אַז דער בעל־הבית זאָל דאָס נישט באַמערקן: ער וועט זאָגן, אַז מיר זענען שוואַכע און וועט אונדז גלייך אָפּשיקן אין קרעמאַטאָריע. און די זיבן קילאָמעטער זענען אַזעלכע לאַנגע.

ענדלעך האָט דער וואָגן פאַרקערעוועט אויף אַ שמאָלער סטעזשקע, איז דורכגעפאָרן פאַרבי אַ סאַזשלקע און אָנגעקומען אין אַ גרויסן הויף. מיר האָבן דערזען פאָר זיך א גרויס הויז מיט א גריינעם סאָד און א סך שמאַלן, וויזע אויס, אַ פעסטע ווירטשאַפט.

דער בעל־הבית האָט נאָכאַמאָל קאָנטראָלירט אונדזערע נומערן איז זיך אונטערגעשריבן, אַז ער האָט אונדז איבערגענומען בײַם קאָנווּאָיר. פּאָנאַנדערבינדנדיק די הענט, האָט ער פאַר אונדז געהאַלטן אַ נאָנצע דרשה: מיר מוזן גוט און פלייסיק אַרבעטן, נישט סאַבאָטירן און נישט פּרווון אָנטלויפן. פאַר סאַבאָטאַזש וועט ער אונדז אָפּשיקן גלייך אין קרעמא־טאָריע, פאַר א פּרווו צו אנטלויפן — גלייך דערשיסן. נאָך אזא ברוך־הבא האָט ער אונדז אָפּגעפירט אין אַ קעמערל, וואָס איז געשטאַנען אין סאָמע עק פון שמאַל. אין קעמערל איז געווען פינצטער, די דרויסן־שיין דריינגט אַהער אַריין דורך אַ פּיצל פענצטערל, פאַרשמוצט פון פליגן. די לופט אַ שטיקנדיקע, פול מיט עפוש — הינטערן וועגטל ריטשען חזירים... קיין שפּרוי־זעק און קישעלער נישטאָ, בלויז אין וויגקל איז אָנגעוואָרפן הייַ. דאָס וועט זיין אונדזער געלעגער. איך האָב זיך דערוועגט אַ מורמל טאָן, אַז מיר זענען זייער הונגעריק — הייַנט נאָך גארנישט נישט געגעסן. דער בעל־הבית האָט זיך פאַרקרימט און געהייסן מיר

גיין נאָך אים. אין פיההויז האָב איך באַדאַרפט אויסמאַן די שיך: אין קיך מעג מען אַריינגיין נאָר באָרוועס. אין די צימערן איז אונדז בכלל פאַרוועהרט אַריינצוגיין. דאָס מוז איך איבערגעבן אויך מיינע חברמעס.

אַ פרעג געגעבן ביי דער דינסט, צי איז עפּעס געבליבן פון מיטאָג, האָט ער גלייך געזומען בורטשען, אַז זי קאָכט צופיל. נאָכדעם האָט ער געהייסן פרעגן ביי זיינע שוועסטער, צי מען קאָן אונדז אָפּגעבן די אי־בערגעבליבענע קאַרטאָפל. עס איז געקומען די בעל־הבית־מע, פּונקט אַזאַ האַלב בלינדע און פאַרקרימטע, ווי דער בעל־הבית. זי האָט געזומען קלאָגן, אַז מער ווי דאָס קאָנען מיר נישט — נאָר בדלות שטעלן זיי. זי האָט אַריינגערופט דעם קאָפּ אין טעפּל און לסוף דערלויבט אָפּגעבן אים אונדז.

פאַר יעדערער פון אונדז איז דאָרט געווען צו דריי קאַרטאָפל.

* *
*

נאָנצפּרי האָט אונדזער נייער האַר אָפּגעשלאָסן די טיר און אַרויס־געלאָזט אונדז זיך וואַשן. אַליין איז ער נאָכגעגאַנגען פון הינטן, מיר זאָלן, חלילה, נישט אַנטלויפן.

די זון הויבט ערשט קוים־קוים אָן אויפגיין. עס איז קאַלט. נאָר דער בעל־הבית אייליט — די פינפטע שעה. האַלב פינף מוזן מיר אָנהויבן די אַרבעט — אָנטראָגן האַלץ, וואַסער, אויסקערן דעם הויף, ריין מאַכן די סטעזשקעס אין סאָד; האַלב זעקס וועלן מיר באַקומען פרישטיק, זעקס — אַרויסגיין אין פעלד.

מען האָט אונדז אַרויסגעגעבן די שפּייז־נאָרמע אויף אַ נאָנצער וואָך פאָרויס: אַ לעבעדיק ברויט און אַ פערטל פּעקעלע מאַרגאַרין. דער בעל־הבית האָט געוואָרנט, אַז דאָס דאַרף קלעקן ביזן קומענדיקן פרי־מיק; מער קיין ברויט וועלן מיר נישט קריגן. פון קיך וועט מען אונדז יעדן פרימאָרגן געבן קאַווע, אויף מיטאָג — זופ, אויף אָוונטברויט וועט מען אונדז געבן קאַרטאָפל, נאָר נישט יערן אָוונט. אין קיך מעג אַריינ־גיין נאָר אייניע פון אונדז, וועלכע וועט באַקומען פאַר אַלע פיר.

מיר האָבן באַשלאָסן צו עסן ברויט בלויז אייַן מאָל אין מעת־לעת — צו פרישטיק. נאָר ווי האַלט מען זיך אייַן, אַז מיר האָבן פאַר אַזויפיל צייט באַקומען אין די הענט אַ גאַנץ לעבל ברויט! אפשר דער־

לויבן זיך אָפּצוסען דאָס ערשטע מאָל זאָמער, ווערן קרעפּטיקער אַ ביסל, און נאָכדעם שוין עסן ווייניקער? מיר האָבן אָפּגעקרישלט פונעם לעבל פריער צו איין ברעקעלע, דערנאָך נאָך אייגס. דאָס לעבעלע האָט בים־לעכווייז געגומען ווערן קלענער. נאָך גוט, ווָאס דער בעל־הבית איז גע־קומען רופן אונדז צו דער אַרבעט, אַגישט ווָאלט פון לעבל גאָרנישט גישט געבליבן.

דער בעל־הבית פֿאָרט רייטנדיק אויף אַ פערד און מיר שלעפּן זיך נאָך פון הינטן, צופוס. מיר זענען דאָ, ווייזט זיך אַרויס, גישט אַליין. פֿאַראַן דאָ אַן אוקראינער מיט אַ ווייב און מיט דריי קינדער (פֿאַרן אָפּ־מרעטן האָבן די אָקופּאַנטן זיי פֿאַרטריבן אַהער), אַ קריגסגעפֿאַנגענער פּראַנצויז (צוגויפּרעדן זיך מיט עמעצן קאָן ער נישט, זינגט ער גאַנצע טעג זייגע לידלעך) און אַ פּוילישׁ מיידל זאָסיע (זי האָט געגלויבט די היטלעריסטן, אַז אין דייטשלאַנד ווָאַרט אויף איר אַ גן־עדן, איז זי פּריי־וויליק געפֿאָרן אַהער אויף אַרבעט; איצט זעט זי דעם גן־עדן, ווייגט זי און פֿאַרשילט דעם מאָג, ווען זי איז אַהער געפֿאָרן, נאָר מען לאָזט זי, פֿאַרשטייט זיך, גישט אָפּ).

די פעלדער פון ביידע זייטן ווערן געהערן אונדזער בעל־הבית. ער איז, ווייזט אויס, אַן עסעסאָוויעץ אָדער עפּעס א „מאַכער", ווייל אָוונט־צייט געמט ער אָפּט אַ ביקס, זעצט זיך אויפן ראָוער און פֿאָרט אַוועק אויף פֿאַרזאַמלונגען אָדער אויף ביינאכטיקע דעזשורסטוועס. דאָס איז זיי־ער אַ בייזער און קאַרגער אַלטער בחור, זייגע שוועסטער זענען אַלטע מוידן, אויך אַזעלכע שלעכטע, אמתע מכשפות. זיי ברענען און בראָטן, ווען סע קומט אויס צו געבן אַ טעלער זופ די קינדער פונעם אוקראינישן פֿאַרפּאַלק. די קינדער ארבעטן דאָך נישט! הגם דאָס עלטערע יינגל, ווָאס איז אַלט סך־הכל זיבן יאָר, שטעלן זיי אָפּט יאָ צו דער אַרבעט, דערביי אויך אַזאַ אַרבעט, ווָאס איז נישט פֿאַר קינדעריש כוחות.

ווענן דעם אַלעם האָט אונדז דערציילט דער אוקראינער, ווען מיר זענען געגאַנגען אין פעלד אַריין.

געקומען אויפן אָרט, האָט אונדז דער בעל־הבית באַפוילן תיכף אָנ־הויבן די אַרבעט. דער פּראַנצויז שניידט מיט דער מאַשין דאָס קאָרן, און מיר גייען נאָך פון הינטן און בינדן גאַרבן.

צוערשט האָט זיך געדוכט, אַז דאָס איז גישט שווער, עס שטעכט נאָר די הענט. באַלד אָבער האָבן די צעשטאָכענע הענט געמומען ברע־נען. עס האָט אָנגעהויבן ברענן דער קרייץ.

וועז וועט מען שוין מאַכן אַז איבערריים? מיר דערווײסן זיך, אַז גישט פּריער ווי מימאָג־צייט. לאַנג נאָך צו וואַרטן? דער אוקראינער לערנט אונדז ווי צו דערווײסן זיך די צייט לויטן שאָטן. איצט איז ערשט פֿרום צען, נאָך וויט צו האַלבן טאָג! ווי די צייט גייט לאַנגזאַם! אפשר כאַפּן אַ שמועס מיטן פּראַנצויז, וועט די צייט לויפן גיכער? ער וועט געווים זיך דערפֿרייען. אָבער וואָס זאָל איר אים זאָגן, אַז אַלע פּראַנ־צויזישע וועלט, וועלכע כ׳האָב אויסגעלערנט אין שול, זענען אַרוים־געפֿלויגן פון קאָפּ! אפשר פֿרעגן אים, וויפֿל איז דער זייגער? דאָס גע־דענק איך.

כ׳האָב זיך געקלויבן, געקלויבן, ביז ס׳איז געקומען די מימאָג־צייט. זופֿ האָט מען געבראַכט אַהער, מיר זאָלן גישט פֿאַרלירן קיין צייט אויף גיין. דער פּראַנצויז, גישט פֿאַרשטייענדיק מיינע כוונות, איז אַוועק מיט זיין שיסעלע אין שאָטן.

מיר האָבן נאָך גישט באַוויזן אָפּצועסן, און דער בעל־הבית מרייבט אונדז שוין ווידער צו דער ארבעט! וואָלט ער כאָטש לאָזן אָפֿרוען!

ווי כאַפּט מען פּאָרט אַ שמועס מיטן פּראַנצויז? כ׳האָב עטלעכע מאָל אָנגעהויבן זינגען "Fre're Jaeques" — מער האָב איך גאָרנישט גישט געקאָנט דערמאָנען זיך. דער פּראַנצויז האָט אָבער גישט געלייגט קיין אַכט אויף מיין זינגען. ער האָט גישט געהערט, אָדער געמאַכט זיך גישט הערנדיק.

באַלד האָט דער ווייסיק פֿארטריבן אלע מיינע גדאנקען. די צעשמאָ־כענע הענט זענען געווען געשוואָלן, רויט — אַ שרעק צו קוקן. אין קריין האָט געשמאָכן, ווי מיט שפּיזן. עס מאַטערט דער דורשט, דאָס האַרץ חלשט פון הונגער. דער אוקראינער האָט אונדז אויסגעלערנט צו שיילן די זאַגגען און עסן די קערנדלער, אָבער ווו נעמט מען דערויף צייט — מיר באַוויזן אַזוי אויך קוים נאָכהאַלטן די שנייד־מאַשין. דער אוקראינער קלאָגט זיך — וועז דער פּראַנצויז פֿאַרשטייט רוסיש, וואָלטן מיר אים געבעטן גישט אויפֿלן זיך. דאַן האָב איך זיך פּאָרגעלייגט אַלט איבערזעצערין.

דער פּראַנצויז האָט זיך שטאַרק דערפֿרייט, וועז ער האָט דערהערט זיין מאַמע־לשון, און האָט געגומען גיך־גיך מיר עפּעס דערציילן. כ׳האָב פֿאַרשטאַנען קוים געציילטע וועלטער. איך האָב געבעטן רעדן לאַנגזא־

---

[1] „דער ברודער זשאַק" (אַ פּאָפולער פּראַנצויזיש לידעלע).

מער, איבערגעגעבן אים אונדזער אַלגעמיינע בקשה צו אַרבעטן נישט אין אַזאַ טעמפּ.

עס איז געווען לייכטער. דער פּראַנצויז האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אונטערפּיפּדיק. זעט ער, אַז מיר שטייען אָפּ, ווערט ער אונטער. אונ־דזער רבֿיע האָט מורא געהאַט, אַז דער בעל־הבית וועט דאָס באַמערקן און וועט באַשולדיקן אונדז אין סאַבאָטאַזש. אָבער דער פּראַנצויז איז אַליין אויך נישט קיין לעמער: ווי נאָר ער דערזעט, אַז ס'דערגעענטערט זיך דער בעל־הבית, נעמט ער אַרבעטן גיכער.

די זון הייבט שוין אָן אונטערגיין, נאָר דער בעל־הבית פּראַכט נאָך אפילו נישט וועגן ענדיקן די אַרבעט. דעם קרייץ און רוקן פּילן מיר שוין אפילו נישט. מיר פֿאַרשטייען שוין, פֿאַרוואָס די מיידלעך, וועלבע האָבן געאַרבעט דאָ ביז אונדז, האָבן נישט אויסגעהאַלטן. מיר וועלן מסתמא, אויך נישט אויסהאַלטן.

ערשט האַלב ניין אין אָוונט האָט דער בעל־הבית דערלויבט איבער־רייסן די אַרבעט. מיר האָבן לאַנגזאַם זיך אַוועקגעשלעפּט אין אונ־דזער שטאַל...

* *
*

זונטיק איז פֿאַר אַלעמען אַן אָפּרו־טאָג. נאָר נישט פֿאַר אונדז. מיר האָבן געמוזט אָנטהאָבן הלל און וואַסער, אויסקערן דעם הויף, רייניקן די סטעזשקעלעך אין סאָד, אָנקאָרמען די פּי און ביז גלאַנץ אויספּוצן האָם יום־טובֿדיקע פּאַיעטאָגדל, אין וועלכן די בעל־הבתים פֿאָרן אין קירכע.

נאָך מיטאָג איז דער פּראַנצויז אַוועק צו זיינעם אַ פּרייַנד, וועל־כער אַרבעט נישט ווייט פונדאַנען. די פּרוי פונעם אוקראַינער האָט גע־וואַשן איר וועש, און זאָסיע האָט זיך צוגעלייגט — זי איז אַ גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפֿן, געווויינט. אונדז האָט דער בעל־הבית פֿאַרשלאָסן, אַריבערגעוואָרפן איבערן פּלייצע די ביקס און איז ערגעץ אַוועקגעפֿאָרן.

אַ שמילער זונטיק־פֿאַרנאַכט. אפילו די בלעטלעך אויף די ביימער דרעמלען פויל אויף דער זון. אויך קיין פייגלעך פּליען נישט אַרום. אַלע רוען.

געלייגן ביי די אוקראינער אַ שער מיט אַ נאָדל־פּאָדעם, „פּוצן" מיר זיך — מיר מאַכן קירצער און שמעלער אונדזערע קלייד־לער. טייבל קען נייען, זי העלפט אונדז. פון די אָפּגעשניטענע פּאַסן האָבן מיר אַלע זיך אויפגענייט ביוסטהאַלטערס. איך דאַרף דאָס נישט: כ'בין צו מאָגער...

ווען נישט די ריגער ראַיע, וואָלטן מיר אפשר אויף אַ וויילע פאַר־געסן זיך, עס וואָלט עמעסער גריינגער געוואָרן אויפן הארצן. אָבער ראַיע ווערט אויף קיין רגע נישט אַנטשוויגן. שוין צום דריטן מאָל פאַר די עטלעכע טעג דערציילט זי מיט אַלץ נייע און נייע פּרטים, ווי זי האָט פאַרלוירן איר קינד.

אין ריגער געטאָ איז זי נאָך געווען מיטן מאַן און מיטן קינד. דער־ווייסט זיך, אַז די קינדער ווען מען צוגעמען, האָבן זיי באַשלאָסן באַ־גיין זעלבסטמאָרד. דער מאַן האָט געמאַכט אַן אייגנשפּריצונג העם קינד, גאָבדעם איר און זיך...

ליידער האָט דער סם נישט געווירקט. וועו זיי האָבן זיך אויפגע־כאַפּט, איז דאָס קינד שוין נישט געווען. זיי האָבן אפילו נישט געהערט, וועו מען האָט עס צוגענומען. איצט מאַטערט זי דער געדאַנק, אַז דאָס קינד האָט זיך, אפשר, אויפגעכאַפּט פריער פון זיי, האָט געווייגט פון שרעק, געוועקט זיי, און זיי האָבן נישט געהערט... אפשר האָבן די רוצ־חים עם געשלאָגן, פאַרדרייט אַהינטער די הענטלער. עם האָט דאָך, מסתמא, געוואָלט זיך צרויסרייסן פון זיי...

דער מאַן איז כמעט פון זינען אַראָפּ. ער האָט פאַר קיין פאַל נישט געקאָנט פאַרשטיין, פאַרוואָס האָט דער סם נישט געווירקט...

וו מרייסט מען זי? מיר פרובירן דערווייזן, אַז אַ דאָזע, וואָס איז נישט גענוג פאַר אַ דערוואַקסענעם, איז באַשטימט גענוג אויף אַוועקצו־הרגענען אַ קינד. אָך און וויי, מיר מרייסטן די מאַמע, אַז איר קינד איז טויט!...

* *
*

אין אָוונט האָט דער בעל־הבית געפריבן אונדז מעלקן די קי. אָט פאַרוואָס כ'האָב די גאַנצע צייט מורא געהאַט! זאָל די קו כאָטש זייז אַ רואיקע.

עם זענען אַהער געקומען אויך די ביידע שוועסטער פונעם בעל־הבית — די מכשפות: זיי הימען, מיר זאָלן, חלילה, גישט אויסטרינקען אַ ביסעלע מילך.

איך צי און צי די אייטער, אָבער מילך — אפילו קיין לעק. די קו איז אומרואיק, באַלד וועט זי מיר דערלאַנגען אַ בריק. כ'גיב אַ שמאַרקערן צי פּאַר די אייטער: עס דערהערט זיך אַ שפּריץ פון עמעלעבע מראָפּנס, נאָר זיי זענען אַראָפּגערונען איבער מיין האַנט ביזן עלנבויגן. פּלוצלינג דערפיל איך אַ בריק. נאָר די בהמה איז דאָך גאָט די נשמה שולדיק — דאָס האָט די בעל־הביתטע מיר „מראַקטירט" מיטן שוך אין רוקן, און אַזוי שמאַרק, אַז איך בין געפלויגן מיטן קאָפּ צו דער קו אין בויך אַריין.

כ'קוק אויף די איבעריקע — ביי זיי מעלקט זיך יאָ, איבערהויפּט ביי מייבלען. נאָדענע הענט האָט אָט דאָס ווייבל. כ'קוק זיך צו, ווי זי האַלט מיט די פינגער די אייטער. איך מו אויך אַזוי און צוויי פרייַלעבע שמראָמעלער מילך קלאַפּן אין דעק פון עמער.

מיר האָבן אויסגעמאָלקן אַלע קי — זיבן און צוואַנציק. צום סוף האָבן די הענט זיך אַזוי געטרייסלט, אַז זיי האָבן אינגאַנצן אויפגעהערט צו פּאַלגן.

אַ גאַנצע נאַכט האָב איך פונעם ווייטיק אין די הענט גישט געקאָנט איינשלאָפן.

* * *

מיר פירן קאָרן. מיר, דעם שלימזל, האָט, ווי שטענדיק, „אָפּגענגליקט" — וועלן מיר האָבן אָנגעלאָדן דעם ערשטן וואָגן, האָט דער בעל־הבית געהייסן מיר זיך זעצן רייטנדיק אויף איינעם פון די פערד (אין וואָגן זענען נעווען געשפּאַנט פיר פערד) און אָפּפירן דעם וואָגן אהיים. ווי זעצט מען זיך אָבער אויפן פערד, אַז איך גרייך אים קוים ביז צום בויך? דערצו בין איך קיינמאָל אין לעבן גישט געפּאָרן רייטנדיק. דער פּראָנצויז האָט דאָס פּאַרשטאַנען, האָט ער מיך פלינק אויפגעהויבן, ווי אַ קליין קינד, אַרויפגעזעצט אויפן פערד און ענלומען עפּעס גיך־גיך דערקלערן. צו מיר איז קוים דערגאַנגען, אַז ער רעדט וועגן שמוב, פּאַרקן און פערד. נו, יאָ, דאָס לערנט ער מיך, ווי איך זאָל אַראָפּקריכן פון

פערד: צופאָרן צום פּאַרקן, אַוועקשטעלן זיך אויף אים און ערשט דעמלט אַראָפּשפּרינגען אויף דער ערד. גוט, מערס!

* *
*

מיר זאַמלען פון פּעלד דאָס פּלאַקס. איך האָב זיך קיינמאָל נישט פּאָרגעשטעלט, אַז פּלאַקס איז אַזוי געשמאַק! טייבל היימט קיין וואָס מער: דאָרט איז פּאראן פּעמס, וועלכן אונדזער אָרגאַניזם האָט שוין אַזוי לאַנג נישט געהאַט. אויב מיר וועלן זיך באַנוגענען דערמיט, וואָס מען גיט אונדז — וועלן מיר לאַנג נישט ציען, איבערהויפּט ביי אַזא שוועכער אַרבעט.

דער בעל־הבית איילט שטענדיק. יאָגט, לאָזט נישט אָפּכאַפּן דעם אָטעם. איין גליק, וואָס זאָסיע האָט אונדז אויסגעלערנט, וויאזוי אים אָפּצוּ־נאַרן. דער בעל־הבית האָט מורא פאַרן נאַקעטן לייב פון אַ פרוי, איז וועמען ער קומט וועקן, מאַכט זיך זאָסיע, אַז זי וואַרפט אַראָפּ פון זיך די קאָלדרע. דער אַלטער לויפט אַרויס וויי אַן אונטערגעשאָסענער, און זי ליגט נאָך אַ וויילע.

איצט, וען די יאָגעניש פונעם בעל־הבית איז שוין נישט איבערצו־מאַכן, נוצן מיר אויך אוים די דאָזיקע שוואַכקייט זיינע. מיר מאַכן זיך, אַז ס'איז אונדז זייער היים, טוען אוים די קליידלעך און אַרבעטן אין אייגע העמדער. דער בעל־הבית הויבט אָן שימן מיט קלאָות, ער לויפט אַוועק אוון, שמייעניק צו אונדז מימן רוקן, שרייט ער, מיר זאָלן זיך אָנמאָן. מיר מאַכן זיך נישט הערנדיק, אָדער מיר עמפּערן תמעוואַטע, אַז ס'איז זייער היים, און האַלב־נאַקעטע וועלן מיר גיכער אַרבעטן. דער אַלטער זיצט אַ צעקאָכטער און שפּייט.

* *
*

די מלחמה קומט שוין פּאָר אויף דער דיימשישער מערימאָריע. וועגן דעם האָבן דערציילט די שכנים פונעם בעל־הבית. זיי זענען, אוב, וויילע מענטשן. אפשר דערפאַר, וויל זיי זענען אָרעמע. קיין אייגענע ערד האָבן זיי נישט, זיי פאַרדינגען זיך אויף אַרבעט צו די רייכע שכנים. אַבער פונעם „פּאַרדינסט" האָבן זיי קוים וואָסער אויף קאַשע: דערפאַר

וואָס זיי העלפן אונדזער בעל־הבית אינקלייבן די געראטענישן, דערלויבט ער זיי צונויפצוגעמען פונעם פוסטן פעלד די זאַנגען, וועלכע זענען אַראָפּ־געפאַלן ביים שניידן אָדער ביים אַריבערפירן די גערעטענישן. אַ גאַנצן טאָג גייען זיי אַרום געבויגענערהייט איבערן אָפּגעשניטענעם פעלד און קלייבן אין אַ זעקעלע באַזונדערע זאַנגעלער.

וועז דער בעל־הבית זעט נישט, רעדן זיי מיט אונדז, דערציילן נײַ־עס פון פראָנט. איינמאָל האָבן זיי אונדז אפילו פאַרטרויט זייער משפּחה־אומגליק: איין זון איז אַ קאָמוניסט און מאַטערט זיך אין אַ קאָנצענ־טראַציע־לאַגער (וועלכער וווייסט, צי ער לעבט נאָך), און דער צווייטער זון איז אין עסעסאָוויע, אן אויפזיכטער אין דעם זעלבן לאַגער. פון זיין ברו־דער האָט ער זיך, פאַרשטענדלעך, עפּנטלעך אָפּגעזאָגט. צו די עלטערן קומט ער אויך נישט, ער שעמט זיך מיט אַזעלכע אַרעמע עלטערן.

די נייעס וועגן דער דערנעענטערונג פונעם פראָנט האָבן וויידער אויפגעוועקט די דרעמלענדיקע האָפענונגען. וווי דערלעבט מען שוין זען די רויטע אַרמיי!

* * *

עס איז שוין גוט קאַלט. איבערהויפּט באַגינען. אָקטאָבער. האַרבסט. מיר טרייסלען זיך, קלאַפּן מיט ציין, אָבער דער בעל־הבית באַמערקט דאָס אפילו נישט. מיר האָבן געבעטן, ער זאָל אונדז געבן אַלטע פּעלצ־לער, מיר זאָלן נישט אַזוי פרירן. נאָר ער האָט שטרענג געענטפּערט, אַז בגדים האָבן מיר באַקומען אין לאַגער. און דאָס דאַרף אונדז קלעקן.

מיר ווילען זיך איין אין אונדזערע קאָלדרעס. נאָר די קאָלדרעס ווערן דורכגענעצט פון רעגן און די פּים פרירן אין דער נאַסער בוריקעס־באַמוועג. בייגאַכט דעקן מיר זיך איין מיט די זעלבע נאַסע קאָלדרעס. מיר האָבן געבעטן בייס בעל־הבית, ער זאָל אונדז געבן אַ ביסל מער היי, וועט אונדז זיין בייגאַכט עמוואָס וואַרעמער. נאָר ער האָט אפילו דאָס נישט געגעבן. און דורך די שפּאַלטן בלאָזט אַ קאַלטער ווינט... מיר ליגן איינגעדרייט, טרייסלען זיך, שלאָפן קוים מיט צרות איין.

ווי גוט עס לעבט זיך די הינטלעך פונעם בעל־הבית! זיי שלאָפן אין דער וואַרעם, עסן צו זאַט. אַבי מען זאָגט: „אַ הינטיש לעבן!"

* *
*

וואָס וועט זיין וווייטער? די פעלד־אַרבעטן ענדיקן זיך. די קאַרטאָפל שוין אויסגעגראָבן, די בוריקעס אַראָפּגענומען. איצט פליקן מיר פּע־ רערן, גאָכדעם וועלן מיר וואַשן וועש און זייערן קרויט. און וווייטער? מער דאַרפן זיי אונדז דאָך נישט. און וועמען זיי דאַרפן נישט, שיקן זיי אין קרעמאַטאָריע...

נישט שוין זשע וואַרט אויף אונדז אויך אַזאַ סוף?...

* *
*

מיר וואַשן וועש. שוין דעם צוויטן טאָג שמייען מיר איבער אַ גרו־ סער באַליע און רייבן מיט די הענט אָן א שיעור לייַעכער, ציכלעך, האַנטעכער. שוין אַראָפּגעריבן די הויט פון די פינגער. וואַש־ברעטער גיט מען אונדז נישט — זיי אַרט דען פאַר אונדזערע הענט?!

* *
*

ס'איז אַרויסגעפאַלן דער ערשטער שניי. די פּים זענען בלוי פון קעלט. די אוקראינער האָבן אונדז געליען אַ פּאָר זאָקן (אַליין האָבן זיי אינגאַנצן צוויי פּאָר). מיר וועלן זיי מראָגן לויט דער רייַ, זיך בייטנדיק יעדן טאָג, אָננעהויבן פון די עלטערע. איך וועל קריגן די זאָקן ערשט איבערמאָרגן.

* *
*

מען וועט אונדז אומקערן אין לאַגער...

זאָסיע האָט געהערט, ווי דער בעל־הבית האָט דערציילט, אַז ס'איז דאָ אַ באַפעל אַלעמען אומצוקערן ביזן פופצנטן נאָוועמבער.

הייגט איז דער דרייצנטער. עס זענען געבליבן צוויי טעג. הייסט עס, ווידער אין דעם גיהנום און ווידער לאָזט זיך אויס אַ טייך פון די האָפענונגען.

* *
*

דער לעצטער פרימאָרגן.

ווי גיך עס זענען דורכגעלאָפן די דריי חדשים! מתמא דערפאַר, וויל ווי שווער עס איז אונדז נישט געווען, איז דער טויט פאַרט נישט געשמאַנען איבער אונדזערע קעפּ. איצט דערנענטערן מיר זיך ווידער צו אים.

דער אוקראינער דערציילט, אַז צוויי ייִדישע מיידלער, וועלכע האָבן געאַרבעט דאָ בשכנות, האָבן זיך אויפגעהאָנגען. נישט געוואָלט זיך אומקערן אין לאַגער.

אין וועג אַריין גיט מען אונדז צו צוויי ריפּטלעך ברויט. דער בעלהבית נעמט זיין ביקס און פירט אונדז אַוועק. דעם אוקראינערס פרוי וויינט, און דער פראַנצויז שאָקלט צו אונדז לאַנג מימן היטל...

מיר גייען פאַרבי דער סאַושלקע. דאָס וואַסער איז ווי געוואָרן טונקעלער. די ביימער וואַרפן אונדז אַראָפּ צום געזעגענען זיך די לעצטע בלעטלער. זיי שורשען אומעטיק.

אַלץ בלייבט איבער דאָ: די ביימער, דער וועג, די סאַושלקע. זיי וועלן דאָ זיין אויך איבערמאָרגן, אויך אין צען יאָר אַרום. יאָ, די נאַטור לעבט לענגער פון אַ מענטשן. וואָר רעדט נאָך — פון אַזעלכע, ווי מיר...

אויפן וואָקזאַל איז פול מיט אונדזעריקע. די בעלהבתים גיבן אונטער אַלעמען איבער די סאָלדאַטן. אונדזער בעלהבית באַקומט אויך אַ פּאָפּיר, אַז ער האָט צוגעשטעלט פיר העפּטלינגען. ער זאָגט דעם סאָלדאַט „היטל היטלער" און גייט אַוועק, אפילו נישט א קוק טוענדיק אין אונדזער זייט.

מען האָט געבראַכט אויך ביידע אויפגעהאָנגענע.

ס'איז שוין געווען כמעט פינצטער, וואָן מיר זענען אָנגעקומען אין לאַגער. ס'האָט זיך ווידער געעפנט און פאַרמאַכט דער טויער. מיר זענען ווידער אין שטייג.

מען צייכט אונדז שרעקלעך לאַנג: עס שטימט נישט. זיי קאָנטראָ־
לירן יעדע ריי, שלאָגן, אויב זיי דוכט זיך, אַז מיר שטייען נישט גלייך,
ציילן ווידער און שלאָגן נאָך מער. זיי האָבן, מסתמא, פאַרגעסן וועגן
די צוויי טויטע. אָבער וואַר וועט זיי וועגן דעם דערמאָנען?

ס'איז שוין אינגאַנצן פינצטער. די אויפזעער קריכן ממש פון דער
הויט. סוף־כל־סוף האָט עמעצער זיך געוואָגט אַ געשריי צו מאָן:

„Zwei sind todt!"[1]

— וואַר האָט דאָס געזאָגט? — שרייט אויס דער עסעסאָוויץ מיט
צאָרן פאַר אַזאַ פרעקקייט. ער רייסט זיך אַרײַן אין דער ריי און שלאָגט
אַ מענטשן צען אָן רחמנות, אָבער דאָס דערמאָנען האָט פאָרט געהאָלפן:
מען האָט אונדז באַלד אַרײַנגעלאָזט אין באראַק.

אין שיין פון אַ שוואַך לעמפּעלע האָבן מיר דערזען אַ שרעקלעך
בילד: אין איין העלפט באראַק, גלייך אויפן דיל, ליגן פרויען אין פיר
רייען, שטאַרק צונויפגעקוועטשט איינע צו דער צווייטער, און שלאָפן
אין די בגדים. די קעפּ פון איינע זענען צוגעשפּאַרט צו די פיס פון די
צווייטע. אַ שרעקלעך געשטאַנק, דערשטיקט צו ווערן. עס האָט זיך דער־
הערט אַן אויסרוף: „אײַבערקערן זיך!" און אַלע, שטופּנדיק איינע די
צווייטע, האָבן זיך איבערגעקערט. זיי ליגן איצט מיטן פּנים צו אונדז.
אייניקע האָבן זיך אויפגעכאַפּט און קוקן אויף אונדז. און מיר שמייען
דערשראָקענע און פאַרלוירענע.

ס'איז אַריין די אויפזעערין און געגומען אונדז בויקערן. דאָס האָט
געדאַרפט היסן, אַז מיר מוזן זיך לייגן אויפן דיל און אַזוי צוגויפשפּאַרן,
אַז ס'זאָל קלעקן אָרט פאַר אַלעמען.

קיין שלאָף נעמט אונדז נישט. און יענע, צווישן וועמען מיר האָבן
זיך געלייגט, שלאָפן, דוכט זיך, אויך נישט. מיר הויבן שטיל אָן צו
רעדן מיט זיי.

— איר זענט דאָ שוין לאַנג?

— עלף מאָנאַטן.

— אויף אַרבעט שיקט מען?

— עמלעכע גרופּעס האָט מען געהאַט צווישקגעשיקט גראָבן אָקא־
פּעס, אָבער די מענטשן האָבן דאָרט געאַרבעט ביזן בויך אין וואַסער,

---

1 — צוויי זענען טויט!

זיי האָבן אָפּגעפֿרוירן די פּיס און מען האָט זיי אָפּגעפּירט פון דער אַר־
בעט גלייך אין קרעמאַטאָריע. אויף זייער אָרט האָט מען געזומען נייע...

צי איז דאָס אמת? אפשר איבערטרייבן זיי? אין דאָרף האָבן דאָך
ביז אונדז אויך געאַרבעט מיידלעך, וועלכע האָבן נישט אויסגעהאַלטן.
נאָר מיר האָבן זיך אַרויסגעווויזן שטאַרקער.

עס זענען אונדז באַפאַלן לייז. מיר האָבן געזומען פּאַרוואַרפן די
פֿרויען, למאי זיי האָבן זיך אַזוי אָפּגעלאָזן און פּאַרפּירט פּאַראַזיט־
וויזם זיך ארויס, זיי זענען נישט שולדיק: הָא איז נישטאָ קיין וואַסער.

זיך אַרויסרייסן! אומבאַדינגט זיך אַרויסרייסן פונדאַנעט! כאָטש
גראָבן אָקאָפּעם, כאָטש האַקן שטיינער, אַבי נישט בלייבן דאָ!

* *
*

בייטאָג איז געקומען א שווארץ געקליידטער עסעסאָוויץ און גענו־
מען אָפּקלייבן די שטאַרקערע. פּאַרשטאַנען, אַז ער קלייבט אָפּ אויף
אַרבעט, זענען אים אַלע באַפאַלן מיט אַ געשריי, אַז זיי זענען געזונט
און ווילן אַרבעטן. פון אָנפאַנג האָט דער עסעסאָוויץ זיך פאַרלוירן, אָבער
גלייך זיך געכאַפּט, געזומען מזיקן אויף רעכטס און לינקס, יאָגנדיק
אַלעמען פון זיך. ער האָט אָבער גאָרנישט נישט געקאָנט מאַכן: דער
דראַנג זיך אַרויסצורייסן פונדאַנעט האָט פאַרשטיקט די שרעק. ערשט וען
ער האָט אַרויסגעשלעפּט דעם רעוואָלווער, זענען מיר אָפּגעטראָטן פון אים.

אָפּגעקלייבן 500 פרויען, האָט ער זיי אַוועקגעפירט. איך בין גע־
בליבן דאָ.

* *
*

צום צווייטן אָפּקלייב בין איך אויך געווען צווישן די אָפּגעקלייבענע.
איך האָב זיך געפילט אמת גליקלעך — כ'וועל זיך פּאַרט אַרויסרייסן!

מען האָט אונדז אַוועקגעפירט אין באָד, געהייסן זיך אויסטאָן און
אַרייגנעלאָזט אין אַ גרויסן פאָדערצימער. מיר האָבן דערזען דאָ אַווינס,
פון וואָס מיר זענען געווארן שרעקלעך צעטומלט: אָן א שום אויסטער־
בעט זענען געזעסן און אפילו געלעגן אויפן שטיינערנעם דיל שרעקלעך

אויסגעצערטע פרויען, כמעט סקעלעטן, מיט אויגן וואַנזיניקע פון שרעק. דערזען הינטער אונדז די אויפזעערינגס, האָבן די פרויען געגומען דערשראָקענע שמאַלזן, אַז זיי זענען געזונט, זיי קאָנען אַרבעטן און בעטן רחמנות האָבן אויף זיי. זיי האָבן אויסגעשטרעקט צו אונדז די הענט, מיר זאָלן זיי העלפן זיך אויפשטעלן, וועלן די אויפזעערינגס אַליין איבערציען זיך, אַז זיי קאָנען נאָר ארבעטן...

כ׳האָב געמאַכט אַ מראָש פאָרויס, כדי צו העלפן דער נאָענטסטער פרוי זיך אויפשטעלן, נאָר די אויפזעערין האָט מיר אַראָפּגעלאָזט אַ פראַסק און אָפּגעשלײדערט אויף צוריק.

ווי האַקנדיק די ווערטער, באַפעלט זי, מען זאָל נישט מאַכן קיין בּאַנגיק — אַלע וועלן זיך אויסבאָדן און צוריקקערן אין לאַגער. אויסבאָדן זיך מוזן אַלע, אָן אויסנאַם — קיין שמוציקע וועט מען אין לאַגער נישט אַרײַנלאָזן.

אונדז האָט זי באַפוילן, מיר זאָלן אויסטאָן די פרויען און פירן זיי אין שכנותדיקן רוים, אונטערן שפּריץ.

פון שרעקלעכן געשמאַנק איבלט מיך. כ׳ווײל העלפן אײנער אַ פרוי אויסטאָן דאָס קלײד, אָבער זי קאָן זיך נישט אויפשטעלן: די פים האַלטן נישט. איך פרוווו זי אויפהויבן, אָבער זי גיט אַזאַ געשרײ פון ווייטיק, אַז דאָס הארץ שטעלט זיך מיר אָפּ. וואָס טוט מען? כ׳גיב אַ קוק אויף די אַנדערע. ווייזט זיך אַרויס, זיי מאַכערן זיך נישט ווײניקער פון מיר. די אויפזעערינס גיבן אונדז שערלעך — אויב מען קאָן נישט אַראָפּציען די קלײדער, זאָלן מיר זיי צעשערן.

די שערלעך גייען פון האַנט צו האַנט. איך קריג אויך. כ׳צעשער אַ קלײד. אונטער דעם זע איך אַזאַ דאַרקייט, אַז ס׳איז אפילו אַ שרעק זיך צוצורירן, די ביינער זענען קוים באַצויגן מיט אַן אויסגעטריקנטער צעקנייטשטער הויט.

אויסטאָן די קלומפּעס לאָזט די פרוי בכלל נישט — ס׳וועט ווײ טאָן. איך זאָג צו, אַז איך וועל בלויז איבערשנײדן דעם אויבערשטן טײל, אָבער זי דערלויבט נישט אפילו צורירן זיך. שוין צוויי וואָכן טוט זי נישט אויס די קלומפּעס, ווײל די אָפּגעפרוירענע פים האָבן זיך צוגעלעפּט צו די זוילן.

וואָס טוט מען? אנדערע האָבן שוין אויסגעטאָן צו עמלעכע, אוך איך קאָן נאָך נישט פאַרטיק ווערן מיט אײנער. די אויפזעערין האָט דאָס, ווייזט אויס, באַמערקט. זי איז צוגעלאָפן, געגעבן מיר אַ שמורכע

און געכאפט די אומגליקלעכע פאר די פים. יענע האָט אַרויסגעלאָזט אַ דערשיטערנדיק געשריי. די אויפזעערין האלט שוין אין האַנט אַ קלוי־בּ, צו וועלכער עס זענען געווען צוגעקלעפט שמיקלעך פויגלדיק פלייש. ב׳האָב געגומען ברעכן. ווי פון וויטן זענען צו מיר דערהאַנגען די גע־שרייען פון דער אויפזעערין: האָסט שוואַכע נערוון? וועסטו גיין צוזאַ־מען מיט די קראַנקע פרויען...

ב׳האָב זיך אַ וואַרף געגעבן אויסטאָן אַ צווייטע.

די, וועלכע שמייען נאָך אויף די פים, פירן מיר, און די לינגדיקע מראָגן מיר אריין און לייגן אַוועק אונטערן שפּריץ. א ביסעלע ארומגע־וואַשן, מראָגן מיר זיי צוריק אַרויס אין קאַלטן פּאָדערצימער און לייגן ווידער אַוועק אויפן שמיינערנעם דיל. קיין האַנטעכער זענען נישטאָ. די בידנע פרויען קלאַפּן מיט די ציינער. מיר מריילען זיך אויך, אַרומ־לויפנדיק נאַסע פון פאָדערצימער אונטערן שפּריץ און צוריק.

וועו די אויפזעערין האָט זיך אָפּגעקערט, האָב איך געפרעגט ביי איין פרוי, פונוואַנען איז זי. זי האָט געענטפערט, אַז פון משעבאָלאָוא־קיע. זי איז א דאָקטער. מען האָט זיי געבראכט קיין שמוטהאָף, און נאָכ־דעם, ווי אונדז, אַוועקגעפירט צו דער ארבעט. לידער, גראָבן אָקאָפּעם. זיי האָבן געארבעט שמייענדיק ביז העלפט אין וואַסער. געשלאָפן אויף דער ערד. וועו די אָפּגעפרוירענע הענט און פים האָבן געגומען זיך אייטערן, האָט מען זיי אומגעקערט אין לאַגער. גראָבן אָקאָפּעם האָט מען געבראכט נייע. אויף זיי וואַרט דער זעלבער גורל.

איז אָט ווואהין מען האָט דאָס אַוועקגעפירט די ערשטע גרופּע! און מיר האָבן זיי מקנא געווען...

וועו מיר האָבן „אויסגעבאָדן" אַלע פרויען, האָט מען אונדז פון באָד ארויסגעטריבן, געגעבן דעזינפיציהמע קליידער און אַוועקגעיאָגט צוריק אין בארַאק. אַוועקגייענדיק, האָבן מיר געהערט די געשרייען פון די אומגליקלעכע. מען האָט זיי, מסתמא, שוין געשלאָפּט, און, פארשטייט זיך, אַז נישט אין לאַגער...

צו וואָס האָט מען נאָך געדארפט זיך איזדעקעווען, באָדן?

די גאַנצע נאַכט האָב איך נישט צוגעמאַכט קיין אויג: ס׳האָט מיך פארפאַלגט דאָס שרעקלעכע בילד.

* *
*

די צייט ציט זיך זייער לאַנגזאַם.

ס'איז שרעקלעך קאַלט. ס'ארבעט פֿיין עס איז צו שטיין אינדערפרי און אין אָוונט אויף די אַפּעלן! עס ווילדעוועט די זאַווייע, עס בלאָזט אַ קאַלטער ווינט, פון וועלכן דער גאַנצער גוף גליווערט, נאָר מען מוז שטיין כמעט האַלב נאַקעט און וואַרטן, ביז די עס־עס־לייט וועלן זיך מטריח זיין קומען אינערציילן. יעדן פרימאָרגן און אָוונט בלייבן עטלעכע פרויען לינן טויט.

מיט אייניקע טעג צוריק האָט אַ פרוי נישט אויסגעהאַלטן און זיך אַ וואָרף געטאָן אויפן עלעקטריזירטן שטעקלדראָט. דאָס איז דער אייניקער אופן צו באַגיין זעלבסטמאָרד. אָבער די פרוי איז אַראָפּגעפאַלן פון צוים אַ לעבעדיקע. די מיידלעך האַלטן, אַז דער פּאָסטן האָט זי באַמערקט און באַוויזן אויסצושלימזל דעם עלעקטרישן שטראָם. זיך דערוווסט וועגן דעם, האָט די אויפזעערין שמאַרק צעמזיקט די בידנע פרי, געשריען, אַז יענע האָט קיין רעכט נישט געהאַט דאָס צו טאָן: „דאָס לעבן געהערט דעם הער גאָט"! די זעלבע אויפזעערין אָבער פלעגט אין האַרבסט, ווען מיר האָבן געארבעט אין דאָרף, אָרגאַניזירן צוזאַמען מיט אירע חברטעס אַזעלכע זונטיקדיקע „פאַרווילגנען": זיי פלעגן קומען נאָך מיטאָג, אויסקלייבן אַ שוואַכערע פרוי און שטופן זי אויפן צוים. צווישן זיך פלעגן זיי זיך וועמען — צום וויפלטן מאָל וועט דער קרבן בלייבן הענגען טויט אויפן שטעקלדראָט (דער עלעקטרישער שטראָם פלעגט צומאָל נאָר אָפּטרייסלען און אָפּוואַרפן).

ס'איז שרעקלעך שמוציק. די וואַש־רוימען זענען געשלאָסן. עס פּי־גיקט דער דורשט. די אזוי־גערופענע זופּ, ווו מען געפינט זייער זעלטן אַ פּאַרפוילט קרויט־בלעטל צי אַ פּיצל שאָלעכץ פון זיסלעכער, געפרוירענער בולבע, איז ווי בכיוון פּאַרפּאַווען מיט א סך פעפער, אז עס ברענט דאָס מויל. נאָך אַזא מין „זופּ" מוזן מיר נעמען אין מויל אַריין אַ הויפן שמוציקן, צעטראָטענעם שניי, וואָס לינט ביים אַריינגאַנג אין באַראַק. און דאָ גופא, לעבן באַראַק, איז דאָך אויסגעראָבן אַ גרוב, וואָס דינט אַלס מוראָעם! קיין ברעטער אויף צודעקן די גרוב גיט מען נישט. אירע ברעגן זענען אַזוי גלימשיק, אַז נישט לאַנג צוריק איז אַ פרוי אַרײַנגעפאַלן אין גרוב. מיר האָבן זי קוים אַרויסגעשלעפּט.

וועגן אַן אָנגריף פון דער רויטער אַרמיי הערט זיך נאָך גאָרנישט.

* *
*

עס זענען געקומען עטלעכע אָפיצירן. געגומען אונדז באַקוקן. מיר האָבן זיך דערפרייט: מסתמא וועט מען געמען אויף אַרבעט!

ס'איז געוואָרן אַ שרעקלעכע מהומה — יעדע אייגע וויל, מען זאָל זי נעמען. די עס־עס־לייט קרימען זיך אומצופרידן — אלע זענען די זעלבע „פּגירות". און כאָטש זיי האָבן נישט זייער שפּרענג געקליבן, האָבן זיי אַ סך פּאַרבאַקירט.

איך בין אַרײַנגעפאַלן צווישן די אָפּגעקליבענע. אפשר וועט מען דאָס מאָל אינדעראמתן אַרויספירן צו דער אַרבעט?

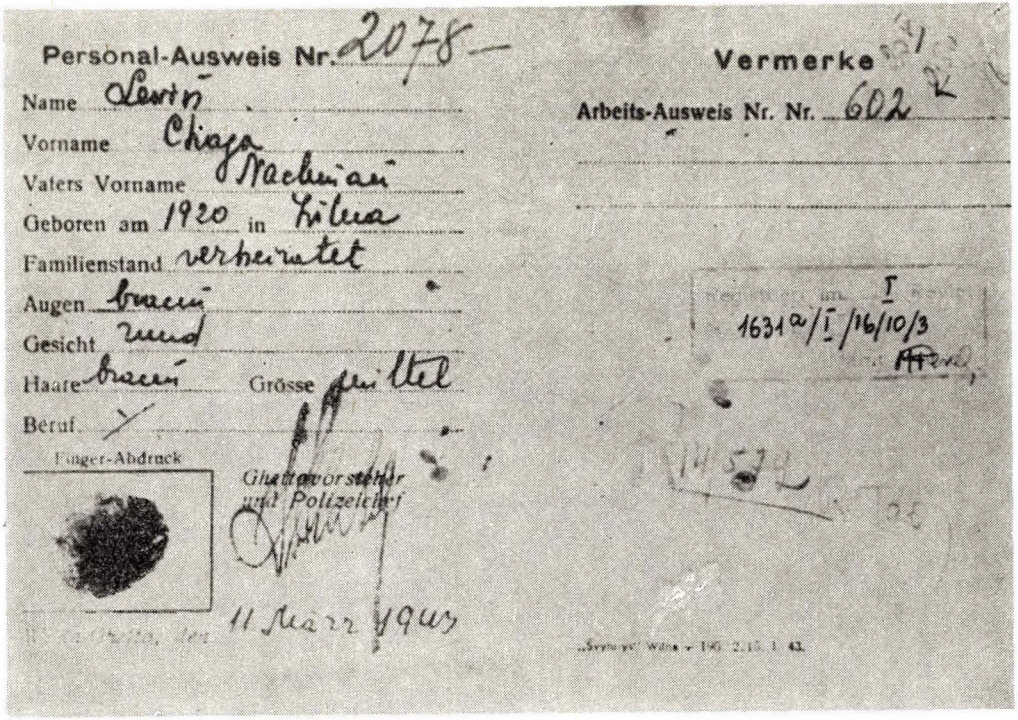
מען האָט אונדז פּאַראײניקט מיט אַ גרויסער גרופּע, וועלכע מען האָט געבראַכט צו מרייבן פון אַנדערע באַראַקן, איבערגעציילט (מיר זענען טויזנט אין צאָל) און אַוועקגעפירט אין דער זעלבער באָד, וווּ מיר האָבן פּאָריקן מאָל אויסגעמאַן די אומגליקלעכע פרויען. זאָל מען כאָטש אונדז אינגיכן נישט צוריקברענגען אַהער אין אַזאַ צושטאַנד...

געכאפּט א רעכטן פריר אונטערן קאלטן שפּריץ, האָט יעדע אייגע פון אונדז באַקומען אַ ריין העמד, אַ געשטרייפּט קלײדל און אַ געשטרייפּטע קורטקע. מען האָט פּאַרשריבן אונדזערע נומערן און אַוועקגעפירט אין אַ באַראַק, וועלכן מען האָלט ערשט אין בויען. קיין מירן זענען נאָך נישטאָ, קיין פענצטער זענען נאָך אויך נישט אַרײַנגעשטעלט, עס פייפט דער ווינט, עס שיט אַ שניי.

וועו ס'איז געוואָרן פינצטער, האָט מען געבראַכט צעריסענע סאָלדאַטישע קאָלדרעס און קאָפּטיכלעך, דערביי צו וויסן געגעבן, אז נעמט ווער וועלן מיר דאָ גופא, אין דעם באַראַק. אויף דער אַרבעט וועט מען אַוועקפירן ערשט מאָרגן.

קיין דיל נישטאָ, די ערד איז געפרוירן, עס וואָלגערן זיך שמיקלעך ברעטער, משוועקעס, נאָר לייגן זיך מוז מען — שמיין איז פאַרבאָטן.

וויי לאַנג עס ציט זיך די נאַכט! דער פּראָסט האָט פאַרגליווערט אַלע אברים, אייגדרעמלען איז אוממעגלעך. וואָלט כאָטש גיכער שוין אָנגקומען דער פּרימאָרגן! איך פּרווו זיך פאַרשטעלן, ווי וועט אויסזען דער גייער לאַגער, וואָס וועלן מיר דאָרטן מאַכן. אויב מיר וועלן גראָבן אָקאָפּעס, מוז מען זען פאַרהיטן די פים. אפשר וועל איך דאָרטן געפינען אַלטע פּאַפּירן און פאַרוויקלען אין זיי די פים? כ'וועל אומבאַדינגט יעדן

די אינערלעכע זייט פון דעם אַזוי גערופענעם פּאַספּאָרט

טאָג אויסטאָן די קלומפּעס. אפשר וועט דאָרטן פון דער זוּפּ נישט אַזוי ברענען דאָס מויל? אפשר וועט מען דאָרט געבן וואַסער צום טרינקען און צום וואַשן זיך. יעדנפאַלס, ערגער, ווי דאָ, וועט דאָך, מסתמא, נישט זיין.

ווי האָב איך דאָ געקאָנט אויסהאַלטן כמעט אַ גאַנצן מאָנאַט? (וועז מען האָט אונדז רעגיסטרירט, האָב איך געזען אויפן רעגיסטרירבויגן די דאַטע „11 דעצעמבער").

ס'האָט זיך דערהערט די געוויינלעכע קאָמאַנדע „Aufstehen!"[1] דער זעלבער אויפזעער האָט אונדז אויסגערופן לויט דער רשימה. איבערצייגט זיך, אַז אַלע זענען אויפן אָרט, האָט ער אונדז אַוועקגעפירט. אָבער מאָדנע — נישט צום טויער, נאָר צוריק צו דער קליידעראָטמער. געהייסן אָפּגעבן די קאָלדרעס, דו קורטקעס און קאָפּטיכלער. ווער ס'האָט זיך נישט גענייגט אויספילן זיין באַפעל אָדער האָט גענוגט צו שטעלן קשיות — האָט געקראָגן אַ זעץ אין קאָפּ.

מען האָט אונדז געבראַכט צוריק אין שטינקענדיקן בארַאַק, פון וועלכן מיר זענען נעכטן אַרויס מיט אַזעלכע האָפענונגען...

* * *

צו דער אַרבעט האָט מען אונדז נישט אַרויסגעפירט דערפאַר, וואָס אין לאַגער האָט זיך אָנגעהויבן אַן עפידעמיע פון פלעק־טיפוס. דער לאַגער איז פאַרמאַכט געוואָרן אויף קוואַראַנטין.

עפידעמיע! אַלע וועלן באַפאַלן ווערן פון אָט דער שרעקלעכער קרענק. פלעק־טיפוס ווייסט נישט פון קיין רחמנות, ער שאַנעוועט נישט נישט אַלט און נישט יונג. און הייליק וועט מען אונדז, פאַרשטייט זיך, נישט. אפשר האָבן זיי אונדז ספעציעל אָנגעשטעקט, כדי מיר זאָלן אויסשטאַרבן. אפשר איז די זוּפּ אַזוי שארף נאָר נישט פון פעפער?

ווי היט מען זיך אויס? ווו נעמט מען כוח נישט עסן די זוּפּ, אונדזער אייניקע שפּייז? ווי לערנט מען זיך אויס בכלל נישט צו עסן, אפילו נישט נעמען אין מויל אַריין שמוציקן שניי?

נאָר צו וועט דאָס העלפן?

---

1 — אויפשטיין!

* *
*

דוכט זיך, איך וועל מאַקע קראַנק. דער קאָפּ איז שווער און איך די אויערן רוישט. אויף די אַפּעלן האָלט מען מיך אונטער, אַז איך זאָל זיך נישט אַראָפּלאָזן. איז דאָס פּלעק־טיפוס?

* *
*

איך בין מאַקע געווען קראַנק...

די וויבער דערציילן, אַז פון היץ האָב איך עפּעס געזונגען און שרעקלעך געשאָלטן די היטלעריסטן. קיינער האָט זיך נאָר נישט פאַרגעשטעלט, אַז איך האָב אמאָל געהערט אַזעלכע קללות. איין גליק, וואָס די שטים איז געווען זייער שוואַך, דערצו רוקן די היטלעריסטן אַהער נישט אַריין זייערע נעזער — זיי האָבן מורא פאַר אָנשטעקונג. אַנדערש וואָלטן זיי מיך פאַר אזעלכע וועכטער דערשאָסן אויפן אָרט.

די פרויען זאָגן, אַז איך בין אַרויסגעקראָכן פון דער קרענק, אויבערקרענקט. אָבער מיר דוכט, אַז זיי האָבן אַ טעות. דאָס איז, מסתמא, געווען עפּעס אַן אַנדער קרענק, נישט קיין טיפוס. פּלעק־טיפוס איז דאָך אַ שרעקלעכע קרענק! אָן הייליגן, אָן רפואות וואָלט אַ מענטש נישט געזונט געוואָרן — עס שטאַרבן דאָך שטאַרקערע פון מיר. די וויבער זאָגן אָבער, אַז טיפוס האָבן אונטער דווקא שטאַרקע, קיינמאָל נישט געקרענקטע און דעריבער זענען זייערע אָרגאַניזמען נישט צוגעווויגט צו קעמפן מיט דער קראַנקהייט.

ווען די מאַמע וואָלט וויסן, וויי עס זענען מיר איצט צוזוץ געקומען אירע צרות מיט מיינע שקאַרלאַטינעס, גיכלזוכטן און לונגען־אַנצינדונגען אין דער קינדהייט!...

אויפן הויף וואַשן זיך מיט שניי קריך איך אויף אַלע פיר. שטעלן זיך קאָן איך נישט — פאַר די אויגן שווינדלען גרינע רעדער.

* *
*

דאָ איז אַן אמתער טויט־לאַגער. די היטלעריסטן קימערט שוין אפילו נישט די אָרדענונג. קיין אַפּעלן זענען מער נישטאָ: זיי האָבן מורא

אַהער אַרײַנצוגיין. עסן גיט מען נישט. אפילו די אַזוינערופענע זופּ קריגן מיר אײַנמאָל אין צוויי־דריי טעג. אַן אַנדערשמאָל ברענגט מען אָנגעשטאָפּט זופּ צוויי געפֿרוירענע בולבעס. קיין ברויט האָבן מיר שוין לאַנג נישט געזען. און עסן וויל זיך גאָר שרעקלעך — כ׳הויב אָן געזונט ווערן.

די לייז צאַפּן אויס דאָס לעצטע ביסל בלוט. מיר שעמען זיך שוין נישט צו קראַצן זיי. אָבער, לײַדער, העלפט דאָס נישט.

* *
*

ס׳איז געשטאָרבן די יפּת־תּואר רות. ס׳האָבן איר געזומען אײַנערן די פֿיס, גאָנצע־עם די הענט. און אָט איז זי אַוועקגעשטאָרבן... די לעצטע ציַיט פֿלעגט זי נישט אויפשטיין פון גלעזשער. כמעט נאָך נעכטן, איך שטראַפּטהאָף, איז זי האָך נאָך געווען אזא שיינהייט! שטענדיק מוטער, פֿלעגט זיך קיינמאָל נישט אונטערגעבן שלעכטע שטימונגען. זי האָט פּעסט געגלויבט, אַז מיר וועלן דערלעבן די פֿרייהייט און זי וועט זיך מרעפּן מיט איר מאַן! איצט וועט מען זי, אַ שרעקלעך געשוואָלענע, אַרײַנרוקן אין אויוון פון קרעמאַטאָריע. און אויס. די געוועזענע יונגע, שיינהייט, לעבנסלוסט וועט פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ הויפן אש...

* *
*

מען זאָגט, אַז ס׳איז שוין ניט־וואָר. עמעצער האָט געהערט, וויַי אײַנער אַ פּאָסטן האָט באַגריסט אַן אויפזעער.

הייסט עס, עס איז שוין אַנגעקומען דאָס יאָר 1945... אין דעם יאָר וועט שוין צום קריג געווים נעמען אַ סוף. מען ענדיקט שוין שלאָגן די דייטשן אין זייער הייל. אָבער... נישט אומזיסט זאָגט מען, אַז אַ שטערבלער פֿאַרוונדעטע חיה איז דאָפּלט שרעקלעך. צי דען איז אונדז באַשערט צו זיין די לעצטע קרבנות פון אָט דער חיה? ס׳קאָן נישט זיין! אפשר וועלן זיי ביים אָפּטרעטן נישט באַווייזן אומצובערענגען אונדז? און דאַן וועלן מיר זיין פריי! אפשר איז די מאַמע מיט די קינדער אויך אין עפּעס אַ לאַגער? און אויך זיי וועט מען באַפֿרייען. און עס וועט זיך צוריקקערן דער פּאַפּאַ. מירע וועט אויך אונדז שוין וואַרטן אין

ווילנע. מיר וועלן זיך אַלע טרעפן אין דער אַלטער היים. יעדן פרימאָרגן וועל איך זיך וויידער אייליק אין שול, מירע — שוין אין אוניווערסיטעט. ראַיזלע מיט ראובעלען וועלן אויך לויפן אין שול אַריין, — זיי זענען דאָך שוין אונטערגעוואַקסן...

אָבער וועט וועט דאָס זיין? און צי וועט דאָס טאַקע זיין?

* *
*

ראַיזע פון ריגע, מיט וועלבער מיר האָבן צוזאַמען געאַרבעט ביים פּריץ אין דאָרף, דערציילט, אַז זי האָט געהערט פון די, וואָס ברענגען זופּ, אז ביינאכט איז אין קרעמאטאָריע געווען א שרפה. ס'איז פאר־ברענט געוואָרן נאָר די גאַז־קאַמער. מען האַלט, אַז עמעצער האָט אונ־מערגעצונדן.

אונדז וועט דאָס שוין סייוואי נישט ראַטעווען.

* *
*

ס'אַרא שרעק! אין שלאָף האָב איך זיך צוגעטוליעט צו אַ מת. ביי־נאכט האָב איך דאָס, פאַרשטענדלעך, נישט געפילט. ס'איז געווען זייער קאַלט און איך האָב זיך צוגעטוליעט צום רוקן פון אַ שכנה. די הענט אַרומגעגרוקט אונטער אירע אָרעמס. זי האָט זיך, דוכט זיך, אַ ריר געטאָן, צוגעדריקט מיינע הענט צו זיך. און אינדערפרי האָב איך דערזען אַז זי איז טויט...

* *
*

עס איז געקומען די אויפזעערין. געהייסן אַלעמען, ווער ס'האָט שוין איבערגעקרענקט, זיך אויסשטעלן. מיינעדיק, אַז מען וועט שיקן אויף אַרבעט, האָבן געוואָלט זיך אויסשטעלן אויך קראַנקע. אָבער די אויפזעערין האָט גלייך באַמערקט דעם שווינדל.

די אויפזעערין האָט אָפּגעקליבן אַכט (צוויישן זיי אויך מיך) און געמאָלדן, אַז מיר וועלן זיין די „באַגרעבער־קאָמאַנדע". ביז איצט איז געווען אַ גרויסע אומאָרדענונג, די טויטע פלעגן צו עטלעכע מעת־לעת ליגן אין דער באַראַקן. איצט מוזן מיר תיכף אַראָפּנעמען פון די געשטאָר־בענע די בגדים, אַרויסרייסן בייַ זיי די גאָלדענע ציין, זאָלבעפערט אַרויס־טראָגן אין דרויסן און אַוועקלייגן לעבן טיר פון באַראַק. באַגינען און פאַרנאַכט וועט פאַרבייפאָרן די באַגרעבער־קאָמאַנדע פון גאַנצן לאַגער און זיי אַוועקפירן.

ווי וועל איך טראָגן אַנדערע, אַז איך אַליין האַלט זיך נאָך קוים אויף די פֿיס? פאַר די אויגן שוויבען רעדער, די פֿיס בויגן זיך. איך שאַר מיט די פֿיס, האַלטנדיק זיך פאַר די וועגט.

מיר גייען צו צו איינער, וועלכע איז געשטאָרבן היינט באַגינען. איך נעם אָן אירע גלימשיקע קאַלטע פֿיס, אָבער איך קאָן זי נישט אויפ־הויבן, כאָטש דער געשטאָרבענערס קערפּער איז אינגאַנצן אויסגעטריקנט; די איבעריקע דריי הויבן זי שוין יאָ אויף, און איך קאָן בשום אופן נישט. די אויפזעערין לאָזט מיר אַראָפּ אַ פּלעם אין באַק און דערלאַנגט מיר א שער מיט א צוועגג: כ'וועל דאַרפן די מתים אויסמאָן אוז אַרויסרייסן בייַ זיי די גאָלדענע ציין. וועל איך אָבער פֿרוווין גנבענען כאָטש איין צאָן — וועל איך צוזאַמען מיט מיינע פּאַציענטקעס אַוועק צו מיינע עלטערזיידערס אויף יענער־וועלט!...

די טויטע פרוי ליגט מען אַוועק בייַ מיינע פֿיס. איך קוק זיך צו — די אויגן זענען אָפֿן און ווי זיי וואָלטן זיך באַוועגן! נאָר די אויפ־זעערין טרייבט מיך, איך זאָל זי גיכער אויסמאָן. איך ריר זיך נישט דרייסט צו מיט אַ פינגער — זי איז קאַלט. איז פאַרוואָס באַוועגן זיך אירע אויגן? סוף־כל־סוף האָב איך פאַרשטאַנען, אַז אין זיי לייכט זיך אָפּ דאָס עלעקטרישע לעמפּל, וואָס הענגט אונטערן באַלקן און שאָקלט זיך פון ווינט. מיט אַ צימערדיקער האַנט שנייד איך איבער איר קלייד. איך גיב די טויטע פרוי אַ הויב אונטער, ווי אויסטאָן פון איר דאָס קלייד, נאָר דער קערפּער גיט גלייך אַ פּאַל צוריק און דער קאָפּ גיט אַ טעמפּן קלאַפּ אין דיל. איך מוז זי אונטערהאַלטן, צודריקן איר קאָפּ צו זיך. און דער קערפּער אירער איז אזוי קאַלט. ווי ספּעציעל כדי צי רייצן זיך מיט מיר, בלישטשעט דער מת מיט גאָלדענע ציין. וואָס זאָל איך מאָן? אַרויסרייסן זיי? — ווייס איך דאָך נישט, ווי מען טוט עס! אומבאַמערקט פאַר דער אויפזעערין, האָב איך אויף גיך פאַרקלאַמערט

מיטן צוועגל די ליפּן ביים מת. די אויפזעערין וועט דאָך נישט עפענען ספּעציעל דאָס מויל און זוכן צייגער.

נאָר די אויפזעערין האָט יאָ באַמערקט מיין שפּיצל. זי האָט מיר דערלאַנגט אַזאַ טעלעבעניץ, אַז איך בין אַרויפגעפאַלן אויפן מת. כ'פרוו זיך אויפשטעלן. נאָר זי האָט ווי בלויז דערויף געוואַרט, — זי האָט געגומען מזיקן מיך מיט עפּעם זייער א שווערן שטעקן. און אַלץ אי= בערן קאָפּ. דער קאָפּ האָט זיך ווי געשפּאַלטן אויף דער העלפט, און די אויפזעערין שלאָגט וויטער. אויפן דיל מריפט בלוט...

זי האָט אַזוי לאַנג געזעצט מיטן שטעקן, ביז זי איז מיד געוואָרן.

דער נאַנצער דורכנאַנג איז פּאַרוואַלגערט מיט מתים. מען דאַרף זיי אויסמאָן. אָבער איך קאָן נישט, פּאַר קיין פּאַל נישט! כ'וועל בעסער מראָגן זיי, קריכנדיק אויף אַלע פיר, שלעפּן זיי מיט די לעצטע כוחות, אָבער נישט אויסמאָן! זאָל זיך עמעצער דערבאַרעמען אויף מיר און אַליין טאָן דאָס. איך קאָן נישט... ווי שלעכט מיר איז... זייער שלעכט...

אויף אויסמאָן די מתים איז באַשטימט געוואָרן אַן אַנדערע.

פּאַרן אָוועקגיין האָט די אויפזעערין געעפנט דעם וואַש=רוים און געזאָגט, אַז מיר מעגן זיך אַרומוואַשן און דאָ גופא שלאָפן. אָבער דער לאָקאַל מראָגט, ליידער, בלויז דעם נאָמען וואַש=רוים, קיין וואַסער איז נישטאָ.

דער דיל איז א שמיינערנער, עס איז זייער קאַלט, נאָר דערפאַר איז דאָ נישט אַזאַ עפוש. די פרויען האָבן זיך צוגעלייגט. כ'וואָלט זיך אויך געלייגט, נאָר עס טוט זייער ווי דער צעמזיקטער קאָפּ, איך קאָן אים נישט אָוועקלייגן. כ'האָב אונטערגעשפּאַרט מיט די פינגער דעם שטערן און זיץ...

מסתמא האָב איך פּאַרט א דרעמל געמאָן. ווען איך האָב זיך אויפ= געכאַפּט, האָב איך זיך געמריסלט פון קעלט, זייענדיק דורכגענעצט אויף דורך און דורך. לאָזט זיך אוים, אז דאָ איז פּאַראן א שפּריץ און מאקע פון אים האָט גענאָסן אויף אונדז אייז=קאַלט וואַסער.

מיר זענען אַרייננגעלאָפּן אין בארַאק. וועו דער עולם האָט זיך דער= וווסט, אז עס גייט וואַסער, האָבן זיך אַלע א לאָז געמאָן אין וואַש=רוים. אָבער דאָס וואַסער האָט, ווי דורך א כישוף, פּלוצים אויפגעהערט צו גיסן. עמלעכע פרויען האָבן אויסגעלעקט די לוזשעס, וועלכע האָבן זיך באַוויזן אויפן דיל, און כאָטש עמוואָס געשמילט דעם דורשט. די אַנדערע האָבן אַפילו דאָס אויך פאַרשפּעטיקט.

* *
*

אין באַראַק ווערט אַליין שיטערער. יעדן טאָג שטאַרבן צו 40 — 60 פרויען. לעבן טיר ליגן שטענדיק בערג בלויע מתים. עס קומט אָן א וואָגן, אין וועלכן ס'זענען אייננעשפאַנט העפטלינגען. צוויי מענער נעמען אָן פאַר די הענט און פים אן אויסגעדאַרטן, פאַרפרוירענעם קערפער, וויגן אים פאַנאַנדער און ווארפן אַרויף אויף אַ קופע אַזעלכע נאַקעטע מתים.

די קרעמאַטאָריע ארבעט א קייליעדיקן מעת־לעת, לעבן איר זענען אָננעוואַלגערט גרויסע בערג מתים; אין לאַגער שטאַרבן אַרום טויזנט מענטשן אַ טאָג.

* *
*

די באַגרעבער־קאָמאַנדע האָט געבראַכט אַ גומע בישורה: דער פראָנט דערנעענטערט זיך!

די מענער עוואַקואירט מען. מיר האָבן געזען, ווי מען האָט אַוועק־געפירט הריי גרופּעס. אויך עס־עס־לייט ווערט ווייניקער. ווייזט אויס, אז מען ליקווידירט דעם לאַגער. די אַרבעטספעיקע פירט מען אַרויס, און אונדז ווען מען, מסתמא, פאַרברענען צוזאַמען מיט די באַראַקן.

* *
*

פרויען וועט מען אויך עוואַקואירן.

באַגינען איז געקומען אַן אויפזעער און געמאָלדן, אַז די, וועלכע קאָנען גיין צופוס, זאָלן זיין גרייט אין וועג אַריין.

איך וועל צופוס נישט קאָנען גיין...

אָט אַזוי קומט מיין סוף. גראָד דעמאָלט, וען די פרייהייט איז שוין נאָר נאָענט, בין איך אינגאַנצן אויסגעשעפט. וען איך וואָלט געהאַט כאָטש אַ קאַפּעלע כוח! כאָטש אַ מראָפּן האָפּענונג, אַז איך וועל קאָנען שלעפּן די פים!

פֿאַרנאַכט איז דער זעלבער היטלעריסט ווידער געקומען. ער האָט געהייסן זיך אויסשטעלן. אַלע, ווער עס איז נאָר געווען אימשטאַנד, האָבן פֿאַרלאָזן דעם באַראַק. כ׳האָב זיך אַרומגעקוקט. אין באַראַק בלייבן בלויז די מתים און יענע, וועלכע קאָנען שוין אַפֿילו נישט זעצן זיך... ניין, איך וועל דאָ נישט בלייבן! פֿאַר קיין פֿאַל נישט! כ׳מוז גיין! זאָל זיין, וואָס עס ווילט זיך, אַבי נישט דאָ! אַבי נישט ליגן און ווארטן, ביז מען וועט דיך פֿאַרברענען לעבעדיקערהייט!

איך שטעל זיך אויף. דער קאָפּ שווינדלט, איך וואַקל זיך, נאָר איך גיי אַרויס. אין באַראַק בלייבט אויך אַ כמעט געזונגטע פרוי: זי וויל נישט איבערלאָזן אַ שטאַרבנדיקע חברטע אין איר לעצטער שעה.

מען פירט אונדז אַרויס. געקומען אַהער זענען מיר אַ ריזיקע מאַסע פון פֿיל טויזנטער מענטשן און פונדאַנען גייען מיר אַוועק אַ קליין הייפֿעלע פון געציילטע מענטשן... גרינג צו זאָגן: „מיר גייען אַוועק!" מיר זענען שוין דען אויף דער פריי?

מיר נעכטיקן איבער אינעם זעלבן באַראַק אָן פֿענצטער, וווּ מיר האָבן שוין אייגנטלעך זיך געטריסלט פון קעלט.

* *
*

איגדערפרי האָבן מיר געקראָגן ברויט — צו אַ דריטל לעבעלע אויף אַ מענטשן. מען האָט אונדז אָנגעזאָגט, אַז דאָס מוז קלעקן אויף דריי טעג. הייסט עס, אַז דריי טעג וועלן מיר זיין אין וועג. צי דען די גאַנצע צייט צופוס? איך זאָל כאָטש אויסהאַלטן!

צוערשט, וועז איך האָב זיך עמוואָס צוגעווויקט צום גיין, האָט זיך מיר געדוכט, אַז איך וועל זיך איינגיין. נאָר אינגיכן האָבן די פֿיס געגומען זיך בויגן, און מיר האָט זיך געגומען דוכטן, אַז מער וועל איך שוין נישט קאָנען שטעלן קיין אײַן מראָט. פֿונדעסטוועגן פֿלעג איך צווינגען די פֿיס, זיי זאָלן יאָ שטעלן דעם מראָט, דערנאָך אַ נייעם מראָט, נאָך איינעם און ווידער עטלעכע... כ׳האָב זיך געטרייסט, אַז אפֿשר וועט מען שוין באַלד לאָזן זיך אָפֿרוען. איך מוז אומבאַדינגט אויסהאַלטן ביזן אָפֿרו! דערנאָך וועט זיין לייכטער.

איך בין שוין שיעור נישט אנידערגעפֿאַלן, וועז די באַגלייטער האָבן סוף־כל־סוף אַ פֿייף געמאַן און געהייסן זיך אויסזעצן אין ביידע זייטן

פון וועג, ביי די גראָבנעס. איך האָב זיך אַ וואַרף געטאָן און אַראָפּגע־
לאָזט די ברעמען. פּאַר מיינע אויגן האָט זיך אַ טראָג געטאָן אין אַ שדים־
טאַניץ דער שמוציקער שניי פון וועג. כ׳האָב קוים געעטעמט. עס האָבן
גישט געהאָלפן די שטיקלעך שניי און אייז, וועלכע איך האָב די נאַנצע
צייט געשלונגען.

אויפשטעלן זיך איז געווען נאָך שווערער. אָבער די פרויען האָבן
מיר געהאָלפן.

איך האָב זיך גישט פאַרגעשטעלט, אַז כ׳וועל אויסהאַלטן ביז אָוונט.

וועו ס׳האָט געגומען פינצטער, וועלן, האָט מען אַ מייל פון אונדז
אַרײַנגעאָגט אין אַ שייער, די איבעריקע פאַרשפּאַרט אין אַ שטאַל.
ס׳אַרבעט גלײַק דאָס איז — לײגן די נאַנצע נאַכט, ביז סאַמע פרימאָרגן! איך
האָב אָפּגעבראָכן אַ שטיקעלע ברויט און, קייענדיק, זיך געטרייסלט פון
געווײַן: ווי ווײַל, וואָס איך בין פאָרט גישט געבליבן אין לאַגער. איך
וואָלט שוין איצט אויף דער וועלט גישט געווען. און דאָ לעב איך דאָך
פאָרט.

אַ גאַנצער טאָג איז שוין פאָריבער. געבליבן זענען סך־הכל נאָך
צוויי טעג...

* *
*

אומזיסט האָבן מיר געהאָפּט, אַז מיר וועלן זיין אין וועג גישט
מער ווי דריי טעג. די דריי טעג זענען לאַנג פאַרבי און מיר גייען און
גייען, און קיין סוף זעט זיך נישט. יעדן טאָג בלייבן ליגן אויפן וועג
צו עטלעכע פרויען. זיי פאַלן, און קאָנען אַפילו מיט דער הילף פון
אַנדערע גישט אויפשטעלן זיך. עמעצער פון אונדזערע באַגלייטער לאָזט
אַריין אַזאַ פרוי עטלעכע קילן אין קאָפּ, גיט זי אַ בריק מיטן פוס און
נאָר אַ מת קייקלט זיך אַראָפּ אין גראָבן. וועו מיר גייען פאַרבי אַ דאָרף,
מעלדן די באַגלייטער, אַז עטלעכע קילאָמעטער פונדאַנען ליגט אַ מת,
וועלכן מען דאַרף באַגראָבן, ווײַל אינגיכן וועט וועלן וואַרעם, קאָן זיך
אָנהייבן אַן עפּידעמיע

* *
*

הייבט האָט מען פֿאַרביי אונדז פֿאַרבייגעפירט אַ קאָלאָנע סאָוויעטישע קריגסגעפֿאַנגענע. זיי זענען אויס זייער שרעקלעך — אויסגעהונגערטע, גלעלע, אויסגעצערטע. און דאָך — מיט וויפל מיטלייד זיי האָבן געקוקט אויף אונדז.

איך האָב זיך געמיט נישט פֿאַרביילאָזן קיין איין פֿנים: אפֿשר איז צווישן זיי דאָ מיין פֿאַפֿאַ?

* * *

מיר פֿירט מען שוין אונטער די הענט. אַליין קאָן איך נישט גיין. מיט די לעצטע כוחות באַמי איך זיך אַליין איבערשטעלן די פֿים און גישט זייער פֿאַרשוועריקן די, וועלכע פֿירן מיך. אָבער דאָס איז נישט אין מיין רשות. דערצו איז זייער שווער צו גיין צולויב דעם שניי, וואָס קלעפּט זיך צו די היילצערנע קלומפּעס.

מיר הונגערן שרעקלעך. עסן גיט מען שוין אינגאַנצן נישט. וועגנישט-וועגן גיט אונדז עמעצער פון די בעלי-בתים, וואָס בייַ זיי אין שטאַל פֿאַרשפּאַרט מען אונדז אויף נאַכט, אַ קעסעלע קאַרטאָפֿל. פון אַזאַ קעסעלע קריגן מיר סך-הכל צו אייניע-צוויי קאַרטאָפֿעלעך אויף אַ מענטשן. ווי שפּאָט ווייניק דאָס איז...

מיר האָבן זיך אויסגעלערנט דערקענען פֿאַרשניטע בונקערס, אין וועלכע ס'זענען פֿאַרליגט אויף ווינטער קאַרטאָפֿל אָדער בורעקעס. גישט קיין קלעפּ, גישט אַפילו די שיסעריי פון די באַגלייטער קאָנען גישט אָפּטרייבן די הונגעריקע פרויען — זיי באַפֿאַלן די בונקערס, מיט פֿאַרפֿרוירענע הענט גראָבן זיי פֿאַנאַנדער דעם שניי, די ערד און צעבאַפּן די בורעקעס. וועו מיר גייען אַוועק, בלייבן אויפן צעטראָטענעם שניי עטלעכע הרוגים. אין די פֿאַרגליווערטע הענט האַלטן זיי דעם אַזוי שטאַרק אויסגעבענקטן בורעק.

עס טרעפֿט, אַז אויך אונדז, די זייער שוואַכע, וועלכע קאָנען נישט לויפן צוזאַמען מיט אַלעמען, ברענגט מען אַ קליין בורעקל אָדער אַ בולבע. לייַדער, טרעפֿן זיך בונקערס זייער זעלטן. כדי עס זאָל אַזוי נישט מאַטערן דער הונגער, איז מיין מויל שטענדיק פול מיט שניי און אייז.

כ'האָב אָנגעהויבן געשוואָלן צו ווערן. די זייט פונעם טערפֿער, אויף וועלכער איך ליג בייַנאַכט (לינן אויפן רוקן קלעפּט נישט קיין פֿלאַץ),

וועט אַזוי אָנגעבראקנעט, אַז ביז האַלבן טאָג קאָן איך נישט עפענען די אויגן. אויף די פים איז ממש אַ שרעק צו קוקן: זיי זענען אַזוי געשוואָלן, אַז זיי קריכן קוים אַרײַן אין די גרויסע מענערישע קלומפּעס, אין וועלכע איך פלעג פריער אַרײַנרוקן אַזויפיל פּאַפּיר. כ׳האָב מורא, אַז אין איין שיינעם פרימאָרגן וועלן זיי שוין נישט אַרײַן אין די קלומפּעס אויך. ווי גייט מען באַרוועם איבערן שניי? אָבער נישט אויסטאָן זיי אויף נאַכט ריזיקיר איך נישט. דאָן קאָן פּאַסירן אַזוי ווי מיט יענע פרויען, וועלכע מיר האָבן דעמאָלט אויסגעטאָן...

* *
*

וואָס ווייטער ווערן די באַגלייטער אַלץ וויילדער. וויזט אויס, זיי איז שוין אויך דערעסן געוואָרן זיך צו שלעפּן, כאָטש זיי ווערן נישט אַזוי פּאַרמאַטערט: יעדע עטלעכע שעה בייטן זיי זיך — זענען זיך אויף די וועגענער, וועלכע פּאָרן נאָר פון הינטן מיט אַלע זייערע זאַכן. אונדז אָבער לאָזן זיי זיך צוזעצן בלויז איין מאָל אין טאָג, און דאָס סך־הכל אויף אַ האַלבער שעה.

* *
*

ביינאַכט הערן זיך צומאָל זייער ווייטע דומפּע אויפריסן. דאָס איז אַפּגים פון פּראָגט. נאָר בייטאָג יאָגט מען אונדז ווידער פּאָרויס, און קיין אויפריסן הערן זיך כמעט נישט. איבערבליבן דאָ איז אוממעגלעך. אין אַ פּוסטן שייער קאָן מען זיך נישט אויסבאַהאַלטן, און אויב גלאָט בלייבן ליגן, וועט מען באַשלאָסן, אַז דו ביסט אָפּגעשוואַכט און מען וועט דיר באַזאָרגן מיט אַ קוילן אין קאָפּ.

מיר זענען נישט די איינציקע, וואָס שלעפּן זיך איבערן שאָסיי. עס האָבן זיך דאָ אויסגעצויגן לאַנגע רייען וועגענער. אָנגעלייגט אַהין זייער האָב און גוטס, אַרויפגעזעצט דאָס געזינד, צוגעבונדן די קי און שאָף, אייליק די דייטשן אויף מערב, ווייטער פון פּראָגט. און מיר, פּאַר וועמען דער פּראָגט איז די איינציקע גאולה, מוזן זיך שלעפּן אין איין ריכטונג מיט די דייטשן. נאָר וואָס זאָל מען טאָן — באַגלייטער האָבן מיר

געגנוג. זיי זענען באַוואָפנט, זייערע כלים זענען בייז, און מיר זענען געשוואָלענע, קוים לעבעדיקע, אומבאַוואָפנטע.

* *
*

מיר זענען שוין אַ גאַנצע וואָך אין סטרעלענטין. דאָס איז אַ ג׳ועזענער פּריצישער גוט. דער בעל־הבית איז אויפן פראָנט, די בעל־הביתטע מיט די קינדער זענען אַנטלאָפן קיין בערלין.

אונדז האַלט מען פאַרשפּאַרט אין די שטאַלן. דער אונטערשאַר־פירער מיט די וואַכלייט וווינען אין אַ וויים מויערל, וואָס שטייט פאַרלאָזט און פּוסט אויפן בערגל.

מיר באַקומען יעדן טאָג נישט מער ווי צו האַלבן ליטער אַזוי גערופענע זופּ — אַ שמוציק שיסעלע וואַסער, אַפילו אָן זאַלץ. קיין שום אַנדערע דערנערונג גיט מען אונדז נישט.

אויף דער פרייער לופט לאָזט מען אונדז אַרויס בלויז צוויי מאָל אין טאָג. כדי מיר זאָלן נישט פאַרגלייווערט ווערן, מוזן מיר ז׳־פאַרנעמען מיט ספּאָרט. אינדערפרי און אין אָוונט דאַרפן מיר אונטי־דער אויפזיכט פון די אויפזעערינם אויספילן פאַרשידענע איבונגען. די אויפזעערינם אַליין קייכן פון געלעכטער פון אָט דעם „ספּעלעט־ספּאָרט", ווי זיי האָבן אַ נאָמען געגעבן אונדזערע אַנשטרענגונגען צו איבערחזרן זייערע מוסטער־באַוועגונגען. צוטשעפּענדיק זיך צו עפּעם אַ פרוי, שלעפּן זיי זי ארויס פון דער ריי און צווינגען זי מאַכן „סאָלאָ"־ספּאָרט. דערביי מוזן מיר אַלע לאַכן. אויב אייגע פון אונדז לאַכט נישט זייער אויפריכטיק, פּויקט איר די אויפזעערין מיט אַ שמעקן אין קאָפּ, ווי אין אַ באַראַבאַן.

איך שלעפּ שוין קוים די פיס. צום „ספּאָרט" העלפן מיר די פרויען אויפשטיין און פירן מיך. די אויפזעערינם טאָרן נישט זען, אין וואָס פאַר אַ צושטאַנד איך געפין זיך.

ליידער בין איך נישט די אייניציקע, וואָס געפינט זיך אין אַזאַ צושטאַנד.

* *
*

דעם נאַנצן נאָכמיטאָג האָט די ערד זיך געטרייסלט פון דער האַר־מאַטן־קנאַלערייַ.

עס איז שוין געווען גוט פינצטער, ווען מען האָט אונדז באַפּוילן אויסצושטעלן זיך אין רייען און גיין. ביינאַכט?! הייסט עס, אַז מען פירט אונדז שיסן... פּאָרט נישט אויסגעמיטן דעם טויט!

גיין, כ'וועל נישט גיין! כ'וועל דאָ בלייבן. כדי די היטלעריסטן זאָלן מיך נישט באַמערקן, וועל איך ליגן אייגנעדרייט אין אַ ווינקעלע, ביז כ'וועל נישט דערהערן, אַז אַרום און אַרום געפינען זיך שוין אונדזערע. און אויב די היטלעריסטן וועלן מיך יאָ באַמערקן... נו, מילא, אויב שטאַרבן, איז זאָל שוין זיין מיט אַ שעה פריער.

די ווייבער רעדן מיר איין, איך זאָל גיין. אפשר פירט מען נאָר נישט שיסן, אפשר טרייבט מען אונדז ווייטער? נאָר מיך וועט עס שוין נישט ראַטעווען — איך וועל נישט גיין.

די ווייבער האָבן מיך מאַקע אַרויסגעשלעפּט. זיי האָבן נישט געוואָלט איבערלאָזן אַזאַ יונג מיידל אויף אַ זיבערן טויט. אין דער פינצטער וועט מען נישט זען, ווי זיי שלעפּן מיך, וועל איך, אפשר, מאַקע דערשלעפּן זיך.

מען האָט באַפּוילן צו גיין זייער שטיל. אַפּילו די באַגלייטערינס מאָרן נישט רעדן און רייבערן. די הינט האַלטן זיי פּאַר די האַלדז־רימענס און גיבן אַכטונג, זיי זאָלן נישט בילן. פּאַרוואָס אַזאַ געהיימקייט?

אַ גרויזאַמע שטילקייט. קיין אויפרייסן הערן זיך מער נישט. צו די קלופּעם קלעפּט זיך ווידער אַ סך שניי. די פים פאָלגן נישט, פלאָנ־מערן. איך בין שוין עטלעכע מאָל אומגעפאַלן, אָבער די פרויען הויבן מיך אויף און מיר גייען ווייטער. צי דען פאַרשטייען זיי נישט, אַז דאָס איז שוין איבערויק, ווייל מיינע כוחות זענען שוין אויסגעגאַנגען און איך קאָן זיך מער נישט באַוועגן? איך אָטעם שוין אַפּילו נישט, איך כאַפּ נאָר די לופט. זיי אַליין איז דאָס מאָל, וויזוּ אויס, אויך פיל שווערער צו שלעפּן מיך: זיי בייטן זיך זייער אָפט. זיי בעטן מיך האַלטן זיך, נישט אויסגלימשן זיך פון זייערע הענט. וואָס זאָל איך אָבער טאָן, אז די פים בוינן זיך אַליין. איך פאַל אַנידער. איך קאָן זיך נישט באַהערשן...

אַלץ...

איך ליג. די פרויען שלעפּן מיך פאַר די הענט, ווילן אויפשטעלן, נאָר די פים פאָלגן נישט, איך קאָן נישט בייקומען די שוואַכקייט. די

פרויען מוזן אָפּלאָזן מיינע הענט — מען יאָגט זיי... זיי גייען אַוועק... איך פֿאַרמאַך די אויגן, כדי נישט זען, ווי מען וועט אין מיר שיסן...

דוכט זיך, איך לעב נאָך, עס טוט נאָר ווייַ אַ זיצט. אפשר האָט מען מיך פֿאַרוווונדעט? קיין שאָם האָב איך נישט געהערט און קיין שאַרפן וווייטיק נישט געפילט. פֿאַרוואָס אָבער ליג איך אין גראָבן? דער וועג איז פוסט. הייסט עס, אז אַלע זענען אַוועק.. יאָ, עס הערן זיך נאָר וווייט טריט. וואָס איז דאָ פֿאַרגעקומען? די קוי האָט אין מיר נישט געטראָפן? אפשר אַזוי. קיין וווּנד איז נישטאָ. אפשר האָט מען נישט געשאָסן? כ'האָב דאָך טאַקע קיין שאָם נישט געהערט. גו, יאָ! ווי האָב איך דאָם נישט פֿאַרשטאַנען, אַז דער קאָנווּאָיר האָט נאָר אַ בריק געמאָן מיך מיטן פוס און אַראָפּגעשטופּט אין גראָבן.

ווי שיין דאָ איז! דער וואַלד שמייט שטיל, ווי פֿאַרכישופּט. אַרום פול מיט שניי. ס'איז ווייך.. .גוט און שטיל...

וועמענס שמים הערט זיך דאָס?... צי איז דאָס נאָר אַ האַלוצינאַציע? ניין, עמעצער שעפּטשעט... דאָס איז אַ פרויען־שמים. זי פרעגט, צי לעב איך? ווי שווער ס'איז אַ ריר צו מאַן די צונג...

די שטים חזרט איבער די פראַזע, צי לעב איך? איך עפן איין אויג: אויבן אויפן שאָסיי שטייט אַ פרוי. זי הייסט מיר אַרויסקריכן. לינן מאָר איך מער נישט, ווייל איך וועל פֿאַרפרוירן ווערן. מען מוז זיך באַוועגן.

און אויב איך האָב מער קיין כוח נישט צו באַוועגן זיך? אויב איך קאָן אַפילו נישט רערן?...

די פרוי איז אַוועק.. ס'וועט כאָטש רואיק זיין.

ניין, זי איז געקומען צוריק, געבראַכט אַ פלאָקן. וואָס וויל זי פון מיר?

אַז איך זאָל נישט אַנטשלאָפן ווערן.

און איך וויל דווקא יאָ שלאָפן.

זי זאָגט איך זאָל נישט רעדן קיין נאַרישקייטן. פונקט איצט, ווען די פרייהייט איז שוין אַזוי נאָענט, מוז מען אָנווענדן די לעצטע כוחות און אויסהאַלטן, בלייבן לעבן.

און וואָס זאָל איך טאָן, אַז איך האָב שוין אַפילו נישט די לעצטע כוחות?

אַלץ איינס מוז מען זיך האַלטן. זי וועט פון מיר נישט אָפּשטיין, ביז איך וועל נישט אַרויסקריכן פון גראָבן. כאָטש אויף אַלע פיר, כאָטש

ביזן סאַמע פרימאָרגן קלעמערן, אָבער אומבאַדינגט אַרויסקריכן. זי וועט מיר העלפן. באַלד ברענגט זי נאָך איין פלאָקן.

הינטערן וואַלד האָבן זיך וויידער דערהערט אויפרייסן, אפשר זענען אונדזערע באַפרייער שוין טאַקע נאָענט? איך מוז אומבאַדינגט זיך שטעלן אויף די פים!

מיין גומער מלאך האָט זיך אויסגעצויגן אויפן בויך און שלעפט מיך פאַר די הענט. איך גליטש זיך, פאַל צוריק און פרוו וויידער קלעטערן. שוין אינגאַנצן אַ פאַרמאַטערטע, בין איך קוים מיט צרות אַרויסגעקראָכן פון גראָבן. אָבער שטיין איז זייער שווער. קוים בין איך געלעגן, האָט זיך מיר געדוכט, אַז איך וער וידער אַ שטיקל מענטש, אָבער איצט זע איך, אַז די שוואַכקייט איז נישט פאָריבער. די פים האַלטן נישט. מיין נייע חברטע האָט מיר דערלאַנגט אַ פלאָקן און געהייסן נעמען אים אין די הענט און וויי־נישט־איז שטעלן טריט, כדי נישט פאַרפרוירן ווערן.

אַזוי שלעפן מיר זיך געאָרעמט, אָנשפאַרנדיק זיך אויף די פלעקענער.

מיר זענען די אייגציקע אויפן לאַנגן פוסטן שאָסיי. פון ביידע זייטן רינגלט אונדז אַרום דער וואַלד. עס דוכט זיך, אַז פון הינטער יעדן בוים קוקט אונדז עמעצער נאָך.

מיין מיטגייערין פילט זיך מסתמא אויך נישט צומבעסטן. זי הערט נישט אויף צו רעדן. זי איז פון אונגאַרן, אַ לערערין. די גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען — צוערשט האָט מען דערשאָסן די עלטערן, נאָכדעם דעם מאַן. ער איז געווען זייער אַ גומער. די עלטערן זענען אויך געווען גומע. איצט איז זי געבליבן אייגע אַליין. עלנט. זי שטעלט זיך אַפילו נישט פאָר, וויי וועט זי קאָנען לעבן. נאָר שטאַרבן וויל זיך נישט. דעריבער איז זי איצט אין וואַלד ספּעציעל געפאַלן, כלומרשט פון שוואַכקייט. דאָס האָט זי באַשלאָסן אָפּשטיין, כדי דערוואַרטן זיך אויף דער רויטער אַרמיי. זי האָט געהערט, וויי איין באַגלייטער האָט איבערגעגעבן אַ צווייטן דעם אונטערשאַרפיערם באַפעל: נישט שיסן, אויב עמעצער וועט אַפילו אַנידערפאַלן, — אַ שאָס קאָן אַרויסגעבן.

פלוצלינג: „Hende hoch"[1] מיר הויבן אויף די זיך טריימלענדיק הענט. פון וואַלד לויפט אַרוים אַ באַוואָפנטער היטלעריסט מיט

1 די הענט אין דער הויך!

אַ הונט. ער הייסט אונדז אָפּגעבן דאָס געווער. נישט גלויבנדיק, אַז מיר האָבן נישט קיין געווער, באַזוכט ער אונדז. ער פאָדערט דאָקומענטן. מיר ענטפערן, אַז מיר האָבן קיין דאָקומענטן נישט, ווייל מיר זענען פון אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער, וועלכער איז ערשט נישט לאַנג דורכגע־גאַנגען מיט דעם וועג. מיר זענען פאַרשלאָפּט געוואָרן, זענען מיר אָפּגע־שטאַנען. איצט פילן מיר זיך שוין אינגאַנצן גוט און ווילן זיי דעריאָגן.

דער היטלעריסט ווייל אָבער פון גאָרנישט נישט וויסן. ער חזרט דאָס זייגיקע — מיר זענען רוסישע שפּיאָנקעס, וועלכע מען דאַרף דערשיסן. מיר מענהן, אַז מיר זענען באמת פון לאַגער, אַ באַווייז זענען די קליידער, שפּיאָנקעס טוען זיך דען אזוי אָן? אָבער ער הערט נישט אויף צו רופן אונדז פאַרעטערינס, וואָס וואַרטן דאָ אויף די רוסן.

ערגעץ פון היגטער אַ בוים איז ארויס נאָך אַ היטלעריסט. ער ווייסט גראָד יאָ וועגן אונדזער לאַגער, וועלכער איז דאָ פאַרבייגעגאַנגען.

דער ערשטער היטלעריסט פירט ארויס פון היגטער די ביימער אַ ראָווער, זעצט זיך אויף אים און הייסט אונדז גאָכגיין. ער וואָרנט, אַז מיר זאָלן נישט פרווון אַנטלויפן, ווייל ער וועט אָגרייצן דעם הונט. וועלכער וועט אונדז איבערבייסן די גאַרגלען.

ער פאָרט, און מיר לויפן נאָך מיט אַלע כוחות. מיר פעלט ווידער אָטעם, די פיס בייגן זיך ווידער... אָבער עס איז געגוג, איך זאָל הער־הערן דעם בייזן ברום פונעם הונט, ווי די פיס באַוועגן זיך. די חברטע האַלט מיך אונטער.

קוים דערשלעפּט זיך צו אַ קליין שטיבעלע. אָנגעזאָגט דעם הונט, ער זאָל אונדז היטן, גייט דער היטלעריסט אַריין אין שטיבעלע. דער הונט לאָזט פון אונדז נישט אַראָפּ זייגע בייזע אויגן. ער וואַרט נאָר, אַז מיר זאָלן זיך אַ ריר טאָן. ער קוקט נאָר אויף אונדזערע העלדזער. ווייזט אוים, אַז ער האָט נישט איין מענטשן איבערגעבן דעם נאָרגל...

עס האָט געדומען טאָגן. פלוצים איז אָנגעפאָרן אַ וואָגן, אין וועלכן ס'איז געזעסן די באַגלייטערין פון אונדזער לאַגער. זי האָט אונדז גוט צעגעריקט און געהייסן ארויפקריכן אויפן וואָגן. איך האָב זיך קוים ארויפגעקאַראַפּקעט.

מען פירט אונדז דורך אַ דאָרף. נישטאָ דאָ קיין לעבעדיקער נפש. אַלע לאָדנס פאַרמאַכט, די טירן פאַרשפּאַרט. מאָדנע שטיל. אפשר שלאָפן נאָך די מענטשן?

הינטערן דאָרף ציען זיך פעלדער. אין דער ווייט, לעבן אַ גרויסן

שייער, שטייען אַ סך וועגענער, איז דאָס נישט אַמאָל אונדזער לאַגער? אַלץ הויבט זיך אָן פונדאָסנ׳יי...

מיטאַמאָל האָט זיך דערהערט אַ שרעקלעכער קנאַל. וויטער זענען געקומען אייגער נאָכן צווייטן דומפּע אויפרייסן. דער אויפזעערינם הונט, וואָס האָט אונדז באַוואַכט, האָט אָנגעשטעלט די אויערן. אויך די היטלע־ריסטן ביים שייער האָבן זיך שטאַרק באַאומרואיקט: אייגע פון זיי האָבן געקוקט אויפן הימל, די אַנדערע האָבן געהאָלדערט.

מיר פאָרן צו געענטער. וואָס איז דאָס? מיר זענען, ווי די דייטשן קייקלען צום שייער פעסער. זיי וועלן אונטערצינדן דעם שייער און פאַר־ברענען אונדז לעבעדיקערהייט!...

מען הייסט אונדז אַריין אין שייער. מיר דערזעען דאָ פיל פרויען נישט נאָר פון אונדזער לאַגער. אויף דער ערד, צווישן שמוץ און שמויב, ליגן מענטשן אין גסיסה און געשטאָרבענע. זיי איז שוין אַלץ איינס...

דערצייל־ן וועגן די פעסער צי נישט? כ׳וועל שווייגן. זאָלן זיי נישט וויסן, וועלן זיי זיין רואיקער.

גיין, כ׳וועל דערצייל־ן. כאָטש אייגער. איך שעפּטשע אַריין דער־שכנטע פון לינקס אין אויער מיין מרויעריקע ידיעה. נאָר זי האָט מיך אַפּגעם נישט פאַרשטאַנען, אָדער נישט דערהערט — אַרום דונערן אויפ־ריסן. איך דערצייל אַ צווייטער. זי גיט זיך מיט אַ געשריי אַ וואָרף צו דער וואַנט און קוקט אין שפּאַלט. אָבער אין שפּאַלט זעט זיך גאָרנישט — נישט קיין היטלעריסטן, נישט קיין רויך. די שרעק גיט זיך איבער אַנ־דערע פרויען. נאָר קיינער זעט גאָרנישט. אונדזערע באַגלייטער זענען נעלם געוואָרן.

עס רוישט... עס דערנעענטערט זיך! אַעראָפּלאַנען?

מען טרייסלט מיך פאַר די פּלייצעס. ווער? ווידער די אונגאַרישע פרוי. זי פרעגט, צי איך פאַרשטיי אויף פויליש? עמעצער קלאַפּט אין וואַנט און רעדט עפּעס אויף פויליש. וועגן וואָס שרייט ער?

ער שרייט, אַז אין דאָרף איז שוין אַריין די רויטע אַרמיי, און די היטלעריסטן זענען אַנטלאָפן.

אפשר איז דאָס אַ פּראָוואָקאַציע? מען דאַרף נישט ענטפערן.

ער שרייט, קלאַפּט, און מיר שווייגן.

סוף־כל־סוף איז ער אַוועק.

ס׳איז שטיל... אפשר, האָבן די היטלעריסטן באמת זיך דערשראָקן פאַר די אויפריסן און זענען אַנטלאָפן, געלאָזן דאָ אונדז אַליין?...

עם הודעט ווידער. עפּעס דערנעענטערט זיך!

פֿאַרוואָס אַזא טומל? פֿאַרוואָס ווייגען אַלע? וווהין לויפֿן זיי? זיי וועלן מיך דאָ צעטרעטן! העלפֿט מיר זיך שטעלן, לאָזט מיך נישט אַליין!

קיינער לייגט אויף מיר קיין אַכט נישט. כאַפּנדיק זיך פֿאַר די קעפּ, אויסשטרעקנדיק די הענט, לויפֿן די פֿרויען מיט געשריי און געווײן. זיי פֿאַרטשעפּען זיך אין די טויטע, פּאלן, שטעלן זיך גלייך אויף און לויפֿן פֿון שייער. נאָר איך קאָן זיך נישט שטעלן.

אָט איז אייגע געשטאָרבן. באַלד וועל איך אויך שטאַרבן, אויב מען וועט מיך נישט אויפֿהייבן.

הינטערן שייער הערן זיך מענערישע שטימען. רויטאַרמייער?! צי מאַקע זיי?! איך וויל אַהין! צו זיי! ווי שטעלט מען זיך אויף די פֿים?

אין שייער לויפֿן אַריין אַ סך רויטאַרמייער. זיי איילן צו אונדז, זוכן לעבעדיקע, העלפֿן זיך שטעלן. לעבן די, וועמען זייער הילף איז שוין נישט נייטיק, — אַנטבלויזן זיי די קעפּ.

— העלפֿן, שוועסטערל?

מען הויבט מיך אויף, מען שטעלט מיך אַוועק, נאָר איך קאָן זיך קיין ריר נישט געבן, די פֿים מריימלען זיך. צוויי רויטאַרמייער פֿלעכטן צונויף די הענט, מאַכן אַ „שטולכל", מען זעצט מיך אַוועק און מען מאָרשירט.

פון דאָרף צום שייער פֿליען סאַניטאַר־מאַשינען, עס לויפֿן רויטאַר־מייער. איינער לייגט פּאָר העלפֿן מראָגן, אַ צווייטער שטרעקט מיר אויס אַ שמיק ברויט, אַ דריטער גיט אָפּ זיינע הענטשקעס. פון זייער גוטס־קייט וועלט מיר אַזוי גרינג אויפֿן האַרצן, אַז מרערן גיסן זיך מיר פון די אויגן. די סאָלדאַטן מריימטן מיך, באַרואיקן. איינער שלעפּט אַרויס אַ שמוציק נאָזטיכל און, ווי בייַ אַ קליינינקער, וווישט ער אויס מיינע מרערן.

— וויין נישט, שוועסטערל, מיר וועלן מער נישט לאָזן דיך באַוווּלהן!

אויף זיין היטל גלאַנצט אַ רויט שטערנדל. ווי לאַנג כ'האָב שוין אַזא שטערנדל נישט געזען!..

נאָכווערט

צוואַנציק יאָר זענען שוין אַוועק זינט דער באַפרייונג. קיין טאָגבוך האָב אין מער נישט געפירט נאָר מיין זכרון האָט באַקומען די געווויינהייט צו פיקסירן און פאַרגעדענקען אַלץ, וואָס האָט אַ מער־ווייניקער וויכטיקע באַדייטונג. דערפאַר טאָקע זענען מיר אויס אַ סך זאַכן, וועלכע זענען געשען אין די פאַרלאָפענע צוויי צענדליק יאָר, זייער נאָענט, ווי זיי וואָלטן געפונען זיך ערגעץ נעבן מיר. מען דאַרף זיי נאָר אַ רוף טאָן, וועלן זיי תיכף באַווייזן זיך פאַר די אויגן.

* *
*

אַ זוניקער מאַי־פרימאָרגן. אָנשטאָט דעם באַקאַנטן וואָקזאַל מיט דער אויפשריפט: „ווילניוס" — אַ הילצערנער נישט געפאַרבטער בנין. נאָר אַלץ איינס איז דאָס ווילנע! און די גאַסן זענען די זעלבע. כאָטש זייער אויסזען רייסט די אויגן: אָט איז אַ שטוב און אָט — אַ הויפן ציגל מיט שטאַרצנדיקע אייזערנע קראָקוועס. און אָט איז דאָס געטאָ. דאָס געוועזענע געטאָ! נישטאָ קיין צוים, נישטאָ קיין טוויער. דאָ איז אָבער זייער אַ סך חורבות.

אונדזער הויז — דאָס הויז, ווו מיר האָבן געווויינט אין געטאָ, — שטייט גאַנץ. אויף די פענצטער — פאַרהענגלעך, בלומען. אַ קינד שפילט זיך מיט אַ קאַץ. אַ פרוי צעהענגט וועש. אַלץ איז אַזוי געווויינלעך, רואיק. ווי דאָ וואָלטן קיינמאָל קיינע טראַגעדיעס נישט געשען. אפשר אַרויפגיין אויף די טרעפ און דאָרט — ניסים ונפלאות! — די מאַמע, די קינדער. ניין... אַ פרוי ענטפערט, אַז אַזעלכע וווינען דאָ נישט. אוודאי. אָפילו אויב זיי לעבן, וואַרטן זיי אויף מיר געווים אין אונדזער אמתער, פאַרמלחמהדיקער דירה. איך וועל גיין אַהין.

לייַדער... גאָרנישט נישטאָ. נישט קיין שטוב, נישט קיין דירה. זיי זענען, פאַרשטייט זיך, אויך נישטאָ. גיכער פון אַלץ וועל איך קיינעם פון די קרובים שוין מער קיינמאָל נישט זען.

גיין אין שול? געווים. אפשר וועל איך טרעפן דעם לערער העברעאָס יאָנאַיטים?

מאָדנע. אויף די גאַסן איז כמעט ; לץ אַיי, ווי עס איז געווען דעמלט,

האַרט ערב דער מלחמה. די זון שיינט, דער עולם איילט. בלויז איך בין נישט די זעלבע. איך שלעפּ קוים די פּיס, קיין כוחות נישטאָ.

אוי, ווער גייט דאָרט פּאַרוים? דער פּאַפּאַ? יאָ... דאָס איז זיין וויסער קאָפּ, זיין פּאַטיליצע... זיין געזעלע. און אָנגעטאָן איז ער מיליטעריש. דאָס איז ער! דער פּאַפּאַ! מען דאַרף צולויפן, אָניאָנען, ער זאָל נישט אַוועקגיין!

— פּאָ=פּאָ! פּאַפּענו!

— מאַשענקע!

איך גיי צוזאַמען מיטן פּאַפּאַ! ער איז דערזעלבער, ווי געווען, בלויז די שטיים ציטערט. מסתמא פון צערודערונג. ער האָט זיך נישט געריכט, אַז איך לעב. מען האָט אים געזאָגט, אַז אַלע זענען אומגעקומען — די מאַמע, די קינ=דער, איך...

הייסט עס, אַז די מאַמע און די קינדער זענען טאַקע נישטאָ... און מירע?

מירע איז דאָ. זי לערנט זיך אויפן יורידישן פּאַקולטעט און ארבעט. אויך יאָנאָיטיס לעבט. ער האָט פּאַרהיט מיין העפּט, אָפּגעגעבן דעם פּאַפּאַ.

און איך האָב געבראַכט די איבעריקע פּארנאָטירונגען: אַ קליינעם טייל האָט זיך איינגעגעבן אויסצוהיטן, די איבעריקע האָב איך אויפגעשטעלט לויטן זכרון, ווען איך בין געלעגן אין קאַראַנטין. איך ווייל וואָס גיכער זען יאָ=נאָיטיסן און מירען.

מירע איז גראָד נעכטן אַוועקגעפּאָרן קיין קאָוונע. אויף דריי טעג.

גאָנצע דריי טעג ווארטן. לאַנג. נאָר נישקשה, — איך וועל דאָך ווארטן נישט אַליין, מיטן פּאַפּאַ. איך האָב ווידער אַ פּאַפּאַ!...

* *

*

1 סעפּטעמבער. דער טאָג פון די שילער. איך גיי אויך אין שול. עס איז קאָמיש. אַ דערוואַקסענע, שוין מיט אַ פּאַס אין קעשענע! אַן אָנגעשטעלטע אוו אַ... שילערין.

דער קלאַס איז פול מיט מענטשן. דאָס זענען לערער צי שילער? אַ סך פון זיי זענען פיל עלטער פון מיר. **שמייכלענדיק פּאַרשעמט**, שפּאַרן זיי זיך אַריין אין די בענק.

אַ קלונג. עס גייט אַריין דער לערער. ער צעעפנט דעם קלאַס=זשורנאַל און רופט אויס לויטן אלף=בית. אַקוראַט ווי אין אַן אמתער שול. און דאָ איז דאָך טאַקע אַן אמתע שול, בלויז אַן אַונט=שול, פּאַר דערוואַקסענע.

ער זאָל כאַטש נישט אַרויסרופן!... דאָנקען גאָט, ער נעמט שוין דאָס קרייטל. אויפן טאָוול באַווייזן זיך לאַנג פּארגעסענע איקסן, איגרעקן, מאַטעמא=טישע פּאַרמולעס...

* *

*

מאָסקווע. טוערסקאָי בולוואַר. אַ גלייכע רײַ הײַזער. בלויז איין הויז האָט אַרויסגערוקט פֿאָרויס אַ פֿאַרקראַטעטן צוים בײַמער און אַליין פֿאַררוקט זיך טיף אין הויף, וווּ־עטער פּונעם גאָסן־טומל. דער שילד אָבער ציט צו זיך: „ליטע־ראַרישער אינסטיטוט אויף א. מ. גאָרקים נאָמען בײַם שרײַבער־פֿאַרבאַנד פֿון פּססר".

די אַלע פּונקט יאָר, וועלן איך פֿלעג קומען אַהער אויף די עקזאַמענס, פֿלעגט דער שילד אַרויסרופֿן בײַ מיר אַ יראת־הכבוד. איבערהויפּט אין די ערשטע טעג. רערנאָר איז דאָס געוואָרן אייגנס, צוגעווינט. ביזן צווייטן מאָל.

איצט גיי איך פֿאַרבײַ דעם שילד צום לעצטן מאָל. יעדנפֿאַלס, ווי אַ סטו־דענטין. עס איז אָפּילו אַ שאַד, וואָס זיין גלאַנץ וועגדעט זיך נישט צו מיר מיט דער שטרענגער פֿראַגע: „צוגעגרייט זיך, הא? אָנגעשריבן עפּעס נייעס?" און גאָרקים פֿאַרטרעט אויף די טרעפּ קוקט, דוכט זיך, נישט אָזוי שטרענג, ווי שטענדיק... אדרבא, ער זאָגט אָפּילו אין גוטן מוט: „נאָכן דיפּלאָם געקומען? גיי, גיי!"

איך גיי אַריין אין זאַל. זומער איז בעת די עקזאַמענס געווען דאָ אַן אויסשטעלונג פֿון אונדזערע פֿאַרעפּנטלעכטע ווערק. צווישן אַנדערע האָבן הינטערן גלאָז זיך געפֿונען אויך מײַנע אַרבעטן: אַ זשורנאַל מיט מײַן ערשטער דער־ציילונג און די ליטווישע אויסגאָבע פֿון וויסאַריאָן סאַיאַנאָוס „הימל און ערד" אין מײַן איבערזעצונג.

איצט הערשט אין זאַל אַן אָקאַדעמישע שטרענגקייט. שטיל. אויף דער בינע זיצט דאָס פּרעזידיום — די אָנגעזעענסטע שרײַבער. איך זאָל כאָטש אין עפּעס נישט פֿאַרטשעפּען זיך, וועלן מען וועט מיך אַרויסרופֿן.

וועוואָלאָד איוואָנאָוו דערלאַנגט מיר אַ האָרט ביכעלע און, שמייכלענדיק דורך די ברילן, באַגריסט ער מיך מיט אַן עטוואָס פֿאָנפֿעוואָטער שטים. און איך בין ממש שטום געוואָרן. איך שאָקל בלויז מיט קאָפּ: אַ דאַנק, אַ גרויסן דאַנק!

מיט איין האָנט ענטפֿער איך אויף די באַגריסונגען, אין דער צווייטער פֿיל איך דעם דיפּלאָם. מײַן דיפּלאָם!

* * *

לויטן קאָלענדאַר איז הײַנט אַ געווײַנלעכער ווינטער־טאָג. אויך פֿון ינענער זײַט פֿענצטער איז אָליץ געווײַנלעך — עס שוט אַ שניי. עס יאָגן אויטאָמאָבילן, עס אײַלן מענטשן.

פֿאַר מיר ליגן די געבראָכטע פֿון דער דרוקערײַ קאָרעקטור־אָפּצוגן — די זײַטלעך פּונעם טאָגבוך. איצט זענען זיי שוין נישט פּשוט מײַנע פֿאַרנאָטירונ־גען, זיי זענען שוין ווי אַליין געוואָרן דערצײַלער. זיי וועלן אַוועק פֿון מיר, וועלן אַריין צו מענטשן אין די שטיבער. — אין טויזנטער שטיבער — און וועלן דערצײַלן די מענטשן דאָס, וואָס איך מוז דערצײַלן...